

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Over Øresund før Broen

Svenskere på Københavnsegnen i 300 år

Lokalhistoriske Arkiver i Storkøbenhavn

2000

Over Øresund før Broen

Over Øresund før Broen

*Svenskere
på Københavnsegnen
i 300 år*

Redaktion:

Elisabeth Bloch

Marianne Germann

Lise Skjøt-Pedersen

Inger Kjær Jansen

Henning Bro

UDGIVET AF
LOKALHISTORISKE ARKIVER I STORKØBENHAVN, LASK
2000

Over Øresund før broen. Svenskere på Københavnsegnen i 300 år.
Udgivet af Lokalhistoriske Arkiver i Storkøbenhavn, LASK, 2000
© LASK og forfatterne

Redaktion: Elisabeth Bloch, Henning Bro, Marianne Germann,
Inger Kjær Jansen og Lise Skjøt-Pedersen

Billedredaktion og tilrettelæggelse: Inger Kjær Jansen
Omslag: Inger Kjær Jansen og Ejvind Christensen

Sat og trykt hos A. Rasmussens Bogtrykkeri, Ringkjøbing
i 1000 eksemplarer. Papiret er 135 gr. Satimat

Ekspedition: Lokalhistorisk Samling, Tårnby Kommunes Hovedbibliotek,
Kamillevej 10, 2770 Kastrup, tlf. 32 46 05 45

ISBN: 87-87778-06-8

Til udgivelsen er ydet støtte fra:

KØBENHAVNS AMT Københavns Amts Kulturfond, Foreningen Norden,

Fondet for Dansk-Svensk Samarbejde, Frederiksberg Kommune,

Københavns Kommune, Tårnby Kommune, Dragør Kommune, Tuborgfondet samt

Johanne og Einar Flach-Bundegaards Fond.

Omslaget viser:

MALMØBÅDEN er ankommet til Frihavnen. Herfra afgik Statsbanernes elektriske bil, der medtog passagerer og bagage til Centralbanegården og et forbindelsestog til Østbanegården. Ca. 1910 (Handels- og Søfartsmuseet).

DAGLEJER HANS ÅKESON, der kom til Tårnby fra Sverige i 1873, og stadig har efterkommere i Tårnby Kommune. Ca. 1915 (Tårnby Lokalhistoriske Samling).

EN VÆVERESKE PÅ RUBENS DAMPVÆVERI på Frederiksberg. Her var mange svenske fabriksarbejdere beskæftiget. Ca. 1915 (Arbejderbevægelsen Bibliotek og Arkiv).

UDSIGT OVER ØRESUND ved Saltholm, 1999. Foto: Dirch Jansen.

Indhold

Forord	7	HANNE FRØSIG	
ELISABETH BLOCH OG HENNING BRO		“Svenskerne, det var nogle farlige folk”	181
Indledning	9	ERIK JOHNSON	
INGER KJÆR JANSEN		En hæderlig mand – en svensk indvandrer slår rod	196
Hvor broen lander: Svenskere i Tårnby Kommune gennem 250 år	31	THOMAS MØLLER	
LISE SKJØT-PEDERSEN		Svenske arbejdere i danske fæsteprotokoller	202
Ved Mølleåen: Svenske arbejderfamilier og landbrugskarle 1779-1845	57	TOMMY P. CHRISTENSEN	
RITA HOLM		Fra Sunnerbo til Sokkelund Herred – om sam- færdselsmulighederne i Øresundsregionen, 1840-1914	208
Svenske landarbejdere i Ledøje Smørum 1808-1911	78	HENNING BRO	
VIVIAN SANDAU		Svenskere på Frederiksberg omkring århundredskiftet	218
En svensk kvindes skæbne i Frederik VI's København	90	LARS PETER JØRGENSEN	
BENTE DAHL HANSEN		Københavns Politis registerblade 1893-1923	251
Svenske skæbner. Sæsonarbejdere og indvandrere i Ballerup Kommune	108	LIS THAVLOV	
ELISABETH BLOCH		Dragør og “denne hersens färje” ...	261
Indvandringsboom, kontrol og diskrimination. Svenskere i København ca. 1870-1916	136	Litteraturliste	291
MARIANNE GERMANN		Kilder	293
Hos borgere og bønder. Svensk tyende i Høje-Taastrup sogn – øst 1894-1912	160	Register	299

Forord

Indvandrere i Danmark er ikke noget nyt fænomen. Øresundsbroen har aktualiseret interessen for sydsvenskere, der i tidens løb har fundet arbejde i og omkring den danske hovedstad. Nogle var sæsonarbejdere i landbrug og byggeri, andre rejste rundt mellem gårdene i Københavns omegn, og nogle slog sig ned her med deres familie, hovedparten af disse i hovedstaden.

I denne antologi kan man følge svenskerens færden i København og på Frederiksberg samt i en række kommuner i Københavns Amt. Historien tager her sin begyndelse med de skånske flygtninge fra svenskekrigene i 1600-tallet og afsluttes med indkøbsturisterne på Dragørfærgen, der sejlede sin sidste tur i efteråret 1999. Det har bl.a. været muligt at udnytte et varieret lokalt arkivmateriale fra kommune- og stadsarkiver, privat opstået materiale, der er afleveret til de lokalhistoriske arkiver, samt bl.a. arkivalier fra Københavns Amts arkiv i Landsarkivet for Sjælland m.m.

Bogens artikler er skrevet af arkivarer og andre interesserede med tilknytning til de lokalhistoriske arkiver og stadsarkiver i København, på Frederiksberg og i Køben-

havns Amt. Det er et eksempel på det samarbejde mellem arkivernes ansatte og frivillige medarbejdere, der udspilles i foreningen Lokalhistoriske Arkiver i Storkøbenhavn (LASK), som er en kreds under Sammenslutningen af Lokalarkiver i Danmark (SLA).

Redaktionen har fået kyndig og beredvillig assistance til korrekturlæsning fra Annie Mejløe og Ingeborg Petersen fra Ballestrup Stadsarkiv samt til en række andre opgaver fra Kirsten Svendsen og Ejvind Christensen fra Lokalhistorisk Samling i Tårnby Kommune.

Vi retter en varm tak for støtte til bogens udgivelse til Københavns Amts Kulturfond, Foreningen Nordens Projekt Nordliv, Fondet til Dansk-Svensk Samarbejde, Københavns Kommune, Frederiksberg Kommune, Tårnby Kommune, Dragør Kommune, Tuborgfondet samt Johanne og Einar Flach-Bundegaards Fond.

Lise Skjøt-Pedersen
Formand for LASK

Bente Dahl Hansen
Næstformand for LASK

Svenskere over Øresund i mere end 300 år

ELISABETH BLOCH OG HENNING BRO

Frem til afståelsen af de danske landskaber øst for Øresund dannede det vidtstrakte skovområde mellem det sydlige Småland og de nordlige egne af Skåne og Blekinge samt det østlige Halland en naturlig grænse mellem Sverige og Danmark. Selv om denne grænseregion var både øde og ufremkommelig, var en vis trafik og regulære flytninger mellem to riger ikke ualmindelige.

Trafikken over Øresund havde været betydelig i århundreder. Hovedstaden, København, lå centralt i riget, og købstæderne og de bebyggede og opdyrkede dele af de østdanske landskaber var en integreret del af landet helt på linje med f.eks. Fyn og Lolland-Falster. Med Roskildefreden i 1658 blev grænsen mellem Danmark og Sverige uigenkaldeligt lagt i Øresund.

Under titlen *Over Øresund før broen* forsøger nærværende antologi med en række selvstændige artikler at belyse forskellige former for og aspekter af svensk indvandring til Københavnsregionen over en periode på næsten 350 år – forstået som vor tids Københavns Amt og to store hovedstadskommuner København og Frederiksberg.

I det følgende gives en oversigt over de mest centrale emner og problemstillinger, de enkelte artikler berører, og det kilde-materiale, der er inddraget. Herefter sættes fokus på antologiens hovedresultater, og der gives afslutningsvis et bud på nye forskningsmuligheder.

PROBLEMSTILLINGER

Perioden, før den svenske indvandring til Danmark fra midten af det 19. århundrede satte ind i større målestok, belyses ved en række lokale punktnedslag. Inger Kjær Jansen påviser således i artiklen *Hvor Øresundsbroen lander. Svenskere i Tårnby Kommune gennem 250 år* en kontinuerlig svensk indvandring til Tårnby Sogn helt tilbage fra den sidste halvdel af 1600-tallet. Med udgangspunkt i en tidlig lokal indvandring til Hovedstaden og omlægninger af landbrugsproduktionen søger Inge Kjær Jansen at pege på nogle af faktorerne bag Amagers tidlige rekruttering af svensk arbejdskraft.

I artiklen *Svenskere ved Mølleåen: Arbejderfamilier og landbrugskarle 1779-1845* undersøger Lise Skjøt-Pedersen, hvilken rolle svensk arbejdskraft har spillet, dels i

.....
Elisabeth Bloch, født 1960. Cand.mag., arkivar ved Københavns Stadsarkiv.

Henning Bro, født 1953. Cand.mag., stadsarkivar ved Frederiksberg Stadsarkiv.

Københavnsegnen omkring år 1900, hvor det samlede folketal lå på lidt over en halv million. Egnen domineredes af hovedstadskommunerne København og Frederiksberg, der tilsammen havde et befolkningstal på godt 430.000. Det agrare opland prægedes af tætliggende landsbyer og mere samlede bebyggelser i forstaden Sundbyerne, i Kastrup og ved stationsbyerne i Glostrup og Taastrup langs Vestbanen, Ballerup ved Frederikssundsbanen og Lyngby på Nordbanen. Generalstabskort over Københavns Amt 1919. (Copyright Kort og Matrikelstyrelsen, Rentemestervej 8, 2400 København NV)

landbruget og dels ved det præindustrielle miljø ved Mølleåen i Lyngby-Taarbæk i Københavns nordlige opland. Lise Skjøt-Pedersen belyser, i hvilket omfang svenskerne fandtes på bestemte værker og gårde eller hos bestemte typer af landbrugere og stiller afslutningsvis spørgsmålet, om svenskerne bidrog så meget til arbejdsstyrken, at man i slutningen af perioden kan tale om et regionalt arbejdsmarked, der også omfattede Skåne.

Med udgangspunkt i den landsdækkende opgørelse af svenskere, der i lyset af Napoleonskrigene gennemførtes i 1808, trækker Rita Holm i artiklen *Svenske landarbejdere i Ledøje-Smørum* ligeledes linjer tilbage til den første halvdel af det 19. århundrede og påviser et vist kontingent af svensk landbrugstyende på et af godserne i denne vestligste del af Københavns Amt.

Endelig beretter Vivian Sandau i artiklen om Christine Maria Lundqvists usædvanlige liv i årene 1808-1837 om *En svensk kvindes skæbne i Frederik VI's København*. Efter en social deroute overlader Christine Maria Lundqvist 3 af sine 7 børn til fattigvæsenets varetægt, og nægter derefter at tage dem tilbage igen. Hun afviser således at påtage sig det ansvar, som efter myndighedernes mening påhviler hende som børnenes moder. Trods myndighedernes forsøg på at tilbyde kvinden hjælp, fastholder hun sin stilling, og de ellers så magtfulde autoriteter fremstår temmelig magtesløse. Selv om det ikke lykkes myndighederne at få Christine Maria Lundqvist til at bøje sig, bliver både hendes og børnenes skæbne trist.

Hovedparten af antologiens artikler fokuserer på den omfattende svenske indvandring til hovedstadsområdet fra midten af 1800-tallet og frem til de første år i det nye århundrede. Elisabeth Bloch og Hen-

ning Bro belyser i artiklerne *Indvandringsboom, kontrol og diskrimination. Svenskere i København 1870-1916 og Svenskere på Frederiksberg omkring århundredskiftet* indvandringen af svenskere til de to hovedstadskommuner.

Elisabeth Bloch tegner med udgangspunkt i den trykte statistik et billede af svenskerne i København i perioden 1870-1916 mht. antal samt køns-, alders- og erhvervsfordeling. Desuden fokuserer artiklen på myndighedernes skærpede kontrol med den udenlandske arbejdskraft og på den udhuling af udlændinges forsørgelsesret, som kulminerede med den reviderede fattiglov i 1891, men som allerede fra 1888 resulterede i en negativ særbehandling af svenskerne.

Henning Bro behandler de lange linjer i den svenske indvandring til Frederiksberg i årene 1885-1911 og tegner for perioden 1892-1905 et detaljeret billede af den svenskfødte befolknings størrelse og sammensætning mht. køn, alder, erhverv, ansættelsessted, civilstand, bopæl og boligforhold. Desuden belyses førstegangsvandringens omfang, fraflytningslokaliteterne i Sverige samt til- og fraflytningsmønstret på Frederiksberg.

Lars Peter Jørgensen gennemgår i artiklen *Københavns Politis registerblade 1892-1923* en række kildegrupper, som kan indeholde oplysninger til belysning af den svenske indvandring til København i perioden. Specielt fokuserer artiklen dog på politiets registerblade. Registerbladenes styrke er, at de gør det muligt at følge de samme personer, der opholder sig i byen i længere tid, hvilket forfatteren viser med en række cases. Registerbladenes største svaghed er, at registreringsprincipperne næppe har været gennemført konsekvent.

Det store input af svensk arbejdskraft, som karakteriserede det københavnske arbejdsmarked i anden halvdel af 1800-tallet, blev af samtiden og især af den danske arbejderklasse opfattet som løntrykkende. I artiklen *Svenske arbejdere i danske fæsteprotokoller* fremlægger Thomas Møller resultaterne af en undersøgelse af lønforskellene mellem danske og svenske arbejdere, som i 1887 blev formidlet arbejde gennem H. C. Hagers fæstekontor i København. Overraskende når han frem til, at de svenske sæsonarbejdere i sommermånederne tjente mere end deres danske kolleger.

Svenskernes tilstedeværelse i Hovedstadens opland behandles i punktundersøgelser af forholdene i en række af egnens sognekommuner. Selv om artiklerne i periode- og emnevalg adskiller sig fra hinanden, tages en række fælles problemstillinger op til nærmere undersøgelse. Således analyseres såvel indvandringens udsving over tid som befolkningsgruppens omfang, erhvervsfordeling, alders- og kønssammensætning og civilstand samt arbejdsforholdenes varighed, migrationsmønstre, sæsonarbejdet, omfanget af offentlig forsørgelse og bolig- og arbejdsforhold. Herved kan der både sammenstykkes et samlet billede af den svenskfødte befolkning uden for hovedstadskommunerne og peges på en række lokale forskelle.

De rene landkommuner er repræsenteret ved to undersøgelser. Dels Rita Holms ovenfor nævnte artikel om Ledøje-Smørum, der behandler hele perioden fra omkring 1850 til 1911. Dels Bente Dahl Hansens bidrag *Svenske skæbner. Sæsonarbejdere og indvandrere i Ballerup Kommune*, der har tyngdepunktet i tidsrummet mellem 1845 og 1875, men også trækker udvik-

lingslinjer op til årene efter århundredskiftet og ser nærmere på de bofaste svenskeres sociale vilkår.¹ Den svenske indvandring til Sengeløse i årene 1892-1912 er genstand for Hanne Frøsig's undersøgelser i artiklen *Svenskerne, det var fattige folk*. Sengeløse adskilte sig fra de øvrige landkommuner ved at have et af tidens store teglværker, der netop tiltrak et meget betydeligt antal svenskere.

Hanne Frøsig belyser herudover lokal-samfundets syn på den svenske minoritet og den udhuling af udlændinges forsørgelsesret, der gennemførtes i den sidste del af det 19. århundrede. Med udgangspunkt i de erhvervsmæssige og sociale forhold i hovedstadsområdet vestegn tegner Erik Johnson desuden i den slægtshistoriske case *En hæderlig og omgængelig mand* et billede af et livsforløb for en af egnens fastboende svenskere.

Svenskere i landkommuner med bymæssig bebyggelse er repræsenteret ved to bidrag. Marianne Germann belyser således i artiklen *Hos borgere og bønder – svensk tyende i Høje-Taastrup Sogn – øst, 1894-1912*, karakteristiske træk ved den svenske befolkningsgruppe i den østlige del af Høje-Taastrup Sognekommune, der erhvervsmæssigt var præget af både landbrug og byerhvervene i den tidstypiske Taastrup Stationsby ved Vestbanen mellem Hovedstaden og det øvrige land. I artiklen *Hvor Øresundsbroen lander. Svenskere i Tårnby Kommune gennem 250 år* trækker Inger Kjær Jansen de lange linjer videre fra tiden omkring 1850 og frem til de første årtier i det nye århundrede. Netop i denne periode adskilte Tårnby sig for alvor fra udviklingen i den øvrige del af Københavns opland, og det påvirkede også den svenske indvandring og befolkningsgruppens sam-

Hovedparten af svenskerne i Københavns opland var tjenestefolk i landbruget. På Amager var Løjtegård i Tårnby en af de store arbejdspladser for svenskere. (Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

mensætning i kommunen. Den nordlige del, Sundbyerne, omdannedes til et københavnsk arbejder- og industrikræfter, og ved Kastrup etableredes en række større industrivirksomheder.

Jernbanerne og dampskibe og -færger betegnede noget nær en trafikale revolution i den sidste halvdel af det 19. århundrede. Tommy P. Christensen tager dette spørgsmål op i artiklen *Fra Sunnerbo til Søkkelund Herred* og redegør for jernbanesystemets etablering og udvidelse på begge sider af Øresund frem til begyndelsen af det 20. århundrede. Også indsættelse af først dampskibe og senere dampjernbanefærger på Øresund behandles, og der peges på, at infrastrukturens udbygning må have haft en vis betydning for den svenske indvandring til hovedstadsområdet ved siden af

de afgørende økonomiske og sociale drivkræfter.

I den allernyeste tid har den trafikale udvikling også haft betydning. I *"Dragør og denne hersens færje ..."* redegør Lis Thavlov for Dragør-Limhamn-rutens historie fra de første mislykkede forsøg på at inddrage en færgeforbindelse i den københavnske trafikplanlægning i slutningen af 1800-tallet over etableringen af ruten i 1933 til nedlæggelsen i 1999. Forfatteren sætter færgerutens udvikling i relation til velstandsstigningen, bilismens kraftige opsving og den infrastrukturelle udvikling i Storkøbenhavn fra slutningen af 1950'erne, men fokuserer især på færgeforbindelsens betydning for byen og de mange interessekonflikter, den gennem tiden har givet anledning til i lokalsamfundet.

ANVENDT KILDEMATERIALE

Da nu afdøde Dr. phil. Richard Willerslev i begyndelsen af 1980'erne foretog en række studier af den svenske indvandningsbølge til Danmark, bidrog han til beskrivelsen af et fænomen, som hidtil havde været ganske overset i dansk historieforskning. Resultaterne publiceredes i en række artikler, hvor han specielt beskæftigede sig med Københavnsområdet, og i monografien "Den glemte indvandring", hvor emnet var den svenske indvandring til Danmark i perioden 1850-1914.

I sine publikationer gjorde Richard Willerslev meget udtrykkelig opmærksom på de begrænsninger, der lå i kildematerialet. Problemet var først og fremmest, at det var vanskeligt at få et bare nogenlunde præcist billede af det sæson- og konjunkturbestemte arbejdes omfang ud over, at det blev antaget at have været meget stort. En fuldstændig registrering af de svenske indvandrere og deres gøren og laden over en længere periode findes simpelt hen ikke, og billedet af den svenske indvandring var og er derfor fyldt med hvide pletter.

For bidragsyderne til denne antologi har ambitionen primært været at supplere Willerslevs billede med historien om den svenske indvandring i de landkommuner, som omkranser Hovedstaden, gennem brug af et lokalt kildemateriale, samt at nuancere og udvide billedet af indvandringen til selve Hovedstaden. Det anvendte materiale er meget varieret, men falder hovedsageligt i tre kategorier:

- Kildemateriale, der giver bestemte oplysninger om samtlige personer herunder alle svenske, der er til stede et bestemt sted på et bestemt tidspunkt.
- Kildemateriale, der giver bestemte oplys-

ninger om alle svenske på et bestemt tidspunkt.

- Kildemateriale, der giver bestemte oplysninger om en nærmere afgrænset gruppe af personer inden for et nærmere afgrænset område over en kortere eller længere periode.

Til kategorien af *kildemateriale, der giver bestemte oplysninger om samtlige personer, der er til stede et bestemt sted på et bestemt tidspunkt*, hører FOLKETÆLLINGERNE, som i en eller anden udstrækning anvendes i næsten alle artiklerne. Folketællingerne er i deres mest simple form optællinger af de personer, der var til stede på en nærmere fastlagt lokalitet på et bestemt tidspunkt. Tællingerne blev i perioden 1769-1901 foretaget med skiftende mellemrum, og fra 1901 stort set hvert 5. år frem til 1970. Fra 1845 gives oplysninger om fødested, hvilket selvfølgelig er helt centralt for identificeringen af svenskerne, og for 1885 og 1895 findes endvidere en folketælling for København og Frederiksberg. Bortset fra 1769 og 1925 blev de alle foretaget i februar, hvor man regnede med, at befolkningen var mere i ro og derfor lettere at optælle korrekt. I forhold til den indvandrende svenske befolkning betyder optællingstidspunktet dog, at de mange sæsonarbejdere kun var til stede i begrænset omfang.

Ud over folketællingerne anvendes KOMMUNALE MANDTAL af Henning Bro til belysning af den samlede svenskfødte befolknings størrelse og sammensætning på Frederiksberg i 1892 og 1905. Bente Dahl Hansen benytter ligningslister i de personalhistoriske skildringer, som fremlægges i hendes artikel.

Af kildemateriale, der giver bestemte oplysninger om alle svenske på et bestemt tids-

punkt, inddrages de særlige registreringer, der gennemførtes i 1808. Da den danske konge i forbindelse med Napoleonskrigene erklærede den svenske konge krig, blev der den 4. marts 1808 udstedt en FORORDNING OM SVENSKERNE OG EJENDOM, som pålagde alle svenske, som opholdt sig i Danmark, inden 3 dage at henvende sig til en nærmere angiven myndighed for at lade sig registrere. Resultatet er et øjebliksbillede af alle de svenskere, der opholder sig i landet i begyndelsen af marts 1808. Svenskerne skulle bl.a. oplyse deres næringsvej, hvor længe de havde opholdt sig i landet, og om de var straffede. Svenske i ansættelsesforhold skulle møde sammen med deres mester, husbond eller madmoder, som skulle afgive vidnesbyrd om den pågældendes karakter. Alle skulle aflægge ed på, at de ikke stod i forbindelse med den svenske regering eller andre af den danske stats fjender. Endelig skulle de forpligte sig til ikke at forlade deres tjeneste uden øvrighedens vidende og tilladelse. For Københavns Amts vedkommende er der en enkelt bevaret protokol, i hvilken der findes afhøringer af svenskere fra Gentofte, Brønshøj, Gladsaxe, Frederiksberg, Rødovre, Brøndbyvester, Ballerup, Værløse, Smørum, Ledøje, Ishøj, Sengeløse, Høje-Taastrup, Hørsholm og Birkerød. Materialet anvendes direkte af Rita Holm for så vidt angår Ledøje-Smørum, og en del heraf af Inger Kjær Jansen vedrørende Amager.

I kategorien af *kildemateriale, der giver bestemte oplysninger om en nærmere afgrænset gruppe af personer inden for et nærmere afgrænset område over en kortere eller længere periode*, anvender antologien f.eks. KIRKEBØGERNES TIL- OG AFGANGSLISTER. Ved reskript af 11. december 1812 blev sognepræsten pålagt tilsyn med rej-

sende. Dette tilsyn blev ved tyendeloven af 10. maj 1854 og med loven om tilsyn med fremmede og rejsende af 15. maj 1875 overdraget til politiet i henholdsvis købstæderne og på landet, hvorefter til- og afgangslisterne udgik af kirkebøgerne. Til- og afgangslisterne har været ført meget ujævnt, og der er således stor forskel på materialets kvalitet både fra sogn til sogn og inden for det enkelte sogn, afhængigt af de skiftende sognepræster. Materialet anvendes bl.a. af Bente Dahl Hansen til belysning af den svenske indvandring i Ballerup Sognekommune i årene 1830/1842-1875.

KIRKEBØGERNES ØVRIGE OPLYSNINGER kan naturligvis også være en vigtig kilde, når det drejer sig om svenske indvandrere. Her skal man dog være opmærksom på, at man kun vil kunne finde svenskere i den udstrækning, de i den periode, de var i sognet, deltog i en registreret kirkelig handling. Disse oplysninger anvendes bl.a. af Inger Kjær Jansen, som for bestemte afgrænsede perioder har undersøgt hvor mange svenskere, der var blandt de viede og de døde i Tårnby Sogn.

Foranlediget af Danmarks deltagelse i Napoleonskrigene udstedtes der den 26. februar 1808 en FORORDNING ANGÅENDE KYSTMILITSENS INDRETNING I DANMARK. Formålet med forordningen var at mobilisere alle våbenføre mænd – indfødte såvel som fremmede – i aldersgruppen 20 til 50 år i kystnære områder. Forordningen gav anledning til udfærdigelse af en række lister, hvorpå også de tilstedeværende svenskere indgår. Listerne inddrages af Lise Skjøt-Pedersen og Inger Kjær Jansen, men de bevarede lister er desværre langt fra fuldstændige.

I FATTIGVÆSENETS registreringer og sagsdannelser vil det, i den udstrækning føde-

ted Kropp i Skane
 ar 7 22/9 1851.
 ment:
 Side lidt over Middels
 Bygning fyldig
 Saar mægt
 Dine blan
 Næse) alm
 Mund)
 Sprog svensk
 mendes egenhæn-
 skrevne fulde
 i
 Botilla Dudson

Politimesteren

i
 Aalborgs Amts søndre Distrikt.

Gjør vitterligt: at

Botilla Davids datter

har anmeldt for mig, at *hun* agter her i Landet at søge Erhverv ved

Som Tjener

da *hun* som Legitimationsdokumenter har forevist mig

Skikmaabog og Præsteattest

og derhos godtgjort, at

have Kondition

samt da der isvrigt Intet findes til Hindrer for, at *hun*

her i Landet ernærer sig ved lovligt Arbejde, saa meddeles

hende herved efter *hendes* Begjæring nærværende Op-

holdsbog som Bevislighed for, at *hun* er berettiget til at

tage Ophold her i Landet og søge Arbejde, imod at

hun holder sig Lov om Tilsynet med Fremmede og

Reisende m. m. af 15de Mai 1875 efterrettelig.

Søndre Distrikts Politikammer, den 4 Aug 1875.

Udvalgt af Protokollatøren: Marsk for den kgl. danske
 Legitimationskassen.

P. B. U.
 J. H. U.

Opholdsbog for Botilla Davidsdatter. Botilla var tjenestepige på Frederiksberg godt et år. Først nogle måneder hos oversergent D. Hansen på Frederiksberg Slot og fra 1. september 1875 og et år frem hos løjtnant Carl Th. Hansen i Smallegade 34. Herefter opholdt Botilla sig et halvt år på Amager, hvor hun bl.a. tjente som malkepige. I marts 1877 gik turen tilbage til Sverige, men nogle år efter var hun igen på Frederiksberg (Journalsag, J.nr. DJ 184/1893, Frederiksberg Fattigvæsen). (Frederiksberg Stadsarkiv)

sted er registreret, være muligt at følge svenskere, som gennem kortere eller længere tid var under væsenets forsørgelse. Dette vil dog enten forudsætte, at man leder efter en bestemt person, eller kræve en systematisk gennemgang af alle registreringer. Materialet anvendes af Bente Dahl Hansen både i beretningerne om de ”svenske

skæbner” i Ballerup Kommune, som én eller flere gange kom i berøring med fattigvæsenet, og i historien om den stakkels Bendte Nilsdatter og hendes efterslægt gennem flere hundrede år. Fattigvæsenets arkivalier anvendes ligeledes i Vivian Sandaus beretning om en usædvanlig kvindeskæbne. Endelig anvender Henning Bro

Frederiksberg Fattigvæsens Hovedregistrant i sin stikprøveundersøgelse af svenske under fattigvæsenet i 1901.

Med lov af 15. maj 1875 om tilsynet med fremmede og rejsende strammedes kontrollen både med arbejdssøgende udlændinge, som ikke havde erhvervet forsørgelsesret, og med indenlandsk omrejsende tyende på landet. Loven, som i langt højere grad end tidligere gav politiet myndighed til efter nærmere fastsatte regler at afvise og udvise uønskede udlændinge, krævede, at udlændinge skulle forsynes med opholdsbøger, og pålagde politiet at føre EN PROTOKOL OVER DE USTEDTE OPHOLDSBØGER. Opholdsbøgerne udstedtes frem til 1913 til førstegangsvandrende og kunne genbruges ved fornyet indrejse. Loven påbød ligeledes indehaveren af en opholdsbog, som ville forlade den jurisdiktion, hvor han havde ophold, at anmelde sin rejses mål til det stedlige politi.

Allerede ved lov af 10. maj 1854 havde politimyndighederne i købstæderne, som nævnt, overtaget sognepræsternes hidtidige tilsynspligt i forhold til rejsende til og fra sognet. Med 1875-loven blev også omrejsende tyende på landet omfattet af politimyndighedernes kontrol. Tyende skulle melde til- og afgang fra sognet til sognefogden, som skulle lave påtegning i vedkommendes skudsmålsbog og i en dertil indrettet protokol. Denne protokol, som på landet typisk benævntes tyendeprotokol, kaldes på Frederiksberg en MELDINGS-PROTOKOL. Ud over flytninger til og fra sognet registreredes på Frederiksberg endvidere alle flytninger inden for kommunen. Disse meldingsprotokoller anvendes sammen med protokollen over opholdsbøger, som på Frederiksberg begge er bevaret for perioden 1893-1905, af Henning Bro til en

analyse af de svenske indvandreres til- og fraflytningsmønster. Tyendeprotokoller anvendes af Marianne Germann og Hanne Frøsig i forbindelse med undersøgelserne i Taastrup og Sengeløse.

Lars Peter Jørgensen gennemgår KØBENHAVNS POLITIS REGISTERBLADE 1892-1923, der blev udfærdiget af politistationerne i København på baggrund af de mandtalskemaer, som det ved politiplakat af 6. februar 1816 var pålagt samtlige husejere at udfylde to gange årligt. Registerbladene indeholder oplysninger om navn, alder, stilling, fødested, ægteskabelig stilling, børn mellem 10-14 år, og endelig en rubrik til særlige bemærkninger, som kan indeholde oplysninger om hvad som helst. Alle personer over 14 år havde deres eget blad, dog anførtes gifte kvinder på deres mænds blad. For tyende fremgår det endvidere, hvor og hos hvem de tjente. Bladet fulgte den enkelte person ved flytninger rundt om i kommunen, hvilket gør det muligt at følge personerne gennem et kortere eller længere tidsrum.

I København havde opgaven med at bortfæste tyende siden 1728 officielt været overdraget til autoriserede fæstemænd. Med tyendeloven af 1854 blev fæstemændene pålagt at føre lister i særligt godkendte FÆSTEPROTOKOLLER indeholdende de samme oplysninger som de ovenfor beskrevne tyendeprotokoller. Fæsteprotokollerne anvendes af Thomas Møller i undersøgelsen af aflønningen af svensk arbejdskraft og af Elisabeth Bloch i et forsøg på at få et indtryk af det svenske sæsonarbejdes omfang.

Ved siden af det ovenfor nævnte kilde-materiale, som hovedsageligt indeholder mere eller mindre neutrale oplysninger, som i forskellige sammenhænge er registreret af en myndighed med det formål at op-

nå et overblik over en nærmere defineret gruppes størrelse og sammensætning, inddrager en række af artiklerne også mere subjektive og vurderende oplysninger, som personer har afgivet om sig selv eller andre på basis af egne eller andres oplevelser. Til den sidstnævnte type af kilder hører f.eks. erindringer, breve, vidneudsagn, bemærkninger og kommentarer.

Ud over det ret omfattende originalmateriale inddrages der også i et vist omfang trykt kildemateriale i en del af artiklerne. For Hovedstadens vedkommende findes således STATISTISKE OPLYSNINGER OM STADEN KJØBENHAVN 1876 OG STATISTISKE OPLYSNINGER OM KØBENHAVN OG FREDERIKSBERG fra 1896, samt TABELVÆRK TIL KØBENHAVNS STATISTIK, som fra 1885 også delvist omfatter Frederiksberg. Materialet, der ud over lokale statistiske opgørelser hovedsagelig rummer statistiske behandlinger af folketællingsmateriale, anvendes udelukkende i artiklerne om København og Frederiksberg.

Af andre benyttede trykte kilder kan nævnes lovgivning vedrørende indfødsretsager og det navneregister over personer, der i perioden 1850-1915 ved lov erhvervede dansk indfødsret, som i 1916 blev udarbejdet af Indenrigsministeriet.

HOVEDRESULTATER

Antologien påviser en ubrudt svensk tilstedeværelse i hovedstadsområdet fra midten af det 17. århundrede og frem til 1850 og et efterfølgende indvandringsboom, der først for alvor ebbede ud i begyndelsen af det 20. århundrede.

Før 1850

Skønt grænsen mellem Sverige og Danmark i 1658 rykkede ned til Øresund, syntes flyt-

ningerne over sundet af den grund ikke at have ophørt. De tabte besiddelsers tilknytning til Danmark fortsatte og København vedblev at fungere som den nærmeste metropol for de tidligere østdanske landskaber. For den sidste halvdel af 1600-tallet var indvandringen til Sjælland på mindst 5.000 skåninger, heraf to tredjedele bønder. Hovedparten slog sig ned i Københavns Amt, og et mindre antal skåninger blev i perioden 1676-1699 registreret i Tårnby Sogns kirkebog.

Selv om hovedstaden København havde det største kontingent af svenskere, boede og arbejdede der igennem det 18. århundrede også svenskere ude i amtet.² Registreringerne i Tårnby Sogns kirkebog gav indtryk af et vist svensk befolkningselement på Amager i den første halvdel af 1700-tallet. Navnlig fra århundredets sidste halvdel berettede kilderne om en større svensk tilstedeværelse, bl.a. i Lyngby Sogn. På Amager søgte egnens tjenestekarle og -piger til København, og med intensive ringen af den arbejdskrævende grøntsagsdyrkning blev der plads til en betydelig svensk arbejdsstyrke. Hertil kom så de arbejdspladser, der fandtes ved fabriksanlæggene i Kastrup. Som helhed havde den svenske befolkningsgruppe på Amager således en relativ bred erhvervsfordeling.

Op gennem den første halvdel af 1800-tallet blev den svenske tilstedeværelse gradvis mere synlig. Landbrug, byggeri og industriforetagenderne i de to undersøgte sogne tilbød tydeligvis et arbejdsmarked for svenskere. Ved udgangen af perioden (1845) udgjorde svenskerne henholdsvis 2, 6 og 1,9 % af befolkningen i Lyngby-Taarbæk og Tårnby Sognekommune. I Lyngby-Taarbæk lå svenskernes andel af landbrugstyendet på 7 %, og tæt ved en tien-

Beboere på en svensk fattiggård i Rättvik i Dalarna, u.å. (Kilde: Matts Hellspång og Orvar Löfgren,: Land och stad, Lund 1981)

dedel af befolkningen ved industrimiljøerne langs Mølleåen var af svensk herkomst.

Der er ikke i det foreliggende materiale belæg for, at hele hovedstadsområdet uden for staden København før 1850 kan betragtes som et større arbejdsmarked for svenskere. Med den stærkt specialiserede og arbejdsintensive landbrugsproduktion i Tårnby og den massive koncentration af præindustrielle anlæg i Lyngby-Taarbæk, var de to sognekommuner ikke repræsentative for den erhvervsøkonomiske struktur i Københavns agrare opland. Blandt husdyrhold, kornproduktion og middelstore bøndergårde og husmandsbrug var her det gennemgående træk. Undersøgelserne fra Ballerup og Ledøje-Smørum påviser kun en begrænset svensk tilstedeværelse, særligt på de større gårde. Ved godset Edelgave i Ledøje-Smørum arbejdede i begyn-

delsen af det 19. århundrede godt nok et forholdsvis stort antal svenskere, men her var der tale om en hovedgård, der i forvejen beskæftigede et betydeligt folkehold og samtidig havde omlagt produktionen til den mere arbejdskrævende fåre- og hesteavl.

Det store indvandringsboom

I den sidste halvdel af 1800-tallet og i begyndelsen af det nye århundrede udvandrede over en million svenskere fra hjemlandet. Tæt ved en million emigrerede til oversøiske områder, fortrinsvis USA, mens 200.000 udvandrede til forskellige lande i Europa. Af den europæiske udvandring tegnede Danmark sig for størstedelen (40 %). I den første tid var svenskerne mere jævnt fordelt rundt om i landet, men i århundredets sidste årtier søgte de i stigende grad til hovedstadsområdet, der i 1901 hu-

sede og beskæftigede over halvdelen af den svenske befolkningsgruppe.

Talstørrelserne for såvel *den svenske indvandring som den svenske befolkningsgruppe* udviste da også i hele den sidste del af det 19. århundrede en kraftigt stigende tendens både i hovedstadskommunerne København og Frederiksberg og i de undersøgte områder i oplandet. I 1850'erne syntes tilvæksten særlig stærk i Tårnby og Ballerup-Måløv Sognekommuner, mens det store indvandringsboom i København lå i 1870'erne og 1880'erne, hvor den svenske befolkningsandel kom op på 4,1 %. I 1890'erne var stigningstakten mest markant på Frederiksberg, i stationsbyen Taastrup og tildels i København.

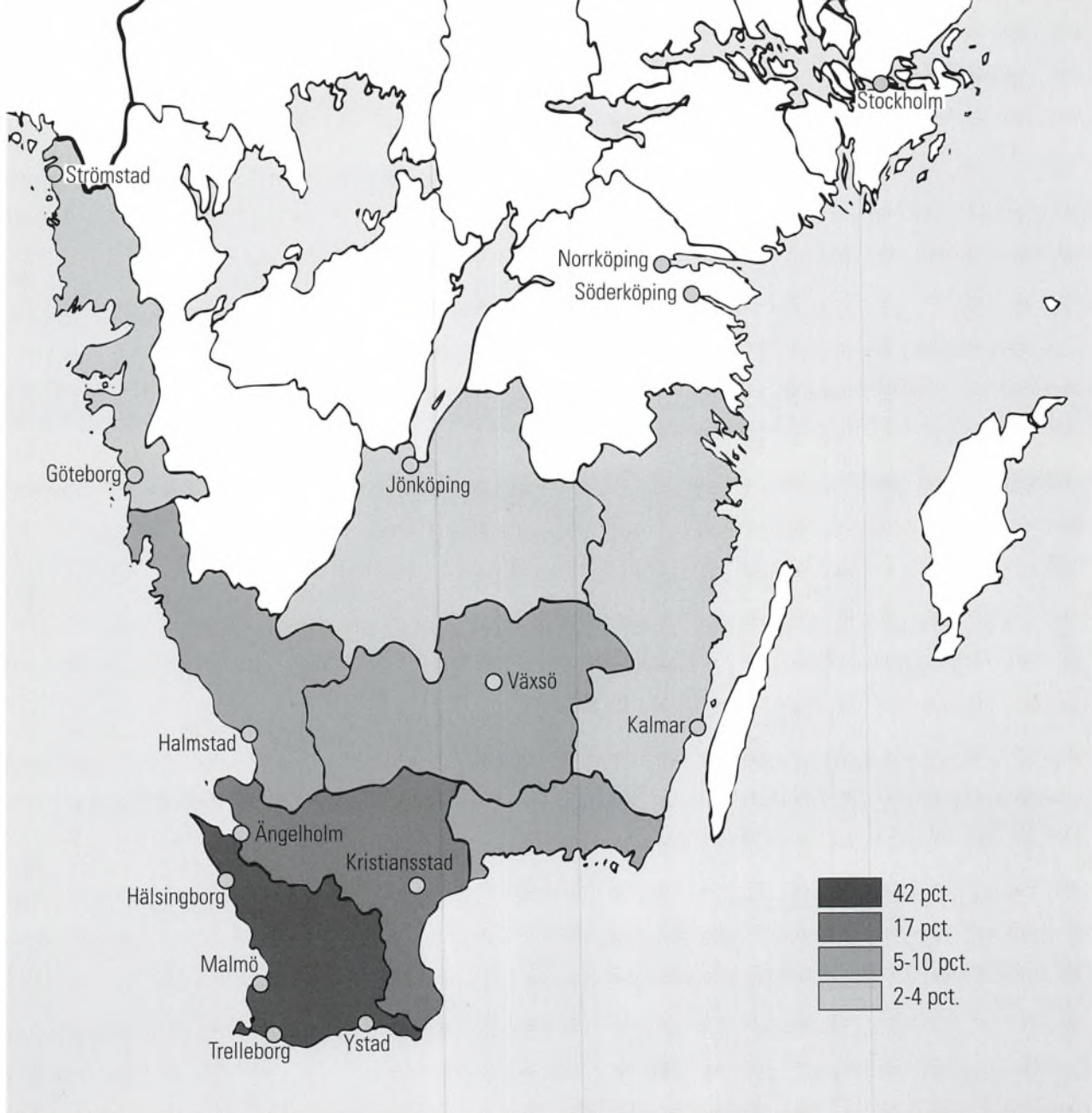
Samlet opsegede de to hovedstadskommuner de fleste og havde ved århundredskiftet en svensk befolkningsgruppe på ca. 16.000 personer – fordelt med 14.000 i København og 2.000 på Frederiksberg. I forhold til den samlede befolkning svarede det til ca. 3 % og godt og vel halvdelen af samtlige udlændinge – en smule mindre på Frederiksberg. Selv om antallet af svenskere ude i oplandet langt fra havde samme omfang, udgjorde gruppen ikke mindre end 4 % af amtets samlede folketal, men der var betydelige lokale forskelle. Befolkningsandelen (2,6 %) var mindst i amtets vestligste sognekommune, Ledøje-Smørum, der var et rent landbrugssamfund, og størst i Tårnby, hvor svenskerne i 1890'erne på grund af arbejder- og industrikvarteret i Sundbyerne udgjorde over 6 % af befolkningen.³

Den danske hovedstad og dens opland må i den sidste halvdel af det 19. århundrede betragtes som kraftcentret i et migrationsområde, der strakte sig langt på begge sider af Øresund. Beskæftigelsen og

aflønningen var så meget højere, at hovedstadssamfundet virkede som en magnet, ikke alene på befolkningerne på den sjællandske øgruppe og vest for Storebælt, men også på land- og byarbejdere i store dele af Sydsverige. Arbejds lønnen i Hovedstaden lå mellem en tredjedel over til dobbelt så højt som lønniveauet i Sydsverige, og protokollerne fra et af Københavns fæstekontorer i 1887 antydede endda, at de indvandrede svenskere kunne opnå en højere gennemsnitsløn end danskere. Forskellen i aflønning og beskæftigelse på de to sider af Øresund var betinget af dels økonomiske og sociale forhold i Sydsverige dels af hovedstadsområdet ekspansive erhvervsudvikling.

Indvandringen til Hovedstaden kom, som påvist for Frederiksbergs vedkommende, helt overvejende fra landområderne i de tidligere danske landskaber samt Småland og i et vist omfang fra Vestskånes storbyer, Malmö og Helsingborg. Befolkningstallet i de svenske landdistrikter steg massivt gennem hele den sidste halvdel af 1800-tallet, men de mange småbrug havde ikke større behov for lejet og lønnet arbejdskraft, og mulighederne for at erhverve et selvstændigt landbrug var begrænsede. Byerne i det vestlige skåne, Göteborg og Jönköping i det nordlige Småland tiltrak ganske vist en væsentlig del af landbefolkningen, men som helhed gennemgik Sydsverige ikke en industrialisering og udvikling inden for byerhvervene, der kunne opsure befolkningsoverskuddet fra landdistrikterne.⁴

På den danske side af Øresund fik Hovedstaden i samme periode en størrelse og ekspansion, der var uden sidestykke i hele det sydiskandinaviske område. Industrialiseringen, der navnlig satte sig igennem i 1840'erne og 1850'erne, i 1870'erne og den

Den svenske indvandring til Danmark, 1850-1910, fordelt på udvandringsområder i Sverige. (Kilde: R. Willerslev: Den glemte indvandring, 1981. Grafisk bearbejdet af Henrik Madelung-Petersen, Frederiksberg Kommune)

sidste del af 1890'erne, var den vigtigste enkeltfaktor, men industrien skabte også vækst i de øvrige byerhverv: engros- og detailhandel, håndværk og liberale erhverv. Hertil kom så et veritabelt byggeboom i form af et omfattende erhvervs- og bolig-

byggeri og de meget betydelige anlægsarbejder, der fulgte med omdannelsen til en moderne storby: havneudvidelser, jernbane- og sporvejsforbindelser, banegårde og offentlige værker og institutioner. Ved århundredskiftet nåede folketallet op i nær-

Hakkemose Teglværk i Sengeløse Sognkommune omkring år 1900. Øverst teglværket set fra Roskilde Landevej. Nederst arbejderne foran værkets flisefabrik. Hakkemose var en af de helt store svensker-arbejdspladser i hovedstadens vestegn. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje-Taastrup Kommune)

heden af en halv million. København var stort set udbygget inden for kommunens daværende grænse og den østlige del af Frederiksberg omdannet til storby og en integreret del af hovedstadssamfundet.

Hovedstadskommunernes svenske befolkningsgruppe fandt da også beskæftigelse inden for de områder, hvor *erhvervsudviklingen* var særlig ekspansiv. Knap halvdelen arbejdede inden for industri og håndværk, en tredjedel som tyende og daglejere og lidt under en tiendedel i handel og samfærdsel. Da Frederiksbergs vestlige del inden århundredskiftet stadig var ubebygget, beskæftigedes en mindre andel ved de tilbageværende landbrug og navnlig gartnerierne.⁵ Frederiksberg havde desuden en langt større andel af navnlig kvindeligt tyende, i kraft af byens relativt mange villaer og beboelsesejendomme med store lejligheder.

I Hovedstadens agrare opland beskæftigedes størsteparten af de indvandrede svenske naturligt nok i landbruget som tjenestekarle og -piger, daglejere m.m., og det var tydeligvis de større bedrifter (store bøndergårde og godser) med et stort folkehold, der særligt efterspurgte fremmed arbejdskraft. Landbrugserhvervet var præget af flere vedvarende højkonjunkturer, og omlægningen til den mere arbejdsintensive animalske produktion og roedyrkning krævede i den sidste del af 1800-tallet tilførsel af yderligere arbejdskraft. I nogle af sognekommunerne (Sengeløse og Ledøje-Smørum) erstattede svenskerne direkte en del af egnens unge, der forlod landbruget og indvandrede til Hovedstaden.

Svenskernes beskæftigelsesmønster var dog mere nuanceret i nogle af de undersøgte sognekommuner, hvor landbruget erhvervsmæssigt ikke var helt enerådende.

Som andre steder i landet blev erhvervsudviklingen i Københavnseggen præget af stationsbydannelser og enkeltstående større industrielle anlæg. Købmandsgårdene, møllen, mejeriet og teglværket i den tidstypiske Taastrup Stationsby på Vestbanen beskæftigede således over en tredjedel af områdets svenskere i årene omkring århundredskiftet. I samme periode tiltrak det store Hakkemose Teglværk tæt ved tre fjerdedele af Sengeløses svenskere. Mest markant var erhvervsfordelingen i Tårnby på Amager, hvor størstedelen af svenskerne var koncentreret i den københavnske arbejderforstad Sundbyerne og bysamfundet Kastrup ved Amagerbanen, der havde flere industrielle virksomheder – glasværk, gødnings- og svovlsyrefabrik, væveri og margarinefabrik.

Selv om de økonomiske og sociale drivkræfter var helt afgørende for den svenske indvandring til hovedstadsområdet, må *den samtidige udbygning af infrastrukturen* på begge sider af Øresund også have spillet en rolle. Indtil midten af 1800-tallet foregik persontransport både i Danmark og Sverige til fods, med dyretrukne kærre eller med postdiligence og turen over Øresund med færgebåde, der nærmest var store joller. Den sidste halvdel af århundredet kendetegnedes derimod af noget nær en trafikal revolution, hvor jernbanerne betegnede den vigtigste faktor. Inden århundredskiftet var samtlige hovedstrækninger og de vigtigste sidebaner i Danmark etableret. I Sverige satte Södra og Västra Stambanen og Väst kustbanen Stockholm, Göteborg og Malmö i forbindelse med hinanden, og inden år 1900 anlagdes et betydeligt antal sekundære jernbanelinjer, der nåede ud i de mere tyndtbefolkede områder af Mellem- og Sydsverige. På Øresund indsattes

Falkoner Allé på Frederiksberg ca. 1905. Byvæksten og det kraftige opsving i industri, handel og håndværk i hovedstadskommunerne København og Frederiksberg virkede som en magnet på mange i hele Sydsverige. Omkring år 1900 boede og arbejdede 16.000 svenskere i de to kommuner. Det svarer til indbyggertallet i en middelstor svensk provinsby. (Frederiksberg Stadsarkiv)

først dampskibe, og fra 1892 og 1895 jernbanedampfærger, mellem henholdsvis Helsingør-Helsingborg og Københavns Frihavn og Malmö.

Hvad angår sammensætningen af den svenske indvandring peger flere af antologiens artikler på, at den helt overvejende bestod af enkeltindivider og havde karakter af en ungdomsindvandring. Over 70 % var under 30 år og omkring en tiendedel i 30'erne, mens resten fordelte sig på de øvrige aldersgrupper med de fleste i 40'erne og 50'erne. Da kvindeligt tyende indgik med en betydelig andel af indvandringen til Frederiksberg, var de helt unge (under 20 år) stærkere repræsenteret her, ligesom

kvinderne samlet var i overtal (65 %). Omvendt var mændene totalt dominerende i indvandringen til Hovedstadens opland, hvor der i særlig grad var efterspørgsel på rå muskelstyrke til det meget fysisk krævende arbejde i landbruget og f.eks. på teglværkerne. Kvinderne fungerede som tyende i husholdningerne på gårdene og hos de mere velstillede borgere i stationsbyen. Med en svag overvægt af mænd var indvandringen til København derimod næsten fifty-fifty.

I de to hovedstadskommuner var 60-70 % af mændene beskæftiget som arbejdere i industri og håndværk – flest på Frederiksberg. Til de typiske mandebrancher

hørte bygge- og anlæg, metalindustri, beklædningsindustri, metal- og trævarefabrikation, glasværker, garverier og næringsmiddelindustri. Et sted mellem en fjerdedel og en tredjedel af kvinderne var ufaglærte i Hovedstadens industri og håndværk – flest i København. De store kvindearbejdspladser fandtes navnlig i tekstil- og beklædningsindustrien og i mindre grad inden for næringsmiddelproduktionen. I erhvervsgruppen handel og samfærdsel var mændene ligeledes i overtal og arbejdede bl.a. ved statsbanerne, sporvejene, som kusse og sømænd og inden for post-, tele- og telefonvæsenet, mens kvinderne fortrinsvis var inden for detailhandelen. Tyendeerhvervet var derimod et rent kvindedomæne – ved århundredskiftet omfattede det omkring en tredjedel af alle svenske kvinder i København og næsten 60 % på Frederiksberg.

Som gruppe var svenskerne i hovedstadsområdet meget mobile. Set i forhold til det samlede antal svenskere var ikke mindre end en femtedel på f.eks. Frederiksberg hvert år på vej ind i eller ud af kommunen. Både i Hovedstaden og i dens opland skete langt hovedparten af svenskerne flytninger inden for Danmarks grænse og primært inden for hovedstadsområdet. Da de to hovedstadskommuner udgjorde ét arbejdsmarked og ét boligområde, foregik de fleste flytninger her mellem København og Frederiksberg. Ude i oplandet var der betydelige flytninger mellem sognekommunerne i amtet, men også et stort antal vandring fra og navnlig til hovedstadskommunerne. Flytninger frem og tilbage over Øresund udgjorde de fleste steder under en tredjedel af svenskerne samlede antal flytninger.

Svenskernes migrationsmønster rejser

spørgsmålet om omfanget af egentlige sæsonbetingede vandring – forstået som direkte vandring fra og til Sverige med henblik på et kortere arbejdsophold i Hovedstaden. For Sengeløse påvises det, at 74 % af de svenske arbejdere på Hakkemose Teglværk rejste hertil for – efter at have arbejdet på værket i sommermånederne – at vende tilbage til Sverige. Blandt landbrugstyendet i Sengeløse kunne derimod kun 12 % henregnes som sæsonarbejdere, resten rejste videre til en anden arbejdsplads i Danmark. På Frederiksberg kunne sæsonarbejdet ansættes til godt halvdelen af førstegangsvandringen. Blandt kvinderne udgjorde andelen af sæsonarbejdere en tredjedel, hos mændene tre fjerdedel. Navnlig blandt Frederiksbergs ufaglærte svenskere i håndværk og industri, herunder bygge- og anlæg, samt medhjælpere i landbrug og gartneri, skulle sæsonarbejdet være særlig udbredt, mens en betydelig del af tyendet, de kvindelige ufaglærte arbejdere og halvdelen af de faglærte mænd, skulle have taget til Hovedstaden med henblik på et længerevarende ophold.

Socialt hørte den svenske befolkningsgruppe både i by og på land til lokalsamfundets underklasse. I de to hovedstadskommuner var hovedparten af svenskerne fag- og ufaglærte arbejdere og tyende og delte dermed arbejdsforhold, levevilkår og boligforhold med danskerne i de tilsvarende socialklasser. Til eksempel var de svenske lejere og logerende på Frederiksberg koncentreret til de samme arbejderneklaver og nyere lejekaserner, som husede hovedparten af byens arbejderbefolkning, og underkastet de samme sociale problemer, som gjorde sig gældende i disse kvarterer.

I forhold til Hovedstadens opland var

svenskerne sociale placering dog en streg bedre i København og på Frederiksberg. En forholdsvis stor del af kvinderne var fabriksarbejdere, blandt mændene var antallet af fag- og ufaglærte stort set lige stort, og en mindre gruppe kunne ernære sig som småselvstændige inden for handel og håndværk eller som lavere funktionærer – kontorassistenter, bude og ekspeditricer. Ude i amtets sognekommuner var den helt overvejende del af svenskerne derimod beskæftiget som ufaglært arbejdskraft og udgjorde lokalsamfundets sociale bund.

I landbruget boede det ugifte tyende, som i eksemplerne fra Ballerup, hos arbejdsgiverne, ofte under meget tarvelige forhold. De større gårde havde særlige arbejderhuse for familierne, der ellers for det meste boede tæt og usundt i en lejet lavloftet stue med bilæggerovn. For oplandets industriarbejdere var forholdene ikke bedre. Til eksempel var svenskerne på Hakemose Teglværk ansat på såkaldte "slavekontrakter", der gav fabriksherren udstrakt dispositionsfrihed, og de var henvist til det hårde og nedslidende arbejde med at hakke leret ud og læsse vognene i lergravene. Boligerne var indrettet på virksomhedens "svenskerkaserne" – et loftsrum oven på en nedlagt langovn.

Med denne sociale placering var den svenske befolkningsgruppe trods arbejdsmæssig stabilitet særlig udsat for sociale begivenheder som arbejdsløshed, sygdom, ægtefælles dødsfald og alderdom og de problemer, der opstod i familier med store børneflokke. Flere af undersøgelserne påviser da også, at en ganske betydelig del var på offentlig understøttelse. I Ballerup havde stort set alle fastboende svenskere været i kontakt med fattigvæsenet, og en del var havnet på fattighuset. Af Frederiksbergs

samlede antal på fattighjælp var de 7 % svenskere, hvilket var mere end dobbelt så meget som de svenskfødtes andel af kommunens samlede befolkningstal. Godt halvdelen af samtlige, der fik almisse, sad i familier med børn, og hos kvinderne udgjorde enkerne ikke mindre end 60 %. Billedet gik igen i København, hvor andelen af understøttede svenske kvinder steg ganske betydeligt fra slutningen af 1890'erne og frem til 1. Verdenskrig.

Den store forsørgelsesbyrde, som svenskerne og de øvrige udlændinge udgjorde, havde siden slutningen af 1800-tallet netop foranlediget myndighederne til at gennemføre en betydelig udhuling af udlændingenes forsørgelsesret i Danmark. Det skete dels via et forstærket tilsyn med fremmede fra 1875, dels ved en ændring i fattigloven i 1891, hvorefter udlændinge skulle have erhvervet dansk indfødsret for at opnå forsørgelsesret. Svenskerne kunne dog efter en aftale mellem Danmark og Sverige fra 1888 få forsørgelsesret efter 12 års ophold i landet. Før disse stramninger, opnåedes retten til forsørgelse efter 5 års ophold, og bestemmelserne gjorde ikke forskel på udlændinge og danskere.

Til billedet af den svenske befolkningsgruppes sociale vilkår i hovedstadsområdet hører også en række andre aspekter. I årtierne omkring århundredskiftet forøgedes andelen af svenske funktionærer, faglærte arbejdere og småselvstændige i Hovedstaden, hvilket tydede på en vis social mobilitet. Svenskerne fik desuden del i periodens gradvise bedring af arbejderklassens indkomstforhold og levevilkår. Et stigende antal fik mulighed for at gifte sig og stifte familie, og for Frederiksbergs vedkommende havde flere råd til en selvstændig lejlighed i de nyere og noget bedre lejekaserner. His-

torien om den hæderlige og omgængelige Svend Johnson, der levede det meste af sit liv i hovedstadsområdet vestegn, antydede en tilsvarende udviklingstendens. Selv om Johnson måtte ernære sig ved ufaglært arbejde, fik han og hans familie så meget del i den velfærdsstigning, der satte ind i den første del af det 20. århundrede, at der bl.a. kunne spares op til et hus.

Det forhold, at en større del af svenskerne både i og uden for Hovedstaden valgte at indgå ægteskab og at slå sig mere permanent ned, var også udtryk for, at befolkningsgruppen blev mere assimileret i lokalsamfundene og i det danske samfund som helhed. Den store og stigende andel af de svenskfødte, der var dansk gift, pegede i samme retning og understøttedes af fordelingen af de udlændinge, der søgte dansk indfødsret. For Frederiksbergs vedkommende er det således påvist, at antallet af svenskere, der fik indfødsret i årene 1895-1906, steg kraftigere end blandt de øvrige udlændinge. I 1906 var der i forhold til størrelsen af de enkelte udlændingegrupper henholdsvis 3 gange så mange svenskere som tyskere og dobbelt så mange svenskere som andre udlændinge, der dette år havde fået denne blåstempling af myndighederne.

Omkring århundredskiftet og frem mod 1. Verdenskrig skete der en markant ændring i billedet af hovedstadsområdet svenske indvandring og befolkningsgruppe. Overalt faldt den direkte indvandring fra Sverige betragteligt, samtidig med, at tilbageflytning til hjemlandet viste en klart stigende tendens. Det ændrede migrationsmønster var særlig tydeligt for mændenes vedkommende i forhold til Skåne og de svenske byområder, mens indvandringen fra fattigdomsområderne i Blekinge og det

sydlige Småland fik en større andel af den indvandring, der var tilbage. Forskydningerne var ikke udtryk for en svækkelse af hovedstadsområdet tiltrækningskraft, men skyldtes den ekspansive erhvervsudvikling, der på dette tidspunkt var kommet i gang i Sverige.

I lighed med det øvrige Sverige oplevede navnlig Malmö og Helsingborg, men også en række mindre bysamfund, fra slutningen af 1890'erne et kraftigt industrielt opsving, ligesom der var kommet skub i sukkerroedyrkingen i det sydvestlige Skåne. Hermed indsnævredes løngabet mellem den danske hovedstad og dens opland og hele det sydsvenske område. Særlig Malmöhus län i det vestlige Skåne og industri-samfundene i det nordlige Småland blev dermed i stand til at fastholde deres arbejdskraft og opsuge både indvandringen fra de tilstødende len og en hel del af dem, der tidligere var rejst over Øresund for at søge arbejde.

Med den stærkt reducerede indvandring og tiltagende tilbageflytning indsnævredes tilflytningsoverskuddet i forhold til Sverige stadig mere. Sammen med de dødsfald, der fandt sted, og en svagt stigende tendens til flytning til andre danske lokaliteter, var det svenske folketal på Frederiksberg stort set stagnerende i det første årti i det 20. århundrede. Udviklingstendensen var stort set den samme i København, hvor antallet af svenskere kun voksede en anelse frem til 1911, hvorefter det begyndte at falde. Også i de undersøgte sognekommuner i oplandet var det svenske befolkningstal faldende. Mindst i kommuner med en vis mængde byerhverv, som f.eks. i Tårnby og i stationsbyerne Ballerup og Taastrup, og mest i de rene landområder. Særlig markant var situationen i Sengeløse, idet sog-

nekommunens helt dominerende svenskerarbejdsplads, Hakkemose Teglværk, måtte lukke efter århundredskiftet. I 1911 var Sengeløse stort set tømt for svenskere.

Det 20. århundrede

Et særligt kapitel i den århundredelange historie om flytninger og trafik over Øresund udgør de sidste 30-40 års omfattende tilstrømning af svenske indkøbsturister, som på godt og ondt har præget dagligdagen i sundbyerne Helsingør og Dragør.⁶ Antologiens sidste artikel belyser for Dragørs vedkommende dette fænomen.

Planerne om en færgeforbindelse i det sydlige Øresund indgik allerede i slutningen af 1800-tallet i den overordnede trafikplanlægning, men blev først for alvor realiseret med åbningen af Dragør-Limhamnforbindelsen i 1960. Bilismen var på dette tidspunkt stærkt stigende, og Helsingør-Helsingborg-overfarten havde behov for aflastning i form af en bilfærgerute længere mod syd. Ud over en betydelig arbejds- og turisttrafik, der på et tidligt tidspunkt gav anledning til omfattende beboerprotester og etablering af en tværpolitisk liste, blev dagligdagen i Dragør igennem 40 år præget af et stort antal svenske indkøbsrejsende. Priserne på dagligvarer lå på et højere niveau i Sverige, og alene inden for de sidste 20 år har færgeruten tilført Dragør dagligt over 4.000 svenske indkøbsturister, der har tegnet sig for ikke mindre end 60 % af omsætningen i byen. Med nedlæggelse af færgeruten et halvt år før broens åbning er denne epoke i det lille bysamfunds historie afsluttet.

NYE MULIGHEDER

Antologiens artikler repræsenterer en række lokalstudier vedrørende den svenske

indvandring til Hovedstaden og dens agrare opland frem til 1. Verdenskrig, men rejser også en række spørgsmål, der efterfølgende vil kunne gøres til genstand for nærmere undersøgelser.

Bente Dahl Hansen har i sin undersøgelse påvist, at ca. 1/3 af de registrerede svenskere i Ballerup Kommune kom direkte fra Sverige, mens 1/3 kom fra Hovedstaden og resten fra Københavns Amt. Undersøgelser for Frederiksberg, Sengeløse og Taastrup peger i samme retning. Spørgsmålet om, hvordan hovedstadsområdet arbejdsmarked hang sammen og påvirkede udlændinges – herunder svenskeres – vandring og beskæftigelse som helhed og i forhold til sæson- og konjunktursvingninger i særdeleshed, står således åbent.

For at fuldstændiggøre undersøgelserne vedrørende det agrare opland kunne det endvidere være relevant at inddrage undersøgelser af betydningen af stationsbyernes udvikling, ligesom det kunne være af betydning at undersøge andre bysamfund med større industrielle anlæg. En anden mulighed kunne være en undersøgelse af den svenske tilstedeværelse i de nye villabyer og forstadsdannelser, som kom til at kendetegne hovedstadsområdet i årene lige efter århundredskiftet.

Der savnes desuden en sammenligning af svensk og dansk tyende, ligesom en udvidelse af tidsperspektivet til perioden efter 1914 vil have interesse. F.eks. står spørgsmålet om, hvordan 1. og 2. Verdenskrig og mellemkrigsårenes økonomiske krise kom til at påvirke arbejdsvandringerne, ubesvaret.

Flere af antologiens artikler berører desuden emner, som ikke underkastes en nærmere analyse i den konkrete sammenhæng, men som lægger op til nye undersø-

gelsesmuligheder. Thomas Møller påpeger således relevansen af en bredere undersøgelse af de svenske arbejderes lønforhold gennem en komparativ undersøgelse af andre fæstekontorer og en undersøgelse af lønforholdene over længere tidsperioder. Tommy P. Christensen foreslår en analyse af udviklingen i passagertal og billetpriser m.h.p. en nærmere analyse af sammenhængen mellem infrastrukturens udbygning og arbejdsvandringernes omfang. Elisabeth Bloch påpeger, at der savnes en nærmere undersøgelse af, hvordan den lovmæssige sammenkædning af alderdomsunderstøttelse og fattigunderstøttelse med opnåelse af indfødsret kom til at påvirke administrationen af indfødsretsansøgningerne specielt i forhold til de mange aldrende svenskere.

I artiklen "Medborgerskabet fødes", publiceret i Historisk Tidsskrift i 1999, analyserer Henrik Zip Sane udviklingen i antallet af udvisninger i kølvandet på vedtagelsen af lov om tilsyn med fremmede af 15. maj 1875. Udgangspunktet for undersøgelseerne er den indvandrerdatabase, som Immigrantmuseet for Danmark har udarbejdet på baggrund af politiets udvisninger af fremmede 1875-1919. Zip Sane har endvidere gennemgået rigsdagsdebatterne forud for lovens vedtagelse, og mener derved at kunne konstatere, at politiets administration af loven kom til at ramme arbejdsløse fremmede i almindelighed, mens lovgivernes fokus havde været lov og orden aspektet og dermed først og fremmest tyve, røvere, plattenslagere, sigøjnere og taterbander. Zip Sane er i denne fortolkning uenig med Jens Vedsted-Hansen, som i sin artikel fra 1987 konkluderer, at loven netop var rettet mod ikke-besiddende udlændinge, og at lovens intention var at und-

gå, at fremmede udlændinge skulle falde det kommunale forsørgelsesvæsen til byrde. Om politiet administrerede imod eller i forlængelse af lovgivernes hensigt er et interessant spørgsmål, som fortjener at blive genstand for yderligere opmærksomhed.

Immigrantmuseets indvandrerdatabase over udviste udlændinge vil, når den bliver offentlig tilgængelig i større udstrækning, end det er tilfældet i dag, give gode muligheder for yderligere undersøgelser i udvisningsmønstrene. Således kunne det være interessant at undersøge, om Zip Sanes konklusion om, at svenskerne udgjorde en relativ lav og konstant del af det samlede antal udviste, også gælder i Hovedstaden, hvor svenskernes andel af befolkningen var relativt høj.

NOTER

- 1 Først omkring århundredskiftet udviklede området omkring Ballerup Kirkeby sig til en egentlig stationsby
- 2 Det samlede antal svenskere i København ansættes f.eks. i 1769 til godt 1.000 personer
- 3 Sundbyerne udskiltes af Tårnby i 1895 som en selvstændig sognekommune, der i 1902 indlemmedes i Københavns Kommune. I 1890'erne var over 60 % af Tårnbys svenskere bosat i Sundbyerne
- 4 Det er bemærkelsesværdigt, at tæt ved halvdelen af indvandringen til Frederiksberg kom fra Vestskåne, og at stort set lige mange herfra kom fra både landdistrikterne og byerne (bl.a. en stor del faglærte arbejdere). Blandt landbrugstyendet i Sengeløse Sognekommune var kun 15 % fra Vestskåne, mens indvandringen fra de fattige landdistrikter i Blekinge og Østskåne og det sydlige Småland var langt stærkere repræsenteret end på Frederiksberg. Blandt arbejderne på Hakkemose Teglværk, ligeledes i Sengeløse, kom næsten 90 % fra Blekinge og heraf knapt to tredjedel fra samme sogn (Bräkne-Hoby). De resterende 10 pct. var udvandret fra Kronobergs län i Småland og knapt halvdelen fra Linneryd församling
- 5 Med indlemmelsen af dele af de tilgrænsende sognekommuner – Brønshøj, Valby-distriktet og Sundbyerne – i 1901, fik landbrug og gartneri også en vis andel blandt de beskæftigede svenskere i Københavns Kommune

6 Befolkningsbevægelserne over Øresund i tiden efter, at det store svenske indvandringsboom klingede af i årene op mod 1. Verdenskrig, har ikke været genstand for større og mere indgående undersøgelser. Det er en almindelig antagelse, at migrationen mellem hovedstadsområdet og Sverige i mellemkrigstiden var behersket. Fra besættelsesårene er de danske jøders og modstandsfolks flugt til Sverige velkendt. For den sidste halvdel af det 20. århundrede synes folkestrømmen snarere at have gået fra Danmark til Sverige. De i perioder modsatrettede konjunkturforløb i de to lande bevirkede, at en del, navnlig ufaglærte danskere, i lav-

vækstårene i begyndelsen af 1950'erne og i midten af 1970'erne søgte arbejde i Sverige. Danskeres opkøb af svenske ødegårde er ligeledes velkendt, og i de aller-seneste år har de forestående forbedringer af vej- og jernbaneforbindelsen med Øresundsbroens åbning få-et københavnere til at interessere sig for Skåne som et boligområde. Lavere ejendomspriser, et større udbud af lejeboliger og mindre punktafgifter har allerede ved indgangen til det nye årtusinde gjort en del danskere til Øresundspendlere

Hvor broen lander

Svenskere i Tårnby Kommune gennem 250 år

INGER KJÆR JANSEN

INDLEDNING

Svensk arbejdskraft har ikke været et sær-syn i Tårnby Kommune. Fra 1600-tallets slutning optræder skåninger i kirkebøgerne, uden at man dog kan sige noget særligt om deres næringsvej. Siden kom håndværkere, først og fremmest smede, fra 1700-tallets begyndelse arbejdere ved kalkbrudene på Saltholm og ved Kastrup Værk, tjenestefolk på gårdene fra specielt slutningen af 1700-tallet samt fra 1800-tallets midte på de mange fabrikker i Kastrup. Kastrup Lufthavn har i nyere tid givet arbejde til folk fra bl.a. Sverige.

Forbindelsen fra Kastrup til Sverige har været kort og kunne foretages med en fiskerbåd eller med en færge som i 1950'erne og 1960'erne. Men fra juli 2000 kommer der en fast forbindelse med udgangspunkt i Kastrup. I forbindelse med broens anlæg-gelse har ca. 200 svenske sæsonarbejdere eller brobissere boet i en camp i kommunen.

Ét er formodninger om størrelsen af indvandringen – et andet er håndgribelige tal, der kan fortælle en mere nøjagtig historie om den svenske arbejdskrafts historie i Tårnby Kommune.

Forskningen omkring den svenske indvandring til Danmark har hovedsagelig fo-

kuseret på perioden fra midten af 1800-tallet. Det skyldes bl.a., at en af de primære kilder til indvandringen, folketællingerne, først fra dette tidspunkt oplyser om befolkningens fødested. I Tårnby Kommune er kirkebøgerne imidlertid periodevis en god kilde til den svenske indvandrerhistorie helt tilbage til 1676. Fra dette tidspunkt er sognets kirkebøger bevaret. Oplysningerne om nationalitet i kirkebøger skyldes det store antal svenskere i området og retslige krav.

Oplysningerne i kirkebøgerne og folketællingerne samt kilder, der ikke er så velkendte, vil i det følgende blive benyttet til:¹

- at påvise en kontinuerlig svensk indvandring til Tårnby Kommune fra ca. 1676-1911 og belyse indvandringens størrelse periodevis og baggrunden for eventuelle udsving
- erhvervsfordeling
- sæsonarbejdet
- svenskernes ægteskabelige status og ægteskabernes antal og sammensætning: svensk/svensk og svensk/dansk
- integrationen med eksempler på slægter, der kan spores flere generationer tilbage
- baggrunden for den kontinuerlige indvandring

.....

Inger Kjær Jansen, født 1951. Bibliotekar og leder af Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling fra 1979. Kasserer i LASK

TÅRNBY – KOMMUNEN MIDT PÅ AMAGER

Tårnby Kommune ligger midt på Amager og grænser op til Dragør Kommune mod syd og Københavns Kommune mod nord. Kommunen består i dag af 3 byområder – Kastrup, Tårnby og Vestamager – samt landsbyerne Tømmerup og Ullerup, og lufthavnen på det, der tidligere udgjorde landsbyen Maglebylille, samt Saltholm. Denne ø kom først i 1919 ved lov under Tårnby i kommunalretslig henseende, men øboerne benyttede – også tidligere – både Tårnby Kirke og Ret, og blev i folketællingerne registreret under Tårnby Sogn.

Den københavnske del af Amager, Sundbyøster og Sundbyvester, hørte indtil den 1. januar 1895 til Tårnby Sognekommune. I sognet var endvidere landsbyerne: Tårnby med kirken, Kastrup, Maglebylille, Tømmerup, Ullerup og Viberup.

Sognet hørte indtil 1416 under Roskildebispens, men overgik herefter som krongods.

På opfordring af Christian den 2. indvandrede en mindre hollandsk koloni til Amager omkring 1521. De bosatte sig i St. Magleby og fik her en række privilegier. Disse fik afsmittende virkning på øens andre bønder, der ikke blev almindelige fæstebønder. De undgik vornedskab og stavnsbånd, men skulle stadig betale landgilde og fæstefgifter. I midten af 1700-tallet blev det slået fast, at de selv ejede deres bygninger, men skulle betale en afgift ved ejerskifte. Denne godkendelse af ejendomsretten var medvirkende til, at mange af gårdene efterhånden blev splittet op i mindre dele. Den hollandske kolonis varemærke var grønsager, som blev afsat til kongehus og hovedstadens befolkning. Disse afgrøder fik også stor betydning for “danskebyerne” på Amager. Sandsynligvis blev den mandskabskrævende grønsagsdyrkning intensiveret fra midten af 1700-tallet, hvor ejendommene blev mindre men flere i antal. Samtidig gav et stigende befolkningstal i Københavnsområdet øgede afsætningsmuligheder.

Den første industri kom til Kastrup i 1747, hvor der blev anlagt havn med et kalkbrænderi, tegl- og fajanceværk. Mandskabet bestod af tyskere, nordmænd, svenskere og danskere.

Men industrialiseringen slog først for alvor igennem i Sundbyerne og Kastrup fra midten af 1800-tallet. Befolkningstallet steg eksplosivt i de følgende år og specielt i Sundbyerne med over $\frac{3}{4}$ af indbyggertallet i sognet. De lave indtægter og høje sociale udgifter i Sundbyerne var en af årsagerne til udskillelsen fra Tårnby i 1895.

I 1940'erne steg befolkningstallet eksplosivt i Tårnby fra ca. 5.000 i 1921 til 23.000 i 1950. Det fik betydning for erhvervs- og boligstrukturen i kommunen. Mange gartnerier i Kastrup-området forsvandt, i stedet blev lufthavnen (anlagt 1925) en betydningsfuld arbejdsplads, i dag med ca. 12.000 ansatte samt 10.000 personer i virksomheder med tilknytning hertil. Lufthavnen førte også, f.eks. i 1970, til større ekspropriationer i de landsbyer, der stadig eksisterer: Ullerup og Tømmerup, samtidig med at hele landsbyen Maglebylille forsvandt.

Motorvejsanlæg og jernbaneforbindelsen skærer i dag igennem Tårnby og Kastrup ud til Øresundsbroen, der indvies den 1. juli 2000.

1600-TALLET: DE FØRSTE REGISTREREDE SVENSKERE I SOGNET

Fra 1600-tallet kan man dokumentere, at der har været svenskere i Tårnby Sogn. De har muligvis været flygtninge fra krigen i Skåne. Knud Fabricius² har undersøgt den skånske indvandring til Sjælland i slutningen af 1600-tallet, hvor Danmark forsøgte at genvinde Skåne. Kilderne hertil er først og fremmest udstedte bækkenbreve³ og skattefrihedsbreve⁴ samt Københavns Amts Jordebogsregnskab. Han skønner ud fra antallet af udstedte bækkenbreve og skattefrihedsbreve, at der kom omkring 5.000 emigranter, 2/3 af disse var bønder. Hovedparten af emigranterne slog sig ned i Københavns Amt, og der var kun få sogne, hvor man ikke traf skåninger, bl.a. på Amager. Dette resultat er vi imidlertid ikke kommet til, da vi har registreret 44 skåninger i Tårnby Kirkebog 1676-1692, hertil kommer én person fundet gennem Kjærs arkiv,⁵ (gift i St. Magleby og senere husmand i Tårnby), samt 1 fra ild- og kop-skatten 1699 med tilnavnet Skåning.

Det virkelige tal er sandsynligvis større, da 44 af de registrerede kun er de personer, der har haft brug for en kirkelig handling. Der var 5 skånske ægtepar, der fik deres børn døbt. De boede hos danske familier i sognet. 15 skånske kvinder fik døbt deres "uægte" børn, en af dem hævdede at være enke, en anden, at ægtemanden var i Skåne. Det er dog ikke alle, der er fra Skåne. Et par benævnes "fremmed folch af Sverrig", et fornemt par, der bl.a. havde en af dronningens ansatte som fadder, en anden fra Visby på Gotland, en tredje fra Halland. De fattiges kollekt blev uddelt til 4 skånske kvinder og mænd. Der er kun oplyst erhverv hos 5, heraf var 1 glarmester, 1 smed, 1 tjenestekarl, og 2 husmænd.

På dette tidspunkt var hele Amagers befolkningstal ca. 1.100 indbyggere,⁶ heraf udgjorde Tårnby Sogn ca. 2/3 dvs. ca. 875, de 46 skåninger udgjorde da skønsmæssigt ca. 5 % af sognets befolkning.

Hvad disse skåningers bevæggrunde har været til at komme til Tårnby Sogn, kan man kun gisne om, men de 15 ugifte kvinder har måske benyttet muligheden for at "skjule skammen". Måske havde andre opholdt sig på Amager før krigens rasen. Kun de "fremmede folk fra Sverige" må man med rimelighed bedømme til at have deres ophold i Danmark i forbindelse med krigen.

1700-TALLETS INDVANDRERE

Der var igen fare på færde i begyndelsen af 1700-tallet, hvor Store Nordiske Krig hærgede og pestens svøbe ramte stor som lille. På Amager mærkede man Store Nordiske Krig bl.a. med en landgang på Salt-holm, hvor 4 husmænd, der var blevet sat til at bevogte øen, blev taget til fange. En af disse døde senere i fangenskab i Malmø, men der er ingen mærkbar stigning af svenske emigranter at se i kirkebogen.

Fra 1700-1719 har vi registreret 37 svenskere, heraf døde 8 med sikkerhed i peståret 1711. Der opgives kun erhverv på 16: 3 gårdmænd, 1 bødker, 1 bøsseskytte, 1 kro-mand, der også var bådsmand, én matros i kongens tjeneste, 5 husmænd og 4 tjenestepiger, hvoraf en senere blev gift med en gårdmand.

De tre gårdmænd var født i Skåne og var brødre. Oplysningerne om disse er bl.a. fremkommet ved et skifte. Den ene, Broder Jensen, døde i 1702. Han var enke-mand, gårdmand og foged i Sundbyøster. Ved skiftet efter ham⁷ oplyses om endnu en bror og en søster fra Corpe i Skåne, der

Kort over Amager fra 1768. (Det Kgl. Biblioteks Billedsamling)

tog turen over Sundet for at være til stede ved skiftet. Penge var der da også, arven var på knap 1.400 sletdaler. Gården blev overdraget broderen Niels, der ellers var gårdmand i Tømmerup. Han fortsatte i broderens fodspor som foged i Sundbyøster, og blev desuden fattigforstander. Han kun-

ne i modsætning til andre gårdmænd i sognet nemlig skrive, hvilket fremgår af en underskrift i kirkebogen. Niels' gård i Tømmerup overtog Jens, der tidligere havde tjent sin afdøde bror. Jens giftede sig i øvrigt – samme år – med sin bror Niels' danske steddatter.

En af de svenske kvinder, Wollé Jensdatter, var blevet "besøvet" af en ungervend fra landsbyen Tårnby. Hun var så heldig, at han gjorde hende til en ærbar kvinde, da han giftede sig med hende i 1701. Hun var ikke purung, men 36 år, og havde, som det senere fremgik af et skifte efter hendes død, en søn i forvejen. Ægtemanden var husmand og 8 år yngre. De fik 4 børn sammen.

Fra 1720-1739 er oplysningerne om nationalitet sparsomme i kirkebøgerne. Vi fandt kun 10 svenskere. Heraf var 2 tjenestepiger og 2 husmænd, 4 fik uægte børn, og 6 blev gift – 2 af dem var gift med hinanden de andre 4 med danskere.

Fra 1740 til 1799 er der registreret 77 svenskere, de 15 blev fundet i folketællingen i 1787. Denne tælling medtager ikke fødested, men de var ifølge tællingen alle "gift i Skaane", så man må formode, de selv var derfra. Disse 15 var tjenestekarle og således måske nogle af de første sæsonarbejdere i sognet.

En statistik på vielser i Tårnby Kirke fra 1761-1791, hvor mindst en af parterne er svensker, viser, at de "svenske" udgør 6,3 % af alle vielser (45 par ud af 714). Kun 6 ud af de 45 vielser var rene svenske ægteskaber. 38 af de nyligtede svenskere var mænd og 14 kvinder. Denne overvægt af mænd hænger sammen med erhvervsfordelingen på svenskere for perioden 1740-1799. Det tyder på, at det nu var arbejdet, der trak og ikke forfølgelse i Sverige.

De oplyste erhverv for de registrerede 77 svenskere fra 1740-1799 var udpræget håndværkere: 11 smede, 2 sadelmagere, 1 snedker, 1 gartner, 2 kromænd, hvoraf den ene også var slagter, 1 skøjtefører, 1 væver, 1 skibstømrer, 1 gårdmand, 6 arbejdere og

4. generation af en svensk smedeslægt på Amager, Anders Lindgreen født 1891. Han blev Tårnby Landsbys sidste smed. (Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

daglejere, 17 tjenestekarle,⁸ 3 tjenestepiger, og 3 sømænd.

Det dominerende smedeerhverv fortsætter i det følgende århundrede og er måske starten på en tradition. I 1787 var der på sognets 9 smedeværksteder 9 svenske smede. I hvert fald en af disse smede har stadig efterkommere i kommunen.

For 14 ud af de 45 viede fremgår det af præstens noter, at de havde opholdt sig i en del år i sognet.

“OVERLØBERE” UDEN PAPIRER

I 1740'erne og 40 år frem findes i Sjællands Stifts Bispearkiv⁹ en række klager fra Tårn-

CH:
Ordt hustru Aake Hansson
søn amager i Sverige hvarken
eget hus eller børn, men
den samme blev bawis ham
medt. - Nykøbte den 11^{de}
November 1824

C. J. Passens bekræftede angivelse
Jens Thomsen
v. d. M.

Præsteattest fra Sverige, der beviser, at Aake Hansson var ugift og ingen børn havde. Fra samme haves yderligere tre attester på dels Aakes fødsel og døb, dels på, at han havde haft de naturlige kopper, og endelig, hvornår han fik sin første nadver. Alle fire attester i anledning af, at han skulle giftes i 1824. (Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

bypræster over de mange skåninger i sognet. I 1746 klagede præsten til biskoppen over de mange svenske "overløbere".¹⁰ En senere præst ved kirken, pastor With, havde tilsyneladende en indædt mistillid til de mange skåninger. Han beklagede sig i 1780 over de fortrædeligheder og problemer, de mange skåninger på øen forvoldte ham. Dengang var der også illegale indvandrere, der forsøgte at narre myndighederne med falske præsteattester fra hjemlandet Sverige. Men kommunikationen med kollegerne i Sverige var så effektiv, at mange af disse

forsøg på at snyde myndighederne blev afsløret. Præstens negative holdning til skåningerne undskyldte han med, at han ikke nåede at lære dem at kende, da mange af dem kun blev i kort tid. De forlod sognet for at søge arbejde et andet sted. Disse sæsonarbejdere har det ikke været muligt at finde kilder til, da de sjældent fik brug for kirkelige handlinger.

Samtidig erkendte præsten i Tårnby dog, at skåningerne var en tiltrængt og nødvendig arbejdskraftreserve for amagerbønderne. Arbejdet på gårdene var så hårdt, at

mange af de unge danske karle foretrak at tage til søs eller blive skibstømrere i København.

En af de sager, pastor With var blevet involveret i, drejede sig om en skånsk mand, Ole Hansen, der tjente som tærsker hos en gårdmand i Kastrup. Denne gårdmand havde givet ham et fint skudsmål, men det kom ham ikke til megen hjælp i den lange proces, der ventede ham. Han ville gerne giftes og skulle have en attest fra sit hjemsgn, der beviste, at han var ugift. Han var kommet med en attest, som pastor With mente, var en forfalskning, fordi den var dårligt skrevet og på slet papir. Han havde bedt Ole Hansen om et nyt, og det var også kommet, men lignede det andet. De blev så enige om, at præsten skulle skrive til biskoppen for at få hans bedømmelse af attestens ægthed. Men nu var Ole Hansen blevet grundig træt af at vente, for som præsten sarkastisk skrev, så var skåningens tilkommende en aldrende enke, så det skulle åbenbart gå stærkt. Ole Hansen begav sig derfor ind til bispegården og afleverede den anden attest. Den blev også afvist her. Han måtte endnu engang skrive til Skåne efter et tredje bevis. Det blev til gengæld godkendt af Tårnbypræsten. Om enken havde fortrudt eller var død i løbet af det år, denne sag kørte, ved jeg ikke, men vielsen forekommer ikke i Tårnby's kirkebog. Der var på dette tidspunkt andre lignende sager vedrørende disse skånske folk, som også fremgår af kirkebogens detaljerede oplysninger f.eks.: vielse nr. 11 den 20 juli Anno 1777: *Johannes Svendssen, Ung Karl af Taarnbye, og Margrethe Truels Daatter, en Skaansk Pige 24 Aar gammel, har tjent i en del Aar her paa Landet, leveret Skudsmaal ikke alene fra Hr. Schmidt i Hollænderbyen, men og fra*

sit Hiem i Skaane, under Præstens Hr. Fulls Haand og Segl, som hun selv havde nylig hentet i Skaane. NB Beviset blev Hr. Stifts Provst Arild forevist. Forlovere: For ham hans Fader Svend Nielssen i Taarnbye- For hende hendes Huusbonde Niels Christianssen Skomager ibid.

Selvom en afdød var svensker, skulle eventuelle arvinger efterlyses på rette vis. I 1751 døde husmand Ole Bentsen. Ifølge skiftet¹¹ efter ham var han født i *Halland, Sverige. Hys Herred, Vogstorpe Sogn og Yllevad bye under Lolholms TingsRet og "men om han hafte sine Forældre eller Sødskende Levende kunne hun (enken) icke si-ge, saasom det er over 11 Aar siden at hendes Afdøde Mand hafte spurt og hørt fra dem"*. Da ægteparret ikke havde fælles børn måtte skifteretten efterlyse arvinger. Det gjorde man i aviserne "3 Kostdage" uden resultat. Arven blev behørig delt, der var knap 20 sletdaler! (i skiftet oplyses, at en tjenestekarls årsløn var 30 sletdaler). Arven deltes mellem enken og mandens eventuelle arvinger, deres del forblev i amtstuen, indtil fristen for at melde sig som arving udløb.

Erhvervsfordelingen er rimelig bred for svenskerne i denne periode. Det tyder på, at en del har opholdt sig i længere tid i Danmark. En vis integration kan spores gennem flere "blandede" ægteskaber. Der er tilsyneladende en del svenske sæsonarbejdere, hvilket desværre ikke kan dokumenteres i f.eks. kirkebøgerne.

SKÅNSKE TJENESTEFOLK I 1800-TALLET

I de to første tiår af 1800-tallet er oplysningerne om nationalitet meget sparsomme i kirkebøgerne. Præsten var en anden og dennes holdning til svenskerne måske også. Men 2 artikler fra datiden afspejler, at

der stadig var mange svenskere, og holdningen til dem var den samme, som præsterne fra 1700-tallet gav udtryk for. Det sidste udsprang måske netop af den store svenske arbejdsstyrke, der gav konkurrence til den voksende danske befolkning. I 1803 skrev G. Begstrup,¹² at der var en befolkningstilvækst i Danmark på 50.000 fra 1769-1803. Han skrev endvidere: "*Paa Amager gives en Mængde svenske Tjenestekarle og Piger, ligeledes i Kjøbenhavn, Helsingøer, og overalt paa den nordøstlige Deel af landet. Deres Antal regnes omtrent til 6.000 Personer meest Skaaninger. Kun Faa forblive i Landet. De lokkes til Sjælland ved den højere Løn og bedre Føde*". Han beskriver videre, hvor nøjsomme, arbejdsvillige og dygtige de er, men alligevel formoder han, at: "*de Skaaningerne, som tilbyde os deres Arbeide for en stor Deel er Nationens Udsud*". Endvidere skriver journalisten, at de er både tyvagtige og letsindige. Men han mener dog, at den "bedre Deel" af de skånske tjenestefolk er velkomne til at arbejde i Danmark.

En dagbladsskribent mente i 1805,¹³ at problemet på Amager stadig var, at de unge "danske" i sognet stadig søgte til hovedstaden. De unge piger opkøbte frugt på skibene og hos urtekræmmere og solgte dem videre på gaden: "*hvorved de da blive ganske unyttige for Landet (Amagerlandet), thi ved dette lade Levned vænnes de til Dovenskab uden at Tale om flere Laster som det giver Anledning til.*" Mændene drog stadig til søs, men mange, "*som kunde være nyttige ved Urte dyrkningen bruges dog ogsaa ved Handelspladserne, hvor man slet ikke ville savne dem, men hvor større Dagleie lokker dem hen fordi de ikke gjør Regning paa, at det ogsaa koster at leve om Vinteren, og hvor de aldrig vilde lide Mangel hos*

Bonden, der maatte føde og lønne dem, da han nu nødes til at tage svenske Tjenestefolk".

De svenske tjenestefolk var altså iflg. artiklens forfatter et nødvendigt onde. Journalisten antyder, at danske unge fra Amager tog arbejde, som hovedstadens fattige burde have. Fattigkassen kunne spare udgifter, hvis de var blevet på øen, og man kunne herved undgå de mange svenske tjenestefolk.

Artiklen mundede ud i omtale af en mordsag, hvor morderen var svensker! Det var Niels Jensen, der var født i Skåne. Hans forældre var meget fattige, der var 6 børn at forsørge. Hans far døde, da han var 7 år, og familien måtte hutle sig igennem tilværelsen. Niels kom ud at tjene, da han var 12 år. Da han var 20 år, besluttede han sig for at rejse til Danmark. Han sejlede til Danmark, kom i land ved Skovshoved og begav sig så til Amager, hvor han kom i tjeneste hos en bager i St. Magleby. Her var han i 1½ år men førte et udsvævende liv med spil og druk. Efter et par meget korte ophold på andre gårde bl.a. i Maglebylille kom han til sidst til Wibrandt Jansen i St. Magleby. Efter ½ år her fik han hjemve og rejste derfor til sit barndomshjem. Efter et kort ophold her rejste han tilbage igen. Her genoptog han sin tidligere udsvævende tilværelse. En novemberaften i 1805 havde han tabt alle sine penge ved kortspil. Han besluttede sig for at tage ud og stjæle hos sin tidligere arbejdsgiver, Wibrandt Jansen. Her fandt han konen alene hjemme. Han listede sig til at tage en mukkert, og da hun på et tidspunkt bukkede sig ned, slog han hende ihjel med mukkerten. Derefter stjal han rede penge og sølvtøj til en værdi af 789 rigsdaler og 3 mark. Det svarede til ca. 10-15 gange hans egen årsløn. Herefter

Pottemager Carl Magnus Holmbergs søn, Peter, købte i 1848 et hus i Maglebylille, hvor slægten boede til huset blev jævnet med jorden i 1969/70. På fotoet ses Peters datter Kristine med sønnen Jens, yderst til højre Knud Jakobsen. Det er muligvis Kristines mand, Anders Jørgensen, der står til venstre. Ca. 1900. (Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

flygtede han til Sverige, men blev pågrebet og udleveret til retsforfølgelse i Danmark. Dommen lød på halshugning, og den foregik på retterstedet på Amager Fælled, ironisk nok kaldt for den Svenske Skanse. Hans lig blev herefter parteret og lagt på hjul og stejle. Den daværende præst havde besøgt morderen i fængslet og nedskrevet, hvad han fortalte om sit liv og sin ugering.¹⁴

ANTALLET AF SVENSKERE 1808 OG 1813
Journalisten¹⁵ skønnede i 1805, at 3/5 af tyendet på Amager var svenskere. Det kan desværre ikke dokumenteres. I 1808 ved vi kun, at der var 725 svenskere på Amager og Saltholm,¹⁶ og det kan anslås til at være ca. 13 % af Amagers befolkning beregnet

ud fra 1801 folketællingens befolkningstal.

Til gengæld viser en registrering af svenskere i St. Magleby og Dragør¹⁷ fra 1813, at journalisten overdrev: det var 22 % og ikke som angivet 60 % af tyendet i f.eks. St. Magleby, der var svensk af afstamning.

I 1813 boede der 63 svenskere i St. Magleby og 81 i Dragør. De havde boet i Danmark i mellem 5 og 42 år og havde derfor sandsynligvis slået rod her. 5 år tidligere var der som nævnt i alt 725 svenskere. Hvis man formoder, at størstedelen af de 725 svenskere var blevet på Amager indtil 1813, boede størstedelen af Amagers svenskere i Tårnby Sogn eller omkring 550.

EN KARL, EN POTTEMAGER, EN HUSMAND
1813-registreringen af svenskere i Dragør

og St. Magleby kan benyttes til bl.a. at sammensætte følgende slægtshistorie:

På listen figurerer Jens Hansen og Lene Jacobsdatter. Jens kom til Danmark i 1813 og Lene med bl.a. sin søster Kirstine i 1791. Jens tjente en gårdmand i St. Magleby, og parret var indsiddere hos samme. De fik bl.a. en datter, Karen, født i St. Magleby i 1814. Karen blev i 1842 gift med Peter Magnus Holmberg fra Maglebylille. Også hans forældre var af svensk afstamning. Peters far var Carl Magnus Holmberg, der var pottemager. Han kan tidligere have arbejdet på Kastrup Værk, der producerede fajancer indtil ca. 1800. Men han var ikke i sognet, da hans lille hus i Maglebylille blev brandforsikret i 1830. Han døde to år senere i Kajerød i Birkerød Sogn, hvor han sandsynligvis arbejdede. Carl var blevet viet til Kirstine Pedersdatter i 1805 i Tårnby Kirke. Men det fremgår kun af vielsen, at han var svensk, og ikke Kirstine – det ses først i folketællingen i 1845. Kirstines forældre havde gjort det godt. Faderen, Peder Nielsen Hedberg, var født i Sverige i 1764 og konen, Britta Lene Boberg, året efter. De kom til Amager mellem 1794 og 1799, da den ældste søn, Niels, var født i Trelleborg i 1794 og den næste, Jens, i Kastrup i 1799. Peder var først avlskarl på Kastrupgård, men købte i 1812 et stykke jord i Maglebylille, hvor han byggede et hus 10 år senere. Her boede Peter og Brittias efterkommere, indtil Maglebylille blev udslettet i 1969 på grund af lufthavnen. Både denne gren af familien og en anden – den tidligere omtalte Niels (f: 1794), der blev gårdmand i Kastrup – har efterkommere boende i Tårnby Kommune i dag. Denne indvandrerfamilie har nu boet på Amager i 200 år.

MERE ELLER MINDRE “TILLIDSFULDE” SVENSKERE I 1808

Den forholdsvis store andel af svenskere i Tårnby Sogn svarer nogenlunde til det indtryk, man får af en liste over svenskere på Amager, der var tilknyttet kystmilitseren.¹⁸ Her var der i alt 175 mænd, hvoraf de 158 boede i Tårnby Sogn. Det svarer til 90 % af svenskerne på listen.

Da Danmark var i krig med Sverige, turde man ikke regne med alle de tjenstgørende svenskere ved kystmilitseren. Derfor havde man: *“forsaavidt at en Deel af dem skjønnes at være mindre tillidsfulde i Landets krigeriske Stilling end Andre”* trukket nogle over på en speciel liste. I Tårnby Sogn drejede det sig om 84 svenskere eller 53 %, man ikke stolede på, og det til trods for, at disse svenskere i gennemsnit havde opholdt sig i Danmark i 9 år.¹⁹

Der genfindes 16 fra den første liste over de, der indgik i kystmilitseren. 2 af disse var tidligere blevet viet og resten endte deres dage i Tårnby Sogn. Seks af dem var også på “blacklisten”. En af disse var Åke Hansson, hvis slægt stadig bor på Amager og har afleveret en præsteattest fra Sverige til vores arkiv. Den viser, at Åke Hansson var født i 1775 i Sverige. Attesten var underskrevet i 1824, da Åke stod for at skulle gifte sig med en skipperdatter fra Dragør. Åke var på dette tidspunkt husmand i Ullerup.

SÆSONARBEJDERE 1820-1825

Kystpolitietets mandtalslister er en noget upåagtet kilde for slægtsforskere. Kystpolitiet²⁰ blev oprettet i 1817, og fra dette år og frem til 1825 findes bl.a. en mandtalsliste over Tårnby, Sundbyvester og Tømmerup landsbyer. Listen indeholder en oversigt over hver husstand samt et register

over tjenestefolkene på øen med oplysninger om fødested, hvor de kom fra, stilling, hvor de tjente, samt hvor og hvornår, de rejste videre. Desværre er fødestedet ikke konsekvent udfyldt. På en af de større gårde, Løjtegård, var der (fra 1820-1825) 43 forskellige tjenestefolk. Af disse kom 4 fra Sverige, 2 fra Norge, 2 fra Holsten og resten var fra Danmark.

Det er ofte antaget, at de svenske sæsonarbejdere, der arbejdede som tjenestefolk på gårdene, kom fra Sverige om foråret og rejste tilbage igen om efteråret. Men denne antagelse holder ikke stik hos de 41 svenskere, der i følge kystpolitiet arbejdede i Tårnby Sogn fra november 1820 til december 1825. Kun 2 kom direkte fra Sverige. Den ene i december og retur til Sverige 1 år senere. Den anden kom i januar og rejste hjem igen i maj året efter. Kun disse to rejste direkte tilbage til Sverige igen. De øvrige kom ligeledes på forskellige tidspunkter af året undtagen fra juni-august. Det hænger sandsynligvis sammen med, at man ved amagerbruget har behov for hjælp året rundt. Der skal ordnes og sælges grønsager året rundt. 3 af sæsonarbejderne var i øvrigt beskæftiget ved kalkbruddene på Saltholm, hvor der altid har været en hel del svenskere, sandsynligvis på grund af kendskab til stenhuggeri fra hjemlandet. 8 af svenskerne kom inde fra København, 4 kom fra Sjælland, og 17 "sæsonarbejdede" internt på Amager.

1820-1845: SVENSKERE MED FAST EJENDOM
Ikke alle svenskere var tjenestefolk. Det viser bl.a. begravelserne i Tårnby Kirke fra 1823-1843: I dette tidsrum døde 82 svenske mænd og 40 svenske kvinder, hvilket svarer til, at de svenske mænd udgjorde 7,4 % af

alle døde mænd i sognet og kvinderne 3,8 %.

23 var husmænd, dvs. de ejede deres hus. 2 var jordbrugere og 23 indsiddere, heraf var 8 også almisselemmer. Deres erhverv fordelte sig på: 1 stenkusk, 1 gårdmand og 1 arbejder, 1 fhv. fuldmægtig, 1 hjulmand, der også var husmand. Kun 8 var tjenestekarle, men de var alle midaldrende. Kun to af kvinderne var tjenestepiger, og den ene var endda 100 år! 32 var enker eller gift.

Fuldmægtigen var Peter Mortensen ansat ved Kastrup Værk fra slutningen af 1700-tallet. Hans søn Martin overtog senere Kastrup Værk og blev en af datidens mægtigste mænd i Kastrup.

Der var således fortsat mange svenskere og specielt sæsonarbejdere på Amager i de to første årtier, hvilket dels kan bevises ud fra forskellige kilder, men også fremgår af samtidige skildringer.

I de følgende 20 år er antallet sandsynligvis dalende. Kirkebøgerne er dog stadig ikke en nøjagtig kilde til opgørelse af svenskere. Her er det kun de, der døde i sognet, der er optalt.

ANTALLET AF SVENSKERE 1845 TIL 1911
Den voksende befolkning i Sverige fra midten af 1800-tallet gav svenskerne mod på at søge lykken i Amerika, Danmark eller Tyskland. Tilvæksten skyldtes som en svensk præst udtrykte det: "kartofflen, vaccinen og freden". Men først og fremmest misvæksten i slutningen af 1860'erne havde effekt på udvandringsbølgen.

Følgende historie kan illustrere lidt af elendigheden i datidens Sverige. Samtidig er den et typisk eksempel på, at de unge i en familie valgte at rejse til henholdsvis Danmark som Tyskland for at prøve lykken der.

Folketællingsår	Folketal i alt	Antal (i hele tal)	antal (i procenter)
1845	4.150	77	1,9 %
1850	4.527	149	3,2 %
1855	5.283	290	5,9 %
1860	6.778	432	6,4 %
1870	9.443	566	6,1 %
1880	13.098	841	6,2 %
1890	16.925	1.046	6,2 %
1901	3.622	337	9,3 %
1911	4.225	235	5,6 %

Tabel 1: Svenskere i Tårnby Sogn 1845-1911

Kilde: Folketællingerne 1845-1911, (undtagen 1906), Tårnby Sogn

Agnes Nielsen, der er født i Kastrup i 1911, har fortalt²¹ om sin svenske mor, Charlotta Carlsdatters fattige barndom i Sverige. Hun var født i Carlskrona i Blekinge i 1870 i en fattig landmandsfamilie med 9 børn. Jorden var meget stenet og svær at dyrke, så Charlottas far havde derfor mange får. Når børnene skulle ud og flytte fårene om vinteren, frøs de så meget i deres tynde tøj, at de tisede i bukserne for at holde varmen. To af hendes brødre rejste til Tyskland for at arbejde der. Hun selv og 2 søstre rejste til Danmark, selvom hendes forældre hellere ville have, hun blev hjemme, da der var nok at lave. Den evne til nøjsomhed, der havde været i hendes barndomshjem, bevarede hun også i Danmark. Charlotta kom til Kastrup i 1906 fra Stenlille med sin familie. Hun var blevet gift med en dansker som 18-årig. Hendes datter fortæller, hun kunne få alt ud af intet.

Tårnby Sogn mærkede ikke meget til den

første udvandringsbølge i 1840'erne. I 1845 er kun registreret 77 svenskere (1,9 % af befolkningen i sognet) (jf. tabel 1). Gennemsnitsalderen er høj, mændenes er 62 år og kvindernes 66 år. De kan være en rest af den større gruppe svenskere fra begyndelsen af århundredet. Men antallet af svenskere stiger støt.

Sundbyerne blev udskilt fra Tårnby Sogn i 1895, derfor faldt både det samlede befolkningstal og antallet af svenskere drastisk fra 1890-1901 men svenskernes procentvise antal steg derimod fra 6,2 % til 9,3 %. I 1911, hvor det samlede befolkningstal var steget, var antallet af svenskere imidlertid faldet.

I HVILKE BYER I TÅRNBY SOGN

BOEDE SVENSKERNE

I 1845 boede 37,3 % af svenskerne i Sundbyerne, der var de to landsbyer i sognet, der lå tættest ved hovedstaden.

Folketællingsår	Faglært	Ufaglært	Selvstændig	Andet	I alt
1845	5 = 16,7 %	21 = 70 %	4 = 13,3 %	0	30 = 100 %
1870	32 = 7,5 %	388 = 90,6 %	6 = 1,4 %	2 = 0,5 %	428 = 100 %
1901	30 = 15,0 %	151 = 74,6 %	15 = 7,4 %	6 = 3,0 %	202 = 100 %
1911	45 = 36,0 %	76 = 60,8 %	4 = 3,2 %	0	125 = 100 %

Tabel 2: Erhvervsfordelingen for svenskfødte personer opgjort i tal og procenter

Kilde: Folketællingerne 1845, 1870, 1901 og 1911, Tårnby Sogn

En af Sundbyernes første fabrikker, Fredens Mølle, der i 1827 blev flyttet til København fra Amager. Her blev Danmarks første fabrikation af svovlsyre sat i produktion i 1833. Der var ganske givet mange svenske arbejdere ansat her. Fabrikken blev nedlagt i 1904. Ca. 1895. (Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

I 1860, hvor svenskernes andel af Tårnby Sogns befolkning er højest, boede 56 % af dem i Sundbyerne, i 1890 boede 60 % i Sundbyerne (627 mod 419 i resten af sognet).

I 1901, hvor Sundbyerne var udskilt, boede 337 svenskere i sognet fordelt med 216 i Kastrup (= 64,1 %). Resten var fordelt nogenlunde ligeligt på de fire andre landsbyer i sognet, der først og fremmest stadig drev amagerbrug.

Mange svenskere nåede ikke længere ud på Amager end til Sundby, eller måske arbejdede de i København og havde bopæl i Sundby. Da der var fabrikker i både Sundbyerne og i Kastrup, var udbuddet af arbejde bredere end i de andre landsbyer. Kastrup overtog da også førerstillingen efter Sundbyernes udskillelse.

HVOR KOM DE FRA I 1901?

I 1901-folketællingen er borgernes forrige bopæl oplyst af hensyn til forsørgelsespligten. Det er ikke alle, der har fortalt dette: 215 af de 216 svenskere har oplyst dette: de kom først og fremmest fra Sverige, nemlig 79,5 %. Dette hænger sandsynligvis sammen med, at de gennemsnitligt har været længe i kommunen (13-14 år) og har slået sig ned her og stiftet familie, eller har haft familien med. De fleste havde måske en større bevidsthed om målet før afrejsen fra Sverige end f.eks. i begyndelsen af 1800-tallet. Dette kan sandsynligvis begrundes i en bedre infrastruktur i Sverige, pressen og fæsteagenter.

De erhvervsaktive er fordelt på fire grupper (jf. tabel 2). Under de faglærte kommer også mestre, selvom de er selvstændi-

Erhverv	Alle erhvervsaktive	Kun erhvervsaktive SVENSKERE
Faglærte	8,4 %	4,7 %
Ufaglærte	62,4 %	93 %
Selvstændige	26,7 %	2,3 %
Andet	2,5 %	0
I alt	100 %	100 %

Tabel 3: Tårnby Landsby 1890 – Erhvervsaktive
 Kilde: Folketællingen 1890, Tårnby Sogn, Tårnby Landsby

ge, men da erhvervsbetegnelserne ikke altid er korrekt udfyldt, er denne løsning valgt. Tjenestefolkene udgjorde fra 1855 til 1870 mellem 23 %-68 % af de ufaglærte.

Der er en stigning af antallet af faglærte fra 1870 til 1911 samtidig med, at antallet af erhvervsaktive faldt fra 1901-1911 (1870 var incl. Sundbyerne, 1901 og 1911 eksklusiv). Det er sandsynligvis pga., at det er glasværkets arbejdere, der dominerer fra 1870-1911. De var først og fremmest svenske, norske og tyske håndværkere, der uafhængig af udvandringsbølger var vant til at rejse fra et land til et andet, hvor der nu var arbejde at få.

Men hvordan fordelte erhvervene sig ellers i sognet? Erhvervsfordelingen for alle erhvervsaktive, der boede i Tårnby Landsby ved folketællingen 1890, var følgende:

Der var i alt: 202 erhvervsaktive, heraf var: 43 svenskere.

Størstedelen af svenskerne var ufaglærte. I Tårnby Landsby i 1890 kan man se, at dette også gjaldt en stor del af danskerne, men det var endnu mere udpræget for svenskerne. Svenskerne var ikke i nær så høj grad selvstændige udenfor håndværket som danskerne (jf. tabel 3).

SÆSONARBEJDERE

Den eneste Af- og tilgangsprotokol for tjenestetyende, der er bevaret fra Tårnby Sogn, stammer fra Kastrup og Maglebylille

og dækker perioden 1855-1868.²² Her var 241 svenske sæsonarbejdere ud af 578. De arbejdede først og fremmest som tjenestefolk, men også folk til glasværket og Kastrup Værk optræder her. Ikke alle i protokollen har dog oplyst fødselssted. Det er heller ikke alle, der har fortalt, hvor de kom fra, kun 73 eller 30,6 % ud af de 241. Men de fordeler sig med 49 eller 67 % fra Sverige, 13 eller 18 % fra Sjælland og 11 eller 15 % fra andre steder på Amager. Svenskerne kom således først og fremmest direkte fra Sverige, som senere i 1901. De kom på alle tider af året, så det billede, der tegnede sig for denne gruppe fra Kystpolitiets mandtalsliste i 1820'erne, gentager sig her.

Hvor rejste de så hen? 135 eller 56 % har oplyst om dette, de fordeler sig på 90 eller 50 %, der rejste direkte hjem til Sverige, 39 % rejste til København og Sjælland, 4 eller 2 % til Jylland og 16 eller 9 % rejste til et andet sted på Amager. 44 ud af 241 eller 18 % genfindes med sikkerhed i den nærmeste folketælling. Afrejsens mål er ligeledes en ændring fra begyndelsen af 1800-tallet. Flere valgte at rejse hjem.

TJENESTEFOLK

“Da min Fader den Gang tjente paa Amager var Valgsproget mellem de svenske Karle: Hvis det icke var for den goda Mjolk och det goda Bröd, skulle Faén tjäna de dan-

ske Bønder".²³ Dette citat antyder, at de svenske tjenestefolks baggrund for at rejse fra hjemlandet, var for at overleve – ikke for at tjene en mindre formue.

Fortællerens far var Johannes Andersson, der var en af de svenske karle, der kom til at tjene på Amager. Han var født i 1836 i Halland som søn af en landarbejder. Han kom allerede ud at tjene i Sverige som 7-årig efter blot 3 ugers skolegang. Som 25-årig rejste han med en stenbåd til København, og han vendte aldrig tilbage til Sverige. Han fortalte, at det dengang var almindeligt, at svenske tjenestekarle startede deres karriere i Danmark med at tjene bønderne på Amager. Arbejdet med grøntsagerne her var så hårdt, at mange danske tjenestekarle foretrak andre gårde eller fabrikkerne i byerne. Karlene skulle også hjælpe med torvekørslen, så de måtte op klokken 4 om morgenen, så de kunne nå torvet klokken 6.

Desuden skulle de også hente latrin til gødning i Stadens Renovationsanstalter, det krævede, at de skulle være ude af byen inden klokken 7.

Når de kom hjem, skulle de i marken og derefter gøre grøntsager i stand til langt ud på natten.

Der var i 1870 18 tjenestefolk på Løjtegård, 17 af disse var svenskere, heraf var 5 gift, men konerne var sandsynligvis hjemme i Sverige.

Her bekræftes påstanden fra 1700-tallet om, at de danske karle og piger var flyttet fra Amager.

De svenske tjenestekarle fik ind imellem en dårlig omtale i pressen. Skejede én ud, blev denne opførsel tillagt hele gruppen. De blev kaldt både for voldelige og drikfældige.

I den lokale "Amager Avis" fra 1889 slog

Tjenestepigen Thekla Olsson, stående bagest, kom fra Sverige til Tårnby i 1896. Hun tjente hos jordbruger Jan Petersen og hans kone Neel, Englandsvej 270. Datteren, Albertine, står foran Thekla. Ca. 1900. (Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

en anonym læser fra Aarhuseggen til lyd for, at man ansatte pålidelige jyske karle og piger i stedet for de voldelige og drikfældige svenskere. En uge senere havde et jysk fæstekontor i Århus for første gang en annonce i samme avis, der averterede med "Dygtige jyske Folk"!

Det var hårdt arbejde at luge på knæ mellem grønsagerne og som her trække blomkålsplanter. "Elmegård" ved Amager Landevej. Fra venstre fru Rasmussen, Mathilde Dirchsen, Petra Hansen, Alma Nielsen, samt en ukendt. Alma Nielsen er født Gustavsens og hendes forældre var svenskere, der blev jordbrugere i Tømmerup. Hun blev født i 1877, det samme år hendes forældre kom til Maglebylille og blev gift. Alma blev selv gift med gårdejer Ole Peter Nielsen på Elmegård. 1929 (Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

En af dem, der blev hjemsendt på grund af kriminalitet, var den svenske tjenestekarl Carl Olufson.²⁴ Han havde gentagne gange overtrådt Loven om Tilsyn med Fremmede af 15. Maj 1875.²⁵ Han vendte i februar 1891 imidlertid tilbage for at hente noget tøj på den gård i Tømmerup, hvor han havde tjent. På vejen ind til København gik han ind på Løjtegård, hvor han kendte nogle karle. De var ikke hjemme, så han stjal en vadsæk og en pung fra en anden svensk tjenestekarl. I vadsækken var der en bankbog på 200 kr. og et præstebetyg,²⁶ der lød på navnet August Olson. Han fik en snedkersvend til at hæve beløbet ved hjælp af præstebetyget. Men tyveriet var

allerede blevet opdaget, og Carl Olufson blev igen fængslet. Straffen blev fængsel på vand og brød i 30 dage og derefter udvisning til Sverige.²⁷

I avisen "Social-Demokraten" i 1882 mente en læser at have fundet årsagen til, at der næsten udelukkende var svenske karle og piger på Amagergårdene. Han mente, det skyldtes den dårlige løn, der i sommerhalvåret for karle var mellem 110 og 150 kr., i vinterhalvåret sjældent højere end 40 kr. For pigerne var der tale om det halve: 100 kr. for et helt år. Arbejdstiden var om sommeren fra kl. 4-5 til 21-22 om aftenen, dog med 1-2 timers middagsro. Om vinteren var arbejdstiden noget kortere.

Læseren fremhævede dog kosten som helt i top. Dette udsagn stemmer overens med det indledende citat. I 1888 blev Ola Jönsson fæstet for ½ vinterår hos en gårdmand i Tømmerup.²⁸ Lønnen var 40 kr. Heraf skulle tjenestekarlen betale 2,33 kr. til fæstekontoret. Lønoplysningerne 6 år tidligere i Social-Demokraten virker derfor korrekte.

Johannes Andersson, der som nævnt tjente på Amager i 1860'erne, har fortalt, hvad tjenestefolkene fik at spise. *“Om morgenen fik de varm mælk med rugbrødstærninger i eller øl med brødtærninger og hertil salt sild. Derefter en kop kaffe med et stykke kandis. Til middag fik de grøn- eller hvidkålssuppe, sulevælling eller ærtesuppe kogt på salt flæsk”.*

Traditionen med svenskere fortsatte på Amager – dog i mindre omfang – langt ind i det 20. århundrede. Nogle var sæsonarbejdere og kom tilbage til samme sted år efter år, andre blev mange år på den samme gård. Bertel Petersen har fortalt følgende om de svenske tjenestefolk omkring 1914:

“Folkene var fæstet for et halvt år ad gangen. Der var skiftedag første maj og første november. Der var to fæstekontorer i København. Far tog gerne ind på Helterslev, når han skulle fæste folk. Fæstemanden fik 2 kroner og skrev en fæsteseddel, og karlen fik 2 kroner på hånden, så var han bundet. Man kunde også fæste folk inde i Havnegade, når Malmøbåden kom ind. Der kom mange karle og piger fra Sverige. Helt oppe fra Småland kom de, og det var raske folk; de var ikke forvænte. En overgang havde vi 2 svenske karle og en svensk tjenestepige og en høstkarl, der kom fra Ystad en måned hvert år, formedelst 70 kroner. Han havde et lille landbrug, som konen så passede, mens han var væk. Og

ham der kom og plejltærskede vores rug hver vinter, når det udendørs arbejde slap op, var også svensker, men han boede nu på Dragør. Man kunne også ringe til fæstemanden og få ham til at sende en karl ud. Men så var der “Alverdens fæstemand”. Han havde selv et lille sted og kørte og handlede lidt. Han påtog sig også at tage en karl eller en pige med fra Sverigesbåden. De kunde så selv se på forholdene, inden de fæstede sig for resten af halvåret. Men der var også andre måder at fæste på. En af vore karle fortalte, at han havde været på Slagelse folkemarked. Man stillede sig op på en slags tribune, og så kom bønderne og spurgte, hvor meget man skulle have for vinteren fx. Og han tilføjede, nogen følte på armene, hvilket der jo ikke var noget at sige til, mente han, og at det i hvert fald var bedre end de rådne fæstekontorer, som han sagde. Man kunne jo også indrykke en annonce, men det lå ligesom på et lidt højere plan”.

De svenske karle på Amager har måske sat deres fingeraftryk på en af øens traditioner: fastelavnsridningen. I fastelavnsrytternes skålvise lyder nogle af linjerne således: *“derfor lad os alle vende glasset på den rette ende, lambo lambo lambo kammerater lambo”.* Disse linier optræder i en gammel svensk drikkevis. Mon ikke gårdmændene har overværet karlenes fastelavnsridning, der foregik om onsdagen. Blandt karlene var svenskere, og de har sandsynligvis sunget denne gamle svenske drikkevis – og gårdmændene har adopteret nogle af linierne til deres skålsang.

FOD UNDER EGET BORD

Drømmen om at få fod under eget bord indenfor landbruget gik kun i opfyldelse for få svenskere i Danmark. I 1901 var der i Danmark kun 42 svenskfødte gårdmænd

og 477 husmænd og jordbrugere.²⁹ Heraf boede de 4 gårdmænd (inkl. en stor handelsgartner) og 4 husmænd og jordbrugere i Tårnby Sogn.

En af dem var Anders Hansen Barsebæk, der kom til Amager omkring 1850 og giftede sig med en tjenestepige, som ligeledes havde svenske rødder. De bosatte sig i Ullerup på et husmandssted på Frieslandsvej.

Anders Hansen blev på sine gamle dage lidt drikfældig, og det blev hans skæbne, for en af drikkebrødrene slog ham ihjel i 1903. Han havde været lidt for åbenmundet med, hvor mange penge han havde på kistebunden. Han boede på dette tidspunkt i en aftægtsbolig alene, mens konen og hans datter og svigersøn boede i hovedhuset. Der blev i øvrigt udgivet en skillingsvise om mordet, der ikke omtalte hans svenske baggrund, og gav et helt andet billede af forløbet, bl.a. en sørgende enke. Denne familie har stadig efterkommere i Tårnby Kommune.

En anden var Lars Nielsen, der var født i Sverige i 1848 og i 1871 kom til Amager. Han giftede sig med en pige fra Sundbyerne og købte et husmandssted, der i dag kendes som Ullerupgård. Han har stadig efterkommere på Amager.

Hans Åkeson og hans svenske kone Anna kom til Tårnby i 1873. Han var næsten hele sit liv daglejer på Løjtegård, men købte i 1908 et husmandssted på Bredskiftevej. Det overtog sønnen senere og drev det med amagerbrug. Denne familie har stadig efterkommere i kommunen.

En anden svensker, der havde heldet med sig, var Hans Svensson, der som 20-årig indvandrede til Danmark i 1867. I 1880 etablerede han sig som selvstændig gartner på Frederiksberg og flyttede i 1888 til Tårnby, hvor hans virksomhed opnåede stor an-

seelse. Han skiftede sit svensk klingende navn ud med det danske Svendsen, men ikke hele familien var enige om at slette sporene fra Sverige, da en af sønnerne bevarede det oprindelige efternavn.

I øvrigt kom flere svenskere i lære som gartnere på Amager efter 1890.³⁰

INDUSTRIARBEJDE

Fra midten af 1840'erne kom der foruden det eksisterende Kastrup Værk yderligere industrivirksomheder til. På disse fabrikker blev hovedsageligt brugt ufaglært arbejdskraft til ofte meget sundhedsfarligt arbejde. I Sundbyerne var der bl.a. Fredens Mølle, der fremstillede mineralsk syre, sæbe og kunstgødning, de Holmbladske Fabrikker med olie- og stearinfabrikation og limkøgeri, Jacob Holms Fabrikker, en svovlstikfabrik, en dampfarvefabrik og en papfabrik. I Kastrup var i 1840'erne: et glasværk, et saltværk og et bryggeri, i 1870'erne en gødnings- og svovlsyrefabrik, i 1880'erne et væveri og i 1890'erne bl.a. endnu et væveri og en margarinefabrik.

I 1901-folketællingen har 38 svenskere oplyst en fabrik som arbejdsplads: 9 var ansat på syrefabrikken, 5 på gødningsfabrikken, 7 på væverier, 30 på glasværket, 3 på kalkværket og 1 på bryggeriet.

SYRE- OG GØDNINGSFABRIKKERNE I KASTRUP

På svovlsyre- og gødningsfabrikkerne i Kastrup var flere svenskere ansat, nogle af dem som daglejere, i 1901 var der med sikkerhed 14. Fabrikken havde opført arbejderboliger, hvor nogle af dem boede.

Flere svenske karle på øen gik fra landbruget til fabriksarbejde, bl.a. Alfred Carlsson, der tidligere havde tjent på en gård i St. Magleby. Han blev i første omgang bo-

Familien Svensson eller Svendsen samlet på Aldershvile ved Amager Landevej i ca. 1914. Det var kun få af de svenske indvandrere, der fik en så stor social fremgang som Hans Svensson (siddende til venstre ved døren). Han kom som 20-årig til Danmark i 1867 og startede i 1880 et gartneri på Nørrebro, der 8 år senere flyttede til Amager. Han skiftede sit svensklingende navn ud med det danske Svendsen og søgte og fik dansk statsborgerskab i 1919. En af hans sønner bevarede dog det svenske efternavn. (Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

ende i St. Magleby og gik hver dag til arbejde på gødningsfabrikken, men flyttede i 1898 til Kastrup.

Der var stor efterspørgsel på kunstgødning på dette tidspunkt, da man havde omlagt landbruget til mere intensiv brug. Amagerbønderne gik også efterhånden over til kunstgødning i stedet for latrin. I 1850'erne var den første fabrikation af kemisk kunstgødning blevet sat i produktion i Sundby på Fredens Mølle.

En anden svensker, Niels Persson, var ansat på syrefabrikken fra 1882-85. Herefter drog han til Slagelse for at være med ved flytningen af noget anlæg ved stationen. Men han kom igen og var ansat på svovlsyren i en række år.³¹

Men fabrikken i Kastrup havde et dårligt ry. Det var som at arbejde i et "moderne helvede", som Social-Demokraten skrev i 1912. Arbejdet foregik ved ovne opvarmet til 1000 grader. Arbejderne fyldte

I 1847 blev Kastrup Glasværk oprettet som en filial af Holmegårds Glasværk. I arbejdsstyrken var flere svenskere. I 1901 var ca. 25 svenskere beskæftiget på glasværket. Glasværkets arbejdere boede i Glasmagerrækkerne ved Alleen, ca. 400 personer, danskere, svenskere, nordmænd og tyskere side om side. Blandt glassmagerne og slibere var navne som Ek, Fagerstrøm, Green, Ahl, Løfgren og Karlsen. Her ses den samlede arbejdsstyrke i ca. 1870. (Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

svovlsten og svovlkis på ovnene. Stenene forbrændte og udviklede gas, som skulle ledes over i blykamre, hvor der ved en forbindelse af vand og damp udvikledes saltsyre. Hver gang arbejderne åbnede lugerne til ovnene, slog damp og gas ud i ansigterne på dem. Det samme skete, når de stadig varme slagter skulle fjernes fra ovnene. Det skulle foregå i rivende fart, der skulle hele tiden hældes koldt vand på ovnene for at undgå eksplosioner. Det værste var dog, når støvet fra de forbrændte svovlstene skulle transporteres væk, det var så fint som mel og meget levende. Arbejderne forsøgte at undgå at få det farlige støv i lungerne og i øjnene ved at have klude for

mundten og bære støvbriller. Det var et så farligt arbejde, at flere arbejdere mistede livet, og mange blev invalideret for livet. Sygeprocenten på fabrikken var op til 3 gange så høj som i resten af landet. Tårnby Sogneråd klagede til regeringen, fordi de måtte betale fattighjælp til de mange syge fabriksarbejdere.

Der var i slutningen af 1800-tallet flere strejker og lockouter på fabrikken på grund af de meget dårlige arbejdsvilkår. Arbejderne her kom til at danne grundstammen i den lokale fagforening, der blev stiftet i 1896. En af initiativtagerne var den førømtalte Alfred Carlsen.

En anden svensk arbejder på syrefabrik-

ken, Hans Nielsen, forlod dette arbejde, da han indså, at hans kone næsten tjente mere end han på at dyrke lidt smågrønt. Han blev senere kendt som "kørvelkongen" i Kastrup.

KASTRUP GLASVÆRK

I 1847 blev der etableret et glasværk i Kastrup som en filial af Holmegård. Nu kom der igen fremmed arbejdskraft til byen, først og fremmest tyskere men også svenskere. I 1901 var der 30 svenskere beskæftiget på glasværket. Det var folk, der var vant til at flytte rundt i verden alt efter, hvor der var arbejde at få. De havde den fordel, at der som regel altid stod en god bolig klar, når de kom til et nyt sted, og for de flestes vedkommende også en skole. Glasværksbyen var et noget isoleret samfund, dels på grund af de skæve arbejdstider men ikke mindst på grund af koncentrationen af fremmede i et specielt boligområde. Glasmagerne og sliberne var rimeligt godt lønnede. I Kastrup omtalte man dem som de "fine", der om søndagen gik rundt i pænt tøj, og prikken over i'et: en bowlerhat.

En glasmager har levende beskrevet det internationale miljø i glasværksbyen. Der var ofte en stor sprogforvirring af skandinaver, tyskere, østrigere, polakker og bøhmere. Når en bøhmer talte på deres fagforeningsmøder, måtte det først oversættes til tysk, dernæst til dansk, og fra finsk blev det så oversat til svensk og omvendt. Han havde en gang arbejdet sammen med en finne, der talte svensk. Han blev spurgt, hvilken landsmand han var, og han svarede, at det vidste han ikke. Han var født i Rusland af finske forældre, og døbt i den svenske kirke. Han havde gået i skole i Norge, var blevet konfirmeret i Danmark,

stået i lære der og arbejdet som svend i Tyskland. Han svarede med rette, at han var international.

Glasmagerne og deres slægt giftede sig nødigt med andre udenfor deres erhverv. Disse forhold ændrede sig dog efterhånden, som der blev uddannet danske glasmagere.

Der var dog også konflikter på glasværket. Under en lockout i 1880'erne truede direktøren med, at han blot kunne stille sig op ved Toldboden og fløjte, så ville han få en hel besætning af arbejdere. Med denne udtalelse mente han, at der ville være nok af arbejdsløse svenskere, der ville have arbejde på glasværket. De svenske skruebrækkere var ofte uden skyld i dette, da de ikke altid vidste, at der var en konflikt. Sverige var på dette tidspunkt ikke så langt fremme med organiseringen af arbejdere, og der var samtidig en stor arbejdsløshed. Fagforeningerne og den socialistiske bevægelse kom ca. 10 år senere i gang i Sverige end i Danmark, men mange svenske arbejdere i Danmark tilsluttede sig tidligt den danske bevægelse.³²

Forholdene var gode for de pensionerede glasværksfolk. I glasmagerboligerne var der pensionistboliger, og både de tidligere ansatte og deres enker modtog aldersunderstøttelse fra glasværket. I 1911 er der et par svenske pensionister i glasværksbyen.

VÆVERIERNE

Mange svenske kvinder i Danmark var beskæftiget som syersker og væversker. I 1901 arbejdede 12 svenske væversker hos Flensburg og Sebbelov i Kastrup. Andre var hjemmenvævere f.eks. Britta Jensen, der boede i Bryggergården. Hertil kom mandlige svenske vævere. Helge Persson, der er født

Marie Jønsson født i Farhult, Malmøhus Len i 1866, kom 15 år gammel til Maglebylille, hvor hun tjente hos en gårdmand. Her mødte hun et par år senere sin kommende mand, tjenestekarlen Johan Olsson. Han var kommet hertil i 1887. I 1901 købte han en gård ved Amager Landevej og drev her en vognmandsforretning. Han fik dansk statsborgerskab i 1921. (Tårnby Kommunes Lokalthistoriske Samling)

i Skåne i 1908, har fortalt,³³ at der under 1. Verdenskrig var nød i Sverige. Priserne var steget voldsomt på grund af krigen, der også medførte mangel på madvarer. Helge Persson og hans søster måtte rundt på bøndergårde og tigge lidt mad. I 1917 emigrerede familien, da faderen, der var uddannet væver, havde fået stilling på C. Olesens Væveri i Kastrup.

SVENSKE SMEDE

Fra 1698 til 1890 har vi registreret 61 svenske smede. Fra 1787 til 1890 var der i alt 109 forskellige smede i Tårnby Sogn. Heraf vides med sikkerhed, at de 46 var fra Sverige, dvs. halvdelen var af svensk afstamning. En del af de smede, vi ikke kender fødested på, har desuden svensk klingende navne. Det tyder på en tradition, da der ikke er tegn på nogle op- eller nedgangsperioder men en stadig støt tilførsel af svenske smede.

Smeden var en vigtig person i landsbyen. Han fremstillede redskaber til markarbejdet, skoede heste, lavede forskellige smedearbejder til boligerne og var byens tandlæge. Her havde nogle af de svenske tilflyttere således en meget central position i landsbyens liv.

Mindst tre svenske smede: Erland Malmstrøm Pedersen (viet i 1768), Anders Lindgreen (viet 1806) og Niels Fogelstrøm har stadig efterkommere i Tårnby Kommune.

Smeden Niels Fogelstrøm fik etableret et smedeværksted i Kastrup i 1870, der stadig eksisterer. I 1896 fik han dansk indfødsret. Han havde ofte svenske landsmænd ansat, og nogle af dem boede på arbejdspladsen. Der var bl.a. Carl Andersen, der havde et lille skråkammer på loftet, hvor han sov i en kane. Han spiste ikke i borgerstuen hos Fogelstrøms, men havde en lille kasse på sit kammer, hvor han havde brød, smør og pålæg. Måske sparede han penge sammen til hjemrejsen til Sverige. Han havde stadig forbindelse med hjemlandet, og en dag kom der et brev til ham med adressen: Carl Andersson, Stigan til Høgaloft sal.³⁴

EN SELVSTÆNDIG

Johan Olsson var født i landsbyen Skurup

ved Ystad i 1865. Han kom til Danmark i 1887 og fik plads hos gårdmand Claus Pedersen i Maglebylille. I Maglebylille mødte han en svensk tjenestepige, der 15 år gammel var kommet til Danmark med 3 søskende. I 1889 giftede Marie og Johan sig og flyttede ind i et hus i Maglebylille. Johan blev senere vognmandskusk, men i 1901 købte han gården Amager Landevej 150 og blev selvstændig landmand og vognmand. Jorden bagved gården blev drevet som amagerbrug med grøntsager, som hans kone solgte inde i København. Johan Ols-son var foregangsmand med frugtræer og havde bl.a. et drivhus med ferskner og mistbænke med meloner. Hans største indtægt kom fra kørsel med skrald, som han hentede i København. Han havde losseplads ved gården, som hans grise nød godt af. En af hans sønner, Albert Olsen, overtog forretningen. Johan Olsen har stadig efterkommere i Tårnby Sogn.

FATTIGE

Svenskerne kunne også ende på fattighuset i Tårnby. I 1855 udgjorde svenskerne 16 % af fattighusets lemmer, i 1890 19 %. Der var færre svenskere i hele sognet, der fik fattighjælp – kun 5 % i 1890 – og det skyldes, at de danske myndigheder indførte stramme regler for tildeling af samme.

BOLIGFORHOLDENE

Ud af de 216 svenskere i Kastrup i 1901 boede 19 familier (dansk/svensk og svensk/svensk) i ejendomme med mellem 2 og 5 familier med svensk islæt. Herudover boede 28 familier i glasværksboliger og 4 familier i syrefabrikkens arbejderboliger.

Ellers boede svenskerne pænt spredt i sognet. Da Tårnby Villaby blev grundlagt i 1901 af arbejdere ved orlogsværftet, flytte-

de mange familier med svensk baggrund ind i dette villakvarter. De fleste boede dog til leje hos andre.

ÆGTESKABER

Ifølge folketællingerne 1845-1890 fordelte de svenske indvandrere sig med 43,9 % kvinder og 56,1 % mænd (ud af 2584 reg. svenskere). 52,8 % af alle fra og med 18 år var gift. Det var i høj grad familierne, der blev, og derfor peger den høje procent af gifte på, at de fleste svenskere blev i sognet. Men hvem giftede svenskerne sig med? I 1845 var 73 % gift med danskere, i 1850 67 %, i 1855 56,9 %, i 1860 37,3 % og i 1880 42,2 %. I 1901 var 40 % af de svenske mænd dansk gift og 35 % af de svenske kvinder havde en dansk mand. Til disse beregninger er dog en usikkerhedsmargin, da det ikke har været muligt at undersøge alle ægteskaber, da ægtefællerne var bortrejst.

Mange var gift, inden de kom til Danmark. Fra 1851-1891 blev 39 drenge og piger, der alle var født i Sverige konfirmeret i Tårnby Sogn. Det er sandsynligvis kun en brøkdel af de familieudvandring, der har fundet sted i denne periode.

OPHOLD I SOGNET

I folketællingen 1901 oplyses, hvornår beboerne var flyttet til kommunen. Ikke alle har oplyst længden af opholdet. I Kastrup, hvor der var mange svenske familier, havde 211 ud af 218 boet mindst 14 år i sognet. I Maglebylille var 16 tjenestekarle, der gennemsnitligt havde boet 4-5 år i sognet. De 25 svenskere i Maglebylille havde boet i kommunen i gennemsnitlig 13 år.

INDFØDSRET

Det var meget svært for svenskere og an-

Dortheasmindes gårdsplads ca. 1900. Tjenestekarlen er sikkert svenskeren Isak Karlsson, der tjente på gården i over 50 år fra 1854 til efter 1911. Han forblev ugift, men blev dansk statsborger i 1908. Foto: Carl Flensburg. (Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

dre udlændinge at opnå statsborgerskab i Danmark (jf. Elisabeth Blochs artikel).³⁵

I Tårnby Sogn fik 61 svenskere dansk statsborgerskab fra 1884-1921.³⁶ De havde i gennemsnit opholdt sig i Danmark i 26 år. Flere af dem havde opholdt sig i Tårnby Sogn i hele perioden, bl.a. tjenestekarlen Isak Carlsson. Han kom til Danmark i 1855 som 16-årig og tjente resten af sit liv på gårde i Ullerup. Han søgte og fik dansk statsborgerskab som 63-årig i 1908.

Der var oplysninger om erhverv ved 57 af de nye danske statsborgere. De fordelte sig med 25 faglærte, 25 ufaglærte og 7 selvstændige, en noget anden fordeling end ellers blandt svenskerne i sognet. Det vides ikke hvor mange, der eventuelt har søgt og fået afslag, men der er forholdsvis mange veluddannede, der søgte om statsborgerskab efter lang tids ophold i landet.

I naturalisationen er alle opført med deres svenske efternavne, selvom flere af dem med sikkerhed valgte at bruge en forandret udgave. Det gælder bl.a. tidligere omtalte vognmand Johan Olsson, der fik statsborgerskab i 1921, og handelsgartner Hans Svensson, der blev dansk statsborger i 1919. Fænomenet var velkendt også for andre. To brødre, Johan og Hans Nilsson, kom til Kastrup i slutningen af 1800-tallet. Hans valgte efternavnet Nielsen, Johan fortsatte med sit oprindelige navn. Begge har stadig efterkommere i kommunen.

KONKLUSION

- Kilderne til den svenske indvandrings historie i Tårnby Kommune fra 1676-1845 er ikke så nøjagtige som folketællingerne. Men de giver alle et fingerpeg om indvandringens omfang og udsving. De første

skånske emigranter kom af mere personlige end økonomiske årsager. Det har ikke været muligt at følge deres senere skæbne i sognet. Først fra 1740'erne og frem til 1830'erne spores en stigning i indvandringen og sæsonarbejdet.

- Samtidens øvrighed og presset pegede først og fremmest på de mange tjenestefolk, der kom til sognet, da sognets egne unge foretrak hovedstaden og søen. Resultaterne af vores registrering af svenskere i kirkebøgerne peger ligeledes på en stigning, men her ses de bofaste svenskere først og fremmest som faglærte. Svenskerne udgjorde ca. 6 % i sidste halvdel af 1700-tallet. Dette tal steg til ca. 15 % i begyndelsen af 1800-tallet målt ud fra 2 andre kilder. I 1845 faldt den procentvise andel af svenskere i sognet. De få svenskere, der var tilbage, havde en meget høj gennemsnitsalder, hvilket tyder på, at de var "resterne" af den større gruppe fra begyndelsen af århundredet. Herefter steg antallet støt, og skyldes dels misvækst i Sverige og en bredere vifte af arbejdspladser, da industrialiseringen udviklede sig i kommunen.

- Svenskerne beskæftigedes først og fremmest med ufaglært arbejde, men derved adskilte de sig ikke fra flertallet af den samlede erhvervsaktive del af befolkningen i Tårnby Landsby i 1890.

- Sæsonarbejdet i begyndelsen af 1800-tallet viser, at svenskerne ikke kom hjemmefra, men havde rejst rundt i Danmark, inden de nåede Tårnby Sogn. De kom og rejste på alle tider af året uden hensyn til "skiftedag". De rejste videre rundt på Amager eller Sjælland efter endt arbejde i sognet. Først fra midten af 1800-tallet var målet før afrejsen fra Sverige, Tårnby Sogn. Det stemmer overens med en beretning fra nogenlunde samme tid. Mange svenske kar-

le valgte at prøve lykken i Danmark ved først at tjene på Amagergårdene.

- Halvdelen af de registrerede voksne svenske mænd og kvinder var gift. Svenskerne giftede sig lige så gerne med danskere som med landsmænd. Der er ikke store udsving på dette punkt gennem den undersøgte tid.

- Mange svenskere foretrak tilsyneladende at blive boende i sognet. Det viser oplysningerne i de kilder, hvor længden af opholdet har været muligt at undersøge. De mange eksempler på svenske indvandrere, der stadig har efterkommere i sognet, tyder endvidere på dette.

- Den 250-årige svenske indvandring til Tårnby Sogn har således sat sine tydelige spor.

- Der er ikke tidligere blevet undersøgt en lignende kontinuerlig svensk indvandring til andre steder i Danmark. Derfor har der ikke været noget sammenligningsgrundlag for ovenstående undersøgelser. Men meget tyder på, at denne indvandring skyldes øens nære beliggenhed ved København, der som hovedstad har kunnet tiltrække udenlandsk arbejdskraft. Den har samtidig fået øens unge til at foretrække livet i København, og herved blev der behov for bl.a. svensk arbejdskraft i Tårnby Kommune.

NOTER

- 1 Ejvind Christensen, medarbejder ved Lokalhistorisk Samling, har udført et stort og værdifuldt arbejde med inddatering, udfærdigelse af grafik samt nogle af de statistiske beregninger af sognets kirkebøger og folketællinger. Ikke alle data er anvendt i denne artikel, hvilke, der er benyttet, fremgår af teksten
- 2 Fabricius, Knud: Skånsk indvandring til Sjælland i slutningen af 1600-tallet. Historisk Tidsskrift, 11. række. 3 bd. 1950-52, s. 349-378
- 3 Kancelliet udstedte såkaldte bækkenbreve til flygtede skåninger, der i kraft af dette brev kunne sætte bækkenener ved kirkedøren, så menigheden her kunne læg-

- ge pekuniær hjælp til de skånske flygtninge. De udstedte bækkenbreve er indført i Sjællandske Registre
- 4 Skattefrihedsbrevene blev ligeledes indført i Sjællandske Registre, men blev i højere grad udstedt til skåninger, der var bedre stillede end de, der fik udstedt bækkenbreve
 - 5 Kommandørkaptajn Kjærs arkiv omfatter slægtshistoriske optegnelser fra ca. 1676 til 1787 fundet gennem kirkebøger og skifter. Originalkartotekerne på Landsarkivet for Sjælland (La. Sj.), i kopi på Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling (TLS)
 - 6 Nicolaisen, Chr.: Amagers historie bd. 3, 1915, side 91
 - 7 Tårnby Birk, Skifteprotokol, 6. April 1702
 - 8 15 af disse stammer fra oplysninger i Folketællingerne (FT) 1787, de øvrige oplysninger er fra kirkebøgerne
 - 9 Sjællands Stifts Bisparkiv, (B.3.C.1) Topografisk ordnede Sager, 1738-1820. Indkomne Sager ang. Sokkelund Herred, Amager 1780/1 (La. Sj.)
 - 10 Bemærkningen skyldes måske den svensk-russiske krig 1741-42, der efter præstens mening havde fået visse svenskere til at flygte til Danmark
 - 11 Tårnby Birk, Skifteprotokol den 28. maj 1752 og den 13. juli 1752
 - 12 G. Begstrup: Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. 1803. Sjælland og Møen. bd. 1, s. 343-344
 - 13 Sibbern, M: Tienstefolk paa Amager i: Kjøbenhavn-bladet eller Borgeren og Politiet 1805, spalte 2801-2805
 - 14 Rødsgaard, Bente: Morderen Niels Jensens levnedsskrivelse. Mordsagen i St. Magleby 1805. Amagermuseet, 1993
 - 15 Jf. note 13
 - 16 I 1808 skulle samtlige svenskere, der boede i Danmark, registreres. Det skyldtes, at Danmark var i krig med Sverige. Finn Andersen har omtalt denne registrering og det deraf opståede kildemateriale i Personalhistorisk Tidsskrift 1982. Det er kun det samlede antal svenskere – og desværre ikke listerne, der er bevaret fra Amager, Saltholm og København fra 1808-registreringen. Ifølge forordningen var det normalt stift eller amtmanden, der forestod registreringen. Men i København, Amager og Saltholm var det Københavns Politimester Hagen, i Københavns Amt politimesteren, Nielsen, her. Det samlede antal svenskere i København (4576), Amager (714) og Saltholm (11) fremgår af en skrivelse fra politimester Hagen til Danske Kancelli
 - 17 Scoutembedets Politiprotokol september 1813, der henviser til en Forordning af 7. september 1813 "Hvad i Heenseende til Svenske som opholde sig her i Rigerne samt de Skibe og Varer, der ere Svensk Ejendom, bør iagttages
 - 18 Københavns Amts (Reg. 79) Udskrivningsvæsen. 1808-11. Lister og Korrespondance vedr. Kystmilitsen, således som den oprettedes iht. Forordning af 26.2.1808
 - 19 På listen oplyses, om svenskerne er husmænd eller indsiddere, deres ægteskabelige stilling, og hvor længe de havde opholdt sig i Danmark. Stillingsbetegnelserne er ikke entydig udfyldt og kan derfor ikke bruges
 - 20 Kystpolitiet blev oprettet i 1817. Det dækkede strækningen fra indløbet af Isefjorden til Køge. I 1831 blev det udvidet med strækningen Præstø-Kalvehave. Området blev inddelt i hoveddistrikter, som igen var inddelt i mindre distrikter. Hvert distrikt blev styret af en kommissionær. Kystpolitiet skulle sørge for, at der ikke blev smuglet mistænkelige personer og gods i land, og at der ikke strøjfede løsgængere omkring langs kysten. Gennem tiden blev distrikterne omorganiseret bl.a i 1841 og næsten samtidig blev Præstødistriktet nedlagt, andre distrikter fulgte efter i 1851 og 1865, mens Helsingør og Amager blev bevaret til 1919. Der er en oversigt over distrikterne og indholdet i arkivet i registraturen: *Københavnske politi- og domsmyndigheder*. Indholdet af arkiverne er meget varierende
 - 21 Interview i TLS
 - 22 Af- og tilgangsprotokol for Tjenestetyende i Castrup-Maglebylille Skoledistrict 1855-1868. TLS
 - 23 Citat fra A. J. Høg Andersens erindring om faderen, Johannes Andersson. MS 13009, Lunds Folklivsarkiv. Richard Willerslev henviser til en lang række andre lignende erindringer i sit værk: "Den glemte indvandring". Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914. København 1983
 - 24 Amager Posten 7.2.1891
 - 25 Han har sandsynligvis ikke meldt sig til birkets kontor med den påbudte opholdsbog i henhold til Fremmedloven
 - 26 Afskrift fra den svenske kirkebog, der beviste, hvem han var
 - 27 IMMIBAS 3: Udviste efter Fremmedloven (og Straffeloven) 1875-1914
 - 28 Haves i TLS
 - 29 Iflg. Richard Willerslev: "Den glemte indvandring"
 - 30 Hvilket fremgår af en hurtig gennemgang af Opholdsbøger fra 1914-16.(Statspolitiet – sager vedr. Fremmede. Opholdsbøger fra 1914-26, Rigsarkivet)
 - 31 Hans opholdsbog findes på TLS
 - 32 Social-Demokraten den 5.1.1882
 - 33 SID Kastrup i 100 år. Udg. af SID, Kastrup, 1996
 - 34 Niels Fogelstrøms erindringer i TLS
 - 35 Willerslev, Richard: "Den glemte indvandring". Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914. København 1983
 - 36 IMMIBAS 2: Tildeling af indfødsret 1776 ff13 (p.t. 1925)

Svenskere ved Mølleåen: Arbejderfamilier og landbrugskarle 1779-1845

LISE SKJØT-PEDERSEN

INDLEDNING

I 1845 boede der 45 voksne svenskere i industrimiljøet ved Mølleåens værker. Det var 9 % af de voksne arbejdere ved værkerne. Samtidig var 7 % af landbrugstyendet i Lyngby-Taarbæk svenskere. Med udgangspunkt i folketællingen 1845 kan der tegnes en profil af de svenske fabriksarbejdere i Lyngby-Taarbæk. På dette tidspunkt var alle de fabrikker, som Mølleåen er kendt for, i gang, og fabriksarbejderne var også begyndt at bygge huse eller bo til leje i de omliggende landsbyer.

Det er straks sværere at få et sammenhængende indtryk af den svenske tilstedeværelse i Lyngby-Taarbæk i den forudgående periode, hvor folketællingerne ikke oplyser fødested. De spredte oplysninger i en række forskellige kilder viser dog, at der har været svenskere i Lyngby-Taarbæk i begyndelsen af 1800-tallet og i 1700-tallet, selvom der ikke kan siges noget om, hvor mange det drejede sig om.

Formålet med denne undersøgelse er at belyse, om den svenskfødte arbejdskraft har spillet en rolle i Lyngby-Taarbæk før

de store velkendte udvandringsbølger i anden halvdel af 1800-tallet, dels i landbruget dels ved Mølleåens værker. Desuden undersøges, om svenskfødte fabriksarbejdere særligt fandtes på bestemte værker, og om svenske karle og piger fandtes på bestemte gårde eller hos bestemte typer af landbrugere. Antallet af svenskere sammenlignes med personer fra Københavns Amt, Sjælland og Danmark vest for Storebælt for at undersøge, om svenskerne bidrog så meget til arbejdsstyrken, at man kunne tale om et regionalt arbejdsmarked, der også omfattede Skåne.

KILDER

Undersøgelsen af forholdene i 1845 bygger på folketællingen dette år. Lyngby-Taarbæk Kommune er et af de sogne, der ikke er medtaget i den udførlige oversigt over svenskere i Københavns Amt i 1808.¹ Samme år var der livlig aktivitet for at mobilisere civilbefolkningen omkring København i den såkaldte kystmilit. I denne sammenhæng er der i Københavns Amts arkiv bevaret spredte eksempler på, at mænd af

.....

Lise Skjøt-Pedersen, født 1955. Cand. mag. i historie og europæisk etnologi, arkivar ved Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune fra 1987.

LYNGBY-TAARBÆK KOMMUNE

MØLLEÅENS VÆRKER

Mølleåen løber på sin sidste strækning fra Furesøen til Øresund gennem Lyngby-Taarbæk Kommune og danner fra Ørholm grænse mellem Lyngby-Taarbæk og Søllerød Kommuner. På denne strækning har der fra middelalderen været en række vandmøller, der først var kornmøller, men hvor vandkraften allerede fra 1500-tallet i en række tilfælde også har været udnyttet til stampemøller (krudt, valkning af klæde, knusning af klude til papir) eller hammermøller (metalbearbejdning). I 1700-tallet var der således en række forskellige værker ved Frederiksdal, Lyngby, Fuglevad, Brede, Ørholm, Nymølle, Stampen, Raadvad og Strandmøllen. Ved værkerne boede mestrene og deres familier i værkets boliger med nogle svende og læredrenge. Mod midten af 1800-tallet var der flere større fabrikker ved Mølleåen: Brede Klædefabrik, Ørholm og Nymølle Papirfabrikker, Stampen Klædefabrik, Raadvad Knivfabrik og Strandmøllen Papirfabrik. Nu var produktionen i de fleste af værkerne mekaniseret, og vandkraften blev suppleret med dampmaskiner. Raadvad var stadig i 1845 præget af faglærte og deres familier, medens arbejdsmænd og kvindelige arbejdere spillede en større rolle på de øvrige værker. Mølleåens industri havde sit største arbejdsantal i begyndelsen af 1900-tallet, hvor der også var kommet en del industrielle arbejdspladser i Lyngby. Lyngby var blevet en station på Nordbanen i 1863, og i 1900 kom desuden Lyngby-Vedbæk Jernbane, i dag Nærumbanen. Industrien blev i løbet af 1900-tallet flyttet eller nedlagt, og Lyngby-Taarbæks erhvervsliv er i dag præget af store virksomheders hovedsæder samt af det regionale handelscenter omkring Lyngby Hovedgade og Lyngby Storcenter.

LYNGBY

Lyngby-Taarbæk Kommune har de samme topografiske grænser som middelalderens Lyngby Sogn. Kirkelandsbyen var Lyngby, der lå ved et vadested og møllested. 1500-tallets Kongevej fra København til Frederiksborg passerede Mølleåen her, og det medvirkede sammen med Mølleåværkerne til, at Lyngby blev kendt i det københavnske borgerskab. Sorgenfri blev det første af en række små og større lyststeder omkring Kongevejen og i Lyngby fra slutningen af 1600-tallet. Lyststeder og småhusbebyggelse bredte sig mod syd langs Kongevejen i 1700- og 1800-tallet, og fra 1880'erne opstod for alvor det varierede handelsliv i en bymæssig bebyggelse, der betød, at denne vejstrækning kom til at hedde Lyngby Hovedgade.

LANDSBYERNE

På nogle af gårdene i Lyngby, Lundtofte og Virum kom der i 1800-tallet gårdejere med tilknytning til byborgerskabet. Bl.a. blev fire gårde i Lundtofte og Lyngby slået sam-

men midt i 1800-tallet og drevet fra Dyrehavegård i Lyngby. Herfra blev den nuværende bydel Hjortekær udstykket til især gartnerier i 1880'erne. Landsbyerne Virum og Lundtofte blev i 1800-tallet ligesom Lyngby samtidig boligbyer for arbejdere ved Mølleåens værker. Fra 1830'erne byggede nogle af fabriksarbejderne selv tofamiliehuse i landsbyerne.

TAARBÆK OG DYREHAVEN

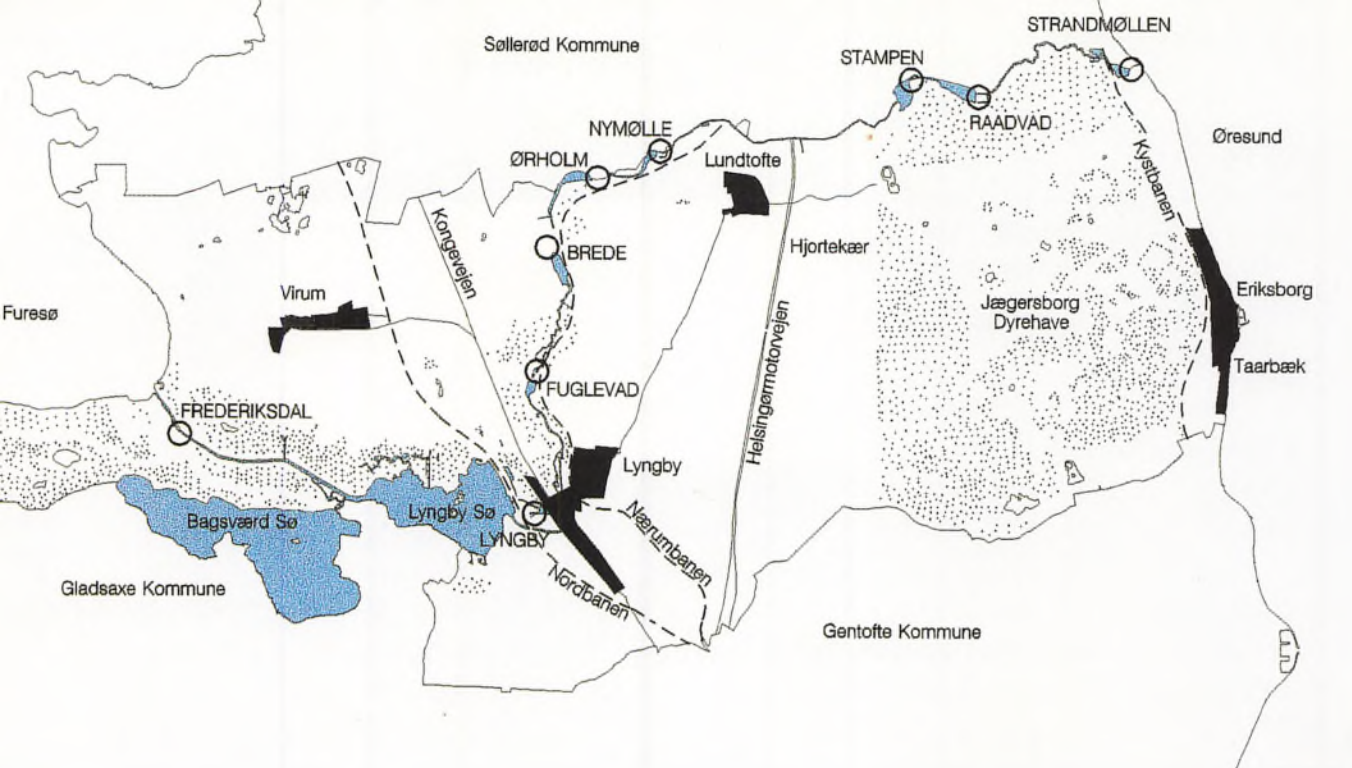
Fiskerlejet Taarbæk ved Øresundskysten opstod i 1600-tallet. Der blev bygget nogle få lyststeder i og omkring Taarbæk i begyndelsen af 1800-tallet. Byggeriet tog til i anden halvdel af 1800-tallet, hvor mange har lært stedet at kende ved besøg på Klampenborg Kurbadeanstalt, der lå mellem Dyrehaven og Taarbæk fra 1845. Dyrehaven, der var indhegnet som kongeligt jagtområde i 1670, trak gæster til stedet, ikke mindst om sommeren, da Dyrehavsbakken var opstået som forlystelsessted omkring Kirsten Pils kilde midt i 1700-tallet. Fra 1863 kunne man tage turen med tog til Klampenborg Station, og fra 1897 kunne man fortsætte med Kystbanen.

FORSTADEN

Der blev udstykket villagrunde fra enkelte gårde i både Lyngby, Lundtofte og Virum omkring 1900, men de rummede kun spredt bebyggelse til midt i 1900-tallet. Området vest for Lyngby Station blev bebygget fra 1920'erne. Virum blev bebygget efter at Virum S-togsstation var etableret i 1936. Fra slutningen af 1940'erne blev der desuden bygget øst for Lyngby og ved Lundtofte, således at Lyngby-Taarbæk i 1965 nåede sit hidtil højeste indbyggertal på 65.000. I 1999 boede der ca. 50.000 mennesker i Lyngby-Taarbæk Kommune.

svensk afstamning blev registreret – enten fordi de var udeblevet fra mønstring, eller fordi de måske burde udelukkes fra forsvaret af Danmark, når nu Danmark var blevet tvunget til at erklære Sverige krig, og der var lagt planer om en invasion i Skåne. Her kan findes nogle svenskere i Lyngby-Taarbæk, men desværre er hovedlisten bortkommet, så der kun er en suppleringsliste tilbage! De navne, der ses her, kan søges i folketællingen 1801 og i lister over bidragsydere og modtagere af fattighjælp i Lyngby-Taarbæk 1804 og 1806-1809. Sven-

skeres rejseaktivitet kan ses i nogle spredte pasprotokoller. Der er bevaret et læg med tilbageleverede rejsepas i Københavns Amts arkiv for årene 1801-1807, hvor der bl.a. ses nogle svenske landbrugskarle. For årene 1820-1841 findes en omhyggeligt ført protokol over udstedte rejsepas fra Københavns Amt, der kan være en indgang til identifikation af familier af svensk herkomst. I præsternes breve til bispens er der desuden enkelte henvisninger til skåningers tilstedeværelse på egnen i 1700-tallet.

Lyngby-Taarbæk med landsbyerne Lyngby, Lundtofte, Virum og fiskerlejet Taarbæk. Den sidste del af Mølleåen fra Furesøen til udløbet i Øresund gav fra middelalderen og frem plads til 9 møller. Fra 1500-tallet blev vandkraften ved møllerne også udnyttet til at lave krudt, hamre jern og kobber, trække metaltråd, drive blæsebælg, valke klæde og findele klude til papir. Udtræk af Lyngby-Taarbæk Kommunes grundkortdatabase 2000

DENNE EGN VRIMLER AF SKÅNSKE OG TYSKE LØSGÆNGERE

Præsten i Lyngby, Jørgen Borch, skrev i sin vredes afmagt et brev til Sjællands biskop, Ludvig Harboe, i august 1779.² Mandskabet i Virum, der aldrig før i hans tiårige embedstid i Lyngby havde redet sommer i by med deraf følgende ugudelighed, havde i år ladet sig opmuntre af Søllerøds og Farums eksempel: De havde genrejst majtræet, endda lige foran Virum Skole, og de holdt nu sommergilde på 10. uge. Det vil sige, at karle og piger hver søndag indledte et gilde, der varede til mandag middag, med alt hvad dertil hørte af druk, slagsmål, offentlig hor, dans og spil. Præsten måtte opleve, at hans egen autoritet ikke rakte til at få nedtaget majtræet og afsluttet sommergildet. Hans appel til birkedommeren

som herredsfoged om at sætte en stopper for uvæsenet havde ikke haft den ønskede virkning. Denne "holder med bondestanden og vil ikke være den imod". Nu appellerede han til biskoppen om at få amtmanden til at skride ind. Som forstærkende argument skrev han, at dette uvæsen burde imødegås, "især, da der iblandt findes løsgængere af skånsk, tysk og andet sammenløbende pak, hvoraf her vrimler i denne egn".

OVER ØRESUND

Jørgen Borch mente altså, at han kunne slå på at der var løsgående skåninger på egnen. Vrimlen bør nok tages med et gran salt, ihukommende brevsriverens overtalelseshensigt. Andre præster og embedsmænd udtrykte på samme tid lignende syns-

Bredde Kobberværk med den nybyggede hovedbygning til fabrikantens sommerophold i 1798. I gavlhusene til højre blev der smeltet og hamret messing og kobber til plader, der kunne gå videre til landets kobbersmede. Man færdiggjorde også selv husgeråd af kobber og messing. Yderst til venstre og bag træet til højre skimtes nogle af boligerne for værkets mestre med deres familier, svende og læredrenge. Svendene skiftede jævnligt arbejde i 1700-tallet, de var del af en europæisk mobil håndværkerstand. Malet af G. Boberg, 1798, privateje

punkter.³ Nogle af disse skåninger forsøgte at benytte turen over Øresund til at starte på en frisk. En gang indberettede Jørgen Borchs forgænger i embedet om en svensker, hvor vennerne først ved begravelsen fortalte om mandens sande identitet og historie, der indbefattede en undvigelse fra Göteborg. Præsterne bad af og til stiftskontoret om at henvende sig hos de svenske kolleger for at få oplyst, om skåninger, der anmeldte vielse, var gift i forvejen. De havde som regel boet i landet nogle år. Pastor Bone Falch Rønne skrev omkring 1814 om en skåning, der giftede sig i Lyngby og

tog kone og barn med til Sverige, for derefter at vende alene tilbage og stifte en ny familie. Men den procedure fik ikke kirken velsignelse. Da manden var død, skrev den første kone til Lyngby for at få del i hans eventuelle efterladenskaber. Det barn hun fortalte om, kunne Lyngbypræsten nu ikke finde i sin kirkebog. En pige, der skulle konfirmeres i 1785, havde ikke en dåbsattest, og præsten forsøgte at fremskaffe den – det fremgik, at familien havde boet 14 år her i landet, den meste tid i Gladsaxe. Præsten mente, der var noget uldent ved det barns identitet eller alder. Hun så

Ørholm Papirfabrik set fra nord i 1854. Papirfabrikkens bygninger og (lidt fortegnat) hovedbygningen med gavlkvist ses midt i billedet, til højre ses Ørholm Kro. De to små stråttækte huse, der stadig findes ved Ørholm Station, var arbejderboliger, som fabrikanten havde ladet opføre for at kunne tilbyde papirsvendene familieboliger. I 1822 var der 28 køkkener på Ørholm og Nymølle Papirfabriks område. Nu var arbejdskraften på værkerne blevet bofast. Akvarel af F. Lund, privateje

for ung og lille ud til at skulle konfirmeres. Der er nogle få af den slags breve i en korrespondance, der strækker sig over 50 år, hvilket viser, at problemet ikke har domineret dagligdagen. Det har været undtagelsestilfælde, som præsterne fandt, at de for rygdækningens skyld måtte indberette til biskoppen. Korrespondancen viser samtidig, at der var en ganske god og velsmurt procedure mellem Sjællands og Lunds stifter til at få oplyst disse ting.

MØLLEÅENS VÆRKER

Jørgen Borchs omtale af tyske løsgængere skal formentlig forstås som arbejdere med løsere tilknytning til arbejdspladserne. I 1700-tallet var Mølleåens værker i gang: Der var valkemølle i Lyngby Mølle, smed-

je i Fuglevad, kobberværk på Brede og Nymølle, lesmedje i Ørholm, valkeværk på Stampen, det københavnske isenkræmmerlaugs fabrikation af jernvarer og gørtlervarer m.m. på Raadvad og papirfabrik på Strandmøllen. De faglærte valkemestre, smede, hammermestre, papirmagere m.fl. var del af en europæisk, mobil håndværkerstand. At mobiliteten var stor, viser en sammenligning af navnene i de Øderske efterretninger fra 1771 og folketællingen 1787, hvor kun nogle af mestrene og evt. deres børn kan genfindes efter 16 år, men ikke svendene.⁴

ØRHOLM PAPIRFABRIK

I årene 1794-1797 blev der oprettet en papirfabrik ved møllerne Ørholm og Nymøl-

le.⁵ Arbejdskraften, papirmagerne, var at dømmes efter navnestoffet i folketællingen i 1801 af blandet europæisk oprindelse. Disse papirmagere blev i vid udstrækning boende i fabrikkens beboelseshuse. Deres børn og børnebørn blev udlært i faget og kom tilbage efter en tur i udlandet for at arbejde på fabrikken indtil midten af 1800-tallet.⁶ Blandt de papirmagere, der var med til at starte Ørholm-Nymølle Papirfabrik, ses papirsvend Samuel Moberg, "drenge- ne" Anders Ekfelt og Johannes Halquist, papirsvend Oluf Huulgren samt arbejds- mand Cnut Lundquist. De tre førstnævnte efterkommere ses på værket senere i 1800- tallet. De fire papirmagere med de svensk- klingende navne kan have lært faget på Klippan Papirfabrik i Skåne, eller på et af de mindre papirværker, der fremkom i Sve- rige i 1700-tallet.⁷

RETURPAS FRA KØBENHAVNS AMT 1801-1807

En samling på 99 tilbageleverede rejsepas for perioden 1800-1807 i Københavns Amts arkiv viser, at der har været en trafik af arbejdskraft over Sundet på denne tid. 39 ud af 109 rejser var foretaget af svenskere, der havde været en tur hjemme. Der blev også udstedt pas, hvis man skulle rejse til Falster eller Jylland. Passet var et legitima- tionspapir skrevet af arbejdsgiveren (of- test), en sognefoged eller en embedsmand i amtet. I princippet var det nødvendigt at have pas, hvis man skulle forlade amtet – hvis man ikke ville arresteres for løsgæng- eri! I praksis var det på denne tid mest nødvendigt, hvis man skulle sejle med fær- ge, idet de rejsende blev kontrolleret ved færgeoverfarterne. Den rejsende har efter tilbagekomsten til Københavns Amt indle- veret passet til amtet. Blandt de få rejsen-

de fra Lyngby-Taarbæk i dette materiale var der ingen svenskere.⁸

Af disse 39 Sverigesrejser, foretaget af svenskere, var de 20 landbrugstyende. Halvdelen af dem havde tilknytning til en bestemt gård i Vanløse, hvor gårdejerer selv var svensker. Hans karl, Magnus eller Mogens Nielsen, havde i 1804 tjent ham i 5 år, og han var i Skåne flere gange om året, ofte flere rejser tæt på hinanden. Gårdejerer eller hans bror var også på et par ture. De øvrige karle var ligeligt for- delt på proprietærer med borgerlige navne fra Frederiksberg, Tårnby, Hjortespring og Gentofte og på gårdejere med patronymi- kon fra St. Magleby, Utterslev, Vanløse, Husum og Brønshøj. Desuden var der 4 smedesvende/drenge fra Rødovre, Hvidov- re, St. Magleby og Amager.

Alle disse rejsende vendte tilbage, og i fi- re tilfælde fortælles, hvor længe vedkom- mende havde tjent det samme sted – det var 1, 2, 3 og 5 år. To gange nævnes en hustru i Sverige. En svensk hustru havde arbejdet i sommeren 1805 på den gård i Utterslev, hvor hendes mand tjente som husmand.

Blandt landbrugerne lå rejserne fortrin- vis i de stille måneder. Der var 8 rejser i juni-juli og 9 rejser i oktober-november ud af i alt 25 rejser foretaget af landbrugere. Blandt håndværkerne m.fl. var 6 ud af 10 rejser i oktober-november. Passene kunne rumme de samme typer af oplysninger, der ses i skudsmål (er tro og stræbsom, kan på det bedste rekommanderes o.l.). Det taler for, at der var tale om et afsluttet arbejds- forhold, der så blev genoptaget året efter, dvs., at det var sæsonarbejde. Det kan dog også skyldes, at arbejdsgiveren skrev det samme, som han plejede at skrive i skuds- målene, så pasbæreren ikke fik problemer på sin rejse.

Rejsepassene viser, at der var svenskere, der arbejdede i en årrække ved landbrug og håndværk i Københavns Amt på dette tidspunkt.

SVENSKERNE OG MURERE I 1808

De kaotiske tilstande efter englændernes belejring og bombardement af København i 1807 og Danmarks tilslutning til Napoleons planer om en invasion i Skåne medførte, at der i 1808 blev dannet en kystmiliti i Københavns Amt. I denne sammenhæng registrerede man også svenske mænd. Efter at den første (senere bortkomne) liste over mænd i Lyngby-Taarbæk, der kunne indkaldes til tjeneste i kystmilitisen var kommet ind, blev der rykket for mere mandskab. Præsten i Lyngby, Bone Falch Rønne, videresendte den 28. september 1808 en supplementsliste med en bemærkning, om det virkelig kunne være rigtigt, at man også skulle tage f.eks. syge og gamle med. I denne supplementsliste var der 8 skånere i alderen 25-49 år. To boede i Virum, seks boede i Lyngby. Heraf ses tre også på en liste over svenskere, som var blevet indsendt i juli 1808. Denne liste omfatter 11 mænd med bopæl i Lyngby, 1 i Lundtofte, 1 i Virum og 2 på Strandmøllen. Også denne liste er kun en supplementsliste, et følgebrev til hovedlisten ses i kystmilitisens arkiv, så den har været der!⁹

Man får en del at vide om disse 15 svenske mænd. 10 af dem tjente, 1 var arbejdsmand, 4 var indenfor murerfaget. De havde været i Danmark mellem 1 og 20 år, halvdelen af dem i mere end 7 år, heraf 4 i mere end 10 år. Ingen af dem kan genkendes i folketællingen 1801. De kan have været i et andet sogn i Danmark, eller de kan have været sæsonarbejdere, der var hjemme på "vinterferie" endnu den 25.

marts 1801, hvor folketællingen blev foretaget.

6 af dem var gift, hustruens opholdssted fremgår ikke. De gifte havde været i Danmark i 3-12 år, 4 af de gifte "tjener". Det var karle i deres bedste alder: 3 var i 20'erne, 9 var i 30'erne, de sidste 3 i 40'erne, dvs. aldersfordelingen ligner den, der ses for svenske landbrugskarle nedenfor i 1845.

Af denne torso af en fortegnelse over svensk arbejdskraft i Lyngby-Taarbæk i 1808 kan man konstatere, at der var svensk arbejdskraft også på dette tidspunkt, at hovedparten var tjenestekarle i deres bedste alder, at flere af dem var gift, og at de havde været i Danmark i en årrække.

MURER ANDERS LUNDQUIST OG DE 7 GENERATIONER I VIRUM OG FREDERIKSDAL

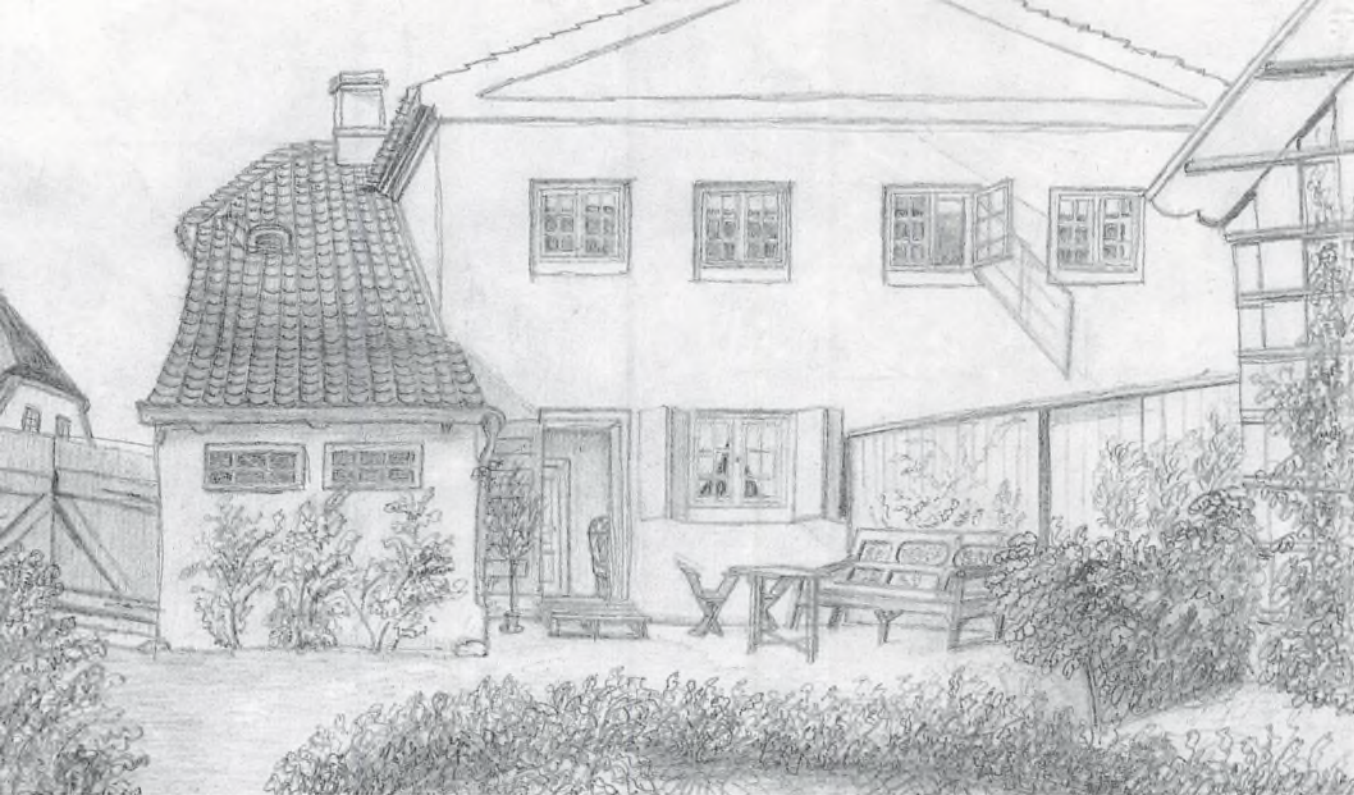
En af de skånske murere, der nævnes på ovennævnte liste, er Anders Lundquist. I 1808 var den 34-årige murersvend gift, boede i Virum og havde været i Danmark i 12 år, dvs. han må være kommet til Danmark i 1796. Han ses ikke i folketællingen her i 1801. I 1804 og 1806 bidrog Anders Lundquist (som den eneste af de ovenfor nævnte) til sognets fattigkasse, i 1806 med 72 skilling. Det var 50 % større end det mindste beløb. Det svarede til, hvad en skomager betalte, men var mindre end en papirmagersvend i Ørholm betalte. Samme år fik han og Ane Olsdatter sønnen Poul. De boede da stadig i Virum. I 1822 købte Anders Lundquist hus i Virum, på matr.nr. 58 lige ved siden af gadekæret. Det havde været et almindeligt 6 fags beboelseshus med 2 værelser og lerstampede gulve, men et års tid efter, at Anders Lundquist havde købt det, var standarden en ganske anden: Nu var der gipslofter og bræddegulve, fyl-

Jens Christian Lundquist var oldebarn af murer Anders Lundquist, der var indvandret til Virum fra Sverige. Jens Lundquist var udlært murer, men drev bådudlejningen ved Frederiksdal, som hans far havde etableret ved siden af sin virksomhed som murermester. Ca. 1920. (Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune)

dingsdøre og vinduer, der kunne åbnes, foruden køkkenvask og køkkenbord, tallerkenrækker og bageovn. Anders Lundquists hensigt med istandsættelsen har sandsynligvis været at leje huset ud. Husets udstyr svarer til de huse, der blev ejet eller udlejet til personer af borgerskabet, der var flyttet "på landet" i Lyngby-Taarbæk. I 1827 var Anders Lundquist og hans kone på en Sverigestur, ifølge pasjournalen var han da murermester. Den 1. oktober 1828 rejste 4 svenske arbejdsmænd hjem over Landskrona efter at have arbejdet for Anders Lundquist, så han må have forsøgt sig med sven-

ske sæsonarbejdere i murerfirmaet. Anders Lundquist døde, 53 år gammel, i 1829. Sønnen Poul Lundquist blev murermester og overtog forretningen, idet hans mor dog endnu i 1830 stod som arbejdsgiver i et rejsepas for en murersvend, og som ejer af huset, indtil det blev afhændet i 1838. Poul fik hjælp af sine brødre Ole og Jens Martin, der begge var udlærte murere. Også Poul havde en svensk murersvend i sommeren 1835. Poul var gift med en pige fra sognet i 1834, men parret må have indset, at de var bedst til at få døtre. Da broderen Jens Martin i 1843 fik en søn, blev han døbt

Bilbergsminde, Taarbæk Strandvej 144, tegnet i 1860 af Elise Bræstrup. Det var opført af murermester Gustav Bilberg i 1824. Til venstre ses lidt af det hus, hans far, murermester Erik Bilberg, havde opført i 1802, efter at være kommet til Taarbæk fra Sverige. I første halvdel af 1800-tallet hed ejendommen Eriksborg. Gustav Bilberg havde en række svenske murersvende som faste sæsonarbejdere i 1830'erne. (Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune)

Anders Poulsen Lundquist, båret til dåben af Poul Lundquists kone og Poul var fader sammen med den anden bror. Det blev Anders Poulsen Lundquist, der kom til at fortsætte familiens murerhåndtering, han blev etableret som murermester i 1883. Anders Poulsen Lundquist var blevet gift med Emma Marie Rerup, og de havde slået sig ned i et hus ved siden af Strømhuset på Frederiksdal. Jens Lundquist blev også murer, men han blev mere kendt som den, der for alvor satte gang i den bådudlejning ved Frederiksdal, der stadig drives af familien. Den nuværende bådudlejer, Sten Lundquist, betegner sig selv som 7. generation, så familiens erindring starter med indvandringen til Danmark i 1796.¹⁰

MURERMESTER BILBERG I TAARBÆK

I Taarbæk fandtes også et murerdynasti af svensk oprindelse. Murer Erik Bilberg, f. 1749, boede i 1801 i Taarbæk by med hustruen Ane Svendsdatter og sønnen, Gustav Bilberg, der var født i Sverige i 1779, ligesom datteren Cathrine. Erik Bilberg fik arvefæste på en grund nord for Taarbæk i 1802. Her byggede han et tofamiliehus i pæn standard i 1802. I 1804 bidrog Erik og Gustav Bilberg til fattigvæsenet på samme niveau som de fleste andre selvstændige i Taarbæk. I 1809 var både Gustav og Erik Bilberg blevet holdne folk, der gav 19½ Rd. til fattigkassen.

Da Taarbæk Skole blev oprettet i 1821, hører man også om familien Bilberg. En

række Taarbækkere, der var grebet af tidens religiøse vækkelse fandt, at der var for langt at gå til kirke i Lyngby fra Taarbæk. Efter en hjemmealtergang hos murermester Bilberg bad man pastor Bone Falch Rønne fra Lyngby komme igen og tale et ord til opbyggelse, og da var der ikke plads i huset til alle dem, der gerne ville med. Efterfølgende skænkede nogle lyststedejere deres hus til brug for skole og bedehus, og her findes Taarbæk Skole stadig.

Lige nord for Erik Bilbergs hus byggede sønnen Gustav i 1824 et 10 fags stuehus til en husstand med hestestald og viktualiekælder. Dette hus ejede og beboede han selv. I 1831, efter Erik Bilbergs død, blev de to ejendomme slået sammen. Bilbergs hus havde i 1831 både bageovn og bryggerkedel, hvilket vidner om en husholdning af større dimensioner, end det var almindeligt udenfor bøndergårdene. Ejendommen hed først i århundredet Eriksborg og kom senere til at hedde Bilbergsminde. I 1831 var der tilføjet et lille sommerhus i bindingsværk og en tofløjet havedør med ruder, men uden køkken. Det kan være, det var dette, der i somrene 1834 og 1835 blev benyttet af Johan Ludvig og Johanne Luise Heiberg, da de lå på landet i Eriksborg i Taarbæk.

I 1830'erne havde Gustav Bilberg en række svenskfødte murersvende og arbejdsmænd i sit brød. Gustav Bilberg døde i 1864, hans anden kone, Caroline Vilhelmine Bilberg, f. Hamann, boede i Bilbergsminde til sin død i 1901.¹¹

De to murermesterfamilier klarede sig godt, men de havde også et heldigt fag. Selvom det store byggeboom i Københavns Amt først satte ind efter 1860, var der en jævnt stigende byggeaktivitet i Lyngby-Taarbæk i 1800-tallets første halvdel, på

lyststederne og på værkerne langs Mølleåen, hvor der boede tømrere, men kun i enkelte tilfælde murere. Det er desuden bemærkelsesværdigt, at de begge i perioder rekrutterede arbejdskraft fra Sverige, medens der kun i det følgende ses enkelte svenske murersvende hos danske murermestre.

HJEM FOR VINTEREN, SVENSKERE MED PAS OVER ØRESUND 1820-1841

Man får kendskab til flere svenskere i Lyngby-Taarbæk efter 1820, nemlig de, der løste rejsepas. I pasjournalen over udstedte eller påtegnede pas fra Københavns Amt 1820-1841 kan man følge rejserne herfra til bl.a. Sverige.¹²

Svenskere, der skulle til Sverige, udgjorde en beskedent andel af disse rejsende. I de år, hvor der var færrest, var det under 1 % af rejserne, der blev foretaget af svenskere, der skulle til Sverige. I nogle få år var det 10-15 %, men da drejede det sig blot om 15-20 rejser. Af disse svenske rejsende, var der til gengæld en ganske stor andel, der boede eller sidst havde opholdt sig i Lyngby-Taarbæk: I 1820'erne 35 %, dvs. 44 rejser (31 mænd og 13 kvinder), 1830-1841 45 %, dvs. 37 rejser (22 mænd og 15 kvinder).

De rejsende blev beskrevet i pasprotokollen med navn og hidtidigt opholdssted (ofte også arbejdsgiver), alder, nationalitet, lejlighedsvis fødesogn, sprog, signalement og rejsemål. Således kan man ud fra dette materiale få en beskrivelse af svenskere i Lyngby-Taarbæk, der kunne finde på at rejse hjem til Sverige.

Med tre undtagelser skulle alle til Skåne. Det er dog muligt, at de, der blot har oplyst havnebyerne Landskrona eller Malmø, ikke mente, det vedkom de danske myn-

digheder, hvor de skulle hen i Sverige. 34 af rejserne var med returpas, dvs. de skulle tilbage til Danmark. Blandt disse var 10 gifte kvinder. Dertil kommer andre, der senere rejste igen, dvs. de har atter været i Danmark f.eks. på sæsonarbejde, eller de var bosiddende i Danmark.

Over halvdelen af rejserne (45 af 81 rejser) fandt sted i efterårsmånederne, fra september til december. Derefter blev der stille, og i juni-juli var der igen en større rejseaktivitet. De sommerrejsende var mest fastboende, især de gifte kvinder, der tog en tur hjem. Efterårsrejserne tyder på sæsonarbejdere. I landbruget var der dog også brug for muskelstærke mænd om vinteren. En arbejdsmand Anders Peter Friberg angiver i marts 1833 at have været tærskemænd i Gentofte siden den 3. oktober året før. I byggebranchen var vinteren en stille periode. Med en undtagelse rejste samtlige murere og murerarbejdsmand i oktober kvartal. En af dem, Lars Løvgren, angav, at have arbejdet for Bilberg i Taarbæk fra 11. april til 1. december. Han var hos Bilberg i 1834, 1835, 1838, 1839 og 1840. En anden svensker, Anders Nielsen Lundquist, var til maj 1832 i Virum og i 1833 hos Bilberg, (han var ikke en af de ovennævnte Lundquistbrødre i Virum!).

Der rejste i alt 56 personer. 8 af de rejsende svenske mænd var tjenestekarle, 9 var arbejdsmand eller arbejdskarle. 6 af disse arbejdsmand hørte til hos murermestrene. Der var desuden 7 murersvende. De to svenskfødte murermestre var også på en enkelt rejse selv. Der var desuden 2 papirsvende, en skrædder, en skomagervend, 2 gartnere, urmagermester Peter Brumberg i Lyngby og musikinstrumentmager Johan Peter Böckmann i Taarbæk, samt en bådebygger og to fiskere, der havde været på nogle

ugers visit i Taarbæk. Blandt kvinderne var 4 piger, 13 var gifte kvinder, heraf 2, der var på besøg hos deres mænd, der arbejdede her, 2 var enker. Kvinderne var gift med husmænd, indsidere, arbejdsmand, skræddere, eller murere. Halvdelen af de rejsende var således karle, arbejdsmand og mure og nogle få piger, men dertil kom fastboende svenskere og ikke mindst deres hustruer, der skulle en tur hjem.

Mændene repræsenterede de mest arbejdsduelige aldre, 31 af dem var mellem 20 og 49 år, 1 var under 20, og 4 var over 50. Kvinderne fordelte sig jævnt på alle aldre over 20 år. Halvdelen af de rejsende kvinder var over 40 år. Det var hustruer, der tog på besøg, enten hos en mand i Danmark eller i hjemlandet. Der var desuden blandt de ældre enkeltrejsere, måske en nostalgitur til fødebyen for at vise, at det var gået godt i det ny land.

De svenske rejsende kom fra alle Lyngby-Taarbæks landsbyer. 13 af de rejsende boede eller havde arbejdet i Lyngby, 15 i Taarbæk, 11 i Virum, 5 i Ørholm-Nymølle, 4 i Lundtofte, 3 fra Strandmøllen og 2 fra Sorgenfri. Raadvad, Hjortekærshuset, og Frederiksdal bidrog med hver en svensk rejsende i perioden.

De rejsende var altså især sæsonarbejdere i landbrug og murerfaget samt koner til fastboende eller ældre mennesker, der skulle på en enkelt tur til hjemlandet. Kun 13 af disse 56 personer har haft bopæl i det fabriksmiljø ved Mølleåen, der er beskrevet nedenfor i 1845. Det er kun muligt at finde ganske få af disse svenske navne fra folketællingen 1845 som rejsende i 1830'erne. Enten registrerer pasprotokollerne kun en brøkdel af aktiviteten, eller også havde fabriksarbejderne som fastboende hverken råd til eller behov for at rejse.

Brede med Brede Klædefabrik til venstre og et hensygnende kobberværk til højre i 1850'erne. De svenske arbejderfamilier på Brede i 1845 kan have boet i den stråtækte længe til venstre i billedet. Ukendt maler. (Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune)

SVENSKERE I LYNGBY-TAARBÆK I 1845

Ved folketællingen i 1845 kan man for første gang få et overblik over antallet af svenskfødte. I Lyngby-Taarbæk Kommune boede der i 1845 91 personer, der var født i Sverige. Det var 2,6 % af Lyngby-Taarbæks befolkning på det tidspunkt.¹³

De 21 svenskere, der boede i Lyngby, sognets største by, udgjorde kun 1,3 % af befolkningen der, og 2/3 af dem var ældre mennesker. Der var 6 almissemønder og 2 pensionister. I fiskerlejet Taarbæk, hvor man vil forvente, at der har været nogen familiemæssig og erhvervmæssig kontakt over Sundet, boede der 16 svenskere, hvoraf flere stammede fra Hven og Landskro-

na, men de udgjorde kun 3 % af Taarbæks befolkning. De erhvervsaktive svenskere skal især findes i arbejderbefolkningen ved Mølleåens fabrikker, hvor de svenskfødte udgjorde 9 % af de voksne, og som landbrugstyende, hvor de udgjorde 7 %.

FABRIKSARBEJDERE

I 1845 var der større fabrikker og værksteder på en række af møllestederne, nemlig Modewegs Klædefabrik på Brede (flyttet hertil i 1832) og Brede Kobberværk (fra 1668), Ørholm-Nymølle Papirfabrik (fra 1794), Stampen Klædefabrik, Bageri og Kornmølleri (udbygget 1835), Raadvad, der leverede værktøj og beslag til isenkræm-

Fødested	Brede		Ørholm/ Nymølle		Stampen		Raadvad		Strandmøl- lens huse i Søllerød og Springforbi		Taarbæk, ”arbejder- ved Strand- møllen”		Lundtoftes huse, arbejder- familier		I alt	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Sverige	13	10	7	13	2	6	7	6	6	7	2	7	8	14	45	9
Vest for Storebælt	19	15	6	11	8	18	3	3	1	1	1	3	5	9	43	9
Tyskland	5	4	2	4	1	9	6	5	1	1	0	0	0	0	15	3
England	0		2	4	0		0		0		0		0		2	0,4
Sjælland	17	14	16	30	12	35	35	30	20	23	5	15	17	29	122	24
Lyngby-Taarbæk og Søllerød	17	14	14	26	5	14	40	35	32	37	6	21	16	28	125	25
Kbh.s Amt i øvrigt	4	3	1	2	1	3	5	4	3	3	2	7	5	9	21	4
København	48	40	5	9	5	14	18	16	21	24	13	45	6	10	111	22
Norge	1	1	0		0		2	1	0		0		1	2	4	1
Voksne i alt	124	100	53	100	34	100	115	100	86	100	29	100	58	100	500	100

Table 1: Fødested for fabriksarbejdere og deres hustruer på Mølleåens værker i 1845

Kilde: Folketællingen 1845 for Lyngby-Taarbæk og Søllerød

Note: Voksne defineres som personer over 14 år. Enker og forældre til arbejdere er inkluderet, tjenestepiger ej inkluderet. Hushold hos fabrikanten (herunder bogholder/fuldmægtig), kroholderen og skolelæreren ej inkluderet.

Vest for Storebælt inkluderer her også Slesvig-Holsten samt Færøerne og Bornholm. Lundtoftes huse var fortrinsvis beboet af arbejdere på Mølleåens værker, jf. Lise Skjøt-Pedersen, 1994

merlauget i København (isenkræmmerlauget fra 1767) samt Strandmøllen Papirfabrik (fra 1643). Værkerne fik deres drivkraft fra Mølleåen og havde bygninger på begge sider af denne. Mølleåen danner grænse mellem Lyngby-Taarbæk og Søllerød Kommuner. I denne del af undersøgelsen er medtaget alle beboere ved værkerne, uanset om de boede på Lyngby-Taarbæksiden eller Søllerødsiden af Mølleåen. Der var boliger på værkerne, der især blev beboet af de faglærte, af mestrene med deres familier og logerende svende samt af de mest fast tilknyttede af arbejderne i øvrigt. I de nærliggende landsbyers huse boede også mange fabriksarbejdere. I denne undersøgelse inddrages landsbyen Lundtofte, der har ligget bekvemt både for Brede og for Ørholm/Nymølle samt bebyggelsen nær Strandmøllen ved Springforbi og Skodsborg og fiskerlejet Taarbæk, hvor Strandmøllen er anført som arbejdssted. Der har givetvis også boet mange arbejdere fra disse værker i landsbyerne Nærum,

Vedbæk, Holte og Søllerød nord for Mølleåen, samt i Virum og Lyngby vest og syd for Mølleåen, der alle i datiden lå indenfor en accepteret gå-afstand til arbejdspladsen.

Som det fremgår af tabel 1, var 9 % af de voksne arbejdere ved Mølleåen og deres hustruer født i Sverige. Det drejede sig om 45 personer. Det var ikke en samlet koloni, de var fordelt nogenlunde jævnt på alle boligområderne med flest på Brede og færrest på Stampen.

Her boede de sammen med en international skare bestående af tyskere, englændere, holstenere og jyder, nogle få nordmænd, en del sjællændere og københavnerer samt den fjerdedel, der var hjemmefødninge fra Lyngby-Taarbæk eller Søllerød. Den lokale andel var størst i de ældste af fabrikkerne og mindst i de senest tilkomne.

Svenskerne var således ikke ene om at stå til søs for at komme til at bo og arbejde ved Mølleåen. Der var nogenlunde lige så mange, der havde krydset Store Bælt:

	14-30 år	30-40 år	40-50 år	over 50 år
Ved Mølleåen	7	9	6	19
Lyngby	2	2	3	14

Tabel 2: De svenskfødtes alder i 1845

Kilde: Folketællingen 1845 for Lyngby-Taarbæk og Søllerød, se også noten til tabel 1. De 4 voksne hjemmeboende børn, der ses i tabel 3, er ikke medtaget her

Jyder, fynboer, slesvigere og holstenere. De tyske håndværkere fandtes på alle værkerne som dugmagere, kobbersmede og smede, og på Ørholm Papirfabrik var der endnu i 1845 et par englændere. De fabrikanter, der startede Ørholm Papirfabrik, var englændere, det samme gjaldt nogle af de første papirmagere her. Ved Ørholms start så man som ovenfor anført også en del svenske navne på papirmagere, og det er som papirmager, vi finder en af de få faglærte svenskere i 1845.

Københavnerne fandtes først og fremmest på Brede, idet Brede Klædefabrik var flyttet fra København i 1832. Blandt sjællænderne stammede mange fra egnen omkring Frederiksværk, hvor der havde været metalindustri siden midten af 1700-tallet og fra Karlebo og Hørsholm, hvor der havde været tekstilindustri fra omkring år 1800. Der var forholdsvis få arbejdere fra det nuværende Københavns Amt, bortset fra de helt lokale fra Lyngby-Taarbæk og Søllerød.

HVORNÅR VAR SVENSKERNE KOMMET?

Det opgives ikke i folketællingen, hvor længe svenskerne havde boet ved Mølleåen. Knap halvdelen af svenskerne ved Mølleåens værker i 1845 var over 50 år. Dette sammenholdt med den store andel ældre svenskere i Lyngby tyder på, at en relativ stor del af svenskerne kan være kommet først i århundredet. Jf. tabel 2.

11 af de svenskere, der er behandlet i dette afsnit, kan ses i folketællingen 1834. Desuden kan man se på børnenes alder kombineret med deres fødested. En gennemgang af par og enker/enkemænd med børn viste, at der var 3 par, der havde været i Danmark i mindre end 10 år, 3 par, der havde været i Danmark i mindst 14-15 år og 2 enker, boende hos voksne børn, født i Danmark, der havde været i Danmark i over 35 år.

Den ene enke, Johanne Botilde Bergmann, (f. 1779), boede allerede i 1801 som ugift pige i Raadvad hos sin bror, kleinsmedemester Lars Bergmann, (f. 1766). Botilde giftede sig med smeden Søren Madsen, der boede som svend hos en af de andre kleinsmedemestre i Raadvad. Han var i 1809 smedemester, men han var kun halvt så velstående som sin svoger, at dømme efter bidraget til fattiggassen. I 1845 var han død, og sønnen havde overtaget virksomheden som smedemester. Johanne Botilde, der nu var 67 år, stod formentlig for husholdningen, der også omfattede 2 voksne børn og 2 svende på kost og logi. Lars Bergmanns søn, Jørgen Bergmann, blev også smedemester i Raadvad. Børn af dette dynasti af smedemestre blev tilsyneladende holdt til i skolen. I 1850 fik Jørgen Bergmanns 9 årige tvillinger, Vilhelm og (Jørgen) Sine karakterer i Raadvad Skole. Drengen fik tg i kundskaber ("tg", temmelig godt, dvs. knapt så godt, var en udbredt

	Faglært	Ufaglært - uangivet fag		Hustru/enke uden angivet erhverv	Hjemmeboende børn over 14 år - uden ang. af erhverv
Brede	1	4 mænd		5	3
Ørholm/Nymølle	1		2 kvinder	3	1
Stampen			2 kvinder		
Raadvad	3	1 mand	2 kvinder	1	
Strandmøllens huse i Søllerød og Springforbi		1 mand	2 kvinder	3	
Taarbæk "arbejder ved Strandmøllen"		1 mand		1	
Lundtoftes huse, arbejderfamillier		2 mænd	3 kvinder	3	
I alt	5	9 mænd	11 kvinder	16	4

Tabel 3: Uddannelse og civilstand for svenskere ved Mølleåens værker i 1845

Kilde: Folketællingen 1845 for Lyngby-Taarbæk og Søllerød. Se også noten ved tabel 1

karakter i Raadvad Skole på den tid) og godt i opførsel, pigen godt i kundskaber og meget godt i opførsel. Året efter havde drengen også opført sig meget godt, og pigen havde meget gode kundskaber.¹⁴

Den anden enke, Ane Kirstine Nielsdatter, tilhørte også et dynasti af faglærte: Hun havde været gift med papirmester Carsten på Strandmøllen. En datter, Johanne Ophelia, blev gift med papirsvend Frederik August Gleichmann på Strandmøllen, og hun havde sin mor boende i 1845. Disse enker tilhørte således de familier til faglærte, der fra begyndelsen af 1800-tallet i højere grad slog sig ned som fastboende.¹⁵

En af de arbejdsmænd, der kan følges tilbage til 1820'erne, er Ole Andersen, der i 1845 var 67 år, og allerede i 1828 boede i Skodsborg sammen med en dansk kone og 4 skolesøgende børn. Fra 1828 ser man i forsømmelsesprotokollen for Raadvad Skole, at Ole Andersen var blandt de få, der måtte slippe en mulkt for børnenes ulovlige forsømmelser, selvom halvdelen af deres omfattende fravær skyldtes sygdom. Han var ikke blandt de Sverigesrejsende i pasprotokollen 1820-1840.¹⁶

ARBEJDSMÆND OG

NOGLE FÅ FAGLÆRTE MÆND

Der var enkelte faglærte svenskere på værkerne i 1845. To af dem var svende på valsen, der boede hos deres mester. Det var en kobbersmed i Brede og en gørtlersvend i Raadvad. I Ørholm boede en svensk gift papirmagersvend, i Raadvad var der en svensk smedemester og en svensk skomagler. De øvrige mænd er opført i folketællingen med ordene "arbejder på fabrikken", arbejdsmand o.l. De faglærte boede alle på værkerne, medens nogle af de uaglærte boede i de nærliggende byer, Lundtofte og Taarbæk. Jf. tabel 3.

KVINDEARBEJDSPLADSER

2/3 af svenskerne var kvinder. I Lyngby-Taarbæk var der ellers lige mange af begge køn i 1845. En tredjedel af de svenske kvinder ved Mølleåen var ugifte eller enker, der angav et arbejde. Jf. tabel 3. To af dem var vaskekoner (to søstre fra Hven, der boede i Lundtofte, hvor den ene var enke efter en murer og havde en stor børneflokk at forsørge), de øvrige 9 kvinder arbejdede på fabrikkerne. Der var arbejde at

Raadvad 1830. I forgrunden ses den nu opfyldte Karussedam og en af værkets boliger, Karussehuset. Huset i 2 etager er Fileværket, der stammer fra 1700-tallet. Her havde smedemestrene værksted i stueetagen og bolig for familie og evt. logerende svende og drenge på første sal. Til højre for Fileværket skimtes taget på Raadvad Skole. I baggrunden til højre ses Hammerværket. Farvelagt litografi tegnet af Nordahl Grove og stukket af Kittendorff 1830. (Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune)

få som bl.a. nopperske på Brede Klædefabrik, men de store kvindearbejdspladser på den tid var papirfabrikkerne på Strandmøllen og i Ørholm og Nymølle. Her var det kvinder, der sorterede, rensede og skar papirets råvare, kasseret linned, inden der blev lavet papirmasse af det. Ligeledes var det kvinder, der efterså, håndglittede og optalte de færdige papirark. Foruden de svenske kvinder arbejdede der også 42 danske kvinder på værkerne. 21 % af de erhvervsaktive kvinder på værkerne var således svenskere. De svenske kvinder fandtes overalt undtagen i Brede. Halvdelen af de

svenske arbejdende kvinder var over 50 år. Det hænger sammen med, at det netop var enker (og ugifte), der opgav et arbejde til tællingen, fordi de ikke stod som forsørget af en mand. Der må desuden have arbejdet en del gifte kvinder på fabrikkerne. På Ørholm Papirfabrik arbejdede der f.eks. i 1830'erne ca. 25 fruentimmer. I 1845, hvor produktionen var en del højere, må der have været endnu flere.¹⁷

HITTEBARNET KAREN OLSDATTER

Karen Olsdatter fra Lundtofte var en af de mange kvinder, der klarede tilværelsen som

enlig mor eller enke ved at arbejde på fabrikkerne. Karen Olsdatter var født i Sverige, men hun var efter alt at dømme identisk med et spædbarn, som blev fundet i Dyrehaven i 1809, og som da blev forsørget delvis af fattigvæsenet. Det ser ud til, at hun voksede op i Hjortekær. En Karen Olsen af denne alder, som ikke er døbt i Lyngby, blev nemlig konfirmeret i 1823, hendes plejemor var Ole Jensens kone i Hjortekær. I 1824 rejste Karen Olsdatter som 15-årig pige til Skåne fra Lyngby. Hun var da lyshåret med blå øjne, liden af vækst og født i Sverige, men talte dansk. I 1831 besøgte hun, nu som indsidder Martin Martinsens hustru i Lundtofte, sin fødeby Tirup ved Landskrona. Nu skrev hun selv under i pasprotokollen. Det var usædvanligt, det var mest de faglærte, f. eks. håndværkssvende på valsen, der skrev under i protokollen. Hun havde i 1834 et barn på 3 år med Martin Martinsen, men i folketællingerne boede han ikke hos hende. Da boede hun til leje i et af Lundtoftes huse. I huset boede også murer Julius Madsen, hans kone (fra Hven) og deres mange børn samt en ældre kvinde. Karen Olsdatter ernærede sig ved at arbejde på papirfabrik. I 1845 var hun enke, 36 år gammel, med to børn på 7 og 15 år, hun sorterede klude på papirfabrikken, sandsynligvis på Nymølle. Nu var hun flyttet i et tofamiliehus i nærheden af Lundtofte gadekær. Karen Olsdatter fik ikke fattighjælp i 1846. Hendes tidligere nabo, Thyra Bentsdatter, der ellers arbejdede som vaskekone, efter at hun var blevet enke efter Julius Madsen, fik supplerende fattighjælp, men hun havde jo også flere børn.¹⁸

ÆGTESKABER

Det var ikke umuligt at blive dansk gift,

hverken for mænd eller kvinder, der var 6 svenske par og 7 dansk-svenske alliancer. Der var 10 gifte svenske kvinder og 6 enker, d.v.s. 60 % af kvinderne var eller havde været gift, det gjaldt 69 % af de svenske mænd. For Lyngby-Taarbæks samlede befolkning var det 71 % af kvinderne og 60 % af mændene, der var gift eller i enkestand i 1845. En lidt større del af de svenske kvinder ved værkerne var altså ugifte, hvilket formentlig hænger sammen med, at værkerens tilbud om arbejde for kvinder også trak ugifte svenske kvinder til.

SVENSKE PÅ VÆRKERNE I 1845

– SAMMENFATNING

Svenskfødte udgjorde i 1845 en andel af arbejdsstyrken på Mølleåens værker, der svarede til arbejdere fra Fyn og Jylland, men den svenske andel var af mindre omfang end sjællændernes og folk fra Lyngby-Taarbæk og Søllerød. Fabriksarbejderne, heraf flest ufaglærte, boede dels på værkerne, dels i de nærliggende landsbyer. Svenskerne fandtes på alle værkerne, der var dog flest på Brede Klædefabrik. Nogle af fabrikkerne tilbød en del kvindearbejdspladser, og det blev benyttet af svenske enlige kvinder såvel som af danske.

BØNDERNES KARLE OG PIGER I 1845

Også hos bønderne i Lyngby-Taarbæk var der arbejde at få for svenskere, om end i mindre omfang. 80 % af landbrugstyendet kom fra Sjælland, og af de resterende 20 % havde 7 % krydset Øresund og 12 % krydset Storebælt for at tjene bønder i Lyngby-Taarbæk. Svenske karle fandtes i alle tre landsbyer, Lyngby, Lundtofte og Virum, men der var forholdsvis få i Lyngby, som ellers rummede det største antal gårde og tjenestefolk. Lyngby skilte sig også ud ved

Fødested	Lyngby		Lundtofte		Virum		I alt	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Sverige	3	4	4	9	5	10	12	7
Vest for Storebælt	14	18	5	12	2	4	21	12
Sjælland	31	39	15	35	17	33	63	36
Lyngby-Taarbæk	10	13	14	33	15	29	39	23
Søllerød								
Nuv. Kbh.s Amt i øvrigt	15	19	5	12	10	20	30	17
København	5	6	0	0	2	4	7	4
Norge	1	1	0	0	0	0	1	1
I alt	79		43		51		173	

Tabel 4: Bøndernes karle og piger, fødested 1845

Kilde: Folketællingen 1845, Lyngby-Taarbæk. Se også noten ved tabel 1 vedr. gruppen Vest for Storebælt

at tiltrække flere tjenestefolk fra Fyn/Jylland, selvom der generelt var færre herfra i landbruget, end der var på fabrikkerne. Landbruget, især i Lyngby, var åbenbart også mindre attraktivt for den lokale ungdom, til gengæld var der flere fra andre sogne i det nuværende Københavns Amt i landbruget end ved Mølleåen. Jf. tabel 4.

Der var svenske tjenestefolk på 11 gårde. Det var næsten 1/3 af gårdene i Lyngby-Taarbæk. Der var en enkelt eller to svenske karle på de enkelte gårde. Lyngby-Taarbæk havde allerede før 1800 tiltrukket sønner af borgerskabet, der ville eksperimentere med landbrug, og de havde ifølge en lokal kilde svært ved at rekruttere de lokale bondesønner som arbejdskraft.¹⁹ Det ville være oplagt at forestille sig, at de svenske karle indgik i en sådan økonomi, men det ser ud til, at den svenske arbejdskraft i 1845 har været mere udbredt end som så. Fem af de gårdejere, der havde svenske tjenestefolk, var nemlig af den lokale bondeæt, medens seks af dem tilsyneladende stammede fra København eller lidt fjerne steder på Sjælland. En af dem, Hartvig Duncan i Lundtofte, var landmand med en baggrund i byborgerskabet, det samme gæl-

der Henrik Gerner på Trongården i Lyngby.²⁰

De 9 svenske karle var i den mest arbejdsduelige alder: 4 var mellem 20 og 30 år, 4 var mellem 30 og 40 år, heraf en gift. En ældre mand havde fået lov at blive i sin plads i Virum. Blandt de danske karle var der også ældre karle og unge under 20 år, to aldersgrupper, som også indgik i en oplærings- og forsørgelsesrelation foruden det rent arbejdsmæssige.

De 3 svenske piger var en 69-årig kvinde i Virum og 2 piger i 20'erne i Lundtofte og Lyngby. Der var ikke andre svenske tjenestepiger i Lyngby.

På dette talmæssigt meget spinkle grundlag må det konstateres, at det svenske landbrugstyende i Lyngby-Taarbæk i 1845 især var karle i den mest arbejdsduelige alder. Deres andel i landbrugstyendet var knapt så stor som svenskernes andel af arbejderbefolkningen på Mølleåens værker. De var jævnt fordelt på gårdene, dog med en overvægt udenfor Lyngby, hvor der til gengæld var københavnske og jyske karle i lidt større tal. De fandtes både hos proprietærer og de øvrige bønder.

KONKLUSION

Mølleåens fabrikker og landbruget i Lyngby-Taarbæk tilbød også i perioden før de store udvandringsbølger i anden halvdel af 1800-tallet et arbejdsmarked for svenskere. Den svenske tilstedeværelse skal næppe opfattes således, at der var tale om et regionalt arbejdsmarked, idet den svenske andel af arbejdskraften ikke kunne måle sig med andelen fra Sjælland. De svenske arbejdere søgte i lighed med arbejdere vest for Storebælt hertil, formentlig fordi Mølleåens fabrikker var en del af Københavnsegnens arbejdsmarked. Dette ses tydeligt i folketællingen for 1845, hvor der var en del arbejderfamilier ved Mølleåen, hvor den ene eller begge ægtefæller var født i Sverige. For den forudgående periode viser kystmilitsens liste samt pasudstedelsen 1801-1807 og 1820-1840, at der har været svenskfødte på Københavnseggen, heraf mellem 1820 og 1840 en ikke ringe del med ophold i Lyngby-Taarbæk, hvor nogle ernærede sig som landbrugstyende og sæsonarbejdere i byggeriet, andre som fastboende arbejdsmænd og håndværkere. Det ses ligeledes af disse kilder, at svenskerne kunne have ophold eller sæsonarbejde i Danmark i en årække. I denne periode ser det ikke ud til, at svenske piger har haft plads som tyende her i større omfang. Der var til gengæld nogle svenske enlige kvinder blandt fabriksarbejderskerne.

NOTER

Forkortelser: Ft.: Folketællingen Lyngby Sogn, Søllerød Sogn, Kb: Kirkebogen, Lyngby Sogn, BRA: Den almindelige brandforsikring for landbygninger, branddirektoratsarkiver, Sokkelund Herred, Forsikringsprotokoller og taksationsprotokoller 1800-1858, Fattigregnskab: Kort efterretning om Lyngby Sogns Fattigvæsen, samt udtog af regnskabet for oktober Quartal 1802,

1803, Regnskab for Lyngby Sogns Fattigvæsens og dermed forbundne Indretningers Indtægt og Udgift i Aaret 1804, 1806, 1807, 1808, 1809, Lyngby 1803-1810. Pasjournal: Sjællandske retsbetjentarkiver, Københavns Amts Nordre Birk 1819-1919, politiforvaltning, Pasjournal for Københavns Amts Nordre distrikts politiret 1820-1841

- 1 Københavns Amts rytterdistrikts politimesterembede, Protokol til afbetjening ved de forhandlinger med de sig på Københavns Amt opholdende svenske personer, som er befalet ved forordning af 4. 3. 1808. Heri findes afhøringer af svenskere fra følgende sogne: Gentofte, Brønshøj, Gladsaxe, Frederiksberg, Rødovre, Brøndbyvester, Ballerup, Værløse, Smørum, Ledøje, Ishøj, Sengeløse, Høje-Taastrup, Hørsholm, Birkerød. Om denne jf. også: Finn Andersen: Svensk af fødsel. Personalhistorisk kildemateriale opstået som følge af udenrigspolitikens konsekvenser for dansk lokaladministration 1808 i: Personalhistorisk Tidsskrift, 1982
- 2 Sjællands Stifts Bispearkiv, indkomne sager, Sokkelund Herred, Lyngby og Søllerød Sogne 1738-1820, brev fra pastor Jørgen Borch dat. 16.8.1779
- 3 Som ovenstående note, breve fra præsterne dateret: 23.2.1767, 18.5.1768, 1.6.1768, 16.11.1784, 12.3.1785, 29.3.1785, 5.6.1814. Jf. også Inger Kjær Jansen: Hvor broen lander, nærv. værk om præsternes indstilling. Skånske daglejere omkring København nævnes også i f.m. forarbejderne til forordningen om politivæsenet på landet 25.3.1791, jf. Tyge Krogh, 1987, s. 148
- 4 De Oederske efterretninger, Københavns Amt, Sokkelund Herred, Lyngby Sogn, 1771; Ft. 1787; G. Nørregaard, 1943, s. 23-31 om svendenes mobilitet
- 5 Se herom i: Lise Skjøt-Pedersen: Ørholm-Nymølle i dansk papirfabrikation, Lyngby-Bogen 1998 s. 113-142
- 6 Ft. 1801, 1834, 1840, 1845; rejsende papirsvende vokset op i Ørholm og Nymølle ses i: Pasjournal for Københavns Amts Nordre Distrikts Politiret 1820-1841, flg. datoer: 21.4.1822, 12.5.1822, 8.4.1824, 16.5.1824, 19.6.1824, 3.10.1826, 30.11.1827, 14.2.1828, 16.5.1828, 7.7.1829, 21.9.1829, 17.11.1835, 19.11.1835, 19.10.1837, 13.11.1837
- 7 Ft. 1801; Samuel Mobergs datter Catrine, f. 1790 i Sverige, ses som enke i Lyngby i folketællingen 1845; Hulgren figurerer i Lyngby Sogns fattigvæsens regnskab 1806, papirsvend Oluf Hulgrens datter bæres til dåben af Lundquists kvinde 1806. Se desuden om skånske papirfabrikker: Gustaf Clemensson: Klippans Pappersbruk 1573-1923, Malmø 1923
- 8 Københavns Amts arkiv, BX, pakken: Div. Korrespondancesager mm VII-XVIII 1765-1820, læg XIII: Kautitioner og tilbageleverede rejsepasser 1800-1807. Forordning af 25.3.1791 om "adskilligt, der vedkommer Politiet på Landet". Om pasprotokoller og pasbestemmelser se relevante afsnit i Sten Ousager, 1993, Tyge Krogh, 1987, Birgit Løgstrup, 1993, Lotte Dombernovsky, 1983

- 9 Københavns Amts arkiv, Udskrivningsvæsenet, Lister og korrespondance vedr. Kystmilicen 1808-1811: 18.6.1808 følgebrevet til den bortkomne liste, og 8.7.1808 supplementsliste med følgebrev, følgebrev fra pastor Bone Falch Rønne med supplementsliste 28.9.1808
- 10 Supplementslisten 1808 (jf. foregående note); fattigregnskab 1806; (ses muligvis også i Lyngby kirkebog, copulerede 23.2.1805: Ungkarl Anders Jensen og pigen Ane Kirstine Olsdatter, ingen kommentarer); Lyngby kirkebog fødte drenge 1806; BRA, taksation nr. 204, 847, 1468, 1484, 1511, gl. forsikrings nr.: Virum 96, 43; (huset blev genopbygget efter en brand i 1837, nu som tofamiliehus med jordgulve i køkkenerne); alfabetiske ejerfortegnelser i skøde og panteprot. 1822, 1830, 1838; om huses standard jf. bl.a. Lise Skjøt-Pedersen: Lundtofte i: Lyngby-Bogen 1994 s. 119 ff; Anders og Poul Lundquist, pasjournal 2.6.1826; ft. 1834; pasjournal 1.10.1828, 11.12.1830, 22.10.1835; Lyngby kb. fødte drenge 17.9.1842; om murermester Anders Poulsen Lundquist i: Kongeriget Danmarks Handelskalender 1887-1888; Ly kb. fødte drenge 18.1.1876; Omegnen 16.1.1951
- 11 Ft. 1801 familie 14; rejsepas 25.9.1821 for Gustav Bilberg siger, at han er født i Landskrona og taler svensk, det tyder på, at forældrene også har været svenskere; da var han gift med Hanne Olsen af Taarbæk, hun var if. ft. 1845 født i Lund; fattigregnsk. 1804 og 1809; Johanne Luise Heiberg: Et liv, gjenoplevet i Erindringen, (1891-1892) 1974, bd. 1 s. 248-255 og 264-265; alfabetisk register til skøde- og panteprotokollerne 1852; realregister til skøde og panteprotokollerne 1852-1919. Bd. 2, Taarbæk matr. 7a; BRA 1800-1843 nr. 109,8, 880, 1099, 1693; Lyngby-Bogen 1939 s. 344; pasjournal 22.12.1830, 23.11.1831, 16.12.1832, 30.5.1833, 2.12.1834, 26.10.1835, 13.12.1835, 4.12.1839, 5.11.1840; kb. døde oktober 1864
- 12 Pasjournal, Lars Løvgren om sæsonarbejde 2.12.1834. Her anføres i øvrigt også kludekræmmerpas samt vandrebogsopåtegninger efter 1829. Meget få svenskere ses at være rejst til andre egne af Danmark. Der var også danskere, der rejste til Sverige, bl.a. til Landskrona. Når der er forholdsvis få tjenestefolk i pasprotokollen, skyldes det, at deres skudsmål tjente som legitimation. I Lyngby Kirkebog er der ført til- og afgangslister 1834-1843, men her ses kun 1 svensker!
- 13 Det følgende er bearbejdnings af oplysningerne i ft. 1845. Det samlede befolkningstal i Lyngby-Taarbæk Kommune er her angivet til 3448 personer
- 14 Ft 1801; fattigregnskab 1809; Raadvad Skole, Elevprotokol for yngste klasse 1850-1852, 1853-1873, indførsler 1850
- 15 Raadvad Skole, mulktprotokol 1827-1874, ft. 1845
- 16 Ft. 1834; Raadvad Skole, mulktprotokol 1827-1874, forsømmelseslister 1828-1834; Ole Andersen ses ikke i pasjournalen
- 17 De danske kvinder var i Brede (7), Lundtofte (7) og halvdelen af dem (21) boede i Taarbæk og ved Strandmøllen. Desuden var der 1 dansk kvinde i Ørholm, 2 på Stampen og 4 i Raadvad. Jf. desuden Lise Skjøt-Pedersen, 1998, s. 127-130
- 18 Fattigregnskab 1809; Kb. konfirmerede 1823; pasjournal 3.7.1824, 19.9.1831; ft. 1834, 1840, 1845 i Lundtofte; Lyngby-Taarbæk Kommune, Socialforvaltningen, dagbog for fattigvæsenet 1846, De fattiges navne, s. 11-12. Jeg har i øvrigt ikke umiddelbart kunnet genfinde navne på svenskere ved Mølleåværkerne i ft. 1845 i fattigvæsenets liste fra 1846. Det gælder også de meget gamle mennesker, der altså må være forsørget af deres slætninge e.l. I protokollen angives enkerne dog under deres mands navne, som ikke altid kendes
- 19 Bone Falch Rønne i Landøkonomiske Tidender bd. 1., 1815 s. 331 ff: "Hvorfor kan en mand over bondestanden ikke leve på den gård, hvor den almindelige bonde finder livets ophold ja måske endog lægger sig noget til bedste"
- 20 Lise Skjøt-Pedersen, 1994 s. 101 f. om Hartvig Duncan, Dansk Biografisk leksikon om slægten Gerner. Om Lyngbys bondeslægter se: J.A.C. Rastrup: Kongens Lyngby Bondejords indtil 1766 og samme: Fortunbyen i Kongens Lyngby, i: Lyngby-Bogen 1959

Svenske landarbejdere i Ledøje-Smørum

RITA HOLM

Inden 1660 havde et par bønder i Ledøje-Smørum tilnavnet Skåning, og var sandsynligvis tilflyttere fra den danske provins. Igennem 1700-tallet viser kirkebøgerne ingen tegn på svensk indvandring, udover en enkelt halt skånsk pige, der i 1784 blev tiltalt for at føde sit barn i dølgsmål på et loft i Ledøje. Fra 1787 beretter folketællingen om en skånsk mand på 24 år samt i Smørum Sogn fem unge kvinder, ligeledes fra Skåne. Det var unge arbejdsføre mennesker og muligvis sæsonarbejdere. Folketællingen var i dette år optalt i juli måned, og ved to af kvinderne stod der, for den ene anført: "nylig kommen", og for den anden: "nylig kommen for at høste".

Nærværende artikel belyser den svenske befolkningsgruppe i Ledøje-Smørum igennem det 19. århundrede og frem til de første år i det nye århundrede – med hovedvægten lagt på den sidste halvdel af 1800-tallet. Der er hovedsageligt brugt folketællinger og politimesterens protokol fra 1808 til undersøgelsen af svensk indvandring i Ledøje-Smørum. Folketællingerne 1870-1901/1911 er alle optegnet den 1. februar, og dermed er sæsonarbejdere ikke med i tællingen, men kun de bofaste på dette tidspunkt. 1906-tællingen er uden angivelse af

fødesogn, og er derfor ikke inddraget. Flere af de omtalte familier er yderligere nævnt i "Årsskrift for Ledøje-Smørum Historisk Forening og Arkiv", 1989ff.

SVENSKERE I FJENDELAND

Folketællingen 1801 viser kun få svenske tilflyttere i kommunen. På en stor dobbelt gård i Smørumnedre finder vi en "svensk bondekarl" på 24 år og en "svensk bondepige" på 21 år. De tjener ejeren af herregården Edलगave, Justitsråd Lange, men bor åbenbart på en fæstegård under Edलगave, i dag kaldet Ryttergården.

Efter Københavns bombardement i september 1807, opstod der et misforhold mellem Danmark og Sverige. Den danske konge så sig nødsaget til at erklære Sverige krig, og derfor ønskede myndighederne oplysninger om, hvor mange svenskere, der boede og arbejdede i Danmark.

Den 4. marts 1808 kom en forordning, hvorefter alle af svensk afstamning skulle aflægge ed på: "At de ikke står i forbindelse med den svenske regering eller med nogen af den danske stats fjender, samt, at de hverken umiddelbar eller middelbar vil inklade dem i nogen brevveksling med samme, eller foretage noget, som i mindste måde kunne

.....

Rita Holm (f. 1938), leder af Ledøje-Smørum Lokalkiv. Medarbejder ved arkivet, Knud Erik Hansen, har bistået med oplysninger fra folketællingerne i 1901 og 1911.

LEDØJE-SMØRUM – ET LANDBRUGSSAMFUND

Ledøje-Smørum Kommune er et gammelt landbrugsområde. Den består af to sogne, Ledøje Sogn med en landsby og Smørum Sogn med fire landsbyer. De to sogne har siden vikingetiden udgjort et pastorat, og Smørumnedre omtales allerede i Knud den Helliges gavebrev fra år 1085.

Området har gennem middelalderen haft mange godsejere, men først i 1600-tallet ligger gods-ejerforholdene fast. Hele Ledøje var gods under Københavns Slot og fortsatte fra 1718 som Københavns rytterdistrikt. Smørum Sogn havde flere godsejere, bl.a. Catrineberg i Sengeløse, Vartov Hospital, Kgl. Ryttergods i Frederiksborg Amt og Edelgave. Efter Svenskekrigen 1658-60 fik Rigsadmiral Henrik Bjelkes hustru Edele Ulfeldt den af svenskerne udslettede lille by Rompes jorder. Ægteparret grundlagde via mageskifter herregården Edelgave i 1666. Landsbyen Smørumnedres tretten gårde blev grundstammen i herregårdens sædejord. I 1767 blev de kongelige fæstegårde i Ledøje selvstændige, og få år efter ophørte Vartov Hospital, og godset overgik til kongen.

Op gennem 1800-tallet løskøbte Smørumbønderne deres gårde og huse og blev selvejere. De sidste fæstekontrakter ophørte først i begyndelsen af 1900-tallet. Indtil 1900-tallet skete der ingen industriel udvikling i Ledøje-Smørum. Den største arbejdsplads var Edelgave, og det er da også her, vi i begyndelsen af 1800-tallet får den største samling af svensk arbejdskraft.

Landbrugserhvervet har stadig en stor betydning, idet kun en lille del af kommunen er bebygget. Fra 1900 blomstrede gartnerierhvervet op, og i mellemkrigsårene etableredes flere små statsgartnerier og statshusmandsbrug. Gartnerierne var indtil omkring 1960 et særdeles attraktivt erhverv i kommunen, men er i dag under afvikling.

skade den danske stat, eller gavne dens fjender”.

Samtidig blev de indskrevet i en protokol hos politiet. For Københavns Amt er politimesterens protokol bevaret, og ca. 1.000 personer er opført i bogen. Det var en overraskelse, at kun en brøkdel af disse svenske personer bar navne, der kunne opfattes som svenske. Hovedparten af de svenske indvandrere bar ganske almindelige danske sen-navne som Jensen, Pedersen, Larsen m.fl.

Det er tænkeligt, at der optræder langt flere svenskere i vore kirkebøger og andre

af den tids navnelister, end vi umiddelbart kan henføre til svensk indvandring, da sen-navne vil blive opfattet som danske navne og dermed danske indbyggere. Ligeledes var det forbavsende at se, at mange havde været i landet i 20-40 år. Størstedelen syntes dog ved første øjekast at være kommet indenfor 3-10 år.

Den 14. marts 1808 begyndte politimesteren for Københavns Amt at indskrive alle i amtet, der var indrejst fra Sverige. De svenske arbejdere mødte op i retten fulgt af deres arbejdsgivere. Her opgav de deres navn, hvor de arbejdede og hvor mange år,

Arbejdsfolk og heste på gårdspladsen på Edelgave. Der har dog også sneget sig en tyr ind til højre i billedet. (Ledøje-Smørum Lokalkiv)

de havde været i Danmark. De aflagde ed på, at de ikke havde været straffet eller havde begået noget ulovligt. Dernæst trådte deres arbejdsgivere frem og fik pålagt at holde opsyn med deres ansatte, så længe de var i arbejdsgiverens brød.

Når vi ser på de svenske personer, der i 1808 befandt sig i Ledøje-Smørum, tjente godt halvdelen på Edelgave i Smørumovre. Her var der i 1808 sytten svenske arbejdstagere i Smørum Sogn, og de tolv var ansat på Edelgave, der normalt havde et folkehold på 22 personer. Hvis vi ser på Edelgaves historie, finder vi måske grunden til det store svenske islæt.

Indtil 1784 havde Edelgave tjent som bo-

lig for to slægter i mere end 100 år. Men i 1784 brændte gården, og den daværende ejer, Jacob Bornemann, genopbyggede Edelgave til den smukke herregård, der i dag er en enestående kulturperle i Københavns Amt. Jacob Bornemanns genopbygning af Edelgave blev for dyr for ham, og han måtte sælge den. Igennem de følgende år var Edelgave – fra 1786 til 1806 – præget af skiftende ejere og forpagtere. I 1806 købte Generalkonsul Johan Friderich Tutein Edelgave, og indførelse af moderne landbrugsmetoder blev nu gennemført med håb om større rentabilitet. Der blev blandt andet indført schæferier med flere hundrede får på to store gårde under Edelgave,

Hjem fra morgenmalkning ved Gyngehøj på Edelgave i 1910. På vognen ses den lille Martha med stor kyse. Hendes far, mejerist Niels Frederik Larsen, står yderst til højre. (Ledøje-Smørum Lokalkiv)

og hesteavl blev også en god indtægtskilde. Den større aktivitet har medført øget behov for arbejdskraft.

Af protokollen fremgår det, at der var tolv svenske tjenestefolk på Edelgave, og ud af disse viste det sig, at der var 3 kvinder – hvoraf to var svensk gift – og ni svenske mænd. Vi får også at vide, hvor mange år de tolv har været i landet. Ingen af dem var i sognet i 1801, og da tre havde været her i landet i mere end tyve år, er det tænkeligt, at de har rejst rundt til steder, hvor der var efterspørgsel på arbejdskraft. De ni øvrige havde været i Danmark i mindre end syv år, og de kan derfor heller ikke findes i folketællingen for Ledøje-Smørum i 1801.

I Smørum Sogn havde to skånske ægtepar fået arbejds- og opholdssted på Edelgave. Hos det ene par var manden tærskemand og insidder. Parret havde været her i fire år. Det andet ægtepar var fra Skåne, og manden, Bent Pedersen, var arbejdsmænd og insidder.

Ole Nielsen, født i Skåne, havde været her i landet i 15 år. Politimesteren skriver, at han var i tjeneste hos Bartolin, men det må være en skrivefejl, idet Bartolinerne havde gods i Sengeløse, og ejeren af Edelgave var J. F. Tutein.

De næste syv ugifte mænd havde været i landet mellem 3-13 år. De var alle født i Skåne. En skånsk kvinde, Eva Elise Hans-

datter, opholdt sig på Edelgave hos Peder Jørgensen på Edelgave Mark. Hvorvidt hun arbejdede på Edelgave eller boede midlertidigt hos ham, vides ikke, men hun oplyste, at hun fra 1. maj skulle i tjeneste hos forpagteren af Benzondahls Gods.

De svenske landarbejdere udgjorde 55 % af arbejdsstyrken på Edelgave.

I resten af Smørum Sogn tjente fire svenske mænd på gårdene, og det var hovedsagelig på fæstegårde under Edelgave. Peder Olsen, født i Skåne, havde været her i 10 år. Han tjente hos gårdmand Peder Bendsens enke i Smørumovre, og på hendes vegne mødte hendes anden tjenestekarl Niels Knudsen (som var dansk) i retten. I Smørumnedre tjente Niels Bendsen hos gårdmand Peder Hansen. Niels var født i Skåne og havde været her i landet i 30 år. En ikke helt ung mand Andreas Pedersen Nymand var også født i Skåne. Han tjente som tærskemand hos Jens Villumsen og havde været i Danmark i 36 år. Andreas bemærkede, at efter høst kunne han ikke blive på gården, da Jens Villumsen ikke længere ville beholde ham i sin tjeneste. Jens Villumsen blev pålagt at beholde Andreas 14 dage endnu, så han kunne søge sig en "fast og ledig tjeneste". Andreas var måske ved at blive gammel, så det kunne blive vanskeligt for ham at finde en anden tjeneste.

En svensk kvinde, Ellen Jonasdatter, født i Halland, boede med sin danske mand, indsidder Hans Olsen, i skoleholderens hus i Smørumovre. Hun havde været her i 22 år.

Af de fire mænd havde to af dem været i Danmark i 66 år.

I Ledøje arbejdede Anders Poulsen, født i Skåne, som smedesvend hos Carl Olsen. Anders havde været i Danmark i 34 år. Det

bemærkes i protokollen, at Anders Poulsen havde opført sig uanstændigt under afhøringen i retten, og han blev "tilholdt" sin opførsel.

Ole Mortensen, født i Skåne, kom til landet i 1801, efter at folketællingens opgørelse var slut. Han havde tjent gårdmand Lars Christensen, Ledøje, i hele perioden.

Også sognefogden Peder Andersen havde ansat en svensker. Peder Pedersen, født i Halland, havde været i landet i 27 år, men var her ikke i 1801. På sognefogdens vegne mødte hans søn Mads Pedersen.

Lars Hansen, født i Skåne, havde været i landet i 8 år. Han tjente hos Hans Pedersen, også hans husbond var til stede.

En enkelt svensker, Mogens Mogensen, var blevet husejer. Han var født i Skåne og havde været i landet i 26 år, hvor han levede af sin profession som bødker. Her var ingen husbond eller andre mødt op. Hvilket viser, at de var fri for et "værgeforhold", hvis de var selvstændige og arbejdede for sig selv.

Mads Pedersen Ledøje, der var mødt op på sin fader sognefoged Peder Andersens vegne, oplyste, at der opholdt sig flere "svenske personer" i Ledøje Sogn end de, der var mødt op. Han nævnede, at præstens karl, Jonas, var syg. Retten tilkendegav, at præsten Bindesbøll skulle indfinde sig med sin karl, så snart denne var rask.

Af ovennævnte ses det, at det var fra de laveste socialgrupper, de svenske landarbejdere kom, der var kun én håndværker imellem.

Efter 1808 forsvinder åbenbart den svenske arbejdskraft. I folketællingen 1834 genfinder vi ingen svenskere fra 1808. I 1834 er kun et par enkelte personer født i Sverige. De samme personer genkendes i folketællingen 1845, hvor fødestedet angives.

I perioden fra 1801-1845 stiger befolkningstallet i Ledøje fra 400 til 540, en stigning på 26 %. Formodentligt har befolkningstilvæksten selv kunnet dække arbejdsbehovet, og et evt. overskud er gået til "vandringen fra land til by" ind til København, som på det tidspunkt begynder at udvikle sin industri. Der har sandsynligvis ikke været arbejde til svenske ansøgere, eller også har deres arbejdskraft været efterspurgt andre steder.

I Smørum Sogn finder vi i 1845 kun to svenske personer. Det er smeden Bent Lindqvist på 40 år. Et par af hans børn er født i andre sogne i Københavns Amt og det viser, at han rejste rundt i amtet, før han slog sig ned med sin danskfødte kone på Hove Mølle i Smørum. Den anden svenske person er Kirsten Mathiasdatter på 63 år, som levede på aftægt.

DEN SVENSK KOLONI I LEDØJE-SMØRUM FRA 1850-1911

Vi skal frem til 1870, hvor indvandringen af svenskfødte personer igen begyndte at få betydning. Når Richard Willerslev i sin bog siger, at svensk indvandring begyndte omkring 1840, og personerne kom fra Halland, så kan det ikke spores i Ledøje-Smørum. Vi skal som nævnt frem til 1870, før vi kan se en stigning i svensk indvandring til vores område, og de kom alle fra Skåne. Det kan måske ses i sammenhæng med det Sydsvenske landbrugs kriseår i 1867-1868 med misvækst og en stor befolkningstilvækst. I Lund var tilvæksten høj, dels på grund af et stort fødselsoverskud og dels på grund af mange tilflyttere fra landdistrikterne. Det gav boligmangel, arbejdsløshed og trange kår, med udvandring til følge.

I folketællingen 1870 finder vi i Ledøje

tre svenske personer – en danskgift kvinde og to unge tjenestepiger fra Skåne. Men på en gård i Smørumnedre – Skebjerggård – havde man et for den gård stort folkehold på syv tjenestefolk – to kvinder og fem mænd – hvoraf fem var svenskere. I Smørum genfinder vi den svenske smed fra 1845. Han var i 1870 på fattighuset. I Smørumovre boede en svensk/dansk gift handelskoneske, og på Edelgave finder vi fire svenske kvinder og to mænd. Hove runder af med to mænd født i Sverige. Altså var der nu atten svenskfødte personer i de to sogne (1,75 %).

I 1880 stiger indvandringen fra Sverige igen. I Ledøje var der nu ti svenske personer, hvoraf to var gengangere fra 1870. Af de ti var tre kvinder og syv mænd. Seks var tjenestefolk, og to var smede, mens to gifte kvinder var medhjælpere i landbruget. De to kvinder var dansk gift, og smeden i Ledøje var også dansk gift, i alt er tre dansk gift. Der er 523 personer i Ledøje i 1880. Heraf 1,9 % svensk født, og i Smørum Sogn er der 930 personer, hvor af 14 er svenske, hvilket giver 1,5 % af svensk afstamning.

I 1890 var tallet steget. Nu var der sytten svenskere, og som noget nyt var der en hel familie, der var indvandret fra Sverige. Vi finder Gustav Svensson, 31 år, som gårdbestyrer, og hans kone Augusta Peterson, 29 år. Hun var væverske og medhjælpende hustru i landbruget. De havde en lille dreng, Carl Emil på fire år, som var født i Sverige. Et ungt svensk ægtepar på 27 og 25 år havde også slået sig ned i byen og fået et par børn. Han arbejdede ved fæstningen (Vestvolden). Vi genkender også smeden, Hans Jønsson, som nu var 56 år og havde fire børn, som alle var født i Ledøje. Af de elleve svenske var kun to tyende. Der boede nu 545 personer i Ledøje,

heraf var 2,2 % svenskfødte. I Smørum var indbyggertallet i 1890 faldet til 813 personer. Her bor nu 2,1 % af svensk afstamning i sognet.

Fra 1800-tallets begyndelse og frem til 1880 var næsten alle svenske mænd ansat som tjenestekarle eller daglejere og kvinderne som tjenestepiger. Men efter 1880 spredes den svenske arbejdskraft over flere erhverv. Flere svenske piger giftede sig med danske mænd, og de blev medhjælpere i landbruget. Nogle havde bibe-skæftigelse: f.eks. var en handskesyerske, en anden væverske, og mændene fik også andet arbejde. Blandt andet var der i 1880 i Ledøje en smedemester og en smedesvend. Smeden var dansk gift, og hans svend var ugift. Resten arbejdede på gårdene.

I 1886 påbegyndtes et gigantisk fæstningsanlæg rundt om København, senere kaldet Vestvolden. Anlægget gik fra Køge Bugt til Utterslev og fortsatte i flere forter ud mod Øresund. Fæstningsarbejdet krævede uhyre megen arbejdskraft, og R. Willerslev mener, at tusinder arbejdede dér, heraf var der flere hundrede svenske arbejdere. Nogle har sikkert boet i baraker, og andre søgt ud i de omkringliggende landsbyer, hvilket vi kan se af folketællingen 1890 i Ledøje, hvor Bengt Pedersen, 27 år, havde sit arbejde ved fæstningen.

I 1901 er det svenske islæt i befolkningen på sit højeste i Ledøje-Smørum. Her boede 31 svenskfødte, af disse: seks på Edelhøje, elleve i Smørum Sogn og fjorten i Ledøje Sogn, i alt 31 personer kom fra Sverige. Men befolkningstallet i Ledøje var faldet drastisk fra 545 i 1890 til 457 i 1901, et fald på 16 %, og den svenske indvandring udgjorde nu 3,1 % af indbyggerne.

I 1911 var folketallet igen gået ned i Ledøje, der boede da 432 personer. I samme periode faldt også den svenske indvandring. Der boede da kun elleve af svensk fødsel, men da folketallet i sognet var gået ned, var stadig 2,5 % i Ledøje af svensk afstamning.

I Smørum var der i 1901 809 personer, heraf var elleve svenskere, og i 1911 var folketallet gået ned til 780 personer, det svenske islæt tegnede sig kun for 1,8 %. På Edelhøje var der kun to ud af fjorten svenskere i sognet. Der var i alt kun 26 svenskfødte i Ledøje-Smørum, og da der var 1.212 personer i de to sogne, udgjorde svenskerne kun 2,1 %. Den store indvandring fra Sverige var altså ved at ebbe ud.

FRA TJENESTEPIGE TIL HUSMODER

Den svenske indvandring fra begyndelsen af 1890 til 1911 viser nogle nye tendenser for de tilrejsende eller måske snarere for kvinderne. Flere kvinder blev nu gift med danske mænd og blev dermed optaget i det mere varierende landsbyliv. Man nøjedes ikke mere med at være tyende på gårdene, men det blev for kvindernes vedkommende: husmødre med børn, som dermed fik en helt anden placering i det danske samfund.

I Smørum Sogn var der i 1901 sytten svenskere, og heraf var syv gifte og én var enke. Tilsyneladende var det også slut med at flytte rundt. De danskgifte svenskere kunne nu genfindes i de næste folketællinger; de var blevet bofaste. I Ledøje var nu 10 svenskere gift, heraf var otte gift med danskere. En svensk enke, malkekonen Johanne Larsen, 46 år, havde taget ophold hos en ugift dansk mand på 79 år. De havde tilmed et plejebarn på 9 år.

Niels Frederik Larsen og hans svenske kone Theresia. Ca. 1910. (Ledøje-Smørum Lokalarkiv)

TRÆK AF SVENSKERES
LIVSFØRLØB I LEDØJE-SMØRUM
– FRA LOLLAND TIL SMØRUM

Martha Christensen fra Nybølle har efterladt sig nogle erindringer, hvori hun fortæller, at der var ni børn i hendes moders barn-

domshjem i Skåne. De fem brødre udvandrede alle til USA og kom aldrig hjem igen. De tilbageblevne fire piger udvandrede også eller blev i begyndelsen sæsonarbejdere i Danmark til omkring 1885-1890. Alle fire piger tog til Lolland, hvor de blev roear-

bejdersker. Marthas mor, Johanne Theresia, mødte en dansk karl på Orebygård på Lolland, og da ejeren af Orebygård var i slægt med familien Tutein på Edelgave, foregik der en livlig udveksling mellem de to godser. Det resulterede i, at Marthas forældre som nygifte søgte til Edelgave, hvor faderen blev mejerist på Edelgaves herregårdsmejeri. Senere kom farbroderen og hans familie også til Edelgave. De tre andre søstre flyttede senere til København, hvor to blev gift og bosatte sig. Den tredje tog hjem til de gamle forældre i Sverige. Martha fortæller i sine erindringer, at hun selv og to søskende flere gange var på besøg hos bedsteforældrene i Sverige. I højsæsonen lugede Marthas moder, sammen med flere polske familier, roer hos omegnens bønder.

Roedyrkningen indførtes i 1870'erne og krævede fra begyndelsen af megen arbejdskraft til roelugning. Det blev kvinderne, der påtog sig det slidsomme foroverbøjede arbejde med at luge roerne. Roejernet havde et kort skaft, og kvinderne gik med bøjet ryg hele dagen. Richard Willerslev skriver, at der i 1896 var brug for ca. 4.000 roepiger på Lolland-Falster. Det var sæsonarbejde fra 8. maj til 20. november, og det menes, at der i 1890'erne var over 1.000 svenske piger, der arbejdede i roerne. En medvirkende årsag til at så mange svenske piger tog til roemarkerne, var den usle løn, de fik i Sverige. Her fik de kun en trediedel af mændenes løn i landbruget. Danske kvinder fik også lavere løn end mændene, men de fik dog ca. 70 % af mændenes løn. Det var hovedsagelig piger og karle fra de små torp (huse) og fra backstugorne (et hus, der var bygget ind i en skrænt eller bakke), der flyttede hertil.

Omkring 1900 kom der færre svenske pi-

ger til roemarkerne, og i stedet hentede man polske piger til landet.

FAMILIEN LINDQVIST I SMØRUM

Beneticus Lindqvist rejste i 1830'erne til Danmark. Han var smed af profession og arbejdede forskellige steder i hovedstadsområdet. Han traf en dansk pige. De blev gift og fik kort efter en søn i Herstedøster. Herfra flyttede de til Hove, hvor Lindqvist fik arbejde som smed på Hove Mølle. De fik tre børn mere, men i 1851 hængte Lindqvist's kone, Maren Rasmusdatter, sig.

Han giftede sig igen, og i 1854 kom hans næstældste søn Hans Andreas Lindqvist til skade og ødelagde sit ene ben. Der gik formodentlig koldbrand i benet. I Ledøje-Smørum Kommunes forhandlingsprotokol fra 1842 står der under 1854, at drengen fik "benedder" i benet, og det måtte amputeres, antageligt over knæet. Forældrene var opført som fattige, og kommunen måtte derfor indlægge drengen på et hospital i København. Han lå der i næsten seks måneder, og kommunen betalte for hans ophold. Et ophold der næsten slog bunden ud af fattigkassen. Efter hjemkomsten humpede drengen rundt og tiggede, hvilket fik pastor Stockholm til at foreslå, at kommunen købte et mekanisk ben og satte drengen i skrædderlære, så han kunne forsørge sig selv. Man annoncerede efter en læremester, der mod 20 rigsdaler årligt skulle tage drengen i lære. Han blev udstyret med et par nye bukser, en trøje og et par nye sko.

Efter halvandet år satte kommunen tilskuddet til læremesteren ned fra 20 til 10 rigsdaler årligt. Kort efter stak Hans Andreas af fra lærepladsen, og da man fandt ham, var han ikke meget for at vende til-

Hans Andreas Lindqvist, der var udlært skrædder og tog til USA. (Ledøje-Smørum Lokalarkiv)

bage. Præsten tog kontakt med skrædderen, men fik nu at vide, at drengen var umulig, og mesteren ville ikke have ham tilbage. Kommunen annoncerede igen og fandt en anden læreplads til ham, så han kunne færdiggøre de sidste to år af læretiden.

De andre søskende tog ind til København for at arbejde, og i 1870 var Benedictus Lindqvist flyttet fra sin embedsbolig i Hove Mølle. Han var nu næsten 70 år og blevet for gammel til at arbejde med sit fag. Da han ikke ejede noget, måtte han med sin anden kone og deres mindreårige søn flytte ind i det nybyggede Smørum Fatighus, der lå ved siden af Smørum Kirke.

Om dét har skræmt de voksne børn vides ikke, men i 1868 udvandrede de fire søskende til USA. Arkivet kom for få år

siden i kontakt med en efterkommer, Nadine Flinders, som var på jagt efter sine rødder i Danmark. Hun sendte senere billeder af de børn, der var rejst ud, også Hans Andreas Lindqvist, som nedsatte sig i USA som skrædder.

SAMMENFATNING

Gennem tiden har der været en lille indvandring fra Sverige til Ledøje-Smørum. En lidt større sæsonindvandring har der givetvis været, selvom den ikke har kunnet dokumenteres i tal. Den største arbejdsplads i 1700- og 1800-tallet var herregården Edelgave. Her finder vi også den største samling svenske tjenestefolk gennem perioden. I begyndelsen af 1800-tallet var de fleste unge ansat som tjenestefolk, de skiftede ofte plads og rejste rundt. Men mod slutningen af århundredet var den svenskfødte befolkning i højere grad assimileret i landsbyerne, og flere var nu dansk gift, bosat og havde fået børn i Ledøje og Smørum. Indvandringen toppede i 1901, hvor der boede 2,4 % af svensk nationalitet.

Ledøje-Smørum er i dag en af de mindste kommuner i amtet, ikke arealmæssigt, men befolkningsmæssigt. Indbyggerantallet i kommunen er på ca. 10.000 mod Balleups ca. 45.000 indbyggere.

Tavle 1. Fra Protokollen i 1808

<i>På Edelgave</i>	Været i	
	Født:	Danmark:
Niels Rasmussen ægtepar	Skåne	7 år
Bendte Pedersdatter	Skåne	4 år
Bendt Pedersen ægtepar	Skåne	12 år
Hanne Pedersdatter	Skåne	2 år
Ole Nielsen tyende	Skåne	15 år

Befolkningen i tal						
	1860	1870	1880	1890	1901	1911
Folkehold på Edelgave	22	21	22	22	22	22
Heraf svenskfødte	1	5	7	5	6	2
Procentvis andel	4,8	24	32	23	27	9
Befolkningen i Smørum Sogn						
inkl. Edelgave	910	907	930	813	809	780
Heraf svenskfødte	5	11	14	17	17	14
Procentvis andel	0,5	1,2	1,5	2,1	2,1	1,8
Befolkningen i Ledøje Sogn						
	525	536	523	545	457	432
Heraf svenskfødte	2	3	10	12	14	12
Procentvis andel	0,4	0,6	1,9	2,2	3,1	2,8
Hele kommunen						
	1475	1433	1453	1358	1276	1212
Heraf svenskfødte	7	14	24	29	31	26
Procentvis andel	0,5	1	1,7	2,1	2,4	2,1

Jeppe Hansen	Skåne	3 år	Ledøje			
tyende			Anders Poulsen	Skåne	34 år	
Peder Mogensen	Skåne	13 år	smedesvend			
tyende			Ole Mogensen	Skåne	7 år	
Hans Svendsen	Skåne	4 år	tyende			
tyende			Peder Pedersen	Skåne	27 år	
Peder Thomsen	Skåne	10 år	tyende			
tyende			Lars Hansen	Skåne	8 år	
Niels Nielsen	Skåne	2 år	tyende			
tyende			Mogens Mogensen	Skåne	26 år	
Niels Pedersen	Skåne	13 år	bødker			
tyende			Jens Nielsen	Skåne	8 år	
Eva Elisa Hansdatter	Skåne	3 år	hos pastor Bindesbøl			
bor hos en mand, Edelgave						

Smørumovre

Jens Pedersen	Skåne	10 år			
tyende					
Peder Olsen	Skåne	10 år			
tyende					
Niels Bendsen	Skåne	30 år			
tyende					
Andreas Pedersen					
Nyman	Skåne	36 år			
tærskemand					
Ellen Jonasdatter	Skåne	22 år			
gift dansk					

UTRYKTE KILDER

Landsarkivet for Sjælland:

Københavns Amts rytterdistrikts politimesterembede, Protokol til afbetjening ved de forhandlinger med de sig på Københavns Amt opholdende svenske personer, som er befalet ved forordning af 4.3.1808

Rigsarkivet:

Folketællinger 1787-1911, Smørum Herred, Ledøje og Smørum Sogne. (Kopier i Ledøje-Smørum Lokalar-kiv)

TRYKTE KILDER

Forordninger om Svenske Personer og Ejendom 1808

Holm, Rita: De drog ud, i: Årsskrift for Historisk Forening for Ledøje-Smørum 1996

Jørgensen, J. P.: Historiske optegnelser for Ledøje-Smørum Sogne. København 1926

Willerslev, Richard: Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914

LITTERATUR

Ek, Sven B.: Nöden i Lund. Lund 1971

Holm, Rita: Martha Christensens erindringer. I: Årsskrift for Historisk Forening for Ledøje-Smørum 1992

En svensk kvindes skæbne i Frederik VI's København

VIVIAN SANDAU

Den 22. oktober 1808 blev fattighjælpen til en københavnerfamilie inddraget. Grunden – og samtidig den glædelige begivenhed – var, at familiefaderen blev lukket ud af forbedringshuset og igen kunne tage sig af sin familie, der da bestod af moderen, som var svensk af fødsel, og seks børn. Fattighjælpen var tildelt fra marts 1808. Nu var det imidlertid slut, og her kunne historien for så vidt ende. Den umiddelbare konklusion var, at en fattig familie var kommet i lidt uføre, som nu var overstået, og familien samlet og på ret kurs igen.

Sådan skulle det imidlertid ikke gå. Familien dukker op i fattigvæsenets register igen i 1813 og 1814. Det viser sig, at der ligger en stor sag på dem, en sag der åbenbarer, at det ikke er en helt almindelig familie, som ved tidens ugunst og andre uheld får en trist skæbne. Lad os se, hvor meget arkivalierne fra det københavnske bystyre i Københavns Stadsarkiv kan fortælle om dem.

I Fattigvæsenets Hovedmandtalsprotokol er de første gang indført i 1808, hvor vi får at vide, at de bor i Vognmagergade. Forsørgeren hedder Hindrup, men ejendommeligt nok står han kun anført i anmærkningsrubrikken. Moderen, der hedder Christine Maria Lundqvist, er 28 år, f. ca.

1780 i Carlsrona i Sverige. Sammen med dem er indskrevet seks børn i alderen ni år til seks måneder: Maria Quæline, Jacobine Christine, Carl Ferdinand, Christian Emil, Jacob Benjamin, Augustine Leonora. Børnene hedder Lundqvist til efternavn ligesom moderen. Der er noget, der ikke stemmer. Forsørgeren står jo anført som Hindrup, og det virker ikke umiddelbart tænkeligt, at man er forsørger til seks børn, hvis man ikke er far til dem.

TRÅDENE REDES UD

Folketællingen 1801 fra København viser, at der er noget helt galt. I navneregisteret hertil finder man ikke Christine Maria Lundqvist, selvom hun får to børn her i henholdsvis 1799 og 1801. Derimod finder man en Jacob Hindrup. Han står imidlertid med en anden hustru, nemlig Johanne Cathrine, 34 år, og et barn, Sophie Frederike, 14 år gammel. Han har titel af kommissionær og er dermed ikke en type, man umiddelbart forventer at finde under fattigvæsenet. Familien bor i Lille Strandstræde 103, en pæn adresse, hvor der blandt de andre beboere ses folk med gode stillinger: En skipper, en grosserer og diverse håndværksmestre.

.....

Vivian Sandau, født 25. januar 1946. Uddannet bibliotekar. Ansat på Københavns Stadsarkiv fra 1986

Interiør fra en gammel gård i Pilestræde. (Fra P. Klæstrup: *Det forsvundne København: "Minder fra de gode gamle Dage"*. København, 1877)

Går vi længere tilbage, finder vi også Jacob Hindrup i folketællingen 1787, 29 år gammel! Han er "Auditeur uden at være placeret ved noget Regiment". Altså jurist. Også her er han gift med Johanne Cathrine, og datteren er 1 år. Desuden har de en tjenestepige.

Usikkerheden melder sig. Er dette den samme mand, der i 1808 omtales i fattigvæsenet som forsørger for en helt anden familie – og som endda lige er kommet ud fra forbedringshuset? I alt fald er de to ældste børn i denne familie født før folketællingen 1801, dvs. på et tidspunkt, hvor han er gift og har barn med Johanne Cathrine. Og så en auditør og jurist, sådan et agtværdigt embede! Er det alligevel et forkert spor? På den anden side hedder to af

børnene, der nævnes under fattigvæsenet, Jacob og Jacobine. Det kunne tyde på, at faderen måske hedder Jacob. Vi må derfor vide mere om Jacob Hindrup.

I Københavns Vejvisere står han fra 1784 og frem med diverse adresser. Alle pæne steder. Værket "Candidati og examinati juris 1736-1936" giver gode informationer. Ganske vist er der nogle oplysninger vedr. hans fødeår og senere aldersangivelser, der ikke stemmer overens, men det er ikke usædvanligt på den tid. Vi får at vide, at Jacob Hindrup, født o. 1754 i København, blev gift med Johanne Cathrine Smedegaard 1785, efter at de sammen havde fået en søn uden for ægteskab året før. Han var student fra Metropolitanskolen, og efter endt studium blev han ansat som auditør

Almindelig Hospital. (Fra P. Klæstrup: Det forsvundne København: "Minder fra de gode gamle Dage". København, 1877

ved det Holstenske Rytterregiment. Han søgte sin afsked i 1782, for "at søge lykken andet steds". Ved Landsover- samt Hof- og Stadsrettens dom blev han i 1808 idømt 6 måneders straffearbejde i Københavns Forbedringshus på Christianshavn. Samme år mister han sin titel og rang "på grund af overgåede infamerende straf". Til sidst står der, at hans senere skæbne ikke kendes.

Hvis man sammenholder disse oplysninger med begrundelsen for, at fattighjælpen til den i indledningen omtalte københavnerfamilie blev inddraget i 1808, nemlig at familiefaderen Hindrup var kommet ud af Forbedringshuset, kan der efterhånden ikke være megen tvivl tilbage. Auditor Jacob Hindrup, gift med Johanne Cathrine, må være identisk med den Hindrup, der

bor i Vognmagergade sammen med Christine Maria Lundqvist og deres seks – syv børn. Tænk hvilket dobbeltliv, gift og har barn med Johanne Cathrine og så en elskerinde, med hvem han får syv børn! Vidste konen det? I så fald holdt ægteskabet til dét, men ikke til fængsel og tab af titel og rang. I 1808 søger Johanne Hindrup om "skilsmisse i henseende til bord og seng" grundet gemytternes uoverensstemmelse og hans tab af rang og titel. Ved skilsmissen får hustruen tilskødet huset Gothersgade matr. nr. 331 og al indboet. Han medtager kun sine gangklæder og linned, 1 panteobligation og "alle i boet forefindende Gjeldsbeviser". Han invilger også i at betale hende månedlig 12 rd, så længe hun lever. Hermed er Johanne Hindrup ude af

historien, og vi kan koncentrere os om Christine Maria Lundqvist.

SAGEN I 1813-14

Tilbage til fattigvæsenet. Der må være flere spor dér. Ved søgning i "Fattigvæsenets Formænds Forsamlings Protokol, 1811-1813" viser der sig en sag på en tommelfingers tykkelse. Enhver slægtsforsker kender fornemmelsen – en appelsin i turbanen. Og hvad kommer der ikke for en dag?

Sagen starter i begyndelsen af september 1813, hvor det fremgår, at de tre ældste af Christine Maria Lundqvists nu syv børn, (hun fik et barn, Anton Friederich Julius, 9 mdr. efter Hindrup kom ud af fængsel), i et halvt år har været indlagt på Almindelig Hospital. Da de raskmeldes, unnlader moderen at hente dem, men går i stedet op til direktøren for det fattigdistrikt, hun tilhører, og afleverer to breve begge dateret den 2. september 1813. Et fra J. Hindrup og et fra hende selv. De to breve er skrevet med samme håndskrift, så det er nærliggende at formode, at Hindrup har forfattet dem begge. Både hun og Hindrup opgiver at bo i Aabenraa 241, første bagsal.

At der afleveres to breve skyldes sandsynligvis, at de ikke er gift. Dermed er der rent administrativt to sager, den enlige moder og barnefaderen, der betaler til børnenes underhold. Det fremgår også senere i sagen, at de absolut betragtes som værende to enlige.

I brevet fra Hindrup får vi beviset for, at han har ført et dobbelt familieliv. Han skriver, at der i Almindelig Hospital ligger tre børn, som han er "naturlig fader" til. Det drejer sig om Jacobine Christine f. 25. januar 1801, Carl Ferdinand f. 19. februar 1802 og Christian Emil f. 19. juni 1803. Han nævner ikke den ældste Maria Quæline f.

ca. 1799, der også iflg. Almindelig Hospitals patientprotokol er indlagt, så hun er sandsynligvis kommet hjem. Han skriver, at han har underholdt disse tre børn, uden at det offentlige har haft nogen udgift af det; og har endda betalt mere, end anordningen om dette tilskriver. Nu er han imidlertid i sådanne omstændigheder, at han ikke længere kan have dem hos sig eller ernære dem, hvorfor han beder om, at de må komme under fattigvæsenets forsyng.

Christine Maria Lundqvists brev indeholder nogenlunde det samme. Hun skriver tillige, at alt hvad hun ejede, har hun sat til på at forsørge dem. Dermed mener hun at have vist sin gode vilje. Ved bombardementet i 1807, sygdom og andet tilstødt uheld har hun imidlertid mistet alt og har desuden endnu to børn hjemme, hvoraf den mindste er 4 år.

Hun slutter brevet med at erklære, at hvis ikke fattigvæsenet vil hjælpe børnene: "*Saa ser jeg mig sadt i den beklagelige Stilling, at må overlade dem til deres egen Skiebne*".

De modstridende oplysninger om børnenes antal må opklares. På hospitalet ligger der oprindeligt de fire ældste børn. Da Hindrup skriver sit brev og kun nævner de tre af børnene, er alle fire stadig indlagt ifølge Almindelig Hospitals protokoller. Muligheden foreligger, at han ikke er far til den ældste, eller at forældrene er enige om, at de gerne vil have den ældste, Maria Quæline, hjem. Hun er 14 år og kan med den alder være til gavn i familien.

I Christine Maria Lundqvists brev nævnes, at hun har to børn hjemme, hvoraf den mindste er fire år. Det kan passe med, at man vil have Maria Quæline hjem, måske til at tage sig af Anton Friederich Julius, der må være den fireårige, som er hjemme.

To af børnene mangler helt, Jacob Benjamin f. 1805 og Augustine Leonora f. 1807. De nævnes ikke i denne sag eller i nogle af de senere arkivalier. I brevet fra Almindelig Hospital står, at børnene er indlagt med udslæt. Det er nærliggende at antage, at de har haft mæslinger, for ifølge Københavns Begravelsesvæsens protokoller ser det ud til, at der har været en epidemi af denne sygdom på det tidspunkt, da børnene blev indlagt. De to børn, der ophører med at blive omtalt, er måske døde af mæslinger, men vi ved det ikke.

Samtidig med de to breve fra Christine Maria Lundqvist og Jacob Hindrup indkommer der et brev til fattigvæsenet fra Almindelig Hospital. Brevet starter således: "*Christine Maria Lundqvist der har Levet i naturlig Egteskab med forrige Auditeur Hindrup ...*". Med den stillingsbetegnelse får vi det afgørende bevis for, at det er den samme Jacob Hindrup, der var gift med Johanne Cathrine Hindrup.

Af brevet fremgår det, at i alt fire af Christine Maria Lundqvists børn ligger på Almindelig Hospital, og at de to drenge Carl Ferdinand og Christian Emil nu er raske og kan udskrives. Moderen har oplyst, at hun ikke kan have dem hos sig, og hospitalet foreslår, at fattigvæsenet hjælper med skole og mad, og hvis moderen fastholder, at hun ikke kan tage dem, så med videre hjælp.

Hermed starter en sag, hvor børnene bliver kastebold mellem deres moder og myndighederne. Det drejer sig ikke om en principiel stillingtagen til hjælp eller ikke hjælp, men bliver i stedet en strid om, hvorvidt en mor kan nægte selv at tage sig af sine børn.

FATTIGVÆSENETS BEHANDLING AF SAGEN
Direktøren for Københavns III. fattigdis-

trikt, J. de Jonquieres, til hvem Christine Maria Lundqvist personligt har afleveret de to breve fra hende selv og Hindrup, skriver straks samme dag den 2. september 1813 til fattigforstander Cathala og refererer samtalen. Han skriver, at der samme dag havde meldt sig et fruentimmer, Christine Lundqvist, og at hun havde foregivet "*i flere Aar at have levet uden for Ægteskab med forrig Auditeur Hindrup, og med ham at have 5 Børn*".

Direktør J. de Jonquieres skriver videre, at han har tilbudt hende interimshjælp på betingelse af, at Hindrup flytter! Hun havde afvist hjælpen, som hun mente var for lille til, at de kunne leve af den. Hun ville søge sig et arbejde og ønskede kun, at fattigvæsenet ville tage sig af de tre børn. Hvis ikke fattigvæsenet frivilligt tog dem, ville hun ganske enkelt forlade dem. Direktør de Jonquieres skriver videre: "*Jeg har foreholdt hende det lovstridige i at forlade sine Børn og forbudt hende at tage sig en condition, da hun som Moder er den nærmeste til at pleje sine Børn*". Direktøren må have været temmelig hård ved hende, for han skriver: "*Hun gik temmelig opbragt fra mig*".

Slutteligt anmoder han fattigforstanderen om, at han sammen med en anden forstander vil tage hen og undersøge hendes forfatning og gentage for hende, hvad han, Jonquieres, har sagt, og at hun, så snart børnene er hjemme igen, vil få "*så stor Understøttelse som nogen anden i hendes Situation*".

Der handles hurtigt, for samme dag, dvs. den 2. september, begiver Cathala og kollegaen sig hen til Christine Maria Lundqvist. Efterfølgende refererer de tilbage til direktør de Jonquieres, at hun ikke havde nogen indtægt, da børnene hidtil havde

Interims No.

Christine M. Lundqvist med 5 børn

boende i Aabnavaan 241.

udleveres fra *Communitatis Arbuidsgjens*

Portioner Mad daglig, og

6 Brød ugentlig ~~for~~ *Jede Jærgværes*

Director for 3^d District

Fra den 3^d til den 26 September 1813

Christine Lundqvists brødkort, som hun nægtede at modtage. Det er netop af denne grund bevaret i fattigvæsenets sag. (Københavns Stadsarkiv)

hindret hende i at have arbejde. Hun skyldte i husleje, havde i øvrigt lånt sig frem og solgt et og andet. Og så levede hun stadig sammen med Hindrup, selvom han ikke bidrog til hendes og de fem børns underhold. De havde tilbudt hende hjælp, men gentaget, at Hindrup i så fald skulle flytte. Dette satte hun sig imod og havde sagt, at Hindrup førhen havde hjulpet hende, så nu ville hun ikke forlade ham.

Fattigforstanderne havde lokket med mindst seks brød om ugen, huslejhjælp, til tider tøj osv.; men hun havde bare ønsket, at de ville skille hende af med de tre børn,

så ville hun selv tage sig af de to og søge arbejde.

Referatet slutter med, at de foreslår en list. Den går ud på, at man straks giver hende brødkort til seks brød, formentlig ét til hver person i familien undtagen Hindrup. Når hun har taget imod det og er begyndt at benytte det, så vil de sørge for, at der bliver udfyldt de fornødne papirer. Dette vil bevirke, at hun bliver underlagt fattigvæsenet og deres love, og dermed tvinge hende til at have børnene hjemme.

Næste dag, den 3. september 1813, går de to fattigforstandere hen til hende igen.

De har brødkortet med, men hun må have gennemskuet fælden, for hun afviser at modtage det. Dermed må de tage deres papirer med tilbage og gå med uforrettet sag. Det mærkes på tonen i brevet til de Jonquieres, at de er skuffede over ikke at kunne klare denne sag til direktørens tilfredsstillelse. Det afviste brødkort ligger i sagen.

DIREKTIONEN FOR KØBENHAVNS FATTIGVÆSEN INDDRAGES

En måned efter det mislykkede besøg hos Christine Maria Lundqvist, den 5. oktober 1813, skriver direktør de Jonquieres et langt vredladent brev til Direktionen for Københavns Fattigvæsen, hvor han giver et referat af hele sagen. Nu får vi en forklaring på, hvorfor det er så vigtigt, at Hindrup skal flytte. Det er af moralske grunde. Han skriver bl.a. : *“Jeg tilbød hende Understøttelse til sig og de 5 Børn, men fordrede at Hindrup strax skulde fløtte fra hende, da jeg ikke troede at en ofentlig Indretning bør autorisere et umoralsk Forhold blandt dem, den forsørger”*.

Nyt i sagen er, at pigen Jacobine Christine er kommet ud fra hospitalet, mens de to drenge stadig er indlagt, selvom de blev erklæret raske i begyndelsen af september. Vi får også at vide, at Christine Maria Lundqvist igen har været kaldt til samtale hos de Jonquieres, hvor man ud fra datidens forhold må sige, at han tilbyder hende overordentligt gode vilkår. Hun blev tilbudt hjælp til husleje, fri skolegang for de børn, der nu havde nået skolealderen, og tilladelse for de mindste til at være på skolen hele dagen for at være under opsyn og have varme om vinteren. Derudover midagsmad på skolen til alle, 6 brød ugentlig og klæder til børnene efter de almindelige

regler. Da hun oplyste, hvor lidt hun kunne tjene på at arbejde, tilbød han hende arbejde på Holmens Arbejdshus, hvor lønnen var bedre.

Da hun erklærede, at hun ikke havde noget at lægge børnene på, svarede Jonquieres, at der var mulighed for, at hun kunne få madras og tæppe til de to børn, der endnu var på hospitalet.

Alle hans løfter hjælper ikke noget. Hun vil ikke have de to drenge hjem. Da mærker man vreden og forargelsen i brevet. Direktør de Jonquieres skriver: *“Det var nu aldeles indlysende, at man næsten intet forlangte af hende end Tilsyn med Børnene i nogle faae Timer af Dagen, at være deres Plejemoder paa de mest fordelagtige Vilkaar, da den tilbudte Understøttelse er mere værd end de almindelige Plejepenge”*.

Til slut kommer han til humlen i det hele, nemlig at det er svært at få udsat børn i pleje, at der er flere børn, der skal udsættes, end det er muligt at skaffe plejehjem til. Endelig anfører han, at en sag som denne kan blive et meget farligt eksempel for andre mødre. Nu beder han Direktionen om de ville se på sagen så hurtigt som muligt, så der kan komme en afgørelse. Han kommer dog ikke med noget forslag til, hvordan problemet kan løses.

FATTIGVÆSENETS POLITI-COMMISSION BLIVER INDDRAGET

Direktionen formidler brevet videre til Københavns Fattigvæsens Poli-Commission, som svarer på det den 19. oktober 1813. Fattigvæsenet havde sin egen politiret, der bestod af en assessor i Hof- og Stadsretten, som også var medlem af Fattigvæsenets Direktion, samt to personer fra militæret, som også skulle have tilknytning til fattigvæsenet. Politikommissionens arbejdsgrundlag

var “Kongelig approberet Plan for Fattigvæsenets Indretning og Bestyrelse i Staden København og dens Forstæder”, som var udstedt af Danske Kancelli den 2. juli 1799.

Ud fra dette reglement mente Politicommissionen at kunne dømme Christine Maria Lundqvist efter § 157, som mest handler om moralske overtrædelser, så som: *”Uhørsomhed og Trodsighed imod Foresatte, Drukkenskab, Uforligelighed, Modvillighed til Arbejde, slet Opførsel af Forældre mod Børn, og af Børn mod Forældre”* og flere lignende ting. I paragraffen står også, at overtrædelse kan straffes med indtil 4 ugers hensættelse i Tvangs-Arbejdshuset, og ved gentagelser kan den dømte hensættes i *“ensomt Fængsel”*.

Brevet er et sagsbehandlingsreferat, hvor man tydeligt mærker forargelsen over Christine Maria Lundqvists opførsel. Der fremhæves de ting, som kan bruges i forhold til § 157, så som moderens slette og unaturlige opførsel imod hendes egne børn og over for det fattigvæsen, som så klækkeligt har tilbudt at bidrage til deres forsørgelse.

Man vil ikke finde sig i, at et almisselem ved trodsighed og unaturlig adfærd kan unddrage sig sin pligt og især ikke fra dette fruentimmer, hvor barnefaderen er berigtet for sine handlinger.

Problemet er nu, at Tvangsarbejdshuset, som de ville dømme hende til at sidde i, er brændt under bombardementet, så man skal finde et andet sted at anbringe hende.

I sagen har man lagt en genpart af et brev af 20. februar 1808 fra Danske Kancelli. Her behandles spørgsmålet med det nedbrændte Tvangsarbejdshus, og det anvises, hvordan man løser problemet med hensættelse af personer, der ellers skulle have

været anbragt dér. Her nævnes, at dømte efter §127, der omhandler betlere og lignende, som, før Tvangsarbejdshuset blev til, kom i Tugt- Rasp- og Forbedringshuset, nu atter kunne anbringes i dette, mens småforseelser dømt efter § 157, den man ville dømme Christine Maria Lundqvist efter, ikke kunne indsættes dér. Politikommissionen foreslår i brevet til Fattigvæsenets Direktion, at man kontakter Kancelliet for at få dispensation til alligevel at indsætte hende i Forbedringshuset.

SAGEN GÅR TIL DANSKE KANCELLI

Den 29. oktober 1813 begynder en større korrespondance mellem Danske Kancelli og Fattigvæsenets Direktion, som først slutter 11. februar 1814. Sagen fremlægges for Danske Kancelli, og man beder om lov til at indsætte Christine Maria Lundqvist i Tugt- Rasp- og Forbedringshuset, indtil hun vil indordne sig. Kancelliet mener imidlertid, at når hun har nægtet at tage imod fattighjælp, kan hun heller ikke tiltales efter fattigvæsenets § 157. Sagen henhører i stedet under det almindelige værneting. Ifald hun alligevel skulle høre under fattigvæsenet, så er fængsel det “højeste Correctionsmiddel”, de må anvende mod hende. Man udbeder sig svar på, om hun er under fattigvæsenet og tilføjer, at man vil overlade til Direktionens bedømmelse at afgøre, om det er tilrådeligt at tvinge Christine Maria Lundqvist til at beholde de to børn. Man fornemmer en anklage fra Kancelliets side over, at der ikke bliver tænkt på børnenes tarv, men man blander sig ikke.

Fattigvæsenets Direktion svarer slet ikke på spørgsmålet om børnene, men bedyrer ivrigt, at Christine Maria Lundqvist er under fattigvæsenet på den måde, at hun har begæret hjælp til børnene, og at de har

Pjaltensborg. (Fra P. Klæstrup: *Det forsvundne København: "Minder fra de gode gamle Dage"*. København, 1877)

ligget til gratis kur og pleje i Almindelig Hospital. Det tilføjes, at ét barn nu er sat i pleje ude i byen, og så er der stadig de to på hospitalet. Kancelliet belæres om, at når forældrene søger om understøttelse til deres børn, så udstedes det kort som de skulle vise, når de fik brød og andet, til forældrene, som dermed regnedes for at høre under fattigvæsenet. Det tilføjes:

“Dersom det skulle staae enhver frit for, som fandt det for godt at afgive Børn til Forsørgelse under Fattigvæsenet uden at være dets Love undergivne, så vilde det have meget skadelige Følger”.

Her skal det tilføjes, at ifølge fattigvæsenets mandtalsprotokoller havde fattigvæsenet ikke sat nogle af Christine Maria Lundqvists børn i pleje, da Fattigvæsenets

Direktion d. 22. november skriver ovenstående til Kancelliet. Først den 19. december, da de får brevet fra Kancelliet med besked om, at de accepterer, at hun kan være under fattigvæsenets love, sættes Jacobine Christine og Carl Ferdinand i pleje. Man har altså afgivet urigtig erklæring til Kancelliet, sandsynligvis for at virke mere overbevisende i påstanden om Christine Maria Lundqvists tilhørsforhold til fattigvæsenet. Tilbage på hospitalet er derefter kun Christian Emil. Man må formode, at han beholdes på hospitalet, for at fattigvæsenet kan føre sagen i politikommissionen. Hvis de også havde sat ham i pleje og dermed gjort ham til almisselem, var grundlaget for sagen væk.

SAGENS FORTSÆTTELSE I 1814

Fattigvæsenets Direktion er ikke helt tilfreds med, at de ikke kan få lov at sætte Christine Maria Lundqvist i Tugt- Rasp- og Forbedringshuset og forsøger derfor igen at forelægge sagen i Kancelliet. De fremfører, at hvis de kunne sætte hende i Forbedringshuset, ville hun kunne tjene til sit ophold ved at arbejde. Hvis hun derimod blev fængslet, ville det være en udgift for fattigvæsenet, og hensigten med straffen ville ikke kunne opnås, med mindre fængselsopholdet blev så langvarigt, at det i virkeligheden blev en hårdere straf end Forbedringshuset.

Endelig mener man også, at alene risikoen for at få denne straf måske ville skræmme hende så meget, *“at hun lader sig bøje naar hun formærker denne Alvorlighed forinden den iværksættes”*.

Alle de gode ord og forsøg på overbevisninger hjælper ikke noget. Kancelliet gentager, at fattigvæsenet ikke kan få lov til at sætte Christine Maria Lundqvist i Forbedringshuset, og husker Fattigvæsenets Direktion på, at fattigvæsenets politiret kun har bemyndigelse til at give op til fire ugers fængselsstraf, ellers skal sagen for en politiret.

SAGEN SLUTTES

Endelig, den 9. april 1814, otte måneder efter sagens start, kommer den til behandling i Fattigvæsenets Politikommission. Afgørelsen lyder:

“Captain Mangor indklager Almisselem no 1550 Kirstine Lundqvist, boende i Helsingørsgaden No. 323, 3die Sahl til Gaden, fordi hun ikke vil indtage sin Søn Christian Emil til Forsørgelse, uagtet Fattigvæsenet har tilbudt hende den fornødne Understøttelse. Indklagte mødte, og blev af Commis-

sionen foreholdt sit urigtige Forhold, men hun vedblev sin Paastand ikke at ville imodtage sin Søn. På Grund heraf tilkjendte Commissionen hende 2de Dages Vand og Brød, hvilket strax blev exequeret.”

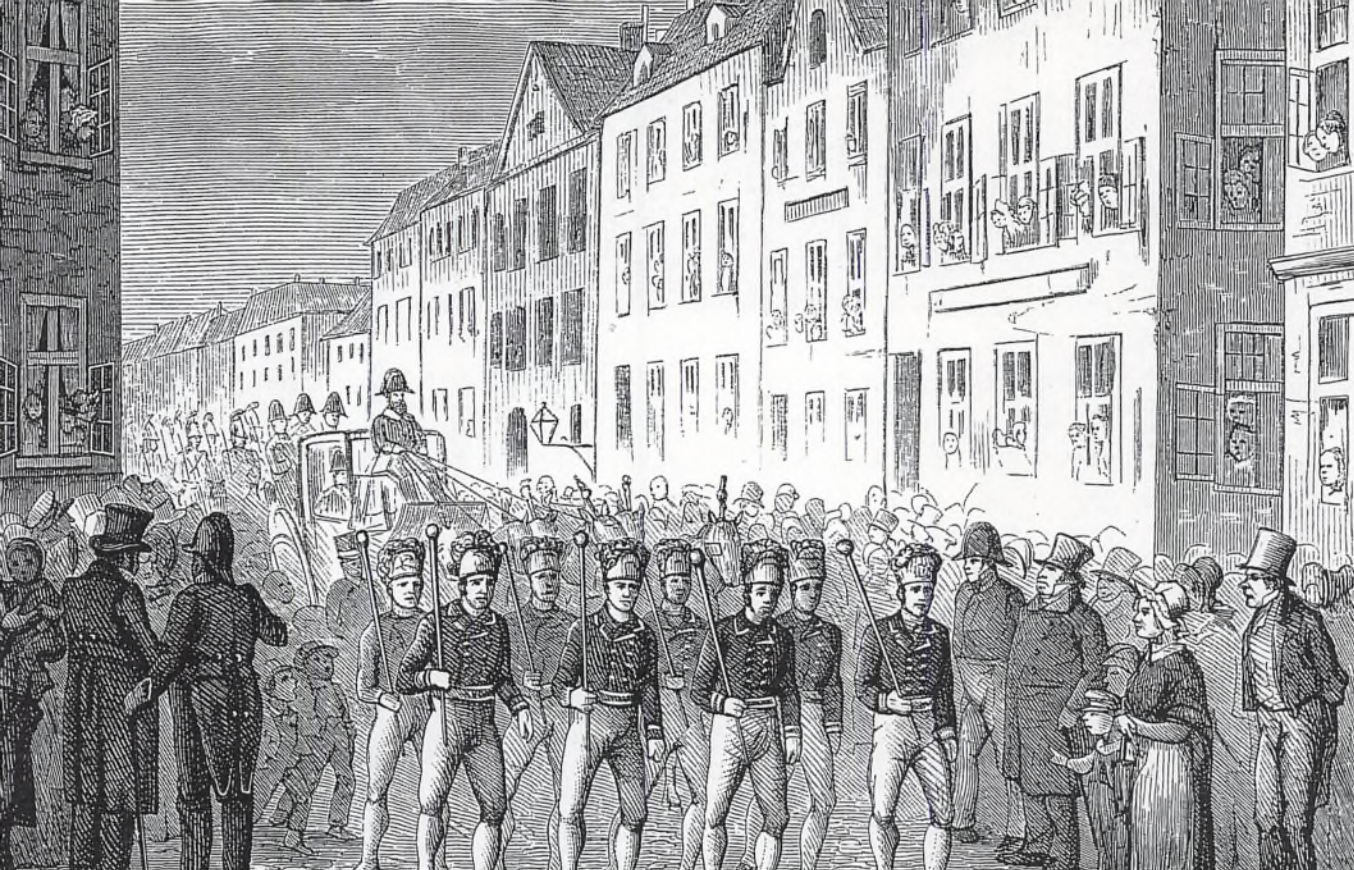
Med to dage i fængsel på vand og brød får hun en straf, der ligger langt under, hvad Fattigvæsenets Direktion under sagsforløbet havde forestillet sig, at hun skulle have. Alligevel må man sige, at fattigvæsenet går af med sejren.

På det tidspunkt, hvor afgørelsen i sagen falder, er som tidligere nævnt de to af børnene allerede kommet til plejefamilier. Den 6. marts 1814 var Christine Maria Lundqvist blevet indskrevet i fattigvæsenets hovedmandtaller med to børn, Maria Quæline og Anthon Friederich Julius på hhv. 14 og 4½ år. Den 13. april s.å. bliver Christian Emil, der åbenbart er taget ud af hospitalet, føjet på, og understøttelsen hæves lidt.

Den 27. maj 1815 stopper fattighjælpen, og de tre børn bliver udsat i plejefamilier. Det fremgår ikke, hvorfor det sker, men det skyldes næppe, at fattigvæsenet endelig følger hende. Måske skyldes det, at Christine Maria Lundqvist bliver syg, idet hun if. Almindelig Hospitals protokol blev indlagt den 7. marts 1815 og først blev udskrevet den 25. marts s.å. Hun kan derefter have været så svag, at hun ikke har kunnet tage sig af sine børn.

KRIG OG STATSANKEROT

For at forstå forløbet i denne historie må man tage i betragtning, hvad der i øvrigt skete i Danmark. I Europa rasede Napoleonskrigene, som Danmark for alvor blev inddraget i med englændernes bombardement af København i 1807. Blandt de mange ejendomme, der nedbrændte eller

Frederik VI kører til Højesteret. (Fra P. Klæstrup: Det forsvundne København: "Minder fra de gode gamle Dage". København, 1877)

blev beskadiget, var det tidligere omtalte tvangsarbejds hus.

Midt i dette kaos blev Jacob Hindrup ved årsskiftet til 1808 sat i Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset. Arkivalierne i Københavns Stadsarkiv oplyser ikke, hvad han har begået. Da han kom ud igen, kunne han straks overtage forsørgelsen af sin elskerinde og deres børn. På trods af skilsmissen har hans økonomi været så solid, at vi skal frem til 1813, før han igen optræder i fattigvæsenets sager.

På det tidspunkt var Danmarks økonomi gledet ud over afgrunden. I slutningen af 1812 var Kurantbankens sedler faldet til 1/14 af den pålydende værdi, og i slutningen af 1813 var en dalerseddel knap nok en skilling værd.

For Jacob Hindrup må dette have betydet økonomisk ruin, idet han ikke mere ejer fast ejendom, og hans værdipapirer ikke længere er noget værd. De kommer til at skylde i husleje og må leve af, hvad de kan sælge af indboet. Samtidig kommer fire af børnene på hospitalet. Tilsyneladende ser forældrene en mulighed for at komme videre i livet, hvis det offentlige vil tage sig af nogle af børnene.

Det kan have spillet ind, at Jacob Hindrup og Christine Maria Lundqvist har erkendt, at de ikke ville kunne give børnene, især drengene, en uddannelse. Men de har vidst, at de børn, som fattigvæsenet tog sig af, blev sat i lære. Med en universitetsekamen må Hindrup have været klar over, at det betød noget med uddannelsen.

Kobbersmede arbejder på gaden. (Fra P. Klæstrup: *Det forsvundne København: "Minder fra de gode gamle Dage"*. København, 1877)

DET VIDERE FORLØB

Hvordan gik det så denne stærke svenske kvinde, der vovede at tale myndighederne imod? Gav livet hende og familien endnu en chance? Vist desværre ikke.

Tager vi børnene først, kan vi se, at de kommer ud til forskellige plejefamilier. De to som ovenfor beskrevet i april 1814 og de sidste tre i maj 1815. Eneste undtagelse er Maria Quæline, der kommer i Garnisons Arbejdshus. De to piger får plads i huset efter konfirmationen, hvor de bliver, indtil de fylder 18 år. Pladserne er skaffet igennem fattigvæsenet, og lønnen aftalt med dem. Fattigvæsenet havde forsørgerpligt for børn indtil deres 18. år, hvorefter de forventedes at kunne klare sig selv. Det gør de også, idet de fra tjenestepigeansættelsen

går direkte over i et andet og mere givtigt erhverv som "logerende fruentimmer", daltidens benævnelse for skøger. Fra 1819 og frem findes de jævnligt indskrevet i Almindelig Hospitals sygeprotokoller som veneriske patienter samt i en speciel protokol, der føres over løsagtige fruentimmere.

DRENGENE

Drengene går det noget bedre, i hvert fald i begyndelsen. De bliver som nævnt alle tre plejebørn, de to mindste fra maj 1815. Carl Ferdinand antages 13 år gammel på herregården Gyldenholm ved Slagelse hos en Major Jensen, hvor han er i fire år. I 1817 kommer han i lære som rebslager i Slagelse, men løber fra pladsen efter to år. Der bliver optaget politirapport, og han

kommer i arrest. Han vil ikke tilbage til lærepladsen, da han er bange for mesteren. Denne vil heller ikke have Carl Ferdinand tilbage, så han afleveres i Frelsers Arbejdshus. Hans ønske er at komme ind til militæret. I øvrigt fremgår det af sagen, at han og broderen kalder sig Hindrup til efternavn.

Christian Emil, som var det barn, der sidst kom ud fra Almindelig Hospital, bliver som 13-årig antaget til *“oplæring som underofficer ved Artillericorpset”*. Det fremgår af politirapporten, at Carl Ferdinand tog fra Slagelse til København, hvor han nogle dage boede og fik mad hos broderen, der boede på Laboratorium som artillerist. De må åbenbart have haft kontakt på trods af, at de på det tidspunkt ikke havde været sammen de sidste seks år.

Den mindste, Anton Friederich Julius, får faktisk en chance. Han bliver i 1816 – efter at have været hos plejeforældre i et år – indskrevet i Det Kgl. Opfostringshus i København. Det var en slags fattigvæsenets gymnasium for drenge. De fik kost, logi og tøj, og foruden det boglige lærte de også forskellige praktiske sysler. Drengene derfra fik alle lærepladser, og man forsøgte at anbringe dem i fag, som de havde lyst til og anlæg for. Man skulle til en optagelsesprøve og bo på skolen i 14 dage, inden man var endelig optaget.

Optagelsesprøven viser, at Anton Friederich Julius er en godt begavet dreng. Han er da 7 år og har gået i Nicolai Skole. Han får *“udmærket-godt”* i læsning og regning, *“meget-godt”* i skrivning, og hans fysiske beskaffenhed er uden fejl. Som 15-årig i 1824 skal han i lære, men man har svært ved at finde en profession, som han har anlæg for og lyst til. Det falder dem åbenbart ikke ind, at han kunne have anlæg for et

fag, der ligner det, hans far havde. Imidlertid har ejeren af Frederiksfeld Glasværk, glasfabrikør Pederstamme-Petersen, anmodet om at få en dreng fra Opfostringshuset i lære. Forstanderen mener, at det er noget for Anton Friederich Julius, der tilmed kommer langt væk fra København og dermed fra moderens indflydelse. Han skriver til glasfabrikøren, at det er en flink dreng med gode kundskaber, og *“på hans Opførsel vil De neppe finde noget at udsætte, da han er god og føielig”*.

Det kunne være endt så godt, men nej. I en sag fra fattigvæsenet i 1832 oprulles en trist historie. De to første år går godt, men i 1826, samtidig med at moderen lukkes ud af Tugthuset – herom senere –, begynder drengen at klage over sit helbred og vil tilbage til København. Det lykkes ikke for ham at gennemføre dette. Han skulle have været svend til Sankt Hans 1830 og dermed i stand til at klare sig selv. I 1831 er han stadig ikke udlært, og Københavns Fattigvæsen blandes ind i sagen. Det viser sig, at han har haft dårlige fødder og ben og ikke har kunnet stå op, så han var blevet sat til andet arbejde, bl.a. at lave søm. Det antydes fra fattigvæsenets side, at det med de dårlige fødder og ben er kommet af, at han har gået med bare fødder i glasværket, men en læge fra egnen tilbageviser den påstand og fortæller, at drengen blev behandlet hvert år fra 1825 til 1830 for glasværksejers regning. Mon lægen var glasværksejers gode ven?

Der er derefter en del skriveri om, hvorfor glasværksejeren har ladet ham gå uden at henvende sig til Københavns Fattigvæsens Direktion om sagen. I 1832 er han kommet fra glasværket, er ude af stand til at klare sig og bliver derfor forsørget af kommunen der. Da det imidlertid er Kø-

benhavn, der har forsørgerpligt over for ham, så skal han sendes tilbage dertil. Det sker i maj 1832.

I Middelfart, undervejs til København, begår Anton Friederich Julius selvmord.

HINDRUP

Jacob Hindrup forsvinder helt ud af billedet i ca. 1814-15. I papirerne fra Opfostringshuset fra det yngste barns indskrivning står der, at faderen J. Hindrup er død. Det samme finder vi i politirapporten, der optages, da Carl Ferdinand forlader sin læreplads. Han ses hverken i begravelsesprotokollerne eller i skifterregistret fra 1814-15, hvilket ikke udelukker, at han kan være død i København på det tidspunkt.

En anden mulighed er, at han er rejst ud af København for at begynde forfra et andet sted, måske i udlandet. Med sine ca. 57 år ville det ikke være en umulig tanke.

CHRISTINE MARIA LUNDQVIST

For stakkels Christine Maria Lundqvist går det ikke godt. I august 1814, fire måneder efter hendes to dages fængselsophold, anklages hun igen af Fattigvæsenets Politikommission for tyveri, men forsvarer sig, og sagen lukkes. Hun bor da til leje på et værelse i Adelgaden sammen med en anden kvinde og dennes to børn. Hun har på det tidspunkt selv tre børn boende. Som nævnt er hun indlagt på Almindelig Hospital i det meste af marts 1815, og da børnene alle kommer i pleje måneden efter, bliver fattighjælpen taget fra hende.

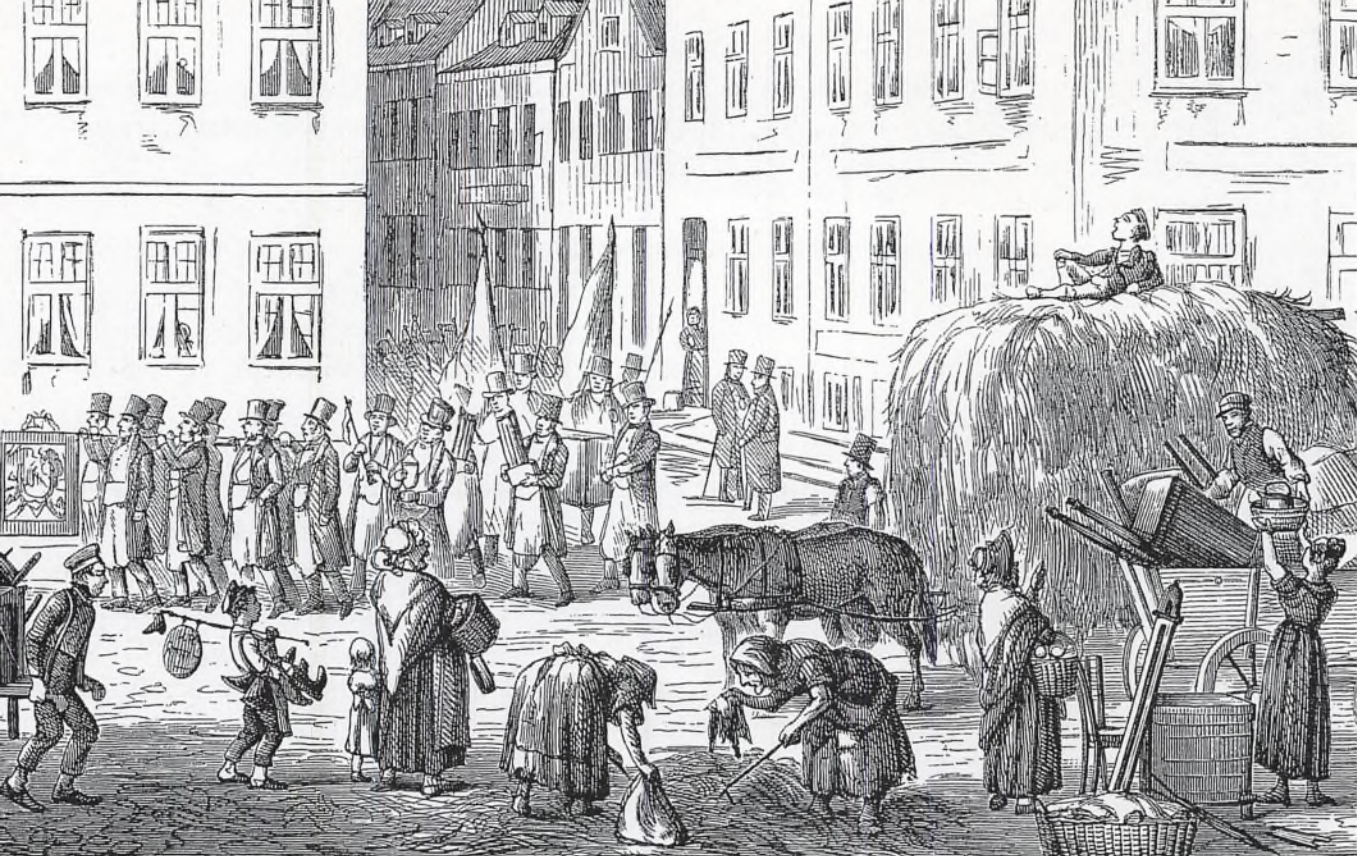
Det næste, man hører til Christine Maria Lundqvist, er, at "Inquisitionen her i Staden" i februar 1816 skriver til Københavns Fattigvæsen og beder om forskellige oplysninger om hende. Hun benævnes arrestantinden, og der spørges bl.a.

om, hvor længe hun har boet i landet, og om det er rigtigt, at hun har 5 børn under fattigvæsenet. I svaret fra Københavns Fattigvæsen giver man hende et rigtig kedeligt skudsmål. Man havde ikke glemt alle de problemer, hun var årsag til.

Hun har altså begået noget, så hun er blevet arresteret, og da hun ikke er under fattigvæsenet, så er det Stadens almindelige politi, der tager sig af det. Stadsarkivets arkivalier viser intet om det.

I 1819 er hun i hvert fald ude i friheden igen. Hun ligger da syg på Almindelig Hospital i mere end et halvt år med et næsten nyfødt barn, Johan Reelund Lundqvist. På nær nogle få dage ligger hun konstant på hospitalet i 1820 og begyndelsen af 1821. Den 20. februar 1821 udskrives hun og indlægges den 7. marts s.å. på Sct. Hans Hospital, hvor hun er 2½ måned. Derfra kommer hun på Frelsers Arbejdshus, hvor barnet har opholdt sig. I august s.å. bor hun i en lejlighed i Peder Madsens Gang og lever af vask og syning. I november søger hun om huslejhjælp, og dette er måske anledning til, at hun en måned senere stævner barnefaderen – en marqueur Johan Ree – for magistraten for at få ham til at betale til barnet med tilbagevirkende kraft. Dette får hun tilkendt, så han skal betale til barnet i 10 år.

De penge har åbenbart gjort gavn, for hun klarer sig til oktober næste år, hvor hun igen søger om hjælp. Denne gang både om husleje og forsørgelse. Hun fortæller, at hun er så syg og nedslidt, at hun ikke kan forsørge sig selv og sit barn. Hun bor nu i Rosenborggaden 213. I sagen ser det ud, som om der er rod i papirerne. Hendes gamle afhøringsark skal findes, for at hun kan få understøttelse, men noget går galt. Hun er heller ikke indført i hoved-

Flyttedagen. Et laug flytter "skilt". Når man i ældre tid skiftede lavhus (herberg eller oldermand), flyttedes der under stor højtidelighed og i broget optog. (Fra P. Klæstrup: Det forsvundne København: "Minder fra de gode gamle Dage". København, 1877)

mandtalsprotokollerne over almisselemmer. Det bliver hendes barn imidlertid, af en helt anden grund end hendes ansøgning om almisse. Den 12. februar 1823 bliver Christine Maria Lundqvist anholdt af politiet som mistænkt for tyveri. Man beder fattigvæsenet om at tage sig af barnet Johan Reelund, indtil moderen bliver løsladt. Han bliver indtaget i Frelsers Arbejdshus allerede dagen efter.

Christine Maria Lundqvist får en højesteretsdom den 2. maj 1823, hvor hun dømmes til 3 år i Forbedringshuset. I maj måned 1826 skriver Københavns Politikommission til fattigvæsenet, at Christine Maria Lundqvist, som står under politiets specielle tilsyn og nu skal ud af Forbedrings-

huset, ikke har logi og lovlig næringsvej. De ønsker underretning om, hvad der skal ske med hende. Endvidere vil de fortsat have besked, når der er forandring i hendes liv. Fattigvæsenet svarer, at man vil indlægge hende på Frelsers Arbejdshus. Det fremgår af fattigvæsenets hovedmandtalsprotokoller, at sønnen er kommet til en plejefamilie.

En af de første dage, hun er på Frelsers Arbejdshus, får hun tilladelse til at gå ud og søge arbejde og logi, men udebliver. Dette oplyser man til politiet.

Den 7. december 1826, altså samme år hun kom ud af Forbedringshuset, bliver hun indlagt på Sankt Hans for anden gang og kommer først ud den 15. juni 1827.

Drengen Johan Reelund Lundqvist bliver hos plejefamilien, hvor han dør 1830, 11 år gammel. Christine Maria Lundqvist er på det tidspunkt ca. 50 år.

Hendes videre skæbne kendes ikke. I 1837 dør en ældre kvinde på Almindelig Hospitals lemmeafdeling. Hun er fra Carls-crona og hedder Marie Linqvist. Indførslen i protokollen bærer præg af, at der ikke er nøjagtige oplysninger på hende, så man har skrevet, hvad man mente. Måske er det hende, måske ikke.

EFTERSKRIFT

Skæbnen, som her beskrives, er ikke speci- el for en svensker. Christine Maria Lund- qvist kunne lige så godt have været dansk. Og dog. Hun må have talt svensk og der- med skilt sig ud fra andre, og den al- mindelige indstilling til svenskere kunne meget vel være noget belastet af den ver- serende krig med Sverige. Hvad havde hun her af socialt netværk? Da Hindrup er væk, er hun helt alene. Hvis hun havde været gift med Hindrup, havde der været hans fa- milie i København til at hjælpe. Som frille- kone kunne hun ikke forvente noget så- dant. Vi ved intet om hendes sociale status i Sverige, og dermed heller ikke om hun havde haft mulighed for at tage hjem og søge hjælp.

Med hensyn til understøttelse fra fattig- væsenet har det ikke betydet noget, at hun var svensker, da hun på det tidspunkt som udlænding – ligesom udenbys danskere – kunne opnå forsørgelse efter at have boet i København i tre år. Det var i øvrigt ikke hjælp til sig selv, hun fik, men til sine børn. De var alle født i København og var der- med forsørgelsesberettigede der. I “Plan for Fattigvæsenets indretning og bestyrelse i Staden Kiøbenhavn og dens Forstæder” §

58, 10 står der: “*For så vidt fattige Børn ik- ke, ved egen Forældre, Slægt eller venner, kunne forsørgeres, ei heller i Offentlig Stif- telse indtages, besørger Fattigvæsenet dem, ved den Understøtning, som for ethvert fin- des nødvendig, opfostrede hos egne Foræl- dre, eller hos gode Pleieforældre, i Staden, eller uden for samme*”.

I den rækkefølge, forældre og plejefor- ældre nævnes, viser det, ligesom det frem- går af den beskrevne sag, at man foretrak at forsørge børnene hos deres forældre. Det har været lettere og billigere. Christi- ne Maria Lundqvist kunne altså blive for- sørget ved at passe sine egne børn. Hun kunne derimod få vanskeligt ved at få de svenske myndigheder til at forsørge en flok børn født i København, så hun måtte blive.

Man fristes til at stille spørgsmålet om, hvor almindeligt det på den tid har været, at man ligesom Hindrup havde to hushold- ninger og var med til at opdrage en børne- flok ved siden af den med ægtehustruen. Hvis vi ser på det, der fremgår af denne sag, så har de 7 børn sammen, og han er deres forsørger. I fattigvæsenets hoved- mandtaller står der i anmærkningsrubrik- ken: “*Den 22d Oct. 1808 er dette kaart ind- draget, da hendes forsørger Hindrup er ud- kommet af forbedringshuset*”. På det tids- punkt er han stadig gift, og fattighjælpen er blevet bevilget, fordi Christine Maria Lundqvist i de måneder, han var i fængsel, ingen forsørger havde. De accepterer altså en gift mand som forsørger. Først 4 år ef- ter, da han ingen penge har, finder fattig- væsenet de moralske skrupler frem og vil ikke yde noget, før han er flyttet, og be- grundelsen er umoral. I sagen benævnes deres ægteskab på et tidspunkt “*naturligt ægteskab*”, så man har tilsyneladende brugt

den betegnelse for ægteskaber, der ikke var velsignet i kirken.

Der er en dobbeltmoral i fattigvæsenets indstilling, som måske har eksisteret generelt i samfundet. Var der steder man kom med sin lovformelige hustru, og steder man tog veninden med? For Hindrups vedkommende må adskillige i tiden have vidst det, men man kan kun gisne om, hvordan dette dobbeltliv har fungeret i dagligdagen, og om hvilket socialt liv det har været i de to forskellige hjem. Hindrup må have boet sammen med ægtehustruen, siden han har sine gangklæder og sit linned der, som det fremgår af skilsmissebetingelserne. Samtidig må han have været meget sammen med Christine Maria Lundqvist og børnene, så meget at han betragtes som forsørger. Kan man tænke sig, at frillehjemmet var stedet, hvor han tog forretningsforbindelser og gamle officerskammerater med hjem til fest og champagne? Hjemmet må have været udmærket udstyret, idet de i lang tid lever af, hvad de kan sælge af effekter, hvilket formentlig vil sige indbo af forskellig slags.

Hvis ikke Hindrup var kommet i forbedringshuset og havde mistet sin rang og titel, så havde ingen i nutiden vidst, at han levede dette dobbeltliv. Det havde ikke efterladt sig spor i arkiverne. Vi ved, at kong Frederik VI levede sådan med fru Dannemand. Kan det tænkes, at borgerne i mindre målestok gjorde som Majestæten? Københavns Fattigvæsenes arkiv gemmer på mange skæbner. Måske har nogle af de enlige gamle kvinder, man kan finde der, haft en fortid som smuk frillekone til én eller anden velbjerget borger i København.

UTRYKTE KILDER

Københavns Stadsarkiv:

Kbh. Mag. 1. sekr.

Referatprotokoller, 1821(1 S 29-30)

Kbh. Mag. 1. sekr.

Indkomne sager, 1821(1 S 318-324)

Kbh. Mag. 1. sekr.

Referatprotokoller for Separations-sager, 1809 (1 S 777)

Kbh. Mag. 1. sekr.

Sager til Referatprotokoller for Separations-sager, 1809(1 S 829)

Københavns Fattigvæsen

Fattigvæsenets Formænds Commissionsprotokoller, 1807-1815 (FV 218-225)

Københavns Fattigvæsen

Sager til Fattigvæsenets Formænds Commissionsprotokoller, 1813-1815. Heri sag nr. 2078 i 1813 (den omtalte store sag). (FV 268-272)

Københavns Fattigvæsen

Administrerende Direktions Sagsprotokoller, 1816-1826(FV 273-310)

Københavns Fattigvæsen

Sager til Administrerende Direktions Sagsprotokoller, 1816-1826(FV 365-438)

Københavns Fattigvæsen

Dødeprotokoller, 1828-1833(FV 1662)

Københavns Fattigvæsen

Hovedmandtalsprotokoller, 1799-1857(FV 1315-19)

Københavns Fattigvæsen

Konfirmeret Ungdom, 1814-1818(FV 1625)

Københavns Fattigvæsen

Politikommis-sionsprotokoller, 1813-1832(FV 1615)

Almindelig Hospital

Mandtalsbøger for Patienter, 1813-1828(AH 80-85)

Almindelig Hospital

Mandtalsbøger over Lemmer, 1823-1844(AH128)

Almindelig Hospital

Protokol over løsagtige Fruentimmere som flere gange har været indlagt til Kur for venerisk Sygdom i Alm. Hospital, 1822-24(AH 120)

Opfostringshuset

Kopibøger, 1813-1829(18-19)

Opfostringshuset

Breve og dokumenter, 1831(88)

Opfostringshuset

Elevprotokoller, 1808-1844(134)

Opfostringshuset

Sager vedr. indkomne og udgåede Drengene, 1816 og 1824(191-192)

Sct. Hans Hospital

Mandtalsprotokol for Pleiestiftelsen, 1. afd., 1814-1827(SH 417)

Folketælling 1787 For København og register hertil

Folketælling 1801 For København og register hertil

TRYKTE KILDER

Plan for Fattigvæsenet i København af 1. juli 1799

Københavns Vejviser fra 1784-

Candidati og examinati juris 1736-1936

Svenske skæbner

Sæsonarbejdere og indvandrere i Ballerup Kommune

BENTE DAHL HANSEN

INDLEDNING

Ballerup Kommune var i sidste halvdel af 1800-tallet et udpræget landbrugsområde, hvor befolkningen var beskæftiget som jordbrugere enten direkte eller indirekte ved forskellige håndværk, der servicede landbruget. Befolkningstallet for Ballerup Kommune var i 1801 på 1.187 personer, og i 1901 var indbyggertallet fordoblet til 2.146. Der var tale om en jævn og moderat vækst på ca. 100 personer for hvert 10-år, som ikke skabte de store ændringer i lokalsamfundets landsbypræg. Landbrugets behov for arbejdskraft, ikke mindst på grund af et øget husdyrhold i sidste halvdel af århundredet, bevirkede, at en mindre del af de virkelig mange svenskere, der tog over Øresund for at søge arbejde i København og omegn, fandt beskæftigelse i en kortere eller længere periode i Ballerup.

Formålet med denne artikel er at belyse dette svenskfødte befolkningselement, der i en lang årrække var synligt i Ballerup Kommune. Hvem var de, hvor mange var de, hvornår kom de, hvor længe blev de, var der tale om sæsonarbejdere eller mere

bofaste personer, hvordan var deres beskæftigelses- og sociale forhold, og hvordan formede livet sig for dem, der blev, samt for deres efterkommere?

KILDER

Den valgte undersøgelsesperiode for sæsonarbejdernes vedkommende er tiden 1830 (1842) til 1880. Her er det overvejende kirkebøgernes til- og afgangslister samt folketællinger, der er benyttet som kilde-materiale. Til- og afgangslisterne giver oplysning om de registrerede personers alder, køn, erhverv, til- og fraflytningstidspunkter, hvor de kom fra, og hvor de drog hen, samt ofte arbejdsgiver eller arbejdssted og ansættelsesperiode. Fødestedsangivelsen er som regel blot Sverige.

Vedrørende de ganske få svenskere, der tog ophold i Ballerup Kommune i en længere periode, er der foretaget nogle dyberegående personhistoriske undersøgelser i kirkebøger, folketællinger og i det lokale kildemateriale, fortrinsvis skattemandtal, folkeregister samt skole- og fattigvæsen-materiale. Formålet er ved hjælp af stik-

.....

Bente Dahl Hansen, født 1941. Cand. mag. 1979 (historie og europæisk etnologi). Stadsarkivar ved Ballerup Stadsarkiv. Medlem af bestyrelsen for LASK og Stadsarkivarforeningen.

De mange detaljerede personhistoriske undersøgelser og registreringer er i vid udstrækning foretaget af følgende ansatte og frivillige medarbejdere ved Stadsarkivet: Arkivsekretær Mona Bitsch, kontorassistent Annie Mejlø samt de frivillige medarbejdere: Tage Frederiksen, Hanne Hansen, Jytte Jessen Jensen, Egon og Ingeborg Petersen.

BALLERUP KOMMUNE

Ballerup Kommune er i dag en forstad til København og er beliggende ca. 15 km nordvest for Københavns centrum. Siden middelalderen og indtil nyeste tid har kommunen bestået af to kirkesogne med landsbyerne Ballerup, Skovlunde, Pederstrup og Ågerup samt Måløv og Sørup. Geografisk er der ikke sket ændringer af betydning for kirkesogdenes/sognekommunens grænser, heller ikke i forbindelse med ændringen til primærkommune.

Ballerup Kommune var tidligere et udpræget landbrugsområde. Udover gårdene og de mange husmænd uden jordtilliggender af betydning var der i Ballerup: en kirke, en kgl. privilegeret kro, en mølle, en rytterskole og indtil 1802 et tinghus. I 1879 blev Ballerup og Måløv med Frederikssundsbanens anlæggelse, stationsbyer, i hvert fald af navn. Selvom en begyndende ændring med tilflyttende håndværkere o.l. var at spore, så var det dog først omkring år 1900 og i de første årtier herefter, at Ballerup blev stationsby med dertil hørende mere bymæssige funktioner og erhvervsmæssig udvikling. Befolkningstallet var i 1801: 1.187 personer og i 1901: 2.146.

Stationsbytidens epoke varede indtil omkring 1950, hvorefter der med tilflytningen fra især København skete en eksplosionsagtig befolkningstilvækst. I 1970 var indbyggertallet således steget til 50.673 fra 5.242 i 1945. Denne voldsomme stigning i befolkningstallet og en deraf følgende bebyggelse ændrede området totalt, og Ballerup Kommune blev en forstad til København med store boligkvarterer og virksomheder, især på data- og medicinalområdet. I alt var der pr. 1. januar 1998: 35.175 arbejdspladser i kommunen.

I sidste halvdel af 1800-tallet bestod Ballerup Kommune endnu af større og især mindre landsbyer, hvor man levede direkte eller indirekte af landbruget. Overskudsproduktion herfra blev i tiltagende grad afsat til det københavnske marked, hvorved en bredere kontaktflade udadtil opstod, og det var især Skovlunde og Ballerup, som lå nærmest hovedstaden, der havde glæde af denne handelsvirksomhed. Det var således først og fremmest på gårdene her, der var brug for medarbejdere, og det var da også her, at de svenske indvandrere og sæsonarbejdere fandt beskæftigelse. Udover små håndværksmestre, kroen, møllen, et par meget små teglværker og en mindre tapetfabrik var det først i løbet af 1900-tallets første årtier, at der begyndte at opstå andre og lidt større arbejdspladser i Ballerup Kommune.

prøver at få et indtryk af de svenske indvandreres forhold erhvervsmæssigt og socialt samt deres øvrige livsskæbne og færden i Ballerup Kommune. I fattigvæsenets protokoller og sagsakter kan man ofte finde oplysning om de vilkår, den svenske landarbejder eller landhåndværker har måttet

leve under. Her har undersøgelserne en noget længere tidsmæssig udstrækning (ca. 1800-1930), dels for at se om de basale vilkår ændrede sig gennem tiden og dels for at følge enkelte familier gennem flere generationer.

RASMUS PERSSON – EN SVENSK

SÆSONARBEJDER

Rasmus Persson rejste i foråret 1865 fra Hyby i Malmøhus Len over Øresund og videre til Ågerup ved Ballerup, hvor han havde fået tjeneste på Lillevangsgården. Selvom han formentlig havde tiltrådt sin tjeneste pr. 1. maj, fik han først meldt tilgang hos pastor Giesing i Ballerup Præstegård den 27. maj. Han blev på Lillevangsgård i et halvt år, og efter at have meldt afgang hos præsten den 29. oktober rejste han hjem til Sverige.

I februar 1868 vendte Rasmus tilbage til Ballerup Sogn, hvor han først havde tjeneste i Skovlunde og senere et halvt år på Brøndgården i Ballerup. Hans ophold her i området varede denne gang i alt 2 år og 2 måneder, hvorefter han meldte afgang til København. Om han derfra tog hjem til Sverige, eller om han fandt arbejde andetsteds i Danmark, og hvor han opholdt sig i perioden mellem første og andet ophold i Ballerup, ved vi ikke. Vi ved i det hele taget ikke andet om ham, end at han har været her i de nævnte perioder, og at han var 23 år og ugift, da han første gang kom hertil, samt at han fik skudsmålet "trofast", da han rejste.¹

Rasmus er en typisk repræsentant for den "lovlydige" del af de svenske sæsonarbejdere, der for en kortere eller længere periode tog arbejde på gårdene i Ballerup området. Det var nemlig langt fra alle, der "huskede" at melde til- og afgang hos præsten, som skulle indføre oplysningerne i kirkebogens til- og afgangslister. En sådan meldepligt havde der i princippet været siden 1812, men i de første par årtier blev disse lister stort set ikke ført, og for perioden 1830 til 1839 var der kun indført i alt 251 tilgange, heraf to svenskere. Først efter

at pastor Giesing kom til i slutningen af 1842, begyndte man at føre til- og afgangslister med betydelig større omhu. Også Giesings efterfølger i embedet, stiftsprovst Dahlerup, der fungerede indtil 1878, sørgede ligeledes for en regelmæssig og omhyggelig indføring i kirkebogen.²

Hvis alle havde gjort som Rasmus Persson, ville det have været muligt ud fra kirkebøgernes til- og afgangslister at tegne et rimeligt præcist billede af de svenske sæsonarbejderen antal og deres ophold i Ballerup Kommune. Det kan imidlertid konstateres, at ca. halvdelen undlod enten helt at melde sig, eller de meldte sig kun ved enten tilgang eller afgang, så der har reelt været tale om betydelig flere svenskfødte sæsonarbejdere i Ballerup end dem, vi har kunnet notere.

SÆSONARBEJDERNE

Sæsonarbejderne, som var langt de fleste, er søgt beskrevet på baggrund af optællinger fra kirkebøgernes til- og afgangslister samt folketællinger, vel vidende at disse tal kun kan opfattes som cirkaangivelser, da flere fejkilder gør sig gældende. Ud over at mange som nævnt ikke meldte sig hos præsten, så skal det nævnes, at især afgangslisterne ikke altid anførte, hvor personen var født, eller hvor han kom fra. Derfor har kun det "svenske" navn eller andre kendetegn været afgørende for, om disse personer er medregnet.

Samtlige angivne og således antagne svenskfødte personer er indtastet i et sorteringsprogram. De optællinger, som kan udledes herfra, kan som sagt aldrig blive tilnærmelsesvis nøjagtige. Der kan kun blive tale om, ud fra optællingerne at anføre nogle hovedtendenser med hensyn til alders- og kønsfordeling, erhvervsfordeling

og de lokale arbejdspladser, som især antog svensk arbejdskraft, hvor lang tid svenskerne opholdt sig i Ballerup, samt hvor de kom fra, og hvor de flyttede hen.

I alt er der indtastet 894 svenske navne fra perioden 1830-1880 i databasen.³ Heraf stammer 394 personer fra tilgangslisterne og 343 personer fra afgangslisterne, resten 157 personer kommer fra folketællingerne, men det er langt fra de samme personer, der optræder under både tilgang, afgang eller i folketællinger. Ved at parre gengangere som Rasmus Persson når man frem til i alt 603 forskellige personer, heraf 399 mænd og 204 kvinder. Af disse 603 personer har 215 meldt både til- og afgang, mens resten kun én af delene eller for et lidt mindre antal slet ikke, og her ser det ud til, at mændene gennemgående har været lidt mere lovlige end kvinderne.

ARBEJDSFØRE MÆND OG KVINDER

Der var altså ca. dobbelt så mange mænd som kvinder, der i en periode har været tilknyttet arbejdsmarkedet i Ballerup Kommune, og aldersfordelingen blandt de svenske indvandrere viser, at den helt store gruppe af både mænd og kvinder er i alderen 20-29 år, i alt ca. 50 % (452 navne). Den næststørste gruppe er i alderen 30-39 år, i alt ca. 25 % (229 navne). Efter det 40. år aftager antallet meget kraftigt, især for kvindernes vedkommende. Til gengæld var der næsten ligeså mange kvinder blandt de helt unge i alderen 15-19 år, som der var mænd, henholdsvis 37 og 44. Forholdsvis samme aldersfordeling viser afgangslisterne.

BOOM FRA 1850'ERNE

Tilvandringen af svensk arbejdskraft til Ballerup Kommune var i første halvdel af 1800-tallet meget beskeden. 1808-registre-

ringen af svenskfødte personer omfatter i alt 16 personer, der var bosat her. Det var alle personer, som havde opholdt sig her i landet igennem længere tid, dvs. fra 3 til 36 år.⁴

Tilgangslistens første år melder kun om ganske få svenskere, således for perioden 1840 til 1849 i alt 28 personer ud af 793 tilmeldinger, dvs. 3,5 %. Også den efterfølgende 5-årsperiode har kun få svenskere, 24 personer. Herefter skete der imidlertid en kraftig og ret pludselig tilvækst. Fra 1855 til 1859 drejer det sig om ikke mindre end 117 tilgangsmeldte svenskere ud af i alt 645 personer, altså 18 % af samtlige tilgangsmeldte i perioden. I 1860'erne og frem til 1875 er der en nogenlunde konstant tilgang på omkring 15 svenskere årligt ud af i alt ca. 130 personer, ca. 11-12 %, om end 1870'erne viser en lille tilbagegang for svenskernes vedkommende.

Folketællingerne, som er foretaget om vinteren, viser ligeledes et meget lille antal svenskfødte personer i 1845 og 1850 (3 og 15), men i 1855 og 1860 var der henholdsvis 30 og 32, og i 1870 var der 27 personer af svensk oprindelse. Derimod viser folketællingerne kun ganske få andre udlændinge, f.eks. i 1860: 3 nordmænd og 4 tyskere. Herefter i de næste årtier ser det ud til, ifølge folketællingerne, at svenskernes antal stiger, men det gør befolkningstallet nu som helhed også, om end i moderat grad. I 1880 er tallet 50, i 1890 er der 76, i 1901 og 1911 er tallene henholdsvis 56 og 60. I vinteren 1890 udgjorde svenskerne således 3,8 % af den samlede befolkning i Ballerup Kommune, men ser vi udelukkende på den voksne del af befolkningen, dvs. personer over 14 år, som de svenskfødte personer her i landet helt overvejende tilhørte, så kommer procenten af sven-

Ank. og afrejste svenskere ifølge listerne fra Ballerup-Måløv Sognes kirkebøger (1830 - 1875)

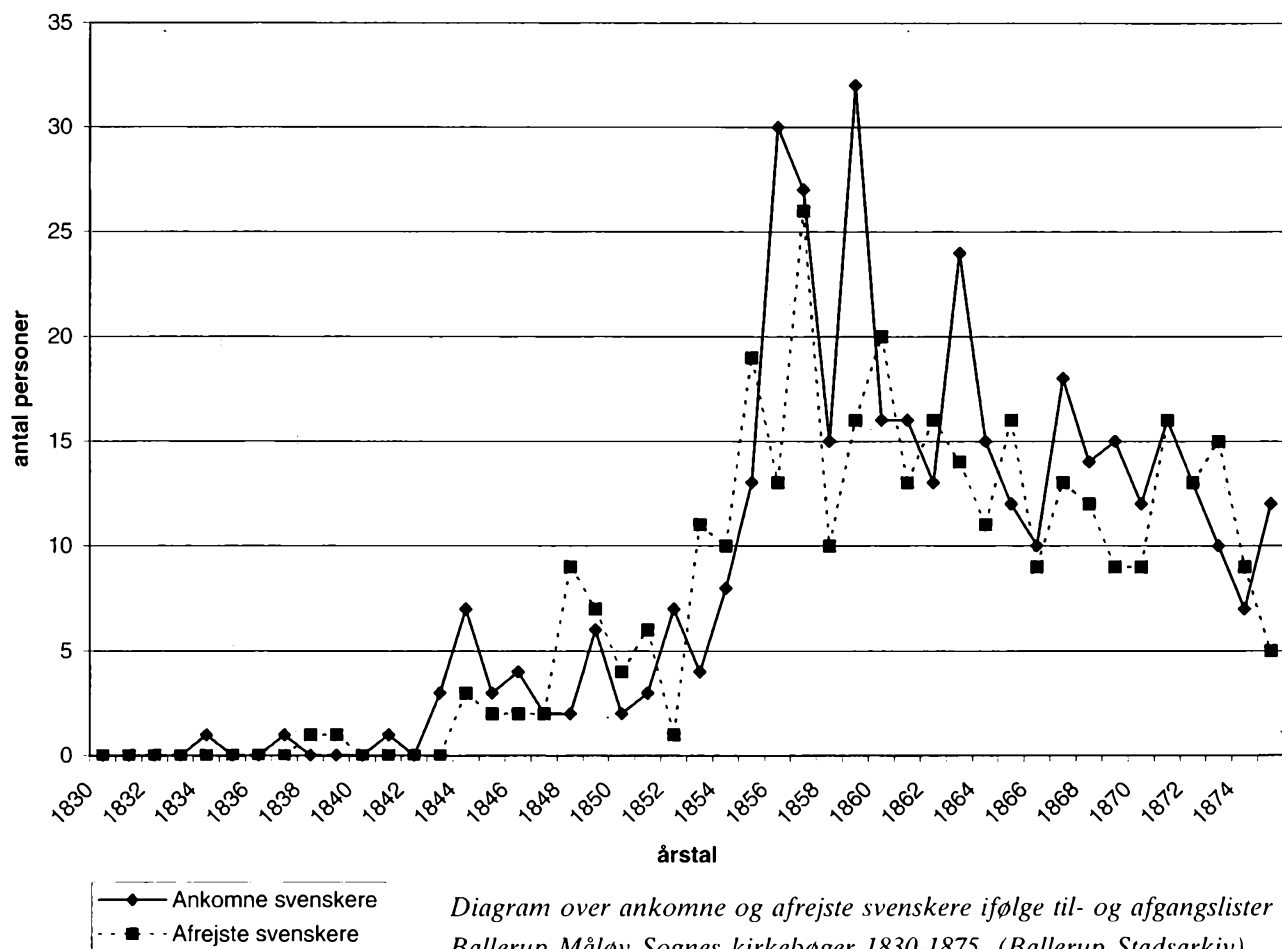

Diagram over ankomne og afrejste svenskere ifølge til- og afgangslister i Ballerup-Måløv Sognes kirkebøger 1830-1875. (Ballerup Stadsarkiv)

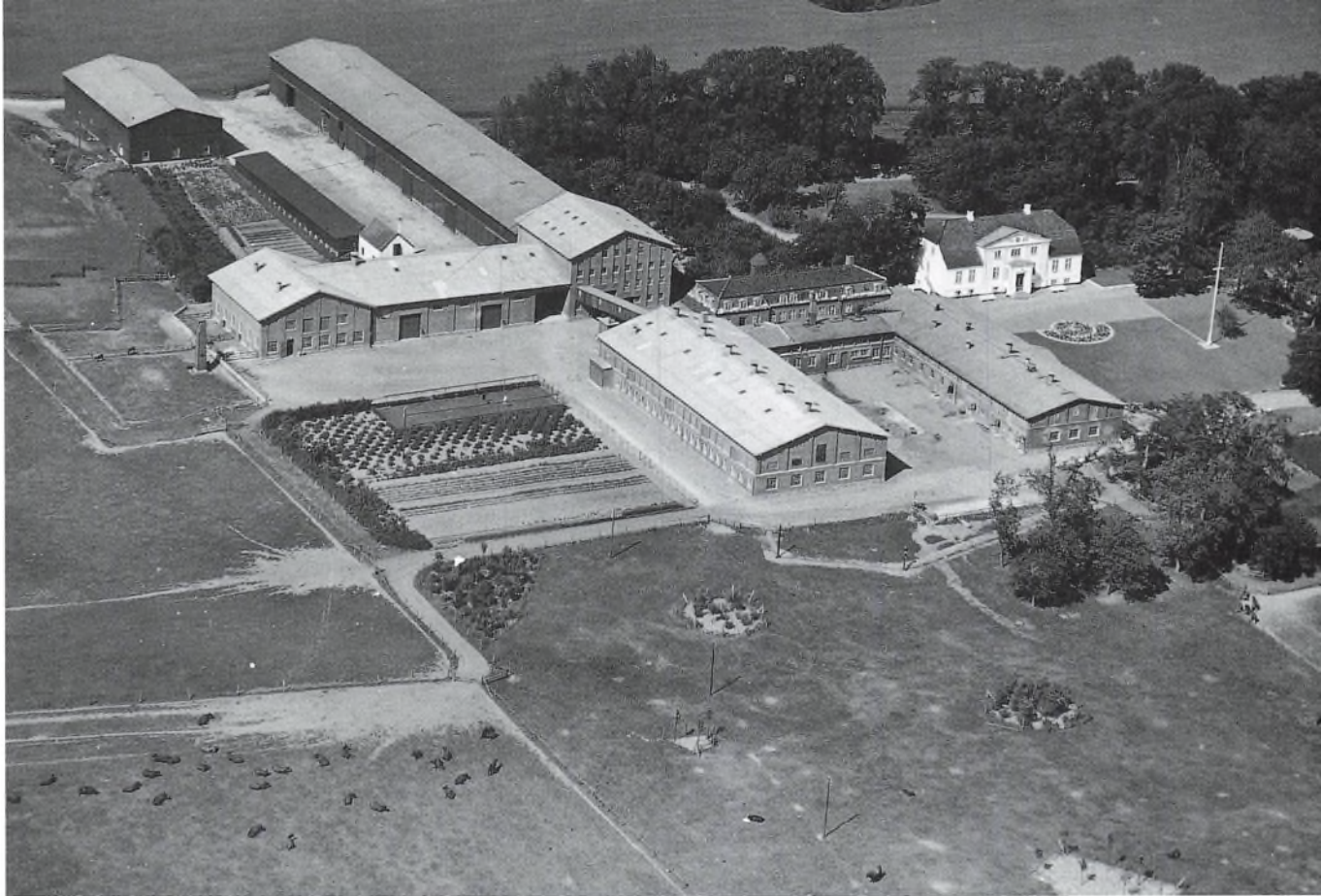
skere i gadebilledet op på 5,6 %. Den geografiske fordeling fortæller endvidere, at svenskerne var koncentreret til Ballerup og Skovlunde. I Måløv var der kun ganske få svenskfødte personer, noget der gør sig gældende hele 1800-tallet igennem.⁵

ERHVERV

De svenskere, der i 1800-tallet fandt vej til Ballerup, var overvejende beskæftiget indenfor landbruget. Det var tjenestekarle (497) og tjenestepiger (253), der udgjorde den helt store gruppe blandt de i alt 894 navne i databasen.

Hertil kommer så nogle, som også tjente landbruget, men som benævnes røgter (4), tærsker (9) og daglejer eller arbejdsmand (18). Blandt kvinderne var der nogle få malkepiger (3), men ellers var erhvervsangivelsen for gifte kvinder: husmoder/hustru (15). Enkelte enlige, ældre kvinder levede af håndarbejde eller var fattiglemmer, hvis et "erhverv" overhovedet var omtalt.

I sidste halvdel af 1800-tallet begyndte der at komme flere håndværkere til især Ballerup by. Heriblandt var der også en del svenske håndværkssvende. Gennem perio-

Luftfoto af Laustrupgård ca. 1950. Laustrupgård var som den største gård i Ballerup Kommune en stor arbejdsplads med mange både danske og svenske tjenestefolk. (Ballerup Stadsarkiv)

den 1830 til 1880 kan optælles 14 svenskfødte smedesvende, 11 skræddersvende og 1 lærling, der var 9 møllersvende, 4 bagersvende, 1 malersvend og 3 "malere", endvidere var der 1 hjulmagersvend, 1 tømmervend og 2 tømrere samt 1 træskomand. Af andre enkeltstående erhvervsangivelser kan nævnes 1 hørbinder og 1 kolporteur.

DE STORE GÅRDE

Laustrupgård, der var beliggende lidt nord for Skovlunde, var kommunens største gård, idet den bestod af 5 sammenlagte normalgårde. Her anvendte man i udstrakt grad svensk arbejdskraft, både unge, ugifte

tjenestekarle og -piger samt ældre gifte daglejere og røgttere, der boede i gårdens arbejderhuse. I perioden havde 53 svenskere haft tjeneste i kortere eller længere tid på Laustrupgård, og da der var et stort dyrehold, har der ud over karlene til pasning af dyrene også været brug for en del malkepiger og piger til deltagelse i den omfattende husholdning for et stort folkehold samt forskelligt sæsonarbejde i markerne. Ud af de 53, der var ansat i løbet af perioden, var de 27 da også kvinder. Til- og afgangslisterne viser en jævn fordeling af svenskere på Laustrupgård i årene 1855-1875, bortset fra årene 1865-1869. Da Laustrupgård havde samme ejer i perioden

Ballerup Mølle, der var beliggende lidt øst for Ballerup landsby, benyttede i sidste halvdel af 1800-tallet jævnligt svenske møllersvende og tjenestetyende. Der havde været mølleri på stedet siden 1819, men i 1852 brændte den første mølle, og den på billedet viste møllebygning blev opført. I 1915 nedbrændte også denne mølle, og den blev ikke genopført. Billedet er fra ca. 1900, hvor der udover møllerivirksomhed også var bageri og forretning. På siden af vognen står: Ballerup Mølles Maskinbageri. (Ballerup Stadsarkiv)

1856-1874, kan 5-året, der tilsyneladende var uden svenske tjenestefolk, ikke være foranlediget af ejerskifte.

Den næststørste arbejdsplads for svenskere var Brøndgården i Ballerup Sogns sydligste ende med 29 personer. Derefter kom Rønhøjgård i Ågerup med 19 og Kirstinelund i Ballerup med 18. En evt. forklaring på det forholdsvist store forbrug af svenske sæsonarbejdere på disse gårde kan for Rønhøjgårds vedkommende have været adgangen til et tørvemoseområde samt en svenskfødt gårdmandskone, mens der på Kirstinelund har været et lille teglværk, i hvert fald omkring 1860. Næsten alle øvrige gårde i Ballerup og Skovlunde har på et eller flere tidspunkter haft svenske sæsonarbejdere i deres tjeneste, men gennemgående i meget mindre målestok.

Ud over gårdene havde Ballerup Mølle og Ballerup Kro brug for en del tjenestefolk. Således havde møllen i den samme periode i alt 20 svenske møllersvende og arbejdskarle samt 8 tjenestepiger. På kroen havde der været ansat 8 svenske tjenestepiger og 10 karle.

Der er imidlertid en meget stor gruppe, godt halvdelen, hvor oplysning om tjenestested mangler helt eller delvist. Det kan f.eks. blot være angivet som Skovlunde Mark eller Ballerup Overdrev. Der har dog ikke i perioden 1830-1880 været andre lidt større arbejdspladser end de nævnte, bortset fra en cikoriefabrik i Måløv for en kort periode i 1870'erne.

FÆSTEPERIODEN

Rasmus Persson havde fået skudsmålet "trofast", og han blev da også i sin tjeneste i den aftalte tid, der for tyende som oftest var ½ år ad gangen. Denne fæsteperiode kunne naturligvis forlænges efter behov,

hvis begge parter var tilfredse med forholdene. Fæsteperioden for svenske tjenestekarle og -piger varierede fra 1 dag op til 15 år. Det var dog kun ganske få, der lå i nærheden af disse yderpunkter. Det almindelige var en tjenestetid på 3 måneder op til 1 år samme sted, hvorefter de drog videre til en ny arbejdsplads. En del, især tjenestekarle, havde dog en noget kortere ansættelsesperiode fra 1-2 uger til 2 måneder. Heraf forlod nogle af dem pladsen med et dårligt skudsmål som f.eks. drikfædig, opsætsig, uvillig o.l., men det var dog de færreste. De andre blev formentlig hyret til et eller andet sæsonbestemt arbejde. Ansættelsesperioderne for tjenestekarle ud over 1 år er meget hurtigt talte. Mellem 1-2 år var der 16, og mellem 2-3 år var der 8 ud af i alt 170 svenske karle, hvor opholdstiden enten er anført, eller hvor det har været muligt at beregne perioden.

Selvom mange fæsteforhold ud fra opholdsperioden at dømme blev indgået for sommerhalvåret eller en kortere tid i sommermånederne, så var der også mange svenske tjenestefolk, der blev ansat omkring 1. november eller i løbet af vinteren, ofte i forbindelse med tærskearbejde.

Mobiliteten var størst blandt de yngre, ugifte svenske sæsonarbejdere, men også de gifte flyttede ofte hastigt videre. Et eksempel herpå er Per Anderson og Karna Bengtsdatter, begge født i Sverige. Karna var 25 år, da hun fik tjeneste i Smørum Ndre pr. 1. maj 1859. Her lærte hun Per Anderson at kende, endda så godt, at hun fra 1. november 1860 flyttede til gården Rosendal nord for Ballerup, hvor han også tjente. Et par dage forinden havde hun født en dreng, som den 28. december blev døbt Anders Johan Andersen. Samme dag blev hun viet til Per Anderson, som var barnets

Pehr Olsson
 Kommandør 1860
 April 1861, og i adskillige
 år sig fikkelig og løn.
 Peder Olsen
 Jørgen L. Olsen
 Peder Olsen, som hans danske navn var, fortsatte sin rund-
 rejse i Københavns omegn, indtil han, som denne si-
 de fortæller, i oktober 1866 for første gang siden
 1849 meldte afgang fra Ballerup til Sverige (Mal-
 mø). (Ballerup Stadsarkiv)

Skudsmålsbog for Pehr Olsson, født i Sverige 1807.
 Han kom til København i 1849, og efter et halvt års
 tjeneste her rejste han videre til Herstedvester, herfra
 til Herlev og tilbage til København, hvorfra han i
 april 1850 for første gang kom til Ballerup. Peder
 Olsen, som hans danske navn var, fortsatte sin rund-
 rejse i Københavns omegn, indtil han, som denne si-
 de fortæller, i oktober 1866 for første gang siden
 1849 meldte afgang fra Ballerup til Sverige (Mal-
 mø). (Ballerup Stadsarkiv)

far. Familien blev på Rosendal til maj 1861,
 hvor de begge med skudsmålet "tro og
 skikkelig" rejste videre til Utterslev. Karna
 og Pers ophold i Ballerup var, som for de

fleste svenskere, af kortvarig karakter. De
 var i tjenesten 2 år, inden de rejste videre
 for at søge lykken eller måske bare lidt be-
 dre forhold et nyt sted.⁶

FRA PLADS TIL PLADS

Hvor kom de fra, og hvordan fandt disse
 svenskere vej til Ballerup? Godt halvdelen
 af de i alt 394 registrerede svenske tilflyt-
 tere kom fra København (115) eller direkte
 fra Sverige (106). Mange rejste rundt i
 Københavnsområdet, således kom ikke
 mindre end 117 tilflyttere fra et andet sted
 i Københavns Amt. Ud over det nært lig-
 gende Herlev, der leverede 10, kom der 21
 svenske tilflyttere fra Amager, specielt
 Tårnby, men også Gentofte (10), Brønshøj
 (8), Gladsaxe (7) og Glostrup (7) var kom-
 muner, hvor der kom en del svenske til-
 flyttere fra. Resten kom fra forskellige egne
 af både Sjælland og Jylland, men især
 fra de nærliggende Frederiksborg og Ro-
 skilde amter.

343 personer er registreret som svenske-
 re i afgangslisterne fra Ballerup, og knap
 70 % heraf flyttede fra Ballerup til enten
 København (185) eller Sverige (55). Ca. 20
 % (69) flyttede videre til en anden tjeneste
 i Københavns Amt, men fordelingen på de
 omliggende sogne er mere jævn og uden
 områder med særlig stor tilgang.

DE BOFASTE

Blandt de mange svenskere, der i en kort-
 tere eller længere periode tog ophold i Bal-
 lerup-Måløv Sogne, var der ikke mange,
 der bosatte sig permanent i området. Kun
 få af dem har gennem en længere periode
 sat sig spor i både kirkebøger, folketælling-
 er, skattelister og i fattigvæsenets protokol-
 ler og breve m.m. Det var først og frem-
 mest de gifte, der blev i området, hvad en-

ten de var gift, da de kom hertil, eller de blev gift i Ballerup enten med en dansker eller en af deres egne landsmænd. Der var dog også enkelte ugifte tjenestekarle og tjenestepiger, der blev samme sted i en længere årrække. Det er forsøgt at følge nogle af disse mere bofaste svenske indvandreres liv og færd i deres tid her i området, så vidt som kildematerialet har tilladt det.

Formålet med nedenstående gennemgang af en række skæbneeksempler er ikke kun at fortælle nogle "gode historier", men i høj grad at lade dem indgå som en del af undersøgelsen omkring de svenske indvandreres livsvilkår i Ballerup-området og som en dokumentation af deres sociale og erhvervsmæssige muligheder. Eksemplerne er med deres forskellighed og lighed typiske for den bofaste del af 1800-tallets svenske indvandrere. Stort set alle er de på et eller andet tidspunkt at finde i fattigvæsenets materiale, også dem der ikke er omtalt nedenfor.

EN TRAGISK HÆNDELSE

I sommeren 1859 ankom den 29-årige svenske smedesvend Johannes Lundberg og hans 24-årige kone Bengta Bengtsdatter til Ågerup ved Ballerup. Her arbejdede de som tjenestetyende formentlig på Rønhøjgård hos Niels Eriksen, som var kendt for at benytte svensk arbejdskraft, muligvis i forbindelse med tørvegravning i Råmosen. På folketællingens tid i februar 1860 var ægteparret med 2 små børn flyttet til Ballerup som indsiddere hos væver Hans Sørensen. Da Johannes i folketællingen står anført som smedesvend, er det tænkeligt, at han nu arbejdede med sit fag hos en af Ballerups daværende to smedemestre.⁷

Her i Ballerup fik familien Lundberg i nogle år en tålelig tilværelse, alt tegnede til

en "lykkelig" indvandring. To sønner kom til i henholdsvis 1862 og 1863, og ud fra dåbsfadderne at dømme var familien integreret så meget i lokalsamfundet, at alle fire faddere var danskere, om end de var tilflyttere fra omegnen og tilhørte den socialt lavere klasse, 2 tjenestepiger, 1 indsidder og 1 hjulmager.⁸

Så indtraf det forfærdelige, som ændrede deres tilværelse fra den ene dag til den anden. Tirsdag den 1. marts 1864 omkom alle 4 børn "*ved Kvælning af Røg, da der under Moderens fraværelse var gaaet Ild i et Sengested, som stod tæt op til den glødende Kakkellovn*". Børnene var i alderen fra 3 måneder til 6 år.⁹ Hvad der videre skete efter begravelsen af de 4 børn på Ballerup Kirkegård, får vi ikke at vide, men i september 1865 meldes der afrejse fra Ballerup til København.¹⁰ Måske er Bengta og Johannes rejst hjem til Sverige. Dette anføres dog ikke i dette tilfælde, men en del steder i til- og afgangslisterne fremgår det, at man rejste via København til Sverige, der står f.eks. "*København (Malmø)*".

Johannes Lundberg vendte imidlertid tilbage til Danmark. I 1868 tjente han atter på Rønhøjgård i Ågerup. Denne gang rejste han dog alene, om Bengta var død, eller om hun ikke ville med til Danmark igen, ved vi ikke, men Lundberg blev her, om end han flyttede en del rundt både som tjenestekarl og smedesvend forskellige steder her i kommunen. Han var også i Birkerød et par gange. Vi kan ligeledes se i kirkebogens til- og afgangslister, at han flere gange ankom fra eller rejste til København, vel enten for at finde et nyt job eller måske for at tage turen over Øresund hjem til Sverige og tilbage igen.¹¹ At Sverigestrafikken fortsætter i sidste halvdel af 1870'erne, fremgår af pasjournalerne. Heri beskrives

han i øvrigt i 1879 som lille af vækst, mid-
del af bygning, brunt hår, grå øjne, og så
talte han svensk.¹²

I 1872 måtte Lundberg indlægges på Bal-
lerup Sygehus. Det var et af værelserne i
fattighuset, der i 1864 var blevet indrettet
til en sygestue med 2 sengepladser. For
"Kuur og Pleie" her i perioden 12. decem-
ber 1872 til 13. marts 1873 måtte han tilsyn-
neladende selv betale i alt 51 rigsdaler, 5
mark og 10 skilling, hvilket næppe har væ-
ret nogen helt lille regning for en smede-
svend, som samme år betalte 1 rigsdaler og
2 mark i skat.

Omkring årsskiftet 1880-1881 var han på
grund af bronkitis igen indlagt på sygestu-
en i Ballerup, men denne gang føres reg-
ningen på i alt 22 rigsdaler til udgift for
sognets kasse. Endvidere oplyses det fra
lægen, at han også led af syfilis, noget han
4 år forinden var blevet behandlet for på
Kommunehospitalet, men på grund af
tilbagefald anbefalede lægen at indlægge
ham på Amtets Sygehus. Dette bifaldes af
sognerådet, og herefter er det ikke lykke-
des at finde mere om Johannes Lundbergs
videre skæbne. Han vendte tilsyneladende
ikke mere tilbage til Ballerup.¹³

"TØMMERMANDEN" FRA SKÅNE

En anden håndværker var "tømmermand"
og indsidder Nils Peersen fra Örgelunga
Sogn. Første gang, vi hører om ham, er i
1816 i kirkebogen under døpte, hvor han
blev udlagt som barnefader til Marie Pe-
dersdatters uægte datter Ellen. To år efter
blev han igen udlagt som barnefader, den-
ne gang til sønnen Peder, men moderen var
den samme, og vi får at vide, at han leve-
de separeret fra sin kone, som opholdt sig
i Sverige, hvor han var født. Han var den-
gang ca. 43 år gammel.¹⁴

Marie Pedersdatter eller Inger Marie,
som hun reelt hed, var født i Drammen i
Norge ca. 1785. I folketællingsårene 1834
og 1840 boede hun stadig sammen med
Niels Pedersen, som han nu kaldtes. I 1834
omtales hun som hans husholderske, men i
1840 står hun anført som hans kone, og de
omtales begge som enkefolk.¹⁵ Fra 1833
overtog de et fæstehus beliggende midt i
Ballerup by, og deres 22-årige ugifte søn,
der var skomager, boede hos dem.¹⁶

I maj 1840 døde Inger Marie,¹⁷ og Niels
måtte som enkemand overlade sit hus til
svigersønnen Jens Mathiasen og datteren
Ellen og selv gå på aftægt. Det viste sig
imidlertid hurtigt, at Niels ikke kunne leve
af sin aftægt, der tilsyneladende mest be-
stod i husly.¹⁸ Han måtte fra 1846 og i åre-
ne fremover modtage større og større bi-
drag fra fattigvæsenet sideløbende med, at
hans arbejdsindtægt som tømrer blev min-
dre og mindre, selv om han endnu i 1852,
hans 76 år taget i betragtning, blev beteg-
net som sund og rask. Det år flyttede han
i øvrigt over til sin søn i Gladsaxe, men i
1855 var han tilbage hos svigersønnen og
datteren.

I 1857 fortæller fattigvæsenetsprotokollen,
at Niels Pedersens datter var død af bryst-
syge, og svigersønnen kunne derfor ikke
længere "*beholde den Gamle*". I øvrigt
skulle han giftes igen, så Niels måtte ind-
lægges i fattighuset og forsørges der af af-
tægten fra svigersønnen. Problemet var
bare, at den aftægt, som Jens Mathiasen
skulle yde Niels Pedersen, kunne han ikke
betale. Derfor måtte fattigvæsenet træde
til med bidrag til Niels' forplejning, samti-
dig med at der blev bragt en afbeta-
lingsordning i stand med svigersønnen.
Den 28. november samme år sluttede båd-
e Jens Mathiasens og fattigvæsenets pro-

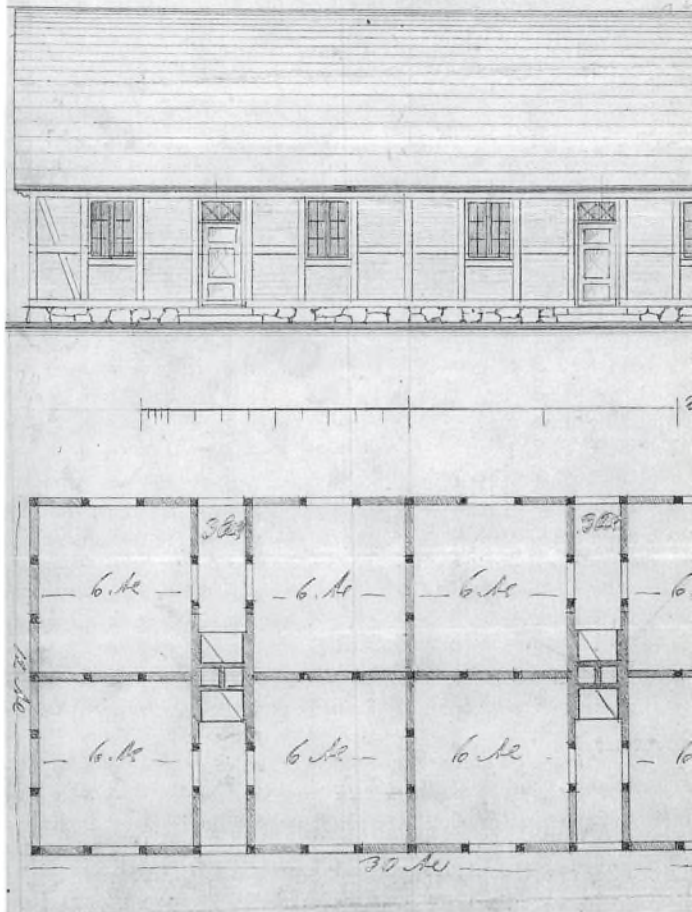
blemer med Niels Pedersen "Tømmermand", idet han døde i Ballerup Fattighus.¹⁹

DE KOM FRA TÅRNBY

Et ældre ægtepar Åke Bengtson og Hanna Olsdotter flyttede til Ballerup i november 1863.²⁰ De kom fra Tårnby på Amager, hvor de havde opholdt sig i så lang tid, dvs. i mindst 5 år, at Tårnby Sogneråd i 1866 erkendte sig som forsørgelseskommune for Åke og Hanna.²¹

Åke kom til skade allerede i sommeren 1864 og måtte indlægges på Københavns Amts Syge-, Daare- og Tvangsarbejds Anstalt i 18 dage og derefter i 43 dage i sygestuen på Ballerup Fattighus. I det tidlige forår 1866 havde han ifølge en skrivelse fra den lokale dr. Busch igen behov for et ophold på amtets sygehus, med mindre sognerådet kunne skaffe ham logi og nødvendig sygepleje andetsteds. Dr. Busch skrev endvidere, at "*Hans Bolig, som jeg har taget i Øiesyn, er nemlig usund og fugtig, hans Seng næsten totalt blottet for Klæder og hans Brændselsforraad til Opvarmning af Stuen er lig Nul. Dersom der kan raades Bod paa disse væsentlige Mangler, vil der ikke være noget til Hinder for, at Patienten under sin Sygdoms nuværende Stadium behandles her på Stedet ved, at der sørges for ham paa den af det ærede Forstanderskab anførte Maade.*" Åke blev indlagt på Amts-sygehuset og hjemsendt den 19. marts til sin bopæl hos husmand Peder Hansen i Skovlunde.

Åke kunne imidlertid ikke forliges med Jacob, som for fattiggassens regning også var indlogeret i lejligheden hos Peder Hansen. Både Peder Hansen og Jacob klagede til sogneforstander og smedemester Søren Pedersen i Skovlunde. Jacob klagede over,

Fattighuset i Ballerup blev opført i 1852 og fungerede som sådan indtil 1933. Her endte en stor del af de fastboende, svenskfødte ballerupper deres dage. Ud over 2 værelser til bestyreren var huset indrettet med 6 værelser til et varierende antal "fattiglemmer". De enkelte beboelsesrum var på knapt 14 m², overvejende anvendt til 2 personer. (Ballerup Stadsarkiv)

at når han havde noget mad, så "*blev den borte om Natten*". Peder forlangte, at kun den ene af de to herrer fremover kunne bo i lejligheden, men hvis sogneforstanderen valgte Åke, så ville huslejen være 16 rigsdaler, mens han ville nøjes med 12 rigsdaler for at have Jacob boende. Om forskellen skyldtes, at Åke var mere besværlig end Jacob, eller om det var fordi Åkes hustru Hanna Olsdatter også boede i samme lejlighed, fremgår ikke af kildematerialet.²²

Niels Andersens Hustru og
3 Børn er syge og anbefales
til at faae 5 Potter sød ny malket
mælk daglig foreløbig i 4 Dage
H. R. Hartvigsen
Læge
Ballerup

28/3

På lægens anbefaling fik den svenskfødte arbejdsmand Niels Andersens hustru og børn, der var syge, tildelt 5 potter sød nymalket mælk daglig. Fattigvæsenet anvendte endnu i 1800-tallets slutning i stor udstrækning ydelser i naturalier fremfor penge. (Ballerup Stadsarkiv)

Det eneste sted, Hanna Olsdatter optræder, er i kirkebogen i oktober 1868, da hun døde og blev begravet på Ballerup Kirkegård.²³

Åke modtog herefter konstant hjælp fra sognets fattigkasse, som imidlertid fik refunderet udgifterne fra Tårnby Sogn. Sogneforstanderskabet i Tårnby var dog efterhånden blevet temmelig utilfreds med at skulle betale de mange dyre regninger fra Ballerup, og enden på det blev, at Tårnbys fattigforstandere forlangte Åke hjemsendt til Tårnby. Ved Åke Bengtsons afrejse fra Ballerup Sogn skulle han have sine få ejendele med sig til Tårnby, da de jo ifølge loven efter hans død skulle tilfalde den fattigkasse, som forsørgede ham. Det drejede sig om: en seng, en overdyne med fjer, 3 puder, hvoraf de 2 var stoppet med halm, et bord, 2 stole, 2 kasser, 2 gryder og ca. 1 tønde kartofler.²⁴ Det var i september 1869, og i marts 1874 endte Åke sine dage i Tårnby Fattighus, 69 år gammel.²⁵

PÅ FATTIGVÆSENETS REGNING

Nils Andersson, i Danmark blev han kaldt Niels Andersen, kom til Ballerup eller rettere til Måløv Krat fra Kollerød i Lyngesogn i foråret 1874, hvor han var blevet gift og havde fået børn med en dansk pige ved navn Ane Marie Petersen. Han var dengang 38 år gammel og arbejdsmand på Pederstrup Mark.²⁶ I årene 1875 til 1877 kan ægteparret ikke spores, måske har de bare klaret sig selv og evt. været flyttet tilbage til Kollerød, hvor Ane Marie var født.

Fra 1878 er de igen tilbage, idet det fremgår af skattelisterne, at Nils havde tjeneste som arbejdskarl på Byagergård i Pederstrup.²⁷ Samme år begyndte familien at modtage en mindre understøttelse fra fattigvæsenet. Det var dog først i vinteren 1879, at det blev værre. Nils indfandt sig ved fattigkommissionens møde den 6. februar og berettede om sin nød. Han var blevet arbejdsløs og havde 4 børn, hvorfor han fik tildelt ekstra penge og brød, men i

Lautrupgård havde som mange andre store gårde en del småhuse, der anvendtes som bolig for de gifte medarbejdere. Tre af husene, 2 røgterhuse og 1 fodermesterhus, var beliggende i den nordlige del af Lautrupgårdens marker. Husene var beregnet til to eller flere familier. I perioden 1883-1930 boede Kristina Jønsdatter med sin familie i et af disse arbejderhuse. Ca. 1960. (Ballerup Stadsarkiv)

ugen efter var det slut, da han i nogen tid ville kunne få arbejde på Ryttergården i Pederstrup med at slå sten. Familien boede atter som innsiddere i Måløv Krat. I april indfandt han sig igen ved fattigkommissionens møde, denne gang for at fortælle, at konen og 2 børn var syge, og han fik atter tildelt ekstra hjælp dog mod forventning om, at den store hjælp skulle ophøre, når konen blev så rask, at hun ikke længere behøvede pasning.

Den 2. oktober samme år indfandt Nils Andersson sig med en lægeregning, samtidig med at han androg om understøttelse. Det blev vedtaget at betale lægeregningen, men denne gang nægtede man at yde understøttelse. Det varede dog ikke så længe, inden Ane Marie blev bevilget brødhjælp. I de efterfølgende år fik familien bevilget forskellige former for hjælp. Der var bl.a. tale om huslejetilskud og hjælp til indkøb af brændsel samt en rejsevogn til at hente brændet. I efteråret 1882 døde deres

7-årige datter, og da de ikke selv havde råd til at begrave hende, blev der ydet 10 kr. i begravelseshjælp. Få måneder efter døde deres ældste datter på 12 år, også hun måtte begraves på sognets regning.

Sådan fortsatte deres tilværelse i elendighed og dyb fattigdom. De sidste par år boede de i fattighuset, indtil Nils den 4. september 1899 blev indlagt på Kommunehospitalet, hvor han døde 9 dage senere. Nils Anderssons enke, Ane Marie, var flyttet ind til sønnen i København. Her levede hun dels af at handle med blomster og dels af den understøttelse, som hun modtog fra Ballerup Sogns fattigvæsen.²⁸

FAST ARBEJDE PÅ LAUTRUPGÅRD

Landarbejder Karl Bengtsson og hans hustru Kristina Jønsdatter kom til København i oktober 1883, hvorefter de fik arbejde på Ballerups store proprietærgård, Lautrupgård. De kom som så mange andre svenske arbejdere fra Malmøhus Len. Karl var født

1900, at hun "ankom her til Landet den 27. oktober 1883 og fik Tjeneste paa Lautrupgaard i Ballerup Sogn, hvor Hustruen uafbrudt har opholdt sig, medens Manden forlod Kommunen i Juli Maaned 1898".

Afhøringen blev foretaget af Ballerup-Måløv Sogneråd i forbindelse med, at Kristina ansøgte om hjælp fra kommunens fattigvæsen. Hun var nu 65 år, og hendes arbejdsevne var svækket. Manden havde forladt hende, og hun havde opholdt sig i kommunen i så mange år, at hun fik tilstået en understøttelse i form af betaling af den husleje, som hun skulle give for at bo hos sin ældste datter og svigersøn, der også arbejdede på Lautrupgård og boede i et af gårdens arbejderhuse. I 1911-12 drejede det sig om 16 kr. pr. kvartal.²⁹

Kristina blev indtil sin død i 1930 boende hos svigersønnen og fik i perioder med sygdom forøget understøttelse af kommunens fattigvæsen. Hun levede på et absolut eksistensminimum, noget der ikke blot var de svenske landarbejderes skæbne. Også en stor del af det danske landarbejderproletariat havde i deres alderdom kun den offentlige fattigforsorg at ty til. Ganske vist var der i 1891 indført en lov om aldersunderstøttelse, men for at opnå denne understøttelsesform skulle forskellige betingelser være opfyldt.

Karl Bengtsson havde forladt sin kone og Ballerup Kommune i 1898, men allerede i februar 1899 får vi via et brev fra Gentofte-Ordrup Sogneråd at vide, at politiet havde indlagt ham på Stolpegården, der dengang var en fattiggård, dvs. datidens form for tvangsarbejdsanstalt. Da Bengtsson havde erklæret, at han var forsørgelsesberettiget i Ballerup, blev der forespurgt om "hvor han ønskes afleveret". Om han på daværende tidspunkt vendte tilbage til

Den lokale kunstmaler Thorvald Fr. Andersen malede i 1920'erne dette maleri af Karl Bengtsson, der sammen med sin familie indvandrede fra Sverige i 1883. Han fik arbejde på Lautrupgård, hvor han opholdt sig til 1898. I sine sidste leveår boede han i Ballerup Fattighus. (Ballerup Stadsarkiv)

i 1851, mens Kristina var noget ældre, nemlig fra 1835. De var blevet gift i juni 1879, og med sig havde de to børn: Anna Mathilda og Tekla Elise, der var født henholdsvis 1873 og 1878.

Familien Bengtsson havde siden deres ankomst i 1883 haft fast arbejde og ophold på Lautrupgård indtil 1898. Dette fremgår af en afhøring af Kristina Jønsdatter i april

Ballerup, ved vi ikke, i hvert fald var Ballerup Kommune ikke umiddelbart parat til at godkende, at Karl Bengtsson var forsørgelsesberettiget her. Først i 1916 foreligger der atter spor, idet et brev fortæller, at han havde skaffet sig arbejde i Sæby ved Høng, men at fattigudvalget i Korsør havde måttet forsyne ham med "*nødvendig Beklædning og Tærepeng: 2 Kr.*", som de, sammen med øvrige udgifter på ham, ønskede refunderet.³⁰

Endelig kan det fra 1918 i de kommunale skattemandtale ses, at Karl Bengtsson var kommet tilbage til Ballerup, hvor han fra 1918 havde ophold i byens fattighus.³¹ Her døde han den 17/8 1929, 78 år gammel. Han blev overlevet af sin fraskilte kone, Kristina, der døde i 1930, 95 år gammel. De havde haft et langt og slidsomt liv i fattigdom, og hvad deraf følger, noget vi nok i dag har svært ved rigtig at forestille os, men var de blevet i Sverige, havde de måske ikke engang overlevet. Også deres børn og børnebørn overlevede, og i begyndelsen af 1930'erne flyttede de bort fra Ballerup.³²

ET GODT PARTI – DANSK GIFT

Rønhøjgård var den største gård i den lille landsby Ågerup, der er beliggende lidt sydvest for Ballerup. På Rønhøjgård begyndte man i midten af 1850'erne at ansætte svenske tjenestefolk, og i de næste 20 år kan vi konstatere, at der næsten konstant var en eller to svenskfødte personer ansat på gården.³³

Den daværende ejer af Rønhøjgård, Niels Eriksen, havde i 1832 giftet sig til gården. Han var ung, han var ledig, og så var han gårdmandssøn fra nabogården og måtte vel dermed anses for en rimelig partner til den noget ældre Johanne Hansdatter, der året før var blevet enke og dermed ejer af Røn-

højgård. Enken døde imidlertid i 1854, hvorefter Niels Eriksen drev gården ved hjælp af sin datter og svigersøn samt tjenestefolk, ofte svenskere.³⁴ Således kom den 20-årige Beate Christina Andersdotter fra Halland til Rønhøjgård i sommeren 1856. Ved årsskiftet 1858/59 meldte hun igen tilgang til Rønhøjgård, men samtidig oplyses det i en anmærkning, at hun havde meldt afgang i oktober (1858) uden at flytte.³⁵

I sommeren 1860 fødte Beate en søn, der fik navnet Johan Edvardt Eriksen. Efter navnet at dømme var det Niels Eriksens søn, men der står intet i kirkebogen om, hvem faderen var. At Beate fortsat befandt sig på Rønhøjgård, kan vi se i kirkebogen, idet hun i sommeren 1862 fødte en datter. Denne gang stod Niels Eriksen anført som barnefader, og de fortsatte med at få børn. Således fødte hun i 1864 en søn, og i august 1868 fik de tvillinger, en dreng og en pige. Endelig i september 1868 giftede den 61-årige gårdejer sig så med sin svenske tjenestepige, der herefter blev benævnt Andersen i stedet for Andersdotter.³⁶ Beate var i øvrigt siden sommeren 1863 avanceret til husbestyrerinde på gården, da Niels Eriksens svigersøn og datter af første ægteskab nu havde fået deres egen lille gård, Højvænget, matrikel nr. 2b i Ågerup, som var en udstykning fra Rønhøjgård.³⁷

Niels Eriksen døde i februar 1882, hvorefter Beate eller Stine, som hun blev kaldt i folketællingerne, indtil sin død i november 1901 sad som ejer af Rønhøjgård med sin næstældste søn som bestyrer.³⁸

Beate Christina Andersdotter er den eneste svenskfødte tjenestepige, der her i Ballerup-Måløv Sogne i 1800-tallet opnåede at blive både gårdmandskone og senere gårdejer, endda på en af de større gårde i

sognet. De få svenske tjenestepiger, der blev dansk gift og bosat i Ballerup området, fandt deres ægtefælle blandt de socialt lavere klasser som f.eks. Maria Andersdatter. Hun blev også dansk gift, men med en tjenestekarl fra Lautrupgård. Maria var 26 år, da hun første gang kom til Ballerup i maj 1861. Hun blev ansat som tjenestepige ved Ballerup Mølle, hvor hun var 1 år. Herefter tog hun til København. Inden november 1863 havde hun imidlertid haft tjeneste i Herlev, hvorfra hun kom, da hun tiltrådte som tjenestepige på Lautrupgård.³⁹

Her mødte hun den jævnaldrende Jens Andersen fra Græsted i Nordsjælland. De blev gift den 19. maj 1865 og fik bolig i et af Lautrupgårds ca. 10 arbejderhuse. Jens og Maria blev på Lautrupgård indtil sommeren 1871, hvor de ligesom mange andre landarbejdere rejste videre til et "bedre sted". For dem blev det Brønshøj.⁴⁰

BENDTE NILSDATTER OG HENDES EFTERSLÆGT

Der var som tidligere nævnt kun ganske få svenske indvandrere, der bosatte sig i Ballerup for en længere periode, og de, der blev, var de gifte, hvad enten de var dansk eller svensk gift. Men også de gifte rejste tit videre, ligesom deres børn og børnebørn enten forsvandt ud af sognet eller simpelt hen døde.

Vi har dog fundet et enkelt tilfælde, hvor en del af en svensk indvandrerkvindes efterkommere blev i lokalområdet, ligesom flere af dem blev svensk gift. Vi har derfor forsøgt at følge sporene i kildematerialet gennem flere generationer for at få et indtryk af, hvorvidt der skete erhvervsmæssige og sociale ændringer opad eller nedad for de næste generationer, og hvordan en

sådan indvandrerfamilies skæbne kunne udforme sig.

Bendte Nilsdatter var født i Skåne, og hun var ca. 18 år, da hun drog over Sundet og tog tjeneste på Engbjerggård i Vallensbæk. Ved folketællingen i 1801 træffer vi hende i Værløse på Jonstrup Manufakturfabrik. Bendte var i mellemtiden blevet gift med den 32-årige Hemming Christensen, der var tjenestekarl og født i Værløse. Da de i 1794 fik deres første barn, Christen, opholdt de sig i København. I 1801 bestod familien i øvrigt af en 4-årig datter, Hemming Christensens ugifte broder, der ernærede sig som daglejer samt Bendtes moder, Ingeborg Jensdatter, der var 68 år, enke og næsten blind.⁴¹

Et eller to år efter flyttede Hemming og Bendte til Ballerup, hvor deres søn Peder blev døbt, og i 1805 kom der endnu en søn Hans, som imidlertid døde 10 måneder gammel. Nu var familien flyttet til Måløv, og ifølge en registrering af svenskere i 1808 boede de til leje i et hus på Måløv Mark. De fortsatte med at få børn: Ingeborg i 1807, Jakob og David i 1811, begge døde ved fødslen, og endelig Ole Hemmingsen i 1816.⁴²

Bendte Nilsdatter døde i 1842, og Hemming søgte fattigvæsenet om begravelsehjælp til sin kone. I 1844 fortæller fattigvæsenetsprotokollen, at Hemming Christensen, der er 76 år gammel, var meget svag og trængende, hvorfor han i årene fremover til sin død i maj 1848 fik tildelt hjælp i form af brød, gryn og penge.⁴³ Ligesom alle andre fattiglemmer var hans ejendele noteret af degnen. Det var betingelsen for at få fattighjælp, idet disse ejendele, ved den fattiges død, ubeskåret skulle tilfalde fattigkassen. Hemmings (og Bendte Nilsdatters) efterladenskaber var i sammenligning med

andres ikke helt ringe, men han havde også klaret sig indtil konens død, hvor følgende ejendele blev noteret: et sengested med omhæng, en rød og grønstribet overdyne, en blåstribet underdyne, to hovedpudder, to lagner, et hængeskab, en gammel slagbænk, en lænestol, et bord, en bænk, et spejl, en gryde, en spand, en ildtang, en træfod, en krukke, et saltkar, en musefælde, et lerkrus, en økse og en båndkniv.⁴⁴

Bendte Nilsdatter og Hemming Christensen havde næppe haft et let liv. Hemming ernærede sig og sin familie som stenhugger i den tid, de boede i Ballerup, men de havde flakket meget omkring, og de var fattige livet igennem, om end rige på børn, hvoraf 3 døde som helt små. Nr. 3 i søskendeflokken, Peder, nåede at blive 35 år gammel, og han boede hele sit liv hos forældrene, som måtte passe ham, da han var erklæret "vanvittig", og derfor blev forsørget af fattigvæsenet.⁴⁵ Datteren Ingeborg fik i 1830 et "uægte" barn, Ane, som Bendte og Hemming også måtte tage sig af i de første 4-5 år. Ingeborg blev dog samme år gift med barnets far, Jens Jensen, der var jordbruger i Brøndbyøster, og de fik 4 andre børn, men Ane flyttede af en eller anden grund ikke straks med til Brøndbyøster.⁴⁶

Den ældste søn, *Christen Hemmingsen*, født i 1794 i København blev gift omkring 1825 med Sidse Hansdatter fra Sneslev Sogn ved Sorø. Omkring 1835 var Christen Hemmingsen sammen med hustru og en datter flyttet til Ballerup Overdrev som indsidder. Her fik de endnu en datter i sommeren 1836, som blev døbt i Ballerup Kirke og konfirmeret her i 1850. Christen ernærede sig som daglejer, men i 1853 døde han af "*drikfældighed*", som præsten havde anført i kirkebogen. Hans enke Sid-

se blev året efter mandens død gift igen, også med en daglejer.⁴⁷

Christen og Sidses ældste datter, Ane Benthine, rejste som tjenestepige og med godt skudsmål til Hjortespring i Herlev i maj 1843. I november 1844 flyttede hun videre til Lyngby, og hun er næppe vendt tilbage til Ballerup, idet der her ingen spor findes efter hende, heller ikke i kirkeboogens afsnit for vielser.⁴⁸

Den yngste datter, Karen Marie, gik i skole i Ballerup, hvor hun trods over 40 dages forsømmelse på et halvt år i sidste klasse havde ret pæne karakterer, mg, i både boglæsning, religion, "*skjønsskrivning*" og tavleregning. Ud over disse fag havde hun i geografi også lært om Danmark samt en "*kort Udsigt over Europa, de øvrige Verdensdele og Globus, hermed forbundet lidt af Fædrelandets Historie*".⁴⁹ Også Karen Marie kom efter konfirmationen ud at tjene. Hun flyttede til Brøndbyøster i 1852 og vendte heller ikke tilbage til Ballerup.⁵⁰

Den ældste datter, *Sidse Hemmingsdatter* døde formentlig som barn, da hun ikke fulgte med familien til Ballerup. Peder Hemmingsen, der blev født i juni 1803, var som nævnt erklæret "vanvittig", og han blev da heller ikke konfirmeret. Han boede hos forældrene, men blev forsørget af fattigvæsenet indtil sin død i 1838. Det næste barn, sønnen Hans Hemmingsen, blev født i august 1805, men han døde 10 måneder senere.⁵¹

Ingeborg Hemmingsdatter, der blev født i Måløv 12. juli 1807, har været vanskelig at følge. Vi kan konstatere, at hun blev gift i 1830 med jordbruger Jens Jensen fra Brøndbyvester. Ud over det såkaldte uægte barn, Ane Jensdatter, som i nogle år blev hos bedsteforældrene i Ballerup, fik de 3 børn i Brøndbyvester, og den yngste fra

1843 blev døbt i Ballerup Kirke. De boede i Ballerup også i 1845, hvor manden havde skiftet erhverv fra gårdmand til kludesamler, men herefter flyttede de atter tilbage til Brøndbyvester.⁵² Pludselig i 1880 optræder Ingeborg, der var blevet enke, i både folketælling og fattigvæsenetsprotokol for Ballerup, men kun det ene år.⁵³

Bendte Nilsdatters og Hemming Christensens yngste søn, *Ole Hemmingsen*, som blev født i Ballerup Sogn, gik i skole og blev konfirmeret her, om end han ifølge skoleprotokollen flere gange havde forladt sognet, formentlig fordi han var ude at tjene. Han vendte imidlertid tilbage til Ballerup Skole, hvor han havde en del forsømmelser, men dog ikke udpræget mange. Årsagen var ofte deltagelse i forskellige former for markarbejde, kartoffeloptagning o.l. Hans karakterer var ikke noget at prale af, undtagen når det gjaldt indenadslæsning, hvor han lå rimeligt mellem g og mg. I andre fag som religion, hovedregning, kundskab og tavleregning var det tg eller mådelig, altså helt i bund.⁵⁴

Han blev konfirmeret i Ballerup Kirke i 1830, og kom formentlig umiddelbart herefter ud at tjene. Ved folketællingen i 1834 opholdt han sig ikke i Ballerup Kommune, men i 1840 og 1845 var han at finde som ugift tjenestekarl på gårde i Ballerup. Samme år blev han gift med Anne Margrethe Jensdatter. Tilsyneladende havde han allerede været gift en gang tidligere, nemlig i 1838 med pigen Anne Jensdatter, men ud over kirkebogens oplysning herom, har det ikke været muligt at verificere dette udsagn. Der har dog næppe været flere personer med navnet Ole Hemmingsen født i 1816, idet navnet Hemmingsen var ret sjældent forekommende.⁵⁵

Anne Margrethe Jensdatter og Ole Hem-

mingsen flyttede en del rundt, bl.a. opholdt de sig i Lille Værløse i 1846, hvor Ole på grund af et benbrud og konens sygdom flere gange måtte have hjælp fra Ballerup Fattigvæsen. I 1854 var de indsidderne i Farum, og i 1855 flyttede de til Glostrup.⁵⁶ De fik 2 børn, Peter og Benthe Kirstine, som efter moderens død på Almindeligt Hospital i september 1858, blev sat i pleje. Faderen var nemlig på daværende tidspunkt indsat som forbedringshusfange og kunne ikke tage sig af dem. Benthe på knapt 3 år blev i Hvissinge, hvor de havde boet, og Peter, der var ca. 13 år gammel, kom ved slægtninges hjælp i tjeneste i Vallensbæk. Da børnene ved moderens død og faderens fængsling havde været "*aldeles blottede for de nødvendigeste Klædningsstykker*", blev Ballerup Sogneforstanderskab af amtet pålagt at betale, ligesom de skulle betale for børnenes pleje. Derfor valgte man at hente dem hjem til forsørgelse i Ballerup. Peter blev tjenestedreng på Højagergård hos Just Reimer samtidig med, at fattigvæsenet betalte et mindre beløb ugentlig til hans underhold.⁵⁷ Jo ældre og større et plejebarn var, jo mere kunne de arbejde for føden, og dermed blev tilskuddet fra fattigkassen til plejeforældrene lavere.

Den 29. december 1860 blev Ole igen en fri mand. Han havde ifølge en skrivelse fra Københavns Amts Søndre Birk "*hensiddet i Arresten som Mistænkt for Tyveri*", men nu løsladt og hjemsendt til forsørgelseskommunen Ballerup.⁵⁸ Her begyndte Ole på en frisk, han giftede sig på ny, denne gang med Bendte Hansdatter, der var enke og under fattigvæsenets forsorg, idet hun havde 3 børn. Sammen fik de sønnen Hans i 1864, og ved folketællingen i 1870 boede Ole Hemmingsen på Måløv Mark tilsyneladende uden sin kone, men sammen med

“sine” 5 børn. I sommeren 1880 døde Ole Hemmingsen 65 år gammel, og ligesom moderens, den svenske Bendte Nilsdatters, øvrige efterkommere, endte han sine dage som fattiglem og blev begravet på fattigvæsenets regning.⁵⁹

Om Ole Hemmingsens børn med Anne Margrethe Jensdatter kan kort fortælles om sønnen, *Peter Olsen*, at han blev konfirmeret i Måløv Kirke i 1861, hvorefter han kom ud at tjene. Da han var 19 år gammel, dvs. pr. 1. maj 1866, besluttede han at flytte til København, og siden har han ikke kunnet spores i Ballerup-Måløv.⁶⁰

Datteren *Benthe Kirstine* var født i Glostrup i 1857, hun blev sat i pleje efter moderens død hos en indsidder i Hvissinge, og hun blev konfirmeret i Ballerup i 1871 med karaktererne g i kundskab og mg i opførelse.⁶¹ Allerede som 17-årig blev hun gift med den 32-årige svenske tjenestekarl, Niels Jønsson. De tjente begge to i Skovlunde. Han var kommet fra Selsø til Skovlunde i marts 1874, og i november samme år blev de gift i Ballerup Kirke. De første år boede de som indsiddere i Måløv Krat. Her fik de i 1876 og 1877 henholdsvis en datter og en søn. Senere flyttede de til Smørum og Pederstrup, hvor de i 1881 og 1883 fik henholdsvis sønnerne Oluf Henning og Niels Peter.⁶²

I Pederstrup havde Niels Johnsen, som han nu kaldte sig, noget midlertidigt tærskearbejde, men ifølge en afhøring fra 1883 hos fattigvæsenets bestyrelse kunne han dog ikke ernære familien ved dette arbejde. Deres samlede bohave, sengeklæder og gangklæder vurderedes til i alt 100 kr. Der bevilgedes derfor til husleje kr. 16,50 i offentlig understøttelse pr. kvartal, men Niels var forsørgelsesberettiget i Ledøje-Smørum, hvor han tidligere gennem længere tid

havde haft ophold og arbejde på godset Edelgave, så regningen gik videre. Ledøje-Smørum Sogneråd betalte, men de syntes nu, at det var “*meget paafaldende, at en saa ung Mand ikke selv kunne forsørge sin Familie*”. I øvrigt så sognerådet sig muligvis nødsaget til at forlange ham hjemsendt til Ledøje Fattighus.⁶³ Endnu i 1888 befandt familien sig dog i Ballerup Kommune, men herefter er de flyttet, muligvis til Hjortespriug, og i 1891 døde Niels Johnsen, alias Niels Jønsson. I 1906 skrev Gladsaxe-Herlev Sogneråd til Ballerup, at arbejdsmand Niels Johnsens enke var flyttet fra Hjortespriug til Skovlunde, og at der var udbetalt hende 4 kr. ugentlig, sidste gang den 15. november.⁶⁴

I marts 1911 fremgår det af Benthe Kirstines sag, at hun nu boede i Værløse, men i maj 1912 skrev sognerådsmedlem P.C. Tüchsen til sine kolleger i Ballerup-Måløv Sogneråd, at han havde læst i Socialdemokraten om en “*forhutlet Kvinde her i Byen*”, og at han havde erfaret, at hendes navn var Benthe Johnsen. Tüchsen anmodede sognerådet om straks at tage sig af hende og anbringe hende på fattighusets sygestue.⁶⁵ Men Tüchsen tog fejl, det var et af Benthe Kirstines og Niels Jønssons (Johnsen) 7 børn, datteren Rigborg Antoinette Johnsen, sagen drejede sig om. Benthe Kirstine var ganske rigtig flyttet til Ballerup, hvor hun boede sammen med sine to yngste børn samt Rigborg.

Rigborgs sagsmappe er særdeles fyldig med masser af politiafhøringer. En af disse afhøringer er dateret mandag den 23. september 1912 og skyldes, at moderen Benthe Kirstine, der nu var 55 år, indfandt sig på Ballerup Politistation for at anmelde sin datter Rigborg, der jævnlig øvede vold mod hende.

Station: *Ballerup.*Fremlagt i Københavns Amts
Søndre Birks Politiret, d.

Rapport.

Mandagen den 16 September 1912.

Bagerens Christensen
 på Ballerup Mølle ind-
 fandt sig Dags Aften kl. 11
 her på Stationen og an-
 melte, at Rigborg Johnsen
 lå i Græften ved Frederiks-
 sunds Landevej udenfor Møllen
 sammen med en Pisse.
 Hun hylede og skreg af og
 til, og hun skræmmede
 derved de vejfarende Damer

Politirapport fra 1912. Der blev skrevet mange politirapporter om den alkoholiserede og nærmest sindssyge Rigborg Johnsen, indtil hun i 1913 blev tvangsindlagt på Holbæk Amts Arbejds-, Tvangsarbejds- og Sindssygeanstalt. Hun var datter af den svenskfødte arbejdsmand Niels Jønsson og oldebarn af den svenske tjenestepige Bendte Nilsdatter, der efter at være blevet dansk gift flyttede til Ballerup ca. 1803. (Ballerup Stadsarkiv)

Om datteren forklarede hun følgende:
 "For 4 a 5 Aar siden begyndte Rigborg at drikke, og det har efterhaanden taget til i en saa foruroligende Grad, at hun nu undertiden drikker indtil ½ Liter Brændevin om Dagen. Rigborg arbejder kun lidt nu og da for

at tjene lidt Penge til Indkøb af Drikkevarer, hun træffer dog ogsaa tit sammen med Vagabonder, der giver hende Brændevin.

Om Rigborg er usædelig, ved Anmelderen ikke, men hun antager, at hun er det, idet hun jo ofte søger omgang med mandli-

ge Personer, og hun har undertiden forlangt saadanne indladt i Anmeldersens Lejlighed om Natten, hvilket Anmelderen bestemt har modsat sig. Anmelderen har flere Gange betydet Rigborg, at hun maatte søge sig et andet Logi, da Anmelderen ikke vedblivende kunde give hende Mad og Husly, men hertil har Rigborg intet Hensyn taget. Anmelderen har flere Gange aflaaet Døren for hende, men Rigborg har saa ituslaaet Vinduesruderne og paa den Maade tiltvunget sig Adgang til Lejligheden, som er en lav Stue i et gammelt Hus. Rigborg har i Løbet af Sommeren slaaet Ruder itu for ca. 7 Kr.

Anmelderen har ogsaa nægtet Rigborg Mad, men saa tager hun den selv. Det er ogsaa flere Gange haendet, naar den Mad, som Anmelderen har serveret for hende, ikke smagte hende, at Rigborg har kastet baade Tallerkenen og Maden i Ansigtet paa Anmelderen, dette skete sidste Gang i Lørdags med en Tallerken Kaal. Rigborg har ogsaa hyppigt kastet Flasker efter Anmelderen. Rigborg er raa og brutal og udskaelder jævnlig Anmelderen for Luder og Rallike m.m. ...". Og sådan fortsætter det et par sider endnu, ligesom de andre rapporter, der er skrevet af den lokale betjent, naar han har fundet hende døddrukken i en grøft eller andet steds, bestemt ikke omtaler hende pænere. Først i marts 1913 blev der taget skridt til at hjælpe Rigborg og måske især byen af med problemet, idet hun var til "*stor Forargelse og Gene for Byens Beboere*". Hun blev tvangsindlagt på Holbæk Amts Arbejds-, Tvangsarbejds- og Sindssygeanstalt, hvor hun trods mange anmodninger og tryglebrev om løsladelse først i 1918 kom ud herfra og hjem til moderen i Ballerup, hvor hun boede indtil 1923. Herefter forsvandt hun ud i den blå luft, mens moderen blev boende i Ballerup til sin død i 1929.⁶⁶

Også flere af Benthe Kirstines andre børn er af forskellige grunde at finde i fattigvæsenets arkiver. Én er åndssvag, en anden subsistensløs, en tredje må ofte søge om hjælp på grund af forskellige sygdomme.⁶⁷ Alt i alt må det siges, at den sociale arv har hvilet tungt også på denne fjerde generation af Bendte Nilsdatters efterkommere.

Ole Hemmingsen fik også et barn med sin sidste kone, Benthe Hansdatter. Det var sønnen *Hans Olsen*, der blev døbt og konfirmeret i Måløv Kirke i henholdsvis 1864 og 1878.⁶⁸ Han kom allerede i 1877 i tjeneste på Ballerup Kro, men juledag samme år gik det galt for Hans. Han fik knust den ene hånd i en hakkelsesmaskine og måtte omgående under lægebehandling. Aftalen mellem Hans og lægen var, at han skulle betale regningen, naar han til maj fik sin tilgodehavende løn udbetalt, men som lægen skrev til sognerådet: "*Fuglen – jeg mener Karlen var fløjen allerede længe forinden*". Hans vendte aldrig tilbage til Ballerup.⁶⁹

Så var der Ole Hemmingsens koners børn, hvor i hvert fald *Jens Hansen* i denne sammenhæng har en vis interesse. Han var søn af Benthe Hansdatter og var kommet til verden på Fødselsstiftelsen i København 11. juli 1850. Han boede hos Ole og Benthe i 1870 og blev betegnet som "*deres søn*", og i erindringer, skrevet af én af Jens's sønner, benævnes Ole Hemmingsen som hans farfar. Jens giftede sig i 1874 med Emilie Petronella Andersdotter. Hun var født i Ystad i Sverige. Vi ved ikke, hvornår hun kom til Danmark, men vi ved, at parret flyttede fra Amager til Måløv i 1875.⁷⁰ Da Jens ikke var den eneste i "*søskendeflokken*", der blev svensk gift, så er spørgsmålet, om valget af en svensk ægtefælle beror på tilfældighed, måske fordi der i Kø-

Brøndgården var en af de Ballerup-gårde, der i 1800-tallets sidste halvdel havde mange svenskfødte folk i deres tjeneste. I årene omkring 1900 arbejdede og boede stenhugger Jens Hansen og hans hustru Emilie Petronella Andersdotter på Brøndgården. Ca. 1950. (Ballerup Stadsarkiv)

benhavnsområdet opholdt sig mange svenskere, eller om man i familien Hemmingsen traditionsmæssigt havde en vis kontakt med familie og venner i Sverige og svenskere i Danmark.

Jens og Petronella eller Pernille, som hun kaldtes, fik 9 levendefødte børn samt 2-3 dødfødte. Den mellemste af drengene, Emil William Hansen, født 1883, har fortalt sine erindringer til Nationalmuseet i 1974. Han fortæller her om farfaderen, Ole Hemmingsen, at han var en meget kraftig og stærk mand, der kunne tage en tønne rug under hver arm og gå med. Faderen, Jens Hansen, var stenhugger, socialist og afholdsmand. Han blev medlem af Socialde-

mokratisk Vælgerforening i Ballerup efter dennes oprettelse i 1892. Hans engagement i afholdslogen "Kærlighedens Værk" var formentlig dels inspireret af vælgerforeningens aktive medvirken på dette område, og dels fordi han via sine familierelationer alt for godt kendte til brændevinens totalt ødelæggende og ruinerende virkninger på fattigfolk.

Moderen beskrives som "en arbejdsom kvinde, der trods mange børn gik på arbejde. Hun lugede roer og var med til at høste, og om efteråret hjalp hun med til at tærskes hos bønderne. Om efteråret gik vi i skoven, Hareskoven, og plukkede bukkar, som vi solgte i København, ligeledes plukkede vi

hindbær i skoven, som vi også solgte. Om vinteren samlede vi nedfaldne grene i skoven, som vi brugte sammen med tørv, idet far fik køretøj af bønderne imod at passe deres bier, da min far var meget interesseret i biavl. ... Min mor syede vort tøj, vi var om ikke noble, så dog altid rene og hele". Beskrivelsen af moderens medvirken til familiens økonomi ved et utal af sæsonbetonede småjobs har uden tvivl gjort sig gældende også for tidligere generationers gifte "husmødre", som deres erhvervsbetegnelse oftest lød.

Det første barndomshjem, Emil husker, var en stue med lergulv og bilæggerovn. Det næste havde trægulv, og så var der en anden og mindre stue samt køkken med åben skorsten. Lejen var 20 kr. om året. Møblementet bestod af en slagbænk, en dobbeltseng, et skab, en kommode samt bord og stole. *"Slagbænken var til at trække ud, så der kunne ligge 6 børn, idet vi lå i hver sin ende"*.

Emil fortæller videre, at det ikke altid var let at skaffe føden til så mange, og der var tit smalhals især om vinteren, men det hjalp, at moderen og de større børn efter høsten samlede aks på markerne. Ligeledes fik de af bønderne lov til at samle kartofler op fra marken, når bonden havde taget, hvad han ville have. Dette gav som regel et par tønder.

"Når vinteren var særlig hård og slem, gav bønderne af deres beholdning, og så fik de fattige, som vi jo hørte til, mærker, så vi kunne gå på Pederstrup Mølle og få etispund brød. ... Men efterhånden, som socialisterne fik magt, så bedredes kårene, så gik det så godt for mine forældre, så til sidst, da vi børn var kommet hjemmefra, kunne de købe et pænt lille hus med 2-værelses lejligheder".⁷¹

SAMMENFATNING

Fra midten af 1850'erne begyndte en tiltagende indvandring af svensk arbejdskraft til Ballerup Kommune. Det var helt overvejende tjenestetyende/sæsonarbejdere, der tog arbejde i området for en kortere periode, hvorefter de rejste videre til anden tjeneste især i omegnskommunerne og i København, eller de tog turen over Øresund tilbage til Sverige. Nogle kom igen, og nogle ganske få bosatte sig her i en længere årrække eller resten af deres liv. Der havde ganske vist før 1850'erne været svenskere i området, men det var forholdsvis få, sammenholdt med det ret store antal, der igennem resten af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet prægede Ballerup Kommunes befolknings sammensætning. Derimod var der kun ganske få andre udlændinge.

Det er ikke muligt, ud fra det eksisterende kildemateriale, at tegne et præcist billede af hvor mange svenskfødte personer, der tog ophold i Ballerup-området. Mindre end halvdelen meldte til- og afgang hos præsten, som de ifølge lovgivningen ellers skulle, men for perioden 1855-1859 var 18 % af samtlige tilgangsmeldte svenskere, dvs. 117 ud af i alt 645 personer. Kommunens samlede befolkningstal var i 1855 på 1.736 indbyggere. Blandt de svenskere, som det har været muligt at registrere i perioden 1830 til 1880, var der dobbelt så mange mænd som kvinder, og ca. 75 % af dem var i den mest arbejdsdygtige alder, 20-39 år. Over 80 % af de svenskere, der fandt vej til Ballerup, var beskæftiget indenfor landbruget som tjenestetyende. En anden om end meget mindre gruppe udgjorde håndværkssvendene. Det var især smede, skrædere, møllere, bagere og tømrere, alle sammen håndværkere, som servicerede landbruget.

Det var især de større gårde i Ballerup og Skovlunde samt Ballerup Mølle og Ballerup Kro, der tog svenske arbejdere i deres tjeneste. Selvom en del tjenestefolk blev hyret til sæsonarbejde i korte perioder på få uger eller måneder, så var den almindeligste tjenestetid dog på det, også for danskerne, normale halve eller hele år, inden de drog videre til et nyt og "bedre" sted ofte i København eller i en af omegnskommunerne.

En ikke ubetydelig del vendte hjem til Sverige for så senere at dukke op igen enten her i kommunen eller andetsteds. Mange af tilflytterne kom da også direkte fra Sverige via København til arbejdspladsen i Ballerup eller Skovlunde samt i en del tilfælde Ågerup og Pederstrup, men sjældent til Måløv, idet gårdene her tilsyneladende kun i ganske enkelte tilfælde har benyttet svensk arbejdskraft. Denne forskel kan hænge sammen med det faktum, at Ballerup og især Skovlunde var beliggende så nær København, at de havde en jævnlig handelsmæssig og anden kontakt til hovedstaden. Måløv lå for langt uden for den såkaldte "Mælkevej",⁷² og først med anlæggelsen af Frederikssundsbanen i 1879 fik også Måløv en reel mulighed for transport af varer til det københavnske marked.

Til de mere bofaste svenske indvandrere hørte helt overvejende de gifte personer, men også blandt de gifte, hvad enten de var svensk eller dansk gift, var det almindeligt at drage videre til en ny plads. Nogle få blev dog boende i kommunen, om end de også her flyttede en del rundt, alt efter hvor der var mulighed for at finde arbejde af en eller anden slags. Smedesvendene Johannes Lundberg og hans kone Bengta havde således efter et kortere ophold i Ågerup haft held til at slå sig per-

manent ned i Ballerup by, indtil deres 4 børn nogle år efter omkom ved en ildebrand. Herefter rejste de i 1865 hjem til Sverige, men Lundberg vendte tilbage. Vi kan herefter følge ham, hvordan han tog tjeneste forskellige steder også uden for Ballerup Kommune, og flere gange tog han tilsyneladende turen over Øresund hjem til Sverige og tilbage igen.

En af de ting, der kendetegner de svenske eller svensk/danske familier, er de hyppige flytninger. Om de danske (land)arbejderfamilier havde en tilsvarende høj mobilitet, har det af tidsmæssige årsager ikke været muligt at undersøge i denne forbindelse, men det ville have været interessant at kunne sammenligne. Blandt svenskerne gør dette sig bl.a. gældende for Bendte Nilsdatter og hendes efterkommere, som alle havde en social meget lav status. Kun ganske få af de svenskfødte indvandrere var egentlig bofaste. Her kan først og fremmest nævnes tjenestepigen Beate Christina Andersdotter, der blev gårdmandskone og gårdejer i Ågerup. Endvidere var der "tømmermanden" fra Skåne, Nils Peersen, der opnåede at blive husejer og aftægtsmand, om end det med aftægten var så som så, idet fattigvæsenet måtte tage over. Endelig kan nævnes Karl Bengtssons hustru Kristina Jønsdatter, der forblev i sin tjeneste på Lautrupgård, og som boede i et af gårdens arbejderhuse, først sammen med sin mand og siden, da han stak af, som lejer hos datter og svigersøn. Trods arbejdsmæssig stabilitet måtte fattigvæsenet også her yde tilskud til hendes livsophold på hendes gamle dage.

De ugifte tjenestefolk, såvel som håndværkssvendene, boede og spiste hos deres arbejdsgiver. Til de større gårde hørte der ofte et eller flere arbejderhuse, hvor for-

trinsvis de gifte familier var indlogeret. Ellers boede de gifte svenskere oftest til leje som inderster, f.eks. Benthe Kirstine, der var barnebarn af den svenske tjenestepige Bendte Nilsdatter og gift med den svenske tjenestekarl og arbejdsmand Niels Jønsson. Hun boede så sent som i 1912-1913 sammen med to mindre børn og den nærmest sindssyge voksne datter i én lav stue i et gammelt hus. Emil W. Hansens beskrivelse af sit første barndomshjem fra 1880'erne bestod også af en enkelt stue med lergulv og bilæggerovn. Et ti-år senere var de flyttet til et sted, hvor der var to stuer samt et køkken med åbent ildsted.

De fattige familier boede tæt og på en meget lille plads, der som i Åke Bengtsons tilfælde af lægen betegnedes som særdeles usund og fugtig. Også deres bohaver var yderst sparsomt. Det var ikke meget Åke Bengtson fik med sig til fattighuset i Tårnby.

Forsøget med at følge Bendte Nilsdatter og hendes efterkommere kan fortælle, at de 3 første generationer levede i stor fattigdom og befandt sig livet igennem på samfundets sociale bund.

Af 2. generation, altså Bendte Nilsdatters børn, var der kun 4 ud af 8, der nåede at blive voksne. Heraf døde den ældste søn af druk, den næste var erklæret vanvittig og var under fattigvæsenets forsyrg til sin død som 38 årig. Den yngste søn Ole blev på et tidspunkt sat i fængsel sigtet for tyveri, og han fik det meste af sit liv hjælp fra fattigvæsenet til familiens forsyrgelse.

Kendskabet til 3. generationens videre livsskæbne er begrænset til dem, der blev i Ballerup. Det vil i praksis sige Bendte Nilsdatters yngste søn Ole Hemmingsens børn og hans koners børn, hvoraf i hvert fald 2 blev gift med en svensk indvandrer, nemlig

datteren Benthe K. Olsen og stedsønnen Jens Hansen.

Deres børn, 4. generation, blev født i 1800-tallets sidste årtier, og deres barndom og ungdom kan ligesom de 3 tidligere generationer beskrives med et fælles ord: fattigdom, om end med en vis grads forskel, idet Jens Hansens familie tilsyneladende var lidt bedre stillet end Benthe Olsens, som var under fattigvæsenets forsyrgelse. Men at fattigdommen også hos Jens Hansen var stor, fortæller sønnen Emil om i sine erindringer, bl.a. at forældrene for at mindske børneflokken omkring 1890 sendte den ældste og yngste datter med deres faster til Amerika, og siden da så Emil ikke sine 2 søstre.

Fælles for de svenske indvandreres ellers forskellige livsskæbner, uanset tidsperiode, var fattigdommen og de deraf ofte følgende ulykkelige hændelser. Næsten alle kom de før eller siden under det offentlige fattigvæsenets forsyrg, og en del endte deres dage i fattighuset. Denne påstand er ikke blot foranlediget af ensidigt anvendt kilde-materiale, nemlig fattigvæsenets protokoller og korrespondancesager. Det kan konstateres, at næsten alle de svenske indvandrere, der i 1800-tallet blev boende i Ballerup Kommune, ikke kun de livsskæbner, der er beskrevet her, er at finde i fattigvæsenets arkiver, med kun én konstateret undtagelse. Undtagelsen er gårdmandskonen fra Rønhøjgård i Ågerup, Beate Christina Andersdotter. Hvad der ville være sket med hende og hendes børn, såfremt Niels Eriksen ikke havde fået skiftet med sin datter af første ægteskab og til sidst havde giftet sig med Beate, er ikke til at vide, men et realistisk gæt kunne have fattigvæsenet som endestation.

Det var imidlertid ikke kun de svenske

indvandrere, der endte under det dengang meget lidt attraktive fattigvæsen, også for det danske landarbejderproletariat vil der kunne tegnes tilsvarende livsskæbner.⁷³ Der var simpelthen intet overskud til selv at klare sig igennem sygdom og alderdom. Der er ingen tvivl om, at 1800-tallets svenskfødte del af den ballerupske befolkning har udgjort en del af lokalsamfundets underklasse og helt overvejende har hørt til i samfundets absolutte sociale bund, om end der kan fornemmes mindre forskelle mellem håndværkerstanden og landarbejderproletariatet.

NOTER

- 1 KB for Ballerup Sogn, til- og afgangslister 1865-1870
- 2 Begge de nævnte Ballerup præster var, så vidt det kan konstateres ud fra andet kildemateriale, især sogneforstanderskabets arkiver, effektive embedsmænd, som næppe har tilladt hverken sig selv eller degnen en sjusket kirkebogsføring
- 3 Tal- og procentoplysninger i afsnittet om sæsonarbejderne er hentet direkte eller udledt fra den, på baggrund af folketællinger samt kirkebøgernes til- og afgangslister, oprettede database
- 4 Registrering af svenskere i Københavns Amt 1808
- 5 Folketællingernes oplysninger om Ballerup Kommunes samlede indbyggertal i forhold til antallet af svenskfødte personer er følgende:
 1845: i alt 1.676 indbyggere, heraf 3 svenskere
 1850: – 1.697 – – 15 –
 1855: – 1.736 – – 30 –
 1860: – 1.772 – – 32 –
 1870: – 1.786 – – 27 –
 1880: – 1.909 – – 50 –
 1890: – 2.004 – – 76 –
 1901: – 2.146 – – 56 –
 1911: – 2.513 – – 60 –
- 6 KB for Smørum Sogn, tilgangsliste 1859. KB for Ballerup Sogn, tilgangsliste 1860, døbte og viede 1860, afgangsliste 1861
- 7 KB for Ballerup Sogn, tilgangsliste 1859. FT 1860 for Ballerup

- 8 KB for Ballerup Sogn, døbte 1862-1863
- 9 KB for Ballerup Sogn, døde 1864
- 10 KB for Ballerup Sogn, afgangsliste 1865
- 11 KB for Ballerup Sogn, til- og afgangslister 1865-1875
- 12 Protokol over udstedte opholdsbøger 1879. (LAS)
- 13 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Lundberg 1873, 1881. Fattigvæsenets regnskabsbøger 1881
- 14 KB for Ballerup Sogn, døbte 1816, 1818
- 15 FT for Ballerup Sogn 1834 og 1840
- 16 Realreg. for Ballerup Sogn, matr. nr. 77
- 17 KB for Ballerup Sogn, døde 1840
- 18 FT for Ballerup Sogn 1845. Matriklen for Ballerup Sogn 1844
- 19 Fattigkommissionens forhandlingsprot. 1846-1857. KB for Ballerup Sogn, døde 1857
- 20 KB for Ballerup Sogn, tilgang 1863
- 21 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Åke Bengtson 1864-1869
- 22 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Åke Bengtson 1864-1869
- 23 KB for Ballerup Sogn, døde 1868
- 24 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Åke Bengtson 1864-1869
- 25 KB for Tårnby Sogn, døde 1874
- 26 KB for Ballerup Sogn, tilgang 1874
- 27 Skatteliste for Ballerup-Måløv Sogne 1878
- 28 Fattigkommissionens forhandlingsprot. og regnskabsbøger 1878-1899
- 29 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Karl Bengtsson 1889-1916
- 30 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Karl Bengtsson 1889- 1916
- 31 Mandtalslister for Ballerup Sogn 1918-1923
- 32 Folkeregister, alfabet. navnekort. Fraflytningslister 1932
- 33 FT for Ballerup Sogn, Ågerup 1855, 1860. KB for Ballerup Sogn, tilgangsliste 1855-1875
- 34 KB for Ballerup Sogn, viede 1832. Casper Hassing: Ejerlister, Ågerup
- 35 KB for Ballerup Sogn, tilgangsliste 1856-1859
- 36 KB for Ballerup Sogn, døbte 1860-1868, viede 1868
- 37 Casper Hassing: Ejerlister, Ågerup
- 38 KB for Ballerup Sogn, døde 1882. Casper Hassing: Ejerlister, Ågerup. FT for Ballerup Sogn, Ågerup 1890
- 39 KB for Ballerup Sogn, tilgangsliste 1861, afgangsliste 1862, tilgangsliste 1863
- 40 KB for Ballerup Sogn, viede 1865, afgangsliste 1871

- 41 FT for Værløse Sogn 1801
- 42 KB for Ballerup og Måløv Sogne, døpte 1803-1816
- 43 Fattigkommissionens forhandlingsprot. 1842-1848
- 44 Fattiges efterladenskaber, reg. prot., Hemming Christensen
- 45 Fattigkommissionens forhandlingsprot. 1813-1838
- 46 KB for Måløv Sogn, døpte 1830, viede 1830. FT for Ballerup 1834
- 47 FT for Ballerup 1840, 1845. KB for Ballerup Sogn, døpte 1836, konfirmerede 1850, døde 1853
- 48 KB for Ballerup Sogn, afgangliste 1843. KB Herlev Sogn, afgangliste 1844
- 49 Ballerup Skole, eksamensprotokol 1849/50
- 50 KB for Ballerup Sogn, afgangliste 1852
- 51 KB for Ballerup og Måløv Sogne, døpte 1803, 1805, døde 1838, 1806
- 52 KB for Ballerup og Måløv Sogne, døpte 1807, viede 1830, døpte 1843. FT for Måløv Sogn 1845
- 53 FT for Ballerup 1880. Fattigkommissionens forhandlingsprot. 1880
- 54 Ballerup Skole, forsømmelses- og eksamensprot. 1828-1830
- 55 KB for Ballerup Sogn, konfirmerede 1830, viede 1838, 1845. FT for Ballerup-Måløv Sogne 1834, 1840 og 1845
- 56 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Ole Hemmingsen 1859-1880. KB for Glostrup Sogn, tilgang 1855
- 57 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Ole Hemmingsen 1859-1880. FT for Ballerup Sogn 1860
- 58 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Ole Hemmingsen 1859-1880
- 59 KB for Ballerup og Måløv Sogne, viede 1861, døpte 1864, døde 1880. FT 1870. Fattigkommissionens forhandlingsprot. 1880
- 60 KB for Ballerup og Måløv Sogne, konfirmerede 1861, afgangliste 1866
- 61 KB for Glostrup Sogn, døpte 1857. Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Ole Hemmingsen 1859-1880. KB for Ballerup Sogn, konfirmerede 1871
- 62 KB for Ballerup Sogn, viede 1874, tilgang 1874, døpte 1881, 1883. KB for Måløv Sogn, døpte 1876-1877
- 63 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Niels Johnsen 1884-1888
- 64 KB for Herlev Sogn, døde 1891. Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Benthe Kirstine Johnsen 1906-1912
- 65 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Benthe Kirstine Johnsen 1906-1912
- 66 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Rigborg Johnsen 1910-1917. Folkeregister, alfabet. navnekort
- 67 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Carl. V. Johnsen, Oluf H. Johnsen, Niels P. Johnsen. Fattigkommissionens forhandlingsprotokol
- 68 KB for Ballerup og Måløv Sogne, døpte 1864, konfirmerede 1878
- 69 Sognerådets indkomne skrivelser, personsager, Hans Olsen 1877-1878
- 70 FT for Måløv Sogn 1870. Emil W. Hansen: Erindringer, Nat. Mus. 1974
- 71 Emil W. Hansen: Erindringer, Nat. Mus. 1974
- 72 "Mælkevejen" var det geografiske bælte rundt omkring København, der forsynede hovedstaden med landbrugsvarer af forskellig slags. Før jernbanens tid (1879) var transporten et problem. Vejene var i perioder nærmest ufremkommelige for andre end gående og ridende trafik. Derfor var bæltet hvorfra, der kunne hentes friske fødevarer forsyninger i praksis, begrænset til omkring 1½-2 mil udenfor byen
- 73 Hvor stor en del af 1800-tallets danske landarbejdere og småhåndværkere, der havnede under fattigvæsenet på deres gamle dage, er ikke undersøgt, men det kan umiddelbart ses af fattigprotokollerne, at en ikke ubetydelig del kan findes her

Indvandringsboom, kontrol og diskrimination

Svenskere i København ca. 1870-1916

ELISABETH BLOCH

INDLEDNING

København har på grund af sin geografiske placering meget tæt på Sverige traditionelt haft et vist kontingent af svenskere i sin befolkning; men i anden halvdel af 1800-tallet blev byen udsat for en invasion af svenske arbejdere og tjenestefolk af hidtil ukendt omfang. Indvandringen var først og fremmest motiveret af de ringe økonomiske vilkår i Sverige, som karakteriserede perioden; men den tilførte København en fleksibel og vigtig arbejdsreserve, og kom derved til at spille en væsentlig rolle for den voldsomt ekspanderende by.¹

Den svenske tilvandring til Danmark faldt tidsmæssigt sammen med gennembruddet af den moderne statistik, som bl.a. resulterede i udgivelsen af Danmarks Statistik (fra 1896) og Statistiske Oplysninger om Staden Kjøbenhavn (fra 1876). Heri blev der på baggrund af 1850-folketællingen for første gang offentliggjort oplysninger om befolkningens fødesteder, hvilket således er det nærmeste, man i Danmark kommer en indvandrerstatistik for 1800-tallet.² Folketællingerne, der altid blev

foretaget i februar, kan imidlertid kun bidrage med oplysninger om en del af svenskerne, idet sæsonarbejderne, hvis antal i perioden antages at have været meget stort, på dette tidspunkt af året kun var til stede i et meget begrænset omfang.³ Til de nye trykte statistikker indsamledes der imidlertid også oplysninger fra en række andre kilder bl.a. om politiets udstedelse af opholdsbøger og fæstevæsenets virksomhed, som kan supplere billedet og bidrage til en karakteristik af svenskerne i København.

I det følgende skal der således med udgangspunkt i den trykte statistik forsøges tegnet et billede af svenskerne i København i perioden 1870-1916 m.h.t. antal samt køns-, alders- og erhvervsfordeling. Redegørelsen vil desuden fokusere på myndighedernes skærpede kontrol med den udenlandske arbejdskraft og på den udhuling af udlændinges forsørgelsesret, som kulminerede med den reviderede fattiglov i 1891; men som allerede fra 1888 resulterede i en negativ særbehandling af svenskerne.

.....

Elisabeth Bloch, født 1960. Cand.mag., arkivar ved Københavns Stadsarkiv.

KØBENHAVN – DANMARKS HOVEDSTAD

HANDELSPLADS OG OVERFARTSSTED

København opstod ca. 1100 som sæsonhandelsplads i forbindelse med det store sildefiskeri i Øresund. Kongen skænkede Havn til biskop Absalon i Roskilde, som ifølge Saxo byggede en borg på en holm mellem Sjælland og Amager omkring 1170. Snart voksede en købstad frem med en god naturhavn ved indgangen til Østersøen og som et vigtigt overfartssted til Skåne.

RESIDENSSTAD

I 1416 overtog kongen, Erik af Pommern, København, som nu udviklede sig til at blive Danmarks hovedstad centralt placeret i det daværende rige. Byen fik universitet i 1479 og voldanlægget forstærkedes i 1500-årene. Den økonomiske fremgang fortsatte under Christian 4. i begyndelsen af 1600-årene med etablering af handelskompagnier og et omfattende byggeri, bl.a. Nyboder, Rosenborg, Børsen, arsenalet syd for Københavns Slot samt grundlæggelsen af Christianshavn.

Kort før 1700 udvidedes fæstningsanlægget på Sjællandssiden, mens en halvcirkulær vold nord for Christianshavn beskyttede byen mod angreb fra Øresund. I 1730'erne afløstes Københavns Slot af Christiansborg, mens Frederiksstaden grundlagdes i 1749 som en fornem bydel omkring Amalienborg. Under stormagtskrigene i sidste halvdel af 1700-årene voksede Københavns betydning som neutral stabelplads med stor handelsflåde og mange pakhuse.

DEN MODERNE STORBY

I 1801 rummede København 100.000 indbyggere. Den fungerede da som en næsten udbygget voldomkranset handels-, militær- og administrationsby med håndværk som førende produktion og med boliger og arbejdspladser blandet sammen.

Efter 1840 satte et industrielt opsving ind med kraftig vækst i produktion, efterspørgsel og folketal. Da voldene havde mistet militær betydning omkring 1850 og blev revet ned, tog et omfattende og tæt boligbyggeri fart især på Nørrebro og Vesterbro, senere også Østerbro og Amagerbro. Hertil flyttede en stor del af den befolkning, som ikke havde kunnet finde arbejde under landbrugets modernisering i det øvrige Danmark. Der skete også en betydelig indvandring fra Sydsverige. Tilflytterne fandt beskæftigelse i den voksende industri og handel samt ved det store bolig- og institutionsbyggeri. Også udbygningen af gadenet, sporveje og jernbane samt anlægget af Vestvolden og søforterne tiltrak arbejdskraft. København fik gasværk i 1857, vandværk i 1859 og elværk i 1892 og få år senere et tidssvarende kloaksystem. Fra havnen udgik talrige skibsruter til provinsen, Sverige og Norge samt fjernere mål.

I 1901/1902 tredobledes Københavns areal, da landsbyerne Brønshøj, Valby og Sundbyerne blev indlemmet i kommunen. Med det nye rådhus indviet 1905 og hovedbanegården fra 1911 rykkede byens centrum mod vest. Omkring 1914 havde København med 490.000 indbyggere udviklet sig til en udbredt industripræget storby med en tydeligere geografisk spredning af erhverv og boliger end tidligere.

Byens gas-, vand- og kloakforhold var en bombe under den voldsomt ekspanderende hovedstad. En samlet løsning på problemet trængte sig på allerede før 1850; men politikerne tøvede med at træffe den udgiftstunge beslutning. Her arbejdes med anlæg af gas- og kloakledninger foran Hovedbanegården. 1911. (Det Kongelige Biblioteks Billedsamling)

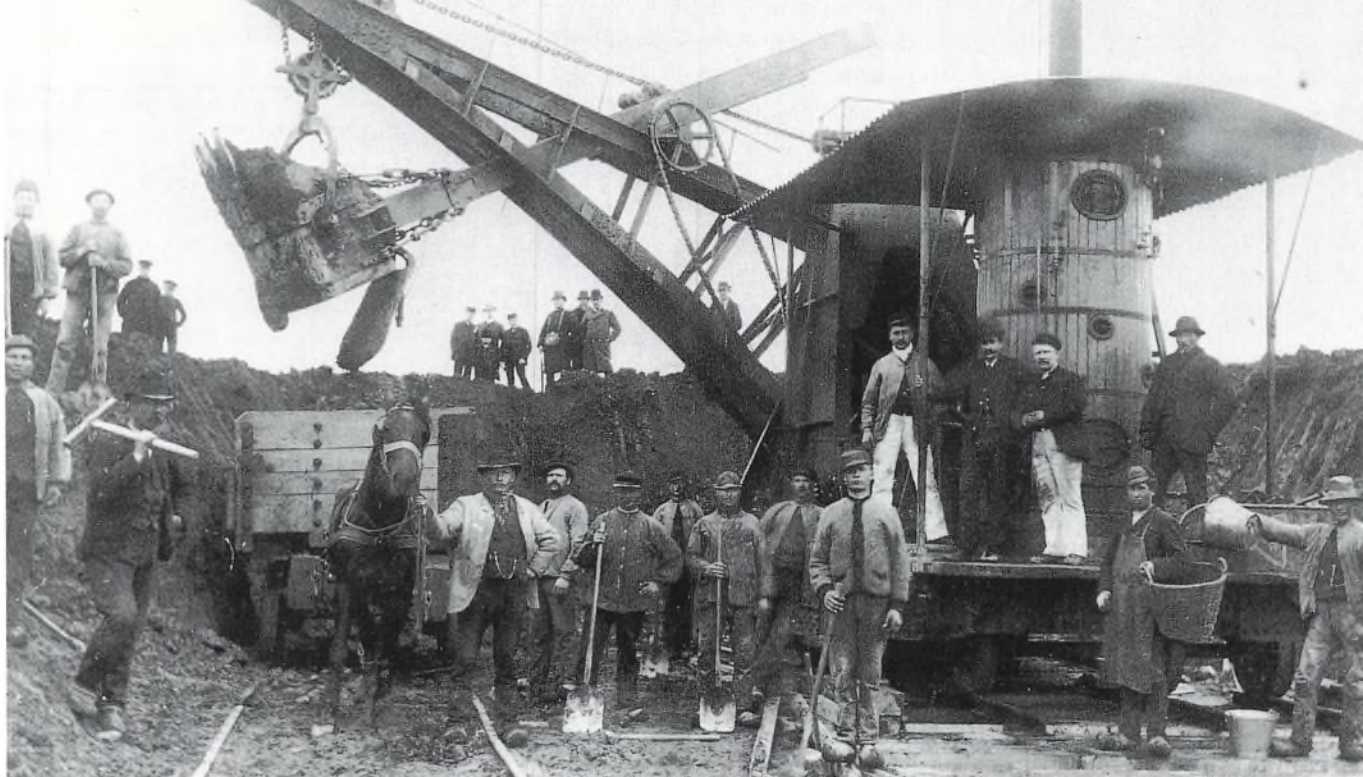
DEN SVENSKKE KOLONI

Af folketællingerne fremgår det, at København i 1800-tallet oplevede en voldsom befolkningstilvækst, der kulminerede mellem 1870 og 1890, og at det var i den samme periode, at de svenskfødtes andel af befolkningstilvæksten var størst (tabel 1). I kommentarerne til 1885-folketællingen hæftede lederen af Københavns statistiske kontor, Marcus Rubin, sig ved den bemærkelsesværdige store vækst både relativt og i absolutte tal. Han skrev således:

“Gaar vi derefter over til de Udenlandskfødte, træffe vi en overordentlig stærk Stigning af den i Sverig fødte kjøbenhavnske

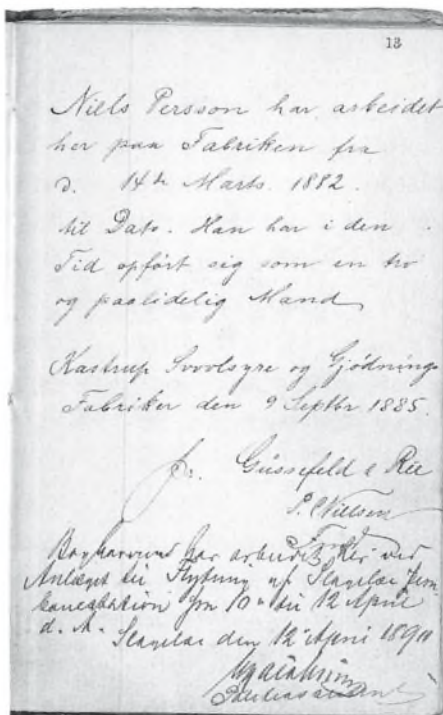
*Befolkning. Antallet af svenskfødte i Kjøbenhavn udgjorde i 1870: 2,3 Pct., i 1880: 3,8 Pct. og i 1885: 4,1 Pct. af Byens Befolkning. I løbet af 15 Aar er saaledes den svenskfødte Befolkning forholdsvis næsten fordoblet. Endnu stærkere er Forholdet, naar vi se de absolutte Tal, thi da viser det sig, at den svenskfødte Befolkning er steget fra 4.293 i 1870 til henved det tredobbelte, nemlig 11.545 i 1885, eller saa meget som Indbyggertallet i en middelstor svensk By. Kun 1/8 af de svenske Byer har et større Folketal end den svenske Koloni i København“.*⁴

Den i udlandet fødte del af befolkning-

Nils Persson, som ellers boede og arbejdede på Amager, var ifølge sin opholdsbog tilknyttet arbejdet ved Slagelse Station i et par dage i 1891. På billedet ses en dampgravemaskine, som anvendtes for første gang i Slagelse i forbindelse med flytningen af stationen. (Jernbanemuseet i Odense). Ifølge Nils Perssons opholdsbog kom han til Danmark i 1882, hvor han på forhånd var lovet arbejde på "Kastrup Svovlsyre- og Gjødnings Fabriker". Ifølge folketællingen var Persson også ansat på gødningsfabrikken i 1901; men noget

en udgjorde i 1870 ca. 7,5 % af den samlede københavnske befolkning og havde omtrent den samme relative størrelse i 1895. Efter århundredeskiftet faldt tallet efterhånden noget til 6,3 % i 1911 og 6,2 % i 1916. Svenskernes antal voksede i forhold til de øvrige udlændinge, især tyskerne, og udgjorde mellem 1895 og 1916 omkring halvdelen af samtlige udlændinge. Mellem 1885 og 1916 udgjorde svenskerne en rimelig konstant andel på omkring 4 % af den samlede befolkning i København. De svenske indvandrere adskilte sig fra alle andre grupper af udlændinge derved, at kvinderne var i overtal perioden igennem dog

kunne tyde på, at der ikke har været tale om et langt kontinuerligt arbejdsforhold. I hvert tilfælde får han i 1885 indskrevet en anbefaling i sin opholdsbog; men han synes ikke at have forladt Amager Birk ud over de to dage i 1891, hvor han var beskæftiget med flytningen af Slagelse Station.

(Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

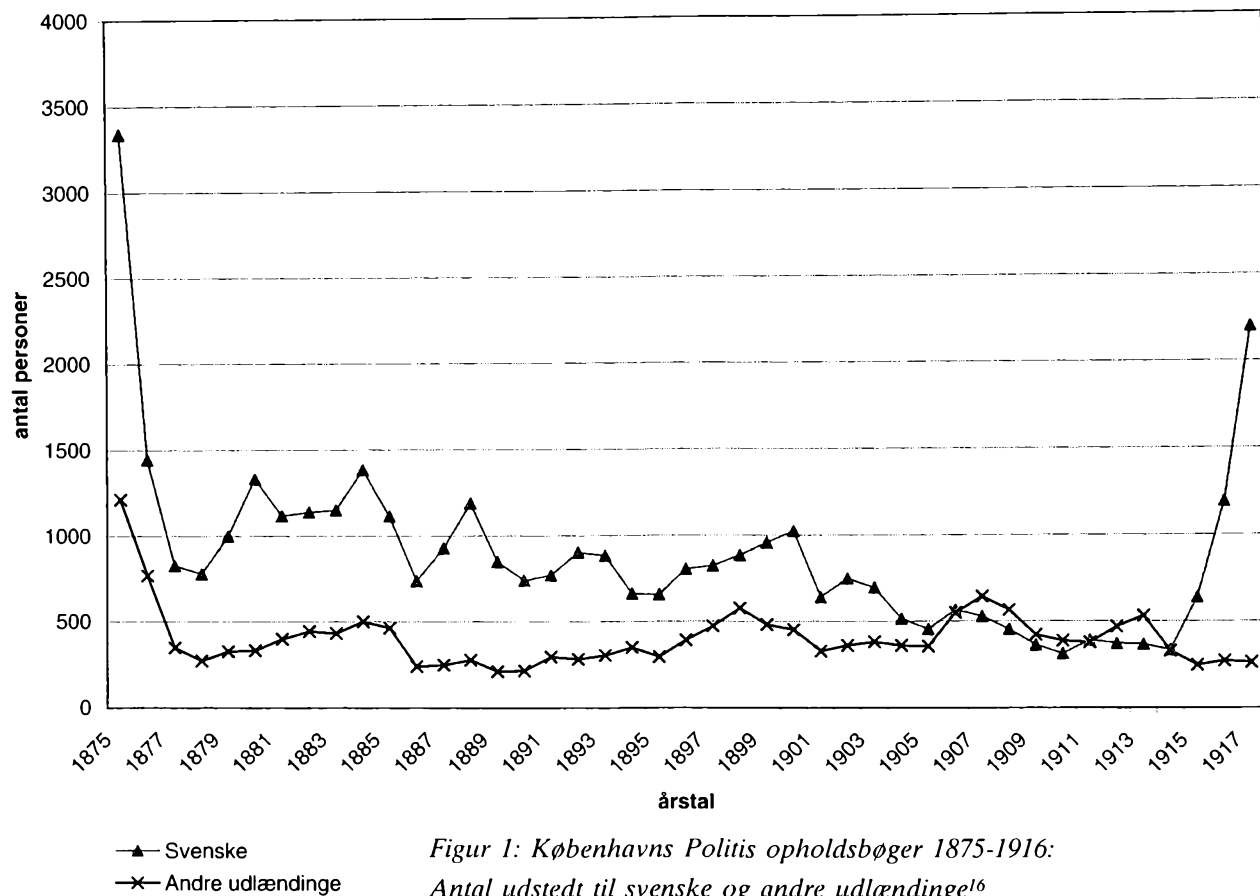
mest markant efter århundredskiftet, hvor de omtrent udgjorde 2/3 af alle svenskerne.⁵

Selv om tilvandringen af svenskere ebbede ud omkring århundredskiftet, er antallet af svenskere, som ifølge folketællingerne befandt sig i København, faktisk stigende frem til 1911, om end kun ganske lidt efter århundredskiftet. En del af forklaringen er, at de svenskere, som optrådte i folketællingerne, i stort omfang var bofaste i den forstand, at de enten blev i landet en længere årrække eller tog varigt ophold. En undersøgelse foretaget af Københavns statistiske Kontor på grundlag af folketællingen i 1901 viser således, at knap 75 % af de svenskfødte havde været i landet i mere end 5 år.⁶ Kombinationen af, at en del af de svenskfødte opholdt sig i landet meget længe, og at nytilvandringen efter århundredskiftet knap nok kunne udfylde hullerne efter dem, der døde og dem, der enten vendte hjem eller rejste videre, betød, at der efter 1901 var en betydelig andel af ældre blandt de svenskfødte. Som det fremgår af tabel 3 ændrede svenskeres alderssammensætning sig i løbet af perioden. I 1901 viser aldersprofilen mange svenskere i den arbejdsføre alder; mens det i 1916 er den store andel af aldrende svenskere (knap 40 %), der falder i øjnene.

I den trykte statistik for København er der bl.a. for årene 1895 og 1916 offentliggjort oplysninger om befolkningens – herunder den svenskfødtes – erhvervsfordeling (tabel 4 og 5). Tallene omfatter kun forsørgere, idet begrebet dog i denne sammenhæng også omfatter personer, som udelukkende forsørger sig selv. Principperne for opgørelsen er desværre blevet ændret en del fra folketælling til folketælling, hvilket gør en sammenligning mellem år-

gangene vanskelig.⁷ Visse overordnede træk synes dog at kunne udledes af tallene, men de mest interessante resultater fremkommer dog ved en sammenligning af ligheder og forskelle mellem den svenskfødte og den samlede københavnske befolknings erhvervsfordeling.

Den mest iøjnefaldende forskel er den meget høje andel af især de svenskfødte mænd, der både i 1895 og 1916 var beskæftiget inden for håndværk og industri (ca. 60 % mod ca. 40 % af den samlede mandlige befolkning). Det er dog også bemærkelsesværdigt, at godt en tredjedel af de svenske kvinder i 1895 var beskæftiget i industri og håndværk, og selv om den kvindelige arbejdsstyrke i Københavns industri var mere end fordoblet mellem 1873 og 1897,⁸ var andelen af svenske kvinder beskæftiget inden for denne kategori højere (35,8 %) end andelen for den kvindelige befolkning som helhed (28 %). En lidt mindre del (31,5 %) af de svenskfødte kvinder var i 1895 beskæftiget som tyende; hvilket igen var en lidt højere andel end den kvindelige befolkning som helhed (23,6 %). I opgørelsen for 1916 er kategorierne tyende og daglejere slået sammen, og det er således vanskeligt at se, hvordan de to kategorier havde udviklet sig hver for sig; men eftersom den sammenlagte kategori i 1916 ligger på 33,6 % mens tyendekategorien alene lå på 31,5 % i 1895, synes det dog rimeligt at antage, at også andelen af kvindeligt svensk tyende reduceredes i perioden. Andelen af "Folk der lever af egne midler" voksede ligeledes for svenskernes vedkommende fra 1,8 % i 1895 til 6,5 % i 1916. Der var altså, som Henning Bro også fremhæver for Frederiksbergs vedkommende, for svenskernes vedkommende tale om en vis erhvervsdifferentiering i løbet af

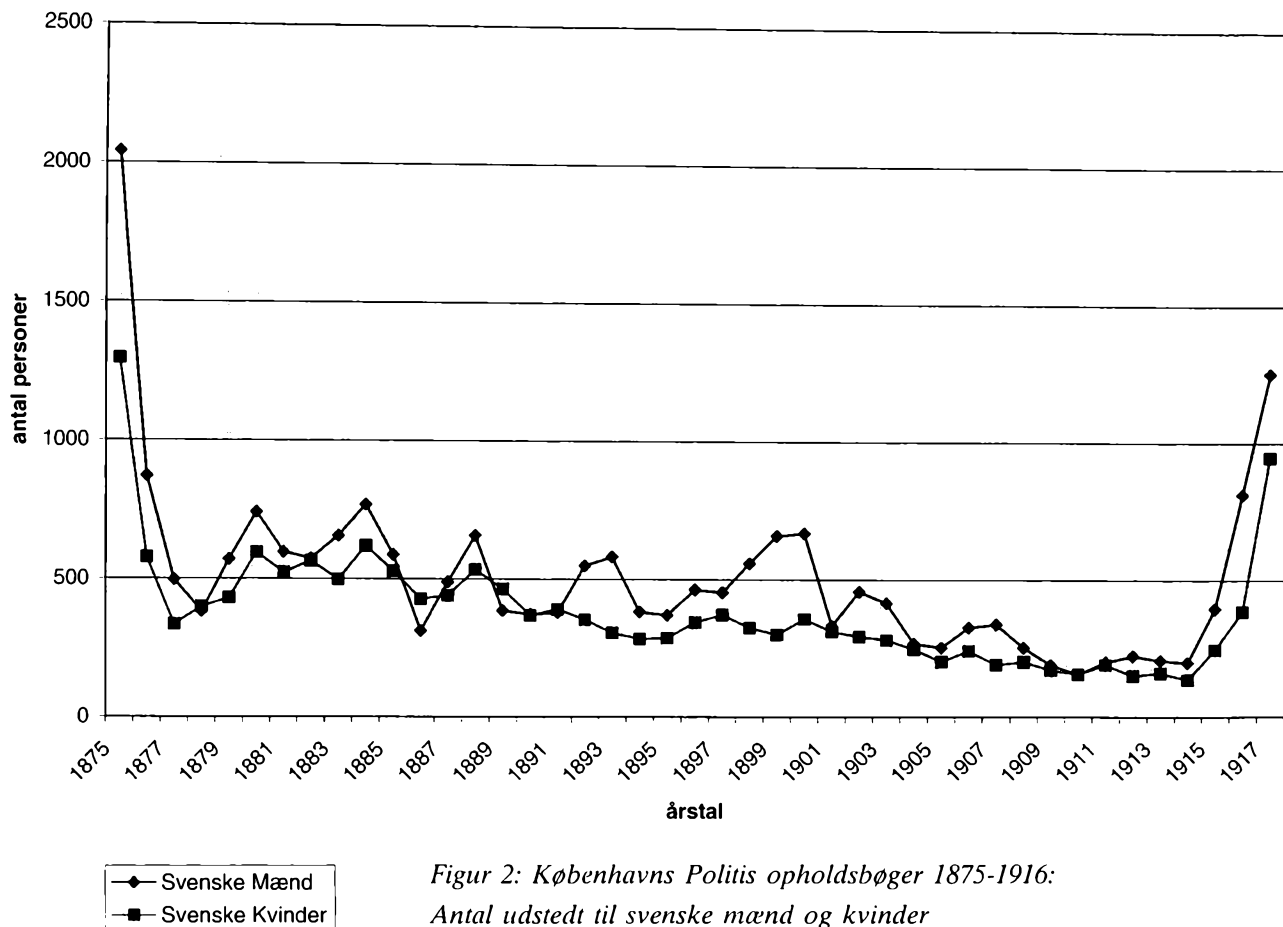

Figur 1: Københavns Politis opholdsbøger 1875-1916:
 Antal udstedt til svenske og andre udlændinge¹⁶

perioden; men den indvandrede svenske befolkning synes dog vedblivende at have været domineret af arbejdere og tjenestefolk.⁹

Den sidste kommentar til erhvervsfordelingen, som skal fremhæves i denne sammenhæng, vedrører kategorien “offentlig understøttelse”. Antallet af personer under offentlig understøttelse stiger i løbet af perioden både for befolkningen som helhed og for svenskernes vedkommende, dog mest for svenskernes vedkommende og mest markant for de svenske kvinder. Således optrådte 4,4 % af det samlede antal kvindelige forsørgere i København i kategorien i 1895. I 1916 var tallet steget til 6,6 %. For de svenske kvindelige forsørgeres vedkommende var tallet kun 2,7 % i 1895,

altså lavere end for befolkningen som helhed. I 1916 er dette tal steget til ikke mindre end 9,0 %.¹⁰ For befolkningen som helhed kan stigningen delvis forklares med, at modtagere af aldersunderstøttelse tæles med fra 1892, for selv om kun “værdige trængende uden for fattigvæsenet” kunne komme i betragtning som understøttelsesberettigede, så steg antallet af aldersunderstøttede dog støt. I Københavns Kommune steg antallet af fast understøttede således f.eks. fra 5.247 i 1892 til 15.022 i 1916.¹¹ Udlændinges adgang til aldersunderstøttelse var imidlertid yderligere begrænset af, at ansøgeren først havde ansøgt om og opnået indfødsret. Der er ikke i denne sammenhæng gjort forsøg på at undersøge, hvor mange svenskere, der fak-

Figur 2: Københavns Politis opholdsbøger 1875-1916:
 Antal udstedt til svenske mænd og kvinder

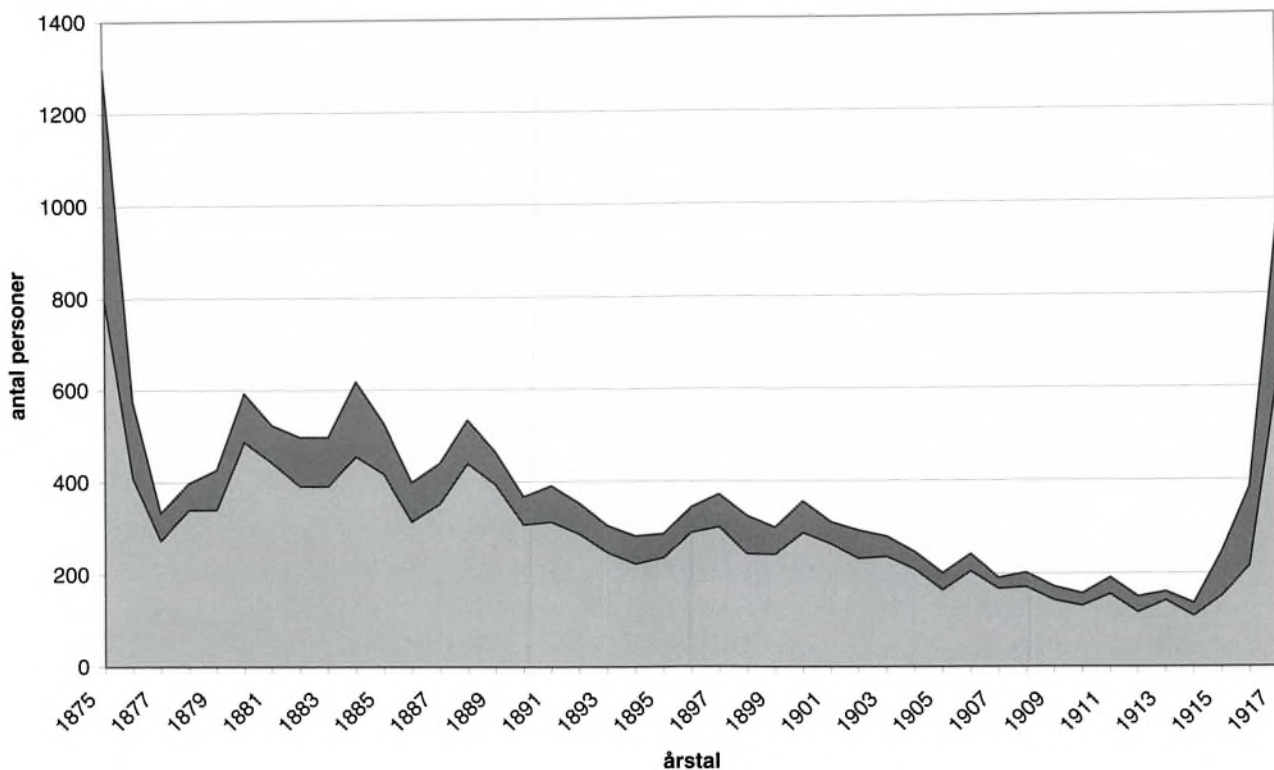
tisk opnåede alderdomsunderstøttelse; men af de nævnte grunde var det næppe de alderdomsunderstøttede svenskere, der fik andelen af offentligt forsørgede i vejret. Det synes snarere rimeligt at antage, at det voksende antal aldrende svenskere har vejret relativt tungt i kategorien fattigunderstøttelse.

DEN SVENSKKE INDVANDRING OG KONTROLLEN MED DE FREMMEDE

Der er et tidsmæssigt sammenfald mellem den kraftige stigning i indvandringen, som fandt sted fra midten af 1800-tallet, og den lovmæssige stramning af kontrollen med de fremmede arbejdssøgende. Loven om tilsyn med fremmede af 15/5 1875 gav i langt højere grad end tidligere politiet myndig-

hed til efter nærmere fastsatte regler at afvise og udvise uønskede udlændinge og underkaste de fremmede politimæssig kontrol. Loven påbød såvel nytilkomne fremmede som fremmede, der allerede opholdt sig i landet, men endnu ikke havde erhvervet forsørgelsesret, at de skulle forsynes med opholdsbøger.¹² For Københavns vedkommende eksisterer politiets opholdsbogsjournaler ikke længere; men antallet af udstedte bøger, som i sig selv er interessant, fordi det i modsætning til folketællingerne også omfatter sæsonarbejdere, fremgår af Statistiske Oplysninger om Staden Kjøbenhavn.

Antallet af udstedte opholdsbøger giver både et indtryk af, hvor mange udlændinge, der ved lovens indførelse havde opholdt

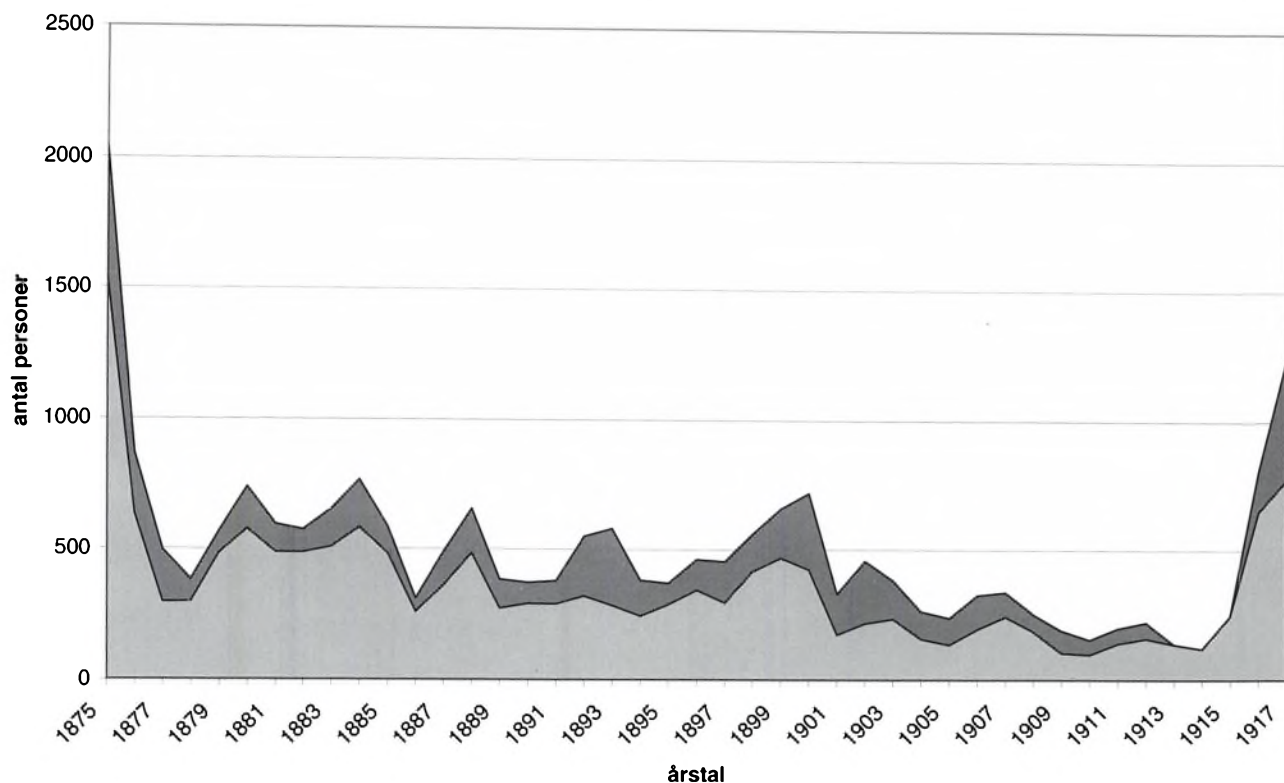
■ Kvinder: andre erhverv
 □ Kvinder: Tjenestefolk

Figur 3: Svenskere i Københavns Politis opholdsbøger:
 Tjenestepigers andel af alle svenske kvinder

sig i København i mindre end 5 år (i det omfang de levede op til lovens krav og virkelig mødte op hos politiet), og et billede af tilstrømningen af fremmede efter 1875 samt af disses nationalitets-, køns- og erhvervsfordeling. Opholdsbøgerne fungerede frem til oktober 1913 som en slags pas, og statistikken afspejler indtil da udstedelsen af bøger til førstegangsvandrende.¹³ Noget billede af den samlede indvandring får vi derimod ikke. Således fremgår det ikke af statistikken, hvor mange gange besidderen af den enkelte bog er rejst ind og ud af landet, ligesom det ikke kan ses, om indehaveren af bogen blev i byen eller i landet i kortere eller længere tid.¹⁴ Hvor mange, der fik afslag på en opholdsbog, melder historien naturligvis heller ikke no-

get om.¹⁵

Københavns Politi udstedte i perioden 1875 til 1917 i alt 55.634 opholdsbøger. Af disse udstedtes 38.220 svarende til 68,7 % til svenskere, og som det fremgår af figur 1, var svenskerne særligt dominerende i 1880'erne og lidt mindre i 1890'erne.¹⁷ I 1875 udstedtes 3.339 opholdsbøger hvoraf en del altså udstedtes til svenskere, som ved lovens ikrafttræden allerede var i landet. I 1876 var antallet af udstedte opholdsbøger nede på 1.445. Efter en nedgangsperiode i 1877-1878 stiger antallet af udstedte opholdsbøger igen fra 1879, og i femårsperioden 1881-1885 udstedes der i gennemsnit 1.167 opholdsbøger til svenskere om året, for perioden 1886-1890 er tallet 883.

■ Mænd: andre erhverv
 □ Mænd: Håndværkere

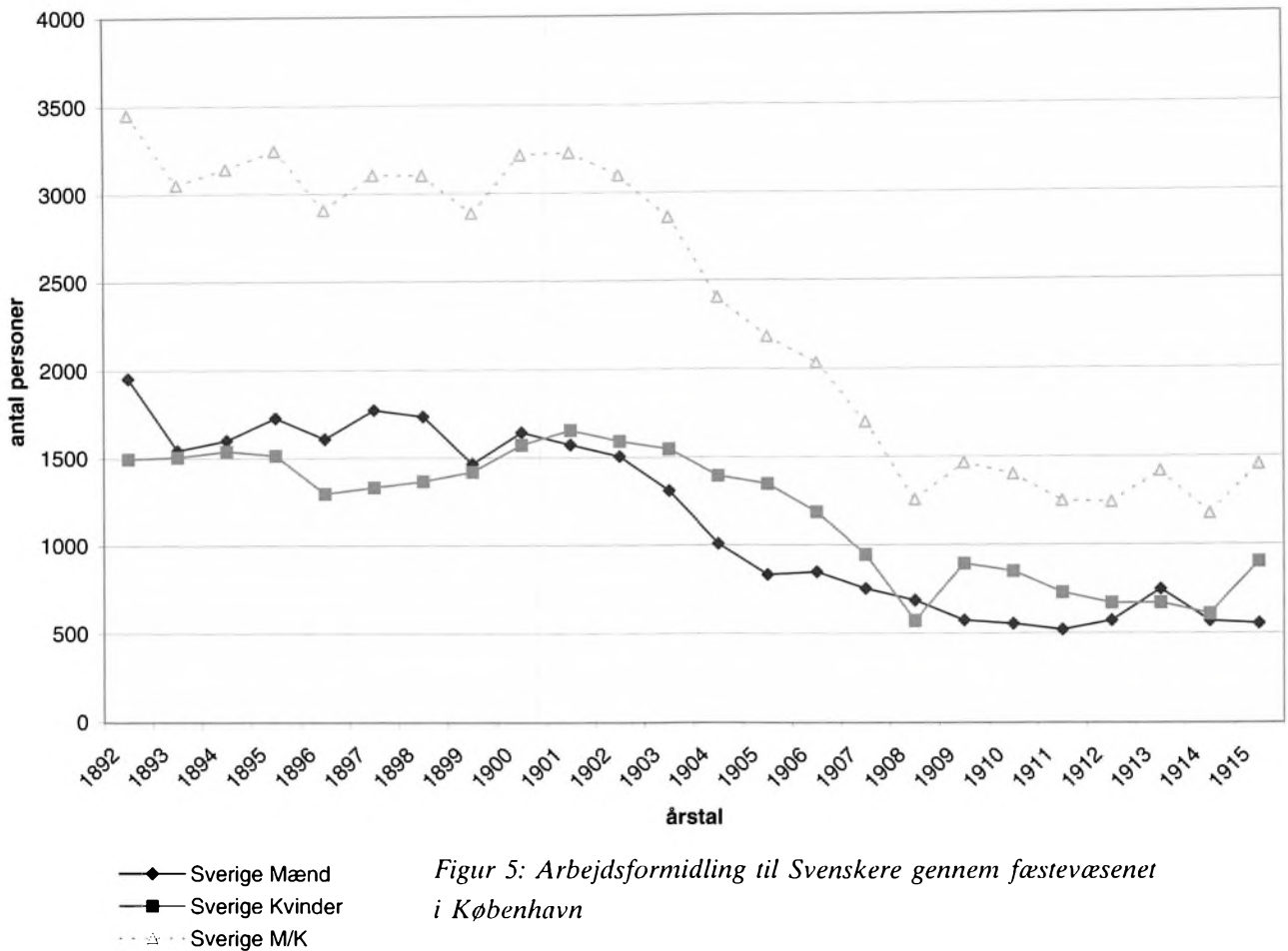
Figur 4: Svenskere i Københavns Politis opholdsbøger:
 Håndværkeres andel af alle svenske mænd

Af de 38.220 opholdsbøger, som i perioden udstedtes til svenskere, blev 57,1 % udstedt til mænd. Antallet af udstedte bøger år for år viser for de svenske mænds vedkommende nogle markante udsving, som må antages være sæson- og konjunkturbestemte. For mændenes vedkommende lå antallet af udstedte opholdsbøger over periodens gennemsnit (507) i perioderne 1875-1876, 1878-1885, 1888, 1892-1893 og 1898-1900, hvor store anlægsarbejder bl.a. udbygningen af brokvartererne, voldenes sløjfning, kloakeringen, gas- og elektricitetsanlæg, Københavns befæstning og frihavnsbyggeriet skabte et stort arbejdskraftbehov. Arbejdsløsheden i anden halvdel af 1880'erne slår delvis igennem i tallene.

For kvindernes vedkommende udstedtes

der i løbet af hele perioden 16.413 opholdsbøger med en klar overvægt i perioden frem til 1890. Set i forhold til de svenske kvinders dominans i folketællingerne er det interessant, at kun 42,9 % af opholdsbøgerne udstedtes til kvinder. Heraf kunne man fristes til med Willerslev at konkludere, at det var mændene, der kom og forsvandt alt efter, om der var arbejde at få; mens "En væsentlig del af de svenske kvinder i København var beskæftiget som tjenestepiger, og for denne befolkningsgruppe var hverken udbud eller efterspørgsel i særlig grad konjunkturpræget".¹⁸

Den konklusion passer da også fint sammen med det faktum, at en meget stor andel af de svenske kvinder fik opholdsbog som i perioden tyende (figur 3); men talle-

Figur 5: Arbejdsformidling til Svenskere gennem fæstevæsenet i København

ne harmonerer dårligt med det billede, som folketællingernes erhvervskategorisering giver. I 1895 finder man således, som nævnt 31,5 % af de kvindelige forsørgere i kategorien tyende, mens ikke mindre end 81,9 % af opholdsbøgerne til kvinder dette år blev udstedt til tyende. En del af forklaringen kunne måske være, at kvinderne ved indrejse i landet typisk opgav at være tyende; men at en del af dem hurtigt skiftede erhverv. Der var naturligvis mange tjenestepiger blandt de svenske kvinder; men billedet synes mere differentieret end som så, og det er et åbent spørgsmål, om Willerslevs konklusion holder for andre end tjenestepigerne. Udsvingene i antallet af opholdsbøger udstedt til kvinder er ikke så markante som for mændenes vedkommen-

de; men det udelukker ikke, at der også var en del kvinders arbejde, der blev påvirket af sæson- og konjunktursvingninger.

Til brug for statistikken samledes de registrerede udlændinge, der blev forsynet med opholdsbøger i tre kategorier: "Haandværksarbejdere" (som kategorien betegnes i statistikken 1875-1885) "Haandværkere", "Tyende" og "Andre Arbejdere". Som det fremgår af figur 4, blev en betydelig andel (71,9 %) af de opholdsbøger, der udstedtes til svenske mænd, udstedt til håndværksarbejdere/håndværkere. Om kategorien håndværksarbejdere siger Willerslev: "*at det turde være sandsynligt, at de anførte håndværksarbejdere fortrinsvis omfattede mere kvalificeret arbejdskraft, som søgte arbejde indenfor industri og håndværk.*" Der er i

Amerika.

I likhet med föregående år befordrar Martin Olsson, Göteborg Sillgatan 44, hvarje vecka utvandrare till alla platser i Amerika. För utvandrarnes säkerhet är hos Kongl. Kommerce-Kollegium deponeradt 60,000 Rdr Rmt. Uppllysningar meddelas, och handpenningar mottagas i Wexiö af J. F. Hjellström. 359

Tjenstehjon till Landtbruf

från 15 till 34 år gamla, ogifta och wälläbde, antages fortfarande så många som hittomma, mot fritt uppehälle under wäntetiden här, fri resa, fri kost och logi och hög lön, när de wid ankomst till Köpenhamn sjelfwe anmäla sig i Store Strandstræde 4, hos 383 R. R. Björn.

Annoncer i Smålandsposten 9. april 1870: J. F. Hjellström formidler udvandring til Amerika. R. R. Björn tilbyder god løn og gode arbejdsvilkår for tyende ved landbruget i Danmark. Autoriserede fæstemænd kunne bortfæste tyende såvel til København som til provinsen; mens uautoriserede som R. R. Björn kun måtte bortfæste til provinsen. I 1870 var de tre autoriserede stadsfæstemænd i København L. P. Albrechtsen, H. C. Lorentzen og H. C. Erichsen. (Københavns Stadsarkiv)

denne sammenhæng ikke foretaget nogen undersøgelse af, om der i ændringen af kategoribetegnelsen fra "håndværksarbejdere" til "håndværkere" ligger en ændret registreringspraksis, men umiddelbart synes der ikke at være variationer i tallene, der antyder, at det har været tilfældet.

FÆSTEVÆSENET

Formidlingen af arbejde til den del af de svenske indvandrere, der arbejdede som tyende og arbejdsmænd, foregik i et vist omfang gennem fæstevæsenet. Ifølge Tyendeloven af 10. maj 1854 kunne "Ingen" i København "drive Forretning som Fæstemand uden Bevilling"; men loven synes at have

været så godt som uden konsekvenser i virkelighedens verden. Private fæsteforretninger florerede, og i København var der således i 1891 foruden 3 autoriserede fæstekontorer 27 private samt et ikke kendt antal værtshusholdere o.lign., der drev en mindre officiel form for fæstevirksomhed som bierhverv.¹⁹

De autoriserede fæstekontorers virksomhed var reguleret i den forstand, at der var fastsat bestemte takster for den betaling, som fæstemanden var berettiget til at oppebære, ligesom der skulle føres særlige protokoller over virksomheden; men erhvervet som sådant havde et mildest talt blakket ry. Først og fremmest blev fæstekontorerne beskyldt for, gennem annoncer og anden markedsføring, at lokke godtroende mennesker til hovedstaden med løfte om job og god løn, som ofte ikke stod mål med virkeligheden. Der var til tider også tale om svingagtige kontrakter, hvor enten arbejdsgiveren eller arbejdstageren blev snydt. Det forhold, der optog den offentlige og især den svenske offentlige debat, var imidlertid det moralske fordærv, som man mente en del af branchen var årsag til.²⁰

Gang på gang havde problemstillingen været bragt op i Rigsdagen, men selv om alle tilsyneladende var enige om, at erhvervet var en skamplet på landet, tråk det ud med en løsning på problemet, bl.a. fordi der gik ideologi i debatten. Socialdemokraterne ønskede således arbejdsformidlingen placeret i offentligt regi; mens liberale politikere mente, at en effektiv arbejdsformidling kun var mulig, hvis den blev overladt til private forretningsmænd. Først med loven om Fæstevirksomhedens Ordning af 1. april 1891 blev området reguleret, hvilket bl.a. indebar, at fæstekon-

torernes antal herefter blev sat til 10.²¹ Efter at den ovennævnte regulering af fæstevæsenet var blevet gennemført, kan tal for fæstevæsenets virksomhed findes i statistikkene.

Heraf fremgår det således, at der i perioden 1892-1916 blev formidlet arbejde gennem de københavnske fæstekontorer 356.349 gange. 55.956 (= 15,7 %) jobs blev formidlet til svenskere, lidt over halvdelen til svenske kvinder. 81,7 % af jobbene formidledes til danskere og kun 2,5 % til andre udlændinge. Både i forhold til det antal svenskere, som ifølge folketællingen var i byen (knap 4 %), og set i forhold til fordelingen mellem svenske og andre udlændinge i folketællingen, hvor svenskerne efter 1892 udgør ca. 45 % af alle udlændinge, er svenskernes andel i de formidlede jobs meget stort. Det kan ikke udelukkes, at svenskerne af den ene eller anden grund har benyttet fæstekontorerne mere end andre arbejdssøgende; men det må også antages, at den betydelige overvægt af svenskere afspejler sæsonarbejdets omfang.

Som Richard Willerslev har påpeget, kunne man med udgangspunkt i den offentlige diskussion af fæstevæsenets uhyrligheder få det indtryk, at hovedparten af de bortfæstede var kvinder. I den periode, hvor vi har statistiske oplysninger om fæstevæsenets aktivitet, er det imidlertid først efter 1901, at antallet af bortfæstede svenske kvinder overstiger antallet af mænd (figur 5).²²

FORSØRGELSESRETTENS UDHULING

I løbet af 1800-tallet skete der en bemærkelsesværdig udhuling af udlændinges forsørgelsesret i Danmark. De lovgivningsmæssige stramninger påvirkede også svenskernes situation, men i 1888 blev der ind-

gået en traktat mellem Sverige og Danmark, som stillede svenskerne noget anderledes end de øvrige udlændinge. Da traktaten blev indgået i 1888, betød den, at de svenskfødte fik begrænset adgangen til forsørgelse i Danmark, og dermed var stillet ringere end andre udlændinge. Med revisionen af fattigloven i 1891 blev udlændinges forsørgelsesret imidlertid generelt beskåret så kraftigt, at 1888-traktatens bestemmelser blev "overhalet indenom", og de svenskfødtes adgang til forsørgelse blev derved relativt mindre restriktiv end andre udlændinges.

Siden vedtagelsen af den første fattiglov havde betingelsen for opnåelse af forsørgelsesret under fattigvæsenet i København, som allerede nævnt, været, at den pågældende havde opholdt sig i byen i minimum tre år – fra 1839 – i minimum fem år.²³ Lovgivningen skelnede ikke mellem danske og udlændinge; men for fattige udlændinge, hvis ophold i landet havde været for kort til at give forsørgelsesret, havde loven dog den konsekvens, at en ansøgning til fattigvæsenet var ensbetydende med udvisning til hjemlandet.²⁴

FREMMEDLOVEN 1875

Med loven om tilsyn med fremmede af 15. maj 1875 skærpede myndighederne, som tidligere nævnt, kontrollen med den del af de fremmede, som kun havde været i landet i kort tid. Udlændinge skulle således have udsigt til arbejde, og glippede det alligevel, kunne de udvises inden for de første 6 uger.²⁵ Formålet med loven var tydeligvis at sikre det kommunale fattigvæsen mod følgerne af tidens massive indvandring, og at have kontrol med at omvandrede udlændinge var reelt arbejdssøgende. Udlændinge, der havde opnået forsør-

gelsesret, var fritaget for kontrol og dermed beskyttet mod udvisning, og konsekvensen blev derfor på en måde, som Jens Vedsted-Hansen har påpeget, at udlændinges retsstilling i højere grad var fastlagt i fattiglovgivningen end i fremmedloven.

Loven var således ikke rettet mod fremmede i almindelighed, og når Willerslev således betegner loven som "overordentlig liberal", antages det, at han dermed mener, at loven ikke var særlig restriktiv over for fremmede i almindelighed.²⁶ Derimod er den restriktiv over for mindrebedemlede fremmede, og her synes betegnelsen "overordentlig liberal" malplaceret. I sin gennemgang af forarbejderne til loven og rigsdagsdiskussionerne forud for dens vedtagelse, demonstrerer Jens Vedsted-Hansen, hvorledes tidens politiske hensyn og klasse-mæssige interesser dannede klangbund for lovens tilblivelse, og hvorledes denne faldt udmærket i tråd med tidens skærpede kriminalisering af løsgænger og betleri, som delvist var ideologisk bestemt. Det er således tydeligt, at dele af befolkningen følte sig truet på deres liv og ejendom af de mange omvandrede arbejdssøgende. Om truslen og angsten var reel eller ej, er irrelevant i denne sammenhæng; men det er klart, at historierne om det blodige opgør med Pariserkommunen og den socialistiske arbejderbevægelses angreb på den etablerede samfundsorden sendte skrækbølger gennem de besiddende klasser. Reelt var det under alle omstændigheder, at antallet af omrejsende arbejdssøgende – indlændinge som udlændinge – var stort.²⁷

Loven fokuserede på såvel nytilkomne fremmede som fremmede, der allerede opholdt sig i landet, men endnu ikke havde erhvervet forsørgelsesret; men hjemsendelse kunne fortsat komme på tale, hvis en

udlænding indenfor 5 år kom i en situation, hvor vedkommende ikke kunne forsørge sig selv og sine.

HJEMSENDELSE FRA KØBENHAVN

I København har man tilsyneladende ikke holdt sig tilbage fra at hjemsende svenske fattige, hvis de henvendte sig om hjælp, inden de havde været i landet i 5 år. Det foregik uden særlige bureaukratiske omsvøb, hvilket en sag i Fattigdirektionens arkiv vidner om. I maj 1857 henvendte Københavns Fattigvæsen sig til Indenrigsministeriet for at beklage sig over et cirkulære fra Justitsministeriet, som man mente betød en unødvendig bureaukratisering af hjemsendelsesproceduren. Baggrunden for sagens opståen var tilsyneladende, at Justitsministeriet havde udstedt et cirkulære, der var så uklart i sin formulering, at dets budskab gik tabt.²⁸ Problemet løste da også sig selv, efter at Justitsministeriet havde haft lejlighed til at forklare sig; men sagen er interessant i denne sammenhæng, fordi den giver et indblik i, hvordan proceduren var i forbindelse med en hjemsendelse fra København. I brevet skriver fattigvæsenet:

"Det har i en lang Aarrække af og til været Tilfældet, at Directionen har fundet Anledning til at henvende sig til Stadens Politie om at foranstalte saadanne Personer bortsendte, der som fødte i Udlandet, og som forinden de havde erhvervet Hjemstedsret her i Riget have henvendt sig til Fattigvæsenet om at indtages til Kuur i dets Hospitaller, eller paa anden Maade tildeles Understøttelse, og har Politiet stedse ved de forefaldende Lejligheder velvilligen assisteret Directionen, og vedkommende Personer er i Almindelighed fra os brevi manu bleven afleveret til samme til videre Foranstaltning. Men efter at det ved Justitsministeriets Cir-

culære af 18. marts d.A. er tilkjendegivet Poliitivrigheden, at der i alm. i de Tilfælde, hvor Udlændinge hjemsendes tillands, men ogsaa naar Transporten skeer tilsøes, forinden skal indledes Correspondance med Hjemstedet, om de ville blive modtagne paa samme, har Politiet i et forekommet Tilfælde meddelt Directionen, at det ikke kunde effectuere Bortsendelsen, forinden Circulærets Bestemmelser være iagttagen, og vi have derfor anset det for vor Pligt for Indenrigsministeriet tydeligt at udhæve de Ulemper, som for dette Fattigvæsens Vedkommende ville være en Følge af de i Circulæret tagne Bestemmelser”.

I brevet skriver fattigvæsenet videre, at man hidtil ofte havde antaget en udlænding til kur, uden at man, ifølge loven, var forpligtet dertil, og uden at man derved havde påført kommunen nogen væsentlig byrde. De sidste års tilstrømning af udlændinge, især svenskere, havde imidlertid medført, at problemet havde antaget et omfang, der nødvendiggjorde hjemsendelser, der kunne effektueres hurtigt og uden bureaukratiske omsvøb. I forsøget på at overbevise Indenrigsministeriet om urimeligheden af den nye procedure sammenlignede fattigvæsenet endvidere sin “udlændingepolitik” med den svenske:

”... men i det hele taget er Directionen med Hensyn til Bortsendelse af Udlændinge, der har faaet Sygepleie eller anden Understøttelse, gaaet meget liberal tilværks, idet kun et forholdsmæssigt ringe Antal er forlangt udsendte af Landet, og tør vi betragte denne Liberalitet som saameget mere fremtrædende, som det ofte er os meddelt, at Danske i Sygdomstilfælde behandles med megen Rigerositet flere Steder i Udlandet, navnlig i Sverrig, hvor de, forsaavidt de meldte sig til offentlig Kuur og Transporten

paa Grund af deres Sygdom er umulig, ofte føres mange Mile igjennem Landet til Grænsen og derfra overføres og afleveres til den nærmeste danske Myndighed”.

Det københavnske fattigvæsen mente tilsyneladende, at de her behandlede fattige svenske bedre, end det svenske fattigvæsen behandlede fattige danske. Som de læste det nye cirkulære, kastede det grus i et vel-smurt maskineri: fattigvæsenet havde ved politiets mellemkomst hurtigt og med få omkostninger fået fattige svenske sendt hjem over Øresund. Hvad der siden skete de mennesker, det gik ud over, var ikke fattigvæsenets problem eller bekymring.

For fattigvæsenet i København løste problemet som sagt sig selv, idet Justitsministeriet i en skrivelse meddeler, at cirkulæret ikke angår transporter til søs og derfor: *“selvfølgelig heller ikke Transportanter, der have hjemsted i Sverrig, hvilket Lands Autoriteter heller ingensinde, saavidt Ministeriet bekjendt, have nægtet at modtage de sammesteds hjemmehørende Personer, der ved Øvrighedens Foranstaltning herfra ere hjemsendte”*.²⁹

FÆLLESDEKLARATIONEN AF 26. JULI 1888
Med fællesdeklarationen mellem Danmark og Sverige af 26. juli 1888 “Angaaende det ene Riges Undersaatter, som paa det andet Riges Omraade falde Fattigvæsenet til Byrde” blev proceduren i forbindelse med hjemsendelsen af fattige svenskere ændret, således at der nu skulle træffes aftale med hjemsoget forud for en hjemsendelse. Samtidig blev betingelserne for at opnå forsørgelse dog strammet. Svenskfødte skulle nu have opholdt sig i landet i 12 år for at undgå hjemsendelse, hvis de kom i en situation, der gjorde det nødvendigt for dem at bede om hjælp fra fattigvæsenet. Andre

Frihavnsbyggeriet var et af de store anlægsarbejder, som trak mange svenske arbejdere til København i begyndelsen af 1890'erne. Tegning af P. Steffensen. (Det Kongelige Biblioteks Billedsamling)

udlændinge opnåede fortsat forsørgelsesret efter 5 år i Danmark.

Richard Willerslev har beskrevet nogle af lovens menneskelige omkostninger, og

også hvorledes de danske myndigheder i flere tilfælde – stik mod traktatens ordlyd – ophævede svenskfødtes forsørgelsesret med tilbagevirkende kraft, og derved gav

anledning til en diplomatisk krise de to lande imellem.³⁰ Disse temaer skal derfor ikke omtales her. Det skal derimod den noget groteske situation, som opstod efter forsørgelseslovreformerne i 1891. Det blev nemlig 1888-traktaten, der ved sin ikrafttræden havde udhulet svenskernes forsørgelsesret, der tre år senere sikrede svenskere med mere end 12 års ophold mod den nye fattiglovs langt skrappere bestemmelser.³¹

FATTIGLOVEN 9. APRIL 1891

Med fattigloven af 9. april 1891 blev forsørgelsesretten begrænset for alle udlændinge. En fremmedfødt var nu kun berettiget til offentlig understøttelse, såfremt vedkommende havde opnået dansk indfødsret. Hvor udlændinge altså hidtil automatisk havde opnået forsørgelsesret efter 3, 5 eller 12 år, blev den nu betinget af, at den pågældende havde ansøgt om og fået tildelt indfødsret.³²

Skønt loven var genstand for langvarige lovforslagsdebatter i Rigsdagens kamre, var det ikke lovenes konsekvenser for de udenlandsfødte, der optog taletiden. Den eneste, der forsøgte at tale udlændingenes sag, men dog uden at stille ændringsforslag, var socialdemokraten P. Th. Holm. Han kritiserede det faktum, at en udlænding bosat her i landet kunne afkræves værnepligt, men ikke opnå fattigunderstøttelse uden at have opnået indfødsret. Han fortsatte:

“Nu vil man maaske forundre sig over, at navnlig Arbejdere se saaledes paa dette Forhold, idet de hellere skulle se det saaledes, at de skaffe sig Konkurrence fra udenlandske Arbejdere fra Halsen, som kunne komme gennem den stærke Indvandring, og ikke skulle stræbe efter at stille dem saa gunstigt. I dette Forhold er det imidlertid saale-

*des, at man jo netop begunstiger Indvandringen, netop søger at tilvejebringe en udenlandsk Arbejdskraft der, hvor den indenlandske nægter at arbejde for den Betaling, man byder dem. Man kalder dem her til Landet, udnytter deres Arbejdskraft og ødelægger maaske derved i mange Tilfælde den danske Arbejderstands økonomiske Stilling, men det bryder man sig ikke om. Skulle vi komme til at tale om dette Forhold, kunne vi selvfølgelig tale om det paa en anden Maade, hvorvidt man vilde være med til at tage Forholdsregler mod Indførsel af fremmed Arbejdskraft. Men det er her ikke tale om, men om, at man fremmer og fremskynder Indvandringen af fremmed Arbejdskraft og benytter den, men naar de ere blevne fattige, vil man ikke have dem længere. Saa længe de kunne arbejde og ernære sig selv, og saa længe man har Fortjeneste af dem, har man ikke noget imod, at de konkurrerer med de indenlandske Arbejdere; men naar de maaske ved Sygdom eller tilstødende Uheld ikke kunne ernære dem længere, viser man dem ud af Landet, skønt de maaske have opholdt sig her i meget lang Tid”.*³³

En interessant kommentar fra en socialt bevidst dansk arbejderleder, som både viser noget om arbejdernes opfattelse af de fremmede som løntrykkere, og samtidig beskriver lovens alvorlige konsekvenser for en meget sårbar gruppe udlændinge. I sit svar indrømmede indenrigsminister Ingerslev, “at det var en meget alvorlig Bestemmelse, der var foreslået i Loven, og at den vil få vidtrækkende Betydning lige over for Udlændinge her i Landet”; men han fokuserede dog især på de muligheder, som loven indeholdt, for at ophæve de barske konsekvenser for udlændinge, idet § 23 slår fast, at loven kan tilsidesættes af bilaterale

aftaler. En sådan særaftale ville gøre det muligt at fastlægge særlige vilkår for fattige fremmede fra et bestemt land i Danmark og tilsvarende for fattige danske i det pågældende land. Om den allerede eksisterende traktat med Sverige siger han:

*“... Følgen af, at dette Lovforslag bliver ophøjet til Lov ... vil ikke være, at man overfor Sverrig forandrer Overenskomsten om de 12 Aar. ... men hvis ikke saadan traktatmæssig Overenskomst bestaar, vil Vedkommende først, naar han har Indfødsret, faa den her bestemte Forsørgelsesret her i Landet. I øvrigt er hele dette Forhold, det indrømmer jeg, meget sammensat, og jeg skal ikke komme udførlig ind derpaa”.*³⁴

Meget mere blev der ikke sagt i den sag, og P. Th. Holm slog sig tilsyneladende til tåls med ministerens svar. Muligvis fordi spørgsmålet var kompliceret, og fordi der vel et eller andet sted var en vis rimelighed i det der med gensidigheden. Udlændinge i Danmark og danske i udlandet skulle behandles ens; men det er alligevel interessant, at en så markant lovændring kunne gennemføres med så lidt debat.

Det ser imidlertid ud, som om spørgsmålet om svenskernes rettigheder var mindre klar, end indenrigsministerens svar lader ane, og problemstillingen synes længe at have været åben for fortolkninger. Det synes klart, at svenskfødte, som efter 12 års ophold i Danmark faldt fattigvæsenet til byrde, ikke længere kunne tilbagesendes til Sverige; men det var uklart, om dette omvendt betød, at svenskfødte positivt kunne gøre et krav om forsørgelsesret gældende i forhold til de danske myndigheder. Mens indenrigsminister Ingerslevs ovenfor citerede svar slår fast, at 1888-traktaten tilsidesætter den nye fattiglovs krav om indfødsret for svenskernes vedkommende,

finder man det stik modsatte synspunkt hos departementchefen i Indenrigsministeriet A. Krieger.³⁵ Uden at der i denne sammenhæng skal søges en afklaring af, om det var indenrigsministeren eller departementchefen, der havde ret, synes det rimeligt at antage, at usikkerheden m.h.t., hvordan loven skulle fortolkes, kan have givet anledning til en vis vilkårlighed i behandlingen af de svenskfødte.

Selv om alle de lovmæssige ændringer, der var blevet gennemført i anden halvdel af 1800-tallet, indskrænkede udlændinges forsørgelsesret i Danmark, synes den administrative praksis efter 1892 imidlertid at være gået i den modsatte retning. I 1908 resulterede den modificerede administrative praksis i en lovændring, som betød, at udlændinge uden vedvarende forsørgelsesret alligevel, når omstændighederne talte for det, kunne opnå en understøttelse uden at risikere hjemsendelse. Ændringen betød også, at den berørte kommunale kasse herefter kunne få udgiften refunderet af statskassen.³⁶

LOVEN OM ALDERDOMSFORSØRGELSE AF 9. APRIL 1891 OG INDFØDSRETSSPØRGSMÅLET
Selv om både fattigloven og loven om alderdomsforsørgelse altså slog fast, at udlændinge fremover skulle have indfødsret, inden de var berettigede til henholdsvis fattigforsørgelse og alderdomsforsørgelse, betød 1888-traktaten formodentlig, at svenskere fortsat kunne opnå fattigforsørgelse efter 12 år; mens de på lige fod med andre udlændinge først var berettigede til alderdomsunderstøttelse efter at have erhvervet indfødsret.

At ansøge om indfødsret med henblik på at opnå alderdomsforsørgelse blev imidlertid næppe betragtet som legitimt. I hvert

tilfælde danner mistanke om dette i 1891 baggrund for, at Magistratens 1. afdeling indstiller fem svenske ansøgere til afslag. I begrundelse for afslaget skriver man bl.a.:

“Det er forekommet Magistraten, at det allerede i Aar har gjort sig gældende ved flere af de fremkomne Indfødsrets Ansøgninger, at samme væsentlig synes fremkaldt af ønsket om at komme ind under Alderdomsunderstøttelseslovens Goder, og det fejler næppe, at for Fremtiden vil også Hensynet til, at den nye Fattiglov betinger Forsørgelsesrets Erhvervelse af Indfødsret gøre sig gældende”.

Korrespondancen i sagen viser imidlertid også, at hele forsørgelsesretsproblemet var så kompliceret, at selv de embedsmænd, som skulle administrere lovgivningen, fik tingene blandet sammen. Således havde Magistratens 1. afdeling i første omgang indstillet de omtalte fem svenskere til afslag på deres ansøgninger om indfødsret med henvisning til 1888-traktaten og med den begrundelse, at de ikke havde opholdt sig i landet i 12 år. Spørgsmålet var imidlertid, om 1888-traktaten overhovedet kunne og burde have noget med indfødsretssagerne at gøre, og Indenrigsministeriets svar var da også aldeles uklart. Man svarer således Magistraten, at 1888-traktaten vel nok måtte betyde, at svenskere måtte afkræves et længere ophold i landet end de 5 år, som tidligere krævedes: *“men at man paa den anden Side ikke for sit Vedkommende vil lægge afgørende Vægt paa, om opholdet her i Landet netop har været i de i Overenskomsten omhandlede 12 Aar”*. Endelig tyder det på, at det i praksis var ganske uden betydning, om det var 5 eller 12 års ophold, der i princippet krævedes. I virkelighedens verden havde hovedparten af de udlændinge, der opnåede indfødsret

mellem 1850 og 1914 nemlig opholdt sig i landet mellem 16 og 30 år.³⁷

Antallet af udlændinge, der opnåede dansk indfødsret, steg stærkt efter 1890. Richard Willerslev har fremhævet, at den danske naturalisationspraksis blev stærkt liberaliseret på dette tidspunkt, og at 6.000 svenske fik indfødsret mellem 1850 og 1914.³⁸ Jeg skal ikke i denne sammenhæng forsøge at gå i detaljer med problemstillingen, men blot konstatere, at både antallet af ansøgere og antallet af tildelinger af indfødsret var relativt lille i København i begyndelsen af 1890'erne, selv om de nye begrænsninger i betingelserne for at opnå offentlig forsørgelse altså havde givet de fremmedfødte en meget kontant grund til at ansøge om indfødsret, som de ikke havde haft tidligere (se tabel 6).

I forbindelse med Magistratens og Indenrigsministeriets sagsbehandling blev der ud over opholdets længde lagt vægt på, hvorledes ansøgeren under sit ophold i kommunen havde ernæret sig selv og sin familie, samt om han havde ført et hæderligt og ædrueligt levned og således erhvervet sig sine medborgeres agtelse. Det var endvidere godt at have gode anbefalinger både fra kommunalbestyrelsen i hjemsoget og i form af skudsmåls- eller vandrebøger. Endelig hørte det med i vurderingen, om ansøgeren var det danske sprog mægtig, og om vedkommende var knyttet til Danmark på særlig vis, f.eks. ved besiddelse af fast ejendom. Det har næppe gavnet ansøgers sag, hvis vedkommende var gammel, svagelig og uden særlige midler.

SAMMENFATNING

Det er en alvorlig begrænsning for det billede, der kan gives af den svenske indvandring til København i perioden 1870-1916,

Årstal	Befolkningsvækst i København		Svenskfødtes andel af befolkningstilvæksten		Tilvækst i antallet af svenskfødte
1801 - 1840 ³⁹	19.844	4,9%			
1840 - 1860	34.324	14,2%			
1860 - 1870	26.148	16,9%			
1870 - 1880	53.559	29,5%	4.554	8,5%	106,1%
1880 - 1890	78.009	33,2%	4.025	5,2%	45,5%
1890 - 1901	47.928	15,3%	1.007	2,1%	7,8%
1901 - 1911	31.861	8,8 %	1.039	2,6 %	7,5 %
1911 - 1916	26.025	6,6 %	-12	-0,04 %	-0,08 %

Tabel 1: Befolkningstilvæksten i København 1801-1911 og de svenskfødtes andel heraf

År	Befolkningen i København	Svenskfødte				M/K i %	
		M	K	I alt	%	M	K
1870	181.191	2.017	2.276	4.293	2,4	47,0	53,0
1880	234.850	3.860	4.987	8.847	3,8	43,6	56,4
1885	280.154	4.603	6.942	11.545	4,1	39,9	60,1
1890	312.859	4.638	8.234	12.872	4,1	36,0	64,0
1895	333.835	4.663	8.550	13.213	4,0	35,3	64,7
1901	360.787	4.792	9.087	13.879	3,8	34,5	65,5
1906	369.881	5.033	9.685	14.718	4,0	34,2	65,8
1911	392.648	4.976	9.942	14.918	3,8	33,4	66,6
1916	418.673	5.148	9.758	14.906	3,6	34,5	65,5

Tabel 2: Befolkningstallet i København⁴⁰ 1870-1916 og de svenskfødtes andel heraf

at det er så vanskeligt at få hold på sæsonindvandringen. Fra 1870 kan folketællingerne bruges som indvandrerstatistik; men folketællingerne, der som nævnt blev foretaget i februar, opfanger kun i ringe omfang sæsonvandringerne. Antallet af udstedte opholdsbøger afspejler fra 1875 tilstrømningen af førstegangsvandrerere; men opfanger ikke de mange, som kom igen sæson efter sæson. Arbejdsformidlingen gennem fæstevæsenet giver indtryk af, at svenskerne brugte fæstekontorerne meget, og den betydelige overvægt af svenskere er muligvis en indikator for det svenske sæsonarbejdes omfang. Tallene viser også noget om de periode- og sæsonmæssige udsving i fæstevæsenets virksomhed;

men et billede af sæsonindvandringens omfang kan de ikke give.

Ifølge folketællingen udgjorde den i udlandet fødte del af befolkningen mellem 1870 og 1895 godt 7 % af den samlede københavnske befolkning. I 1916 var tallet faldet en smule til 6,2 %; men i den samme periode var det samlede befolkningstal vokset fra ca. 180.000 til mere end 400.000. Svenskernes antal voksede i forhold til de øvrige udlændinge, især tyskerne, og udgjorde mellem 1895 og 1916 omkring halvdelen af samtlige udlændinge. I 1870 var 53 % af de svenskfødte i folketællingen kvinder, i 1916 var dette tal steget til 65,5 %.

Hvad angår erhvervsmønstret var næsten 2/3 af de svenskfødte mænd både i 1895

	1901		1916	
	Alle	De svenskfødte	Alle	De svenskfødte
<20	36,9 %	5,2 %	34,5 %	7,3 %
20 - 50	-	-	47,1 %	52,5 %
20 - 60	54,7 %	84,7 %		
<50	-	-	17,8 %	39,7 %
<60	8,0 %	9,8 %		
Uangiven alder	0,4 %	0,3%	0,6 %	0,6 %

Tabel 3: Alderssammensætning: Befolkningen i København og de svenskfødte 1901 og 1916¹¹

1895	Svenskfødte			Svenskfødte i %			Hele befolkningen	
	M	K	M/K	M	K	M/K	M	K
Immaterielle erhverv	105	81	186	2,5	2,0	2,2	13,6	6,3
Folk der lever af egne midler	45	102	147	1,1	2,5	1,8	2,3	11,7
Jordbrug og fiskeri	48	2	50	1,1	0,0	0,6	0,8	0,0
Håndværk og industri	2596	1486	4082	61,8	35,8	48,9	38,9	28
Handel og samfærdsel	384	358	742	9,1	8,6	8,9	24,9	11
Daglejere	849	463	1312	20,2	11,1	15,7	15	10,5
Tyende	28	1309	1337	0,7	31,5	16,6	1,4	23,6
Offentlig forsørgelse	90	113	203	2,1	2,7	2,4	1,9	4,4
Uangiven	56	239	295	1,3	5,8	3,5	1	4,5
I alt	4201	4153	8354	100	100	100	101?	100

Tabel 4: Svenskfødte forsørgeres fordeling på erhvervs kategorier sammenlignet med den københavnske befolkning som helhed 1895¹²

og i 1916 beskæftiget inden for håndværk og industri. Blandt kvinderne var ca. en tredjedel i 1895 beskæftiget i håndværk og industri, en anden tredjedel som tyende. Den erhvervsfordeling, der fremgår af opholdsboøgerne, viser, at de svenske kvinders indgang til det københavnske arbejdsmarked typisk var som tyende. Der var i løbet af perioden tale om en vis erhvervsdifferentiering; men den indvandrede svenske befolkning synes dog vedblivende at have været domineret af arbejdere og tjenestefolk. Det forhold, at svenskerne i økonomisk henseende var en relativ svag gruppe, kombineret med at gennemsnitsalderen på den bofaste del af den svenskfødte befolkning i København blev højere i løbet af

perioden, må ses som en væsentlig del af forklaringen på, at det offentlige måtte overtage understøttelsen af en stadig voksende del af især de svenskfødte kvinder.

Den stigning i indvandringen, som fandt sted fra midten af 1800-tallet, medførte en stramning af kontrollen med de fremmede. I København så fattigvæsenet sig tilsyneladende nødsaget til at udnytte de muligheder for hjemsendelse, som var indeholdt i lovgivningen; men som man efter eget udslag ikke havde udnyttet til fulde tidligere. Loven om tilsyn med fremmede af 15/5 1875 havde tydeligvis til formål at sikre det kommunale fattigvæsen mod følgerne af tidens massive indvandring. Loven var således ikke rettet mod fremmede i alminde-

1916	Svenskfødte			Svenskfødte i%			Hele befolkningen		
	M	K	M/K	M	K	M/K	M	K	M/K
Immaterielle erhverv	185	186	371	3,4	3,0	3,2	16,8	8,2	13,3
Folk der lever af egne midler	174	578	752	3,2	9,5	6,5	3,5	11,1	6,6
Jordbrug og fiskeri	98	15	113	1,8	0,2	1,0	1,1	0,1	0,7
Håndværk og industri	3368	1772	5140	61,5	29,0	44,4	41,6	28,1	36,1
Handel og samfærdsel	978	717	1695	17,8	11,8	14,6	28,2	18,0	24,1
Daglejere							4,7	6,6	5,5
Tyende	373	2054	2228	6,8	33,6	21,0	0,3	17,7	7,4
Offentlig forsørgelse	231	551	782	4,2	9,0	6,8	2,6	6,6	4,2
Uangiven	71	233	304	1,3	3,8	2,6	1,1	3,7	2,2
I alt	5279	6106	11385	100	100	100	100	100	100

Tabel 5: Svenskfødte forsørgeres fordeling på erhvervskategorier sammenlignet med den københavnske befolkning som helhed 1916. (se note 30)

	Svenske ansøgninger		Svenske tildelinger	Tildelinger i% af ansøgninger
1889	-	1890	24	
1890	33	1891	22	66,7%
1891	51	1892	35	68,6%
1892	134	1893	101	74,4%
1893	100	1894	58	58%
1894	114	1895	79	69,3%
1895	159	1896	94	59,1%

Tabel 6: Tildeling af indfødsret i forhold til antallet af ansøgninger i København⁴⁵

lighed, men mod de mindrebemidlede fremmede, og faldt udmærket i tråd med den skærpede kriminalisering af løsgængeri og betleri. Udlændinge, der havde opnået forsørgelsesret, var fritaget for kontrol og dermed beskyttet mod udvisning. Mod slutningen af 1800-tallet skete der en bemærkelsesværdig udhuling af udlændinges forsørgelsesret i Danmark i almindelighed. En traktat, som i 1888 blev indgået mellem Sverige og Danmark, stillede imidlertid svenskerne anderledes end de øvrige udlændinge. I 1888 var konsekvensen den, at de svenskfødte fik begrænset adgangen til forsørgelse i Danmark og blev dermed stillet ringere end andre udlændinge. Med revisionen af fattigloven i 1891, hvor udlændinges forsørgelsesret blev gjort afhængig

af indfødsret, blev 1888-traktaten imidlertid "overhalet indenom", og de svenskfødtes adgang til forsørgelse blev derved relativt mindre restriktiv end andre udlændinges. Som påpeget ovenfor var traktaten tilsyneladende åben for fortolkninger, hvilket muligvis har skabt basis for en vis administrativ vilkårlighed i forhold til en stadigt voksende gruppe af aldrende svenskere.

NOTER

- 1 Richard Willerslev påpeger i *Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914*, 1983, (herefter Willerslev, 1983), at den danske nationalindkomst omkring 1870 var dobbelt så stor som den svenske, og at en svensk landarbejder f.eks. kunne fordob-

- le sin indkomst ved at tage sæsonarbejde i nærheden af København, pp. 44-46
- 2 For den svenskfødte befolknings vedkommende findes tallene først fra 1870, idet svenskere og nordmænd er slået sammen i 1850 oversigten
 - 3 Richard Willerslev har – ved en række beregninger, som han ganske vist selv fremhæver som upræcise – skønsmæssigt anslået, at der i perioder var 3-5 gange flere svenskere i Danmark, end folketællingerne viser. Willerslev, 1983, pp. 24-32 og Willerslev, "Tilvandringen af svenske arbejdere 1840-1918" i Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik, Bent Blüdnikow (red.), 1987, pp. 124-125 (herefter Willerslev, 1987)
 - 4 Tabelværk til Københavns Statistik (herefter Tabelværk), nr. 8, p. 16
 - 5 Tabelværk, nr. 11, p. 41, nr. 18, p. 11 og nr. 21, p. 10
 - 6 Statistiske oplysninger om København og Frederiksberg, vol. 6, pp. 16-17. Richard Willerslev "Den slevsviske, svenske og russiske indvandring til København 1850-1914" i Historiske Meddelelser om København 1981, p. 85 (herefter Willerslev, 1981)
 - 7 Mellem de to opgørelser er der foretaget visse ændringer i rubriceringen i erhvervs-kategorier, som bl.a. bevirker, at ikke alle forskydninger over tid kategorierne imellem er reelle. Desuden dækker optællingerne forskellige områder fra gang til gang. Statistikken vedrører i 1895 Hovedstaden samt Frederiksberg, Sundbyerne og Utterslev. I 1916 vedrører statistikken Storkøbenhavn: Københavns Kommune, Frederiksberg og Gentofte. Brønshøj, Valby-distriktet og Sundbyerne indlemmes i Københavns Kommune ifølge lov af 3. april 1900
 - 8 Ole Hyldtoft, Københavns industrialisering 1840-1914. København 1985, pp. 255-256
 - 9 Henning Bro, "Svenskere på Frederiksberg omkring århundredskiftet. Richard Willerslev (1983), p. 146 og R. Willerslev (1987), p.p. 124-125
 - 10 Gruppen omfattede fattighjælpsmodtagere, samt institutionaliserede i sindssygeanstalter, blinde- og døvstummeinstitutter samt fængsler o. lign. Fra 1892 omfatter gruppen endvidere folk, som modtager aldersunderstøttelse. Tabelværk nr. 11, p. 17 og nr. 15, p. 8. Folketællingens erhvervstabel omfatter, som nævnt, kun forsørgere og viser altså ikke, hvor mange personer, der i folketællingsøjeblikket faktisk blev underholdt af det offentlige. Således blev antallet af personer under det offentlige forsørgelsesvæsen i Københavns Kommunes Beretning for 1901 f.eks. opgjort til 8622; mens det tilsvarende tal i folketællingernes erhvervstabel kun omfattede 5.169 personer. Tabelværk nr. 15, sp. 8
 - 11 Statistiske Oplysninger om Staden Kjøbenhavn, vol. 5, p. 152, og vol. 9, p. 178
 - 12 Forordning om Betlere i København af 24. september 1708. Treårs-reglen slås fast i Plan for Fattigvæsenet i København af 1. juli 1799. Ved Plakat af 6. november 1839 hæves grænsen til fem år. Forud for udstedelsen af en opholdsbog blev det pålagt politiet at vurdere, om det "med Rimelighed kan ventes, at han kan og vil ernære sig her i Landet ved lovligt Arbejde" og i bekræftende fald forsyne den pågældende med en opholdsbog. Såfremt en opholdsbog ikke kunne udstedes, var det pålagt politiet at sørge for "den Paagjældendes Udvisning og Udsendelse af Landet." En person, som var forsynet med en opholdsbog, skulle, når vedkommende ikke var i arbejde, hver 8. dag møde op hos politiet for at fremvise midler til endnu 8 dages tarveligt ophold. Efter 6 uger uden arbejde skulle personen udvises af landet, "med mindre han godtgjør, hvorledes han i det nævnte Tidsrum har ernæret sig paa lovlig Maade."
 - 13 Med bekendtgørelse nr. 242 af 23. oktober 1913 ændres de administrative procedurer vedrørende udstedelsen af opholdsbøger. Udlændinge skulle herefter deponere deres legitimationspapirer hos politiet, indtil de ved udrejse af landet skulle tilbagelevere deres opholdsbog. Denne praksis betød, at en tilbagevendende sæsonarbejder herefter fik udstedt en ny opholdsbog, hver gang han rejste ind i landet i modsætning til tidligere, hvor opholdsbogen altså kunne genbruges ved gentagne indrejser. Denne stramning skal ses i sammenhæng med lov om anvendelsen af udenlandske arbejdere af 1. april 1912 (og lovens forgænger af 21. august 1908), også kaldet "polaklove". Som tilnavnet antyder var baggrunden for loven først og fremmest den voldsomme tilvandring af polske landarbejdere, som kulminerede med 14.000 i 1914. Det er ligeledes ønsket om en strammere kontrol med især polske arbejdere, der begrundede, at det nyoprettede statspoliti mellem 1914 og 1916 gradvist overtog opgaven med udstedelsen af opholdsbøger og kontrollen med ind- og udrejsende fremmede arbejdere. Ifølge Københavns Politis indberetning til Justitsministeriet 1915 overgik opgaven med udfærdigelsen af opholdsbøger til Statspolitiet pr. 16. marts 1914; mens afhøringer af udlændinge i forbindelse med begæringer om opholdsbøger fortsat blev foretaget af Københavns Politi. Fra 1916 var Statspolitiet alene berettiget til at udstede opholdsbøger
 - 14 Ifølge lovens § 3 kunne de fremmede arbejdssøgende selv vælge, om de ville melde sig hos politiet ved ankomsten til landet eller først, når de var ankommet til det sted, hvor de agtede at søge arbejde. En del opholdsbøger må således antages at være blevet udstedt til udlændinge, som blot benyttede København som transitsted. Omvendt vil der også være ankommet udlændinge til København, der har fået deres opholdsbog et andet sted
 - 15 En database over udviste udlændinge 1875-1915 er med udgangspunkt i politivirighedernes publicerede indberetninger udarbejdet ved Immigrantmuseet for Danmark. Se Henrik Zip Sane, "Medborgerskabet fødes". Historisk Tidsskrift nr. 1, 1999, p. 12

- 16 Den voldsomme stigning i antallet af udstedte opholdsbøger fra 1915, som fremgår af figur 1, antages for svenskernes vedkommende at være et udtryk for den ændrede administrative praksis, som er omtalt i note 14. Hvorfor den samme stigning ikke gør sig gældende for andre udlændinge, er ikke undersøgt i denne sammenhæng; men det kunne tænkes at hænge sammen med verdenskrigen. Til sammenligning kan det nævnes, at svenskernes andel af de bortfæstede udlændinge stiger til at udgøre 78,7 % i perioden 1914-1917 (hvor svenskernes gennemsnitlige andel af de bortfæstede udlændinge for perioden 1892-1917 udgør ca. 45 %)
- 17 Af de 3.339 opholdsbøger, som i 1875 udstedtes til svenskere, udstedtes de 1.820 (54,5 %) således til svenskere, som ved lovens ikrafttræden allerede var i landet. I 1876 var det godt 8 %
- 18 R. Willerslev, "Svenske gæstearbejdere i København 1850-1914." Fortid og Nutid 1981, p. 229 (herefter Willerslev, Fortid og Nutid 1981)
- 19 Antallet af private fæsteforretninger i København i 1891 fremgår af den undersøgelse, Københavns Magistrat satte i værk gennem politidirektøren, efter at Magistraten i Loven om Fæstevirksomhedens Ordning af 1. april 1891 var blevet pålagt at fastsætte bestemmelser om fæsteforretningernes antal og virksomhed i øvrigt. *Borgerrepræsentationens Forhandlinger 1891-1892*, pp. 115-124, 342; samt journalsag E1848, 1891. Nogle af problemerne med de private fæstekontorer og de manglende sanktionsmuligheder over for branchen i almindelighed fremgår af de debatter, der var i Rigsdagen i forbindelse med behandlingen af forslaget til lov om fæstevæsenets ordning. *Landstingstidende 1890-1891*, sp. 32, 96-97, 106-21, 122, 582-98, 837-44. *Folketingstidende 1890-1891*, sp. 1057-80, 1085-86, 5179-5212, 5444-48
- 20 Hos Richard Willerslev citeres bl.a. svenske aviser, der malende beskriver, hvorledes unge, uskyldige bondepiger handles som kvæg og ødelægges gennem "Slavehandelen på Danmark". Willerslev (1983), kapt. IV. Da Landstinget i efteråret 1890 endnu engang fik et lovforslag om en regulering af fæstevæsenet til første behandling, indledte den første taler (Kanser) da også med at konstatere, at lovforslaget var en gammel bekendt, som første gang havde været fremsat 8 år tidligere. Han pointerede, at en løsning af problemerne var meget påtrængende, og at "megen uret" var gjort derved, at denne lov endnu ikke var kommet frem. *Landstingstidende 1890-1891*, sp. 106
- 21 Borgerrepræsentationens Forhandlinger 25. maj 1891 og 29. juni 1891
- 22 Richard Willerslev (1983) kapt. IV
- 23 Se note 12
- 24 Richard Willerslev skønner, at der mellem 1881 og 1890 blev hjemsendt over 4.000 personer til Sverige. Willerslev (1983), p. 156
- 25 Det Landstingsudvalg, der havde arbejdet med lovkastet havde foreslået obligatorisk udvisning af personer, der ikke havde fundet arbejde inden for otte dage. I den endelige lov blev denne periode dog forlænget til 6 uger. Jens Vedsted-Hansen, "Forsørgelsesproblemet i fremmedretten", i Bent Blüdnikow (red.), *Fremmede i Danmark i 400 år*. 1987, p. 191, herefter Jens Vedsted-Hansen, 1987
- 26 Willerslev, Fortid og Nutid 1981, p. 225
- 27 Det landstingsudvalg, der arbejdede med lovforslaget, havde da også foreslået at udstrække tilsynet til også at omfatte omvandrende indlændinge; men dette blev ikke gennemført. Vedsted-Hansen, 1987, p. 191
- 28 Brevvekslingen mellem Københavns Fattigvæsenes Direktion og Indenrigsministeriet. Københavns Fattigvæsenes journalnr 642/1957. Justitsministeriets cirkulære af 18. marts 1857 blev af både Københavns Fattigvæsen, Københavns Politi og flere amtmænd læst som en stramning af et allerede eksisterende cirkulære fra 1819, som pålagde myndigheder, som hjemsendte udlændinge "til lands" (gennem Slesvig-Holsten), ved forudgående brevveksling at sikre, at hjemlandet faktisk ville modtage den udviste. Det nye cirkulære blev flere steder opfattet således, at kravet om brevveksling fremover skulle gælde ved alle hjemsendelser, og altså også hjemsendelser til søs; mens Justitsministeriet tilsyneladende blot ønskede at sætte en stopper for nogle undtagelser fra reglen om brevveksling, som 1819-cirkulæret havde givet mulighed for
- 29 Justitsministeriets skrivelse af 13. juli 1857
- 30 Willerslev, 1983, pp. 157-166
- 31 1888-traktaten afløstes 26. maj 1914 af en traktat som blev indgået mellem Danmark, Norge og Sverige (bekendtgørelse nr. 243 af 7. oktober 1914). I denne fattigkonvention ændredes kravet om opholdets længde til 10 år, og det tilføjedes, at den pågældende skulle være tilflyttet opholdslandet inden sit 48. år. Den nye konvention skelnede endvidere mellem midlertidig understøttelse, som ikke kunne medføre hjemsendelse, og vedvarende understøttelse, som i nogle tilfælde fortsat kunne medføre hjemsendelse. Således pålagde den ny konvention opholdslandet ved afgørelser om hjemsendelse at tage "humane hensyn". I sådanne tilfælde kunne det i stedet for besluttes, at hjemlandet skulle godtgøre tre fjerdedele af udgifterne til fattigunderstøttelsen
- 32 Lov nr. 67 om det offentlige Fattigvæsen af 9. april 1891, § 23. De samme krav kom til at gælde for aldersunderstøttelse. Lov nr. 69 om Alderdomsunderstøttelse til værdige trængende udenfor Fattigvæsenet af 9. april 1891, § 1
- 33 Rigsdagstidende, Folketinget, 21. januar 1891 sp. 2599
- 34 Rigsdagstidende, Folketinget, 21. januar 1891 sp. 2627
- 35 I A. Krieger og V. Haarløvs, *Lov Nr. 67 af 9. april 1891 om det offentlige Fattigvæsen. ... Tekstudgave med Bemærkninger*. 1906 hedder det således bl.a. "Betyd-

ningen af denne Regel [12 års reglen] er dog kun at sætte en Grænse for Retten til Hjemsendelse, men ikke at give svenske Undersaater nogen særlig Adgang til at erhverve Forsørgelsesret her i Riget. Den omhandlede Overenskomst kan saaledes ikke henregnes til de i Paragraffens [§ 23 i den nye fattiglov] Slutningsbestemmelse omhandlede traktatmæssige Bestemmelser ...”

36 Lov nr. 117 af 1. juni 1908 “om en forandret Affattelse af §§ 27 og 61 i Lov om det offentlige Fattigvæsen nr. 67 af 9. april 1891”

37 *Alfabetisk navregister over personer, der i aarene 1850-1915 ved lov har erhvervet dansk indfødsret*. Udarbejdet ved Indenrigsministeriets foranstaltning. 1916, p. 313

38 Richard Willerslev (1983), 165

39 For perioden 1801-1860 er der tale om en gennemsnitsberegning

40 København = Det gamle København. De indlemmede distrikter medregnes ikke

41 Den trykte statistik for København giver kun i 1901 og 1916 oplysninger om de svenske indvandreres alder, og

selv for disse år er det vanskeligt at sammenligne svenskernes alderssammensætning med befolkningen som helhed, fordi de alderskategorier, der måles, er forskelligt sammensat. Tabelværk til Københavns Statistik, vol. 15 (1901) p. 120-21, og vol. 21 (1916). Opdelingen i alderskategorier tillader desværre ikke en differentiering af aldersgruppen 20-50 (1901) og aldersgruppen 20-60 (1916)

42 *Tabelværk til Københavns Statistik nr. 15.*, p. 13, 132; *Tabelværk til Københavns Statistik nr. 21*, p. 16, 80. Statistikken vedrører i 1895 hovedstaden samt Frederiksberg, Sundbyerne og Utterslev. I 1901 København og de indlemmede distrikter (inkl. Sundbyerne som først indelemmedes 1. jan.1902). I 1916 vedrører statistikken Storkøbenhavn: Københavns Kommune, Frederiksberg og Gentofte

43 Antallet af ansøgninger er optalt efter Københavns Magistrats 1. afdelings referatprotokol. Antallet af tildelede indfødsretter er optalt efter de årlige offentliggørelser i Lovtidende

Hos Borgere og Bønder

Svensk tyende i Høje Taastrup Sogn – øst 1894-1912

MARIANNE GERMANN

INDLEDNING

Høje Taastrup Sogn – øst, som omfatter Taastrup Stationsby, udstykket fra gårdene i Taastrup Valby, den stadig eksisterende Taastrup Valby landsby og den lille landsby Klovtofte nord for Roskildevej, var i en rivende udvikling bebyggelsesmæssigt, og indbyggertallet voksede fra 669 indbyggere i 1890 til 1875 i 1916.¹

Det blev en meget sammensat by med de store gårde, som fra slutningen af 1800-tallet begyndte at udstykke deres jorder til beboelse, forretninger, håndværksvirksomheder, liberale erhverv, gartnerier og et teglværk. En udvikling, der er fortsat til i dag, men nu stort set slut. En stor del af den voksende befolkning var småhåndværkere og -handlende, funktionærer og arbejdere.

Formålet med denne artikel er at undersøge og måske få svar på en række spørgsmål, om hvordan det svenske tyende passede ind i dette brogede bybillede: Hvad var forholdet i antal mellem svensk og dansk tyende? Og gav den voksende befolkning en tilvækst af tjenestefolk også? Hvem var arbejdsgiverne? Var det bønderne eller borgerne, der havde svenskere, og hvordan var alders- og kønsfordelingen mellem dem? Hvor lang tid opholdt sven-

skerne sig hos de to typer arbejdsgivere, var det sæsonbestemt, og havde deres køn nogen indflydelse på opholdstiden?

Et andet aspekt er, om de rejste frem og tilbage mellem Danmark og Sverige, eller om de blev i Danmark i en længere årrække og rejste rundt forskellige steder i landet, og i givet fald nær eller fjernt? Kom nogle måske tilbage igen til Taastrup/Klovtofte efter en kortere eller længere afstikker til andre steder?

Til sidst tages et kig på folketællingen i 1901 for at se, hvor mange fastboende svenskere, der var i Taastrup og Klovtofte, om de var dansk eller svensk gift, hvornår de havde taget fast bopæl i byen og hvilke erhverv, de havde.

KILDEmateriale

Som grundlag for undersøgelsen af svensk tyende er brugt "Tyendeprotokoller",² som for det meste blev meget grundigt ført af sognefogeden. Heri blev tyende og arbejdere optegnet med ankomstdato, navn, stilling, fødested, fødselsdato, ankomst fra (sidste opholdssted), kommende arbejdsgiver, afgangsdato og afgang til (sogn eller andet land), samt folketællingen 1901 for Taastrup og Klovtofte.³

.....

Marianne Germann, født 1943. Arkivleder i Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje-Taastrup Kommune 1979-.

HØJE-TAASTRUP KOMMUNE – 4 SOGNE, 14 LANDSBYER OG 3 STATIONSBYER

Det område, der i dag udgør Høje-Taastrup Kommune, bestod fra gammel tid af 4 sogne, Høje Taastrup, Sengeløse, Fløng og Reerslev, hver med sin middelalderkirke. I 1970 (1974 for Sengeløse) blev disse gamle sogne lagt sammen til én stor kommune. Det blev en stor kommune med et areal på ca. 7.800 ha og i dag o. 46.000 indbyggere.

Det er den vestligste af kommunerne i Københavns Amt, nabo til Roskilde Amt og Kommune, Gundsø, Ledøje-Smørum, Albertslund, Vallensbæk, Ishøj og Greve Kommuner. Kommunen har Roskildevejen og banen som en midtergående akse og breder sig på begge sider af denne.

Da jernbanen mellem København og Roskilde blev indviet i 1847, var der bygget 2 stationer ved landsbyerne Taastrup Valby og Kallerup. Ved begge stationer opstod der bysamfund, som blev til byerne Taastrup og Hedehusene.

Den tredje station, Høje-Taastrup kom i 1986, og rundt om den er der et bysamfund under opbygning.

De tre artikler her i bogen omhandler Taastrup, Klovtofte og Taastrup Valby i den østlige del af det gamle Høje Taastrup Sogn, Hedehusene i den vestlige del og Sengeløse Sogn.

TAASTRUP OG KLOVTOFTE

Selvom stationen kom til at ligge, hvor Køgevej og banen skærer hinanden, var der i starten kun en kro, en postholdergård og nogle få huse, og det tog helt op til sidste fjerdedel af 1800-tallet, før der kom gang i byudviklingen.

Der grundlagdes 3 store købmandsgårde til betjening af oplandets gårde. Den første var Axel Niensens i den tidligere postholdergård ved Taastrup Station i 1882, overtaget af Johan F. Hansen i 1894. Den anden åbnede Larsen og Olsen på hjørnet af Køgevej og Valbyvej i 1896, og den tredje blev åbnet i 1899 af M.P. Knudsen direkte over for Larsen og Olsen på den anden side af Køgevej.

De store gårde i Taastrup Valby begyndte at udstykke deres jorder til enfamiliehuse, forretninger, større og mindre håndværksvirksomheder, mejerier og gartnerier. En udvikling, der er fortsat til i dag, hvor de sidste jorder er solgt fra inden for de sidste halve snes år.

Det samme gjaldt Klovtofte, hvor dog Landbohøjskolen ejer Højbakkegaard og Bakkegaard med et stort jordtilliggende. I den sydlige del af Klovtofte op til Roskildevejen voksede et mindre industrikvarter op med tungere industri som Taastrup Teglværk, derefter Lervarefabrikken Brak og Sønner, Syberg Keramik, Parketstovfabrik m.fl.

I dag er Klovtofte, Taastrup og Taastrup Valby helt bygget sammen med store boligområder, liberale erhverv, handel og ikke-forurenende industri.

Der er én hel firlænget gård tilbage i Taastrup – dog kun med bygningerne og en have – og det er Blaakildegaard, hvor Byhistorisk Samling og Arkiv for Høje-Taastrup Kommune har til huse i alle 4 længer nu.

Svensk tyende				
År	Antal tyende pr. år	Antal svenske tyende pr. år	% af alle tyende pr. år	Antal danske tyende pr. år
1894	145	19	13,1	126
1895	142	21	14,7	121
1896	141	12	8,5	129
1897	153	14	9,2	139
1898	106	17	16	89
1899	114	5	4,4	109
1900	130	14	10,8	116
1901	146	13	8,9	133
1902	129	15	11,6	114
1903	137	12	8,8	125
1904	138	13	9,4	125
1905	133	15	11,3	118
1906	131	3	2,3	128
1907	110	3	2,7	107
1908	77	4	5,2	73
1909	75	7	9,3	68
1910	86	2	2,3	84
1911	92	2	2,2	90
1912	75	1	1,3	74
i alt	2260	192	8,5	2068

Tabel 1: Tyende i Høje Taastrup Sogn - øst 1894-1912.

Kilde: Tyendeprotokoller 1888-1918 for Høje Taastrup Sogn østre Distrikt.

I løbet af perioden 1894-1912 blev der indskrevet 2.260 tjenestefolk i tyendeprotokollen, deraf var 192 svenskere. Stillingsbetegnelsen er for de allerfleste "tyende", kun 7 har anden betegnelse som røgter, tærskemand, staldkarl og husbestyrerinde. Dertil kommer en enkelt mejerielev, men han for-

lod mejeriet efter 3 måneder. Af arbejdere var der 11, hvoraf de 10 var til Taastrup Teglværk.

Bortset fra 1899 var mellem 8 og 16 % af tyendet svenskere indtil 1905. Derefter faldt antallet markant, hvilket ikke fraviger så meget fra andre steder, hvor antallet af

Kort over det centrale Taastrup 1908. Arbejdsgivere med svensk tyende efter Tyendeprotokollen og fastboende efter folketællingen 1901 er placeret på kortet. Numrene i parentes svarer til numrene på kortet

Nord for banen: Gartner H. Fogtman (uden for kortet) Gården Lykkensgave (35) Kunstmaler C. N. Overgaard (32) Købmand C. Gindrup (12) Slagter H. P. Eriksen (10) Husejer A. Floor (53)

Syd for banen, vestlige side af Køge Landevej: Stationsforstander M. R. Søberg (61) Købmand Joh. F. Hansen (58) Læge F. R. Fog (52) Dyrlæge Axel Hansen (35) Manufakturhandler C. W. Carlsen (33) Skomager N. P. Olsen (31) "Jochumsens Gaard" (24) Gården Valhøj (6)

Syd for banen, østlige side af Køge Landevej: Nykro (57) Slagter C. Grøndahl (63) Forsamlingshuset "Taastruplund" (72) Taastrup Nye Colonialhandel (54) Maskinfabrikant Chr. Hurup Andersen (89) De fire Herregaardes Mejeri (94) - beboelse (95) Gården Valbylille (2)

Fastboende iflg. Folketællingen 1901:

Syd for banen, østlige side af Køge Landevej: Vognmand Bror Larsen (86) Tømrer Viktor Jensen (96) Bødkermester C. C. Poulsen (97) (Taastrup Vejviser-Lommebog 1908 med kortbilag)

Kort over Taastrup Stationsby.

1908

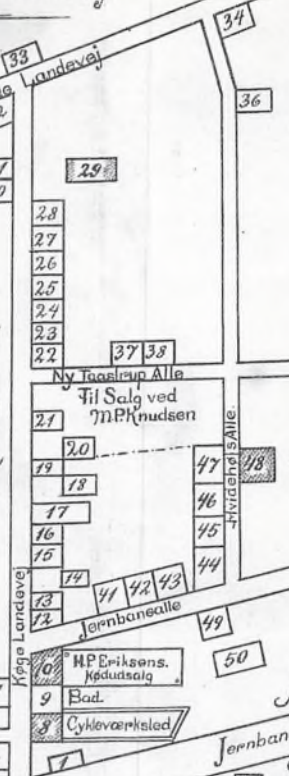
M. Fogtman & Søn.
Planteskole

Telef. 66
M. Fogtman & Søn
Taastrup Planteskole
Frugt- og Blomster-
Livrings- og Rosenbuske.
Alt i stort Udvalg
Leverandør til
Københavns og Frederiksbergs Kommuner
Tivoli, Landbrugsstatseriet
ele.
Tegninger og Overslag
Moderate Priser

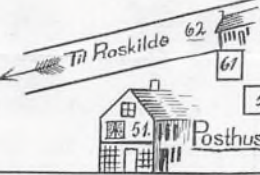
Lykkensgade

Sagfører
Jens Holm
Telefon 13
Kortet: N: 85

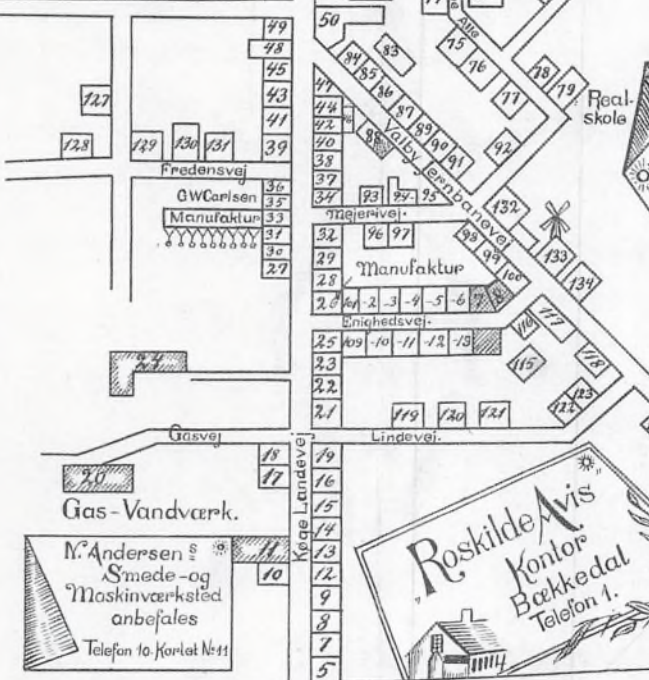

Nord for Banen
Jernbane til København.

Syd for Banen

J. Armlaus
Manufakturhandel
anbefales
Telefon 73.
Kortet: N: 26

N. Andersen
Smede- og
Maskinværksted
anbefales
Telefon 10 Kortet N: 41

Roskilde Avis
Kortet Bækkedal
Telefon 1.

Valbylille

Chr. Brinch

Befolkningstal og antallet af tyende			
År	Befolkningstal	Heraf antal tyende	
		Samlet	Svensk
1901	1083	146	13
1906	1344	131	3
1911	1573	92	2

Tabel 2: Befolkningstal og antallet af tyende 1901, 1906 og 1911.

Kilde: Folketællingerne 1901, 1906 og 1911 for Taastrup og Klovtofte

svensk tyende dalede kraftigt i begyndelsen af 1900-tallet og frem.⁴

Det var ikke alene de svenske tjenestefolk, der blev færre af, det samlede tyende reduceredes med en trediedel fra 1901. Det-

te ses også i København, hvor både det danske og svenske tyendes antal falder mellem 1895 og 1916 med næsten halvdelen i forhold til befolkningen.⁵ Samme tendens ses på Frederiksberg i perioden 1885-1905.⁶

HEDEHUSENE

Hvor Taastrup blev en handels- og serviceby, blev Hedehusene en industriby. Baggrunden for dette fandtes i egnens naturforekomster af ler, kalk, grus og stenmaterialer. Det blev til 3 tunge virksomheder: Hedehusene Grusgrav og Skærvefabrik (1892), Nymølle Skærvefabrik (1894) og Hedehus Teglværket (1896). Disse fulgtes af Kaffe-surrogatfabrikken Danmark (1902), SANO Expanko Korkfabrik (1921) og endelig Rockwool (1937). Alle disse virksomheder havde egne godsbanespor til Hedehusene Station, som i 1930/31 var den 6. største godsstation i Danmark. Bag Teglværket opstod også en mindre blandet industriby, som også eksisterer i dag, men med andre og mindre forurenende virksomheder.

Omkring disse virksomheder byggedes der huse til arbejderne og deres familier, som også husede små dagligvareforretninger, skomagere, urmagere, syersker, vask og stryging, snedkere, tømrere, cykelsmede og andre mindre håndværksteder, så de enkelte enklaver var praktisk talt selvforsynende med mange ting, men samtidig udviklede Hovedgaden sig til en livlig forretningsgade.

Grusgravene er tømte og området lavet til fritidsområdet "Hedeland" med mange forskellige udendørs aktiviteter – fra vindyrkning til en smalsporet veteranbane, fra golfbane til en stor Arena til musikopførelser m.m.

For begge byer gælder, at i stedet for de gamle store virksomheder – både industri og handelsvirksomheder – er der kommet nye til, men de kræver ikke så stor en arbejdsstyrke som de gamle. Så de to byers fortsatte befolkningsvækst op til i dag skyldes ikke vækst i lokale arbejdspladser, men den udflytning til Vestegnen, som er foregået i de sidste årtier.

Det er dog ved at skifte nu med mange nye arbejdspladser i den "nye stationsby" Høje Taastrup.

Arbejdsgivere – borgere og bønder

Borgere med svensk tyende	År	Antal
4 Herregaardes Mejeri (R.E. Christensen)	1903	1
Manufakturhandler C.W. Carlsen	1902	1
Tømrer C.H. Christoffersen	1895	1
Slagter H.P. Eriksen	1909	1
Husejer A. Flor	1908	1
Læge F.R. Fog	1901+1909	2
Gartner H. A. Fogtman	1897+1898	2
Forsamlingshuset "Taastruplund" (J. Petersen)	1898	1
Købmand C. Gindrup	1900	1
Blomsterhandler R. Gnatt	1894	1
Slagter C. Grøndahl	1894+1910	2
Dyrlæge A. Hansen	1894-1911	7
Købmand Johan F. Hansen	1898+1899+1903	3
Mælkeforpagter W.M. Hansen	1897+1902	2
Maskinfabrikant Chr. Hurup-Andersen	1910+1912	2
Gartner Axel V. Knudsen	1898+1904	2
Krohns Mejeri	1896	1
Møller J. Larsen (Kathrinehåb Mølle)	1899+1901	2
Købmand Lorentzen	1904	1
Møller H. Madsen (Taastrup Valby Mølle)	1902+1904+1907	3
Brygger H.E. Nielsen	1895	1
Nykro, gæstgiver H. Brandt	1896-1907	11
Skomager N.P. Olsen	1907	1
Kunstmaler C.N. Overgaard	1908	1
Købmand H.J. Petersen (Taastrup nye Colonialhandel)	1905	1
Købmand Schmidt	1894	1
Stationsforstander M.R. Søberg	1902+1903	3
Taastrup Mejeri	1894+1895+1907	4
Taastrup Teglværk (L.C. Wildau)	1904-1906	11

29 arbejdsgivere

71 svenskere

Kilder: Tyendeprotokoller 1888-1918 for Høje Taastrup Sogn østre Distrikt, Folketællinger 1890, 1901 og 1906

Som det samtidig kan ses af antallet af svenske tjenestefolk, – maksimalt 21 i 1895 og 13 ud af 1083 indbyggere i 1901 – så har svenskerne næppe været synlige i bybilledet. Det var nok anderledes i Sengeløse, hvor de store grupper svenske sæsonarbejdere på Hakkemose Teglværk og Cathrineberg Gods må have sat deres præg på bybilledet.⁷

Af disse 29 borgere med svensk tyende

er det lykkedes af få 26 placeret i byen og en del på kortet fra 1908.⁸ Det var de mere velstående, selvstændige erhvervsdrivende, større købmænd, gartnere, møllere, mejerier m.fl. og nogle få andre som stationsforstander Søberg og kunstmaler Overgaard, som i forvejen havde tjenestefolk i huset, der også enkelte eller flere år havde en svensker blandt tyendet.

Dyrlæge A. Hansen og gæstgiver Brandt

SENGELØSE SOGN

Sengeløse kan føre sin historie tilbage til middelalderen, hvor herregården “Bytteborg” nord for Sengeløse var tilknyttet Hvideslægten. En af dem, Eskild Snubbe Hemmingsøn, rejste ifølge sagnet et kors ved den gamle Roskildevej i 1230 til minde om hans kones heldige nedkomst med en søn på det sted, hvor hun fødte på vej til Bytteborg. Dette kors var et trækors, men er i dag lavet i sten og hedder “Snubbekorset”. Bytteborg blev til det senere Cathrineberg gods, opkaldt 1664 efter Cathrine Sehested, som var gift med en af ejerne, og senere selv som enke drev det i en del år.

Indtil 1773 gik Roskilde Landevej gennem Sengeløse Sogn, hvor den så blev flyttet til dens nuværende vejlinie. Det betød, at den gamle Roskilde Kro også måtte flytte til den nye vej – dog til den anden side af St. Vejle Å og dermed til Herstedvester Sogn.

Cathrinebergs ejer i slutningen af 1700-tallet, Lauritz Lassen, solgte i 1797 sine gårde til bønderne selv, som i taknemmelighed rejste “Frihedsstøtten” til ære for ham. Den står i dag på Sengeløse Kirkegård.

Ud over kirkebyen Sengeløse består sognet også af landsbyerne Vridsløsemagle og Vadsby, samt nogle mindre steder som f.eks. Tostholm og Nybølle Vad. Vridsløsemagle er kendt for Ole Rømers observatorium “Tusculanum”, og hvor i dag “Ole Rømer Museet” har til huse på gården Kroppedal.

Sengeløse Sogn er stadig et landsogn med gårde og gartnerier. Kun i Sengeløse By er der et mindre industrikvarter og nogle større beboelsesområder med villaer især i den nordvestlige del.

Landskabet er også præget af et par store mosedrag, hvor der har været mere eller mindre intens tørveudvinding tidligere.

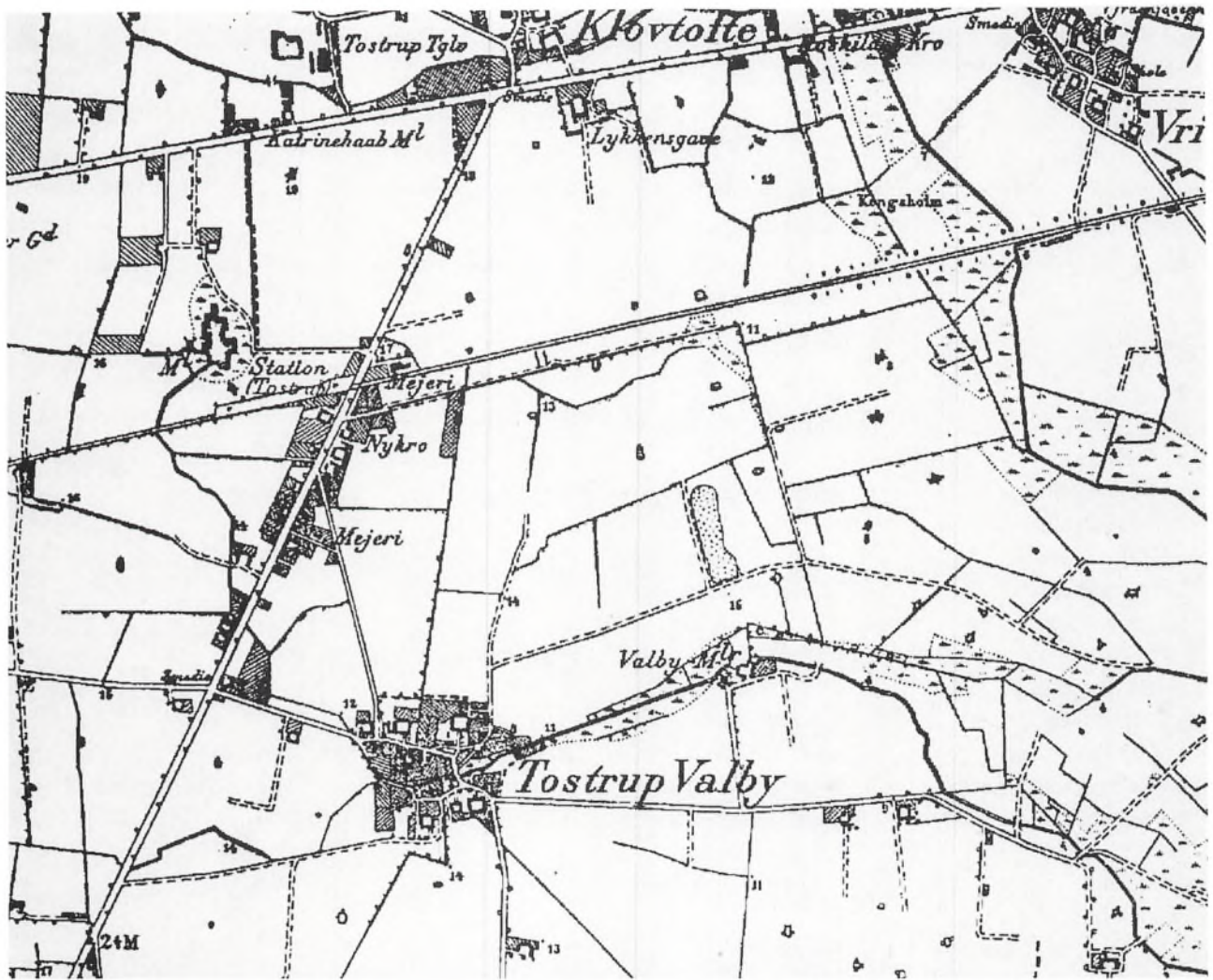
Det var på grund af gode lerforekomster, at Hakkemose Teglværk blev bygget i 1848 og blev et af Danmarks største teglværker. Det satte sit præg på dagligdagen i Sengeløse og gav arbejde til mange udover først tyske derefter svenske sæsonarbejdere. Mange husmænd må have haft et job med at køre mursten til Taastrup Station, deres koner har hjulpet til på teglværket med bl. a. madlavning og tøjvask til de mange arbejdere. Men o. 1915 var det helt slut, og nu er området en smuk kommunal park med søer, græsarealer og træer og buske.

I dag er det umuligt at forestille sig, at stedet har været en larmende og beskidt arbejdsplads for bare 100 år siden.

på Taastrup Nykro havde i en årrække henholdsvis 7 og 11 svenskere i tjeneste, ligesom Taastrup Teglværk havde flere arbejdere.

Taastrup Teglværk i Klovtofte, som var

grundlagt 1895 af J. P. Langaards tidligere compagnon, grosserer L. C. Wildau på Kakkelovnsfabrikken på Hakkemose Teglværk,⁹ havde i starten ingen svenske arbejdere. Men i 1904, da svenskerne på Hak-

Taastrup Valby, Taastrup Stationsby og Klovtofte 1898. (Copyright Kort og Matrikelstyrelsen, Rentemestervej 8, 2400 København NV)

kemosen blev sendt hjem samme dag, som de var kommet, kom de første svenskere til Klovtofte.¹⁰ Derefter kom der ingen svenskere til Hakkemosen.¹¹ Teglværket i Sengeløse var i de år igennem en meget turbulent periode fra 1895 til ca. 1915, hvor det helt lukkede, med hyppige salg og tvangsauktioner, bl.a. gik det på tvangsauktion i 1905.¹² Dette kan være grunden til, at svenskerne blev sendt hjem i 1904, nemlig at der ikke var penge til løn. De to næste år havde Taastrup Teglværk også

nogle få svenske arbejdere, i alt 11 indførsler i de tre år 1904-1906. De 11 indførsler dækker over 5 arbejdere, som var der fra 1-3 sæsoner.

Der var 22 gårdejere med svensk tyende fordelt på 15 gårde og 5 gårdejere, som det ikke har været muligt at placere på en gård, som tilsammen havde 121 svenske tjenestefolk mellem 1894 og 1912.¹³ Der var 21 gårde i Taastrup Valby og Klovtofte i 1901,¹⁴ så det var næsten 3/4 af dem, der havde svensk tyende.

Bønder med svensk tyende

Gård matr.nr/navn	Ejere	Antal	År
Klovtofte:			
1a/Højbakkegaard	Anders Knudsen	13	1894-1905
2a/Bakkegaard	Lars Henriksen	1	1902
L. H.'s enke		1	1905
3a/Klovtoftegaard	Jens Andersen	7	1894-1896
Do		4	1902-1905
4a/	Michael Nielsen	1	1900
?	N. Olsen	1	1909
Taastrup Valby:			
5a/Lykkesdal	H.C. Mortensen	16	1894-1909
6a/”Jochumsens gård”	Christian Sørensen	2	1894
J.P. Jochumsen		2	1896+1900
7a/Valbylille	Jens Johansen	7	1894-1898
Sophus Rasmussen		7	1900-1905
7c/Valhøj	Lars Peder Pedersen	15	1897-1903
8a/Rugkærsgaard	Mette Pedersdatter	1	1898
Martin Nielsen		1	1908
9a/Højgaard	Lars Hansen	1	1903
Lars P. Jørgensen		1	1911
9b/Søndervang	Karl Jensen	1	1895
11a/Gl. Valbygaard	N. J. Jørgensen	8	1900-1903
12a/Valby Møllegaard	Jens Chr. P. Lunde	3	1894+1896
14a/Valbygaard	Carl V. Bentzen	2	1894+1901
15a/Lykkensgave	Christian Voigt}		
A.F. Ibsen}		22	1894-1902
C.L. Ibsen}			
Langelændergaarden	Jørgensen	1	1905
--	P. Christensens Enke	1	1903
--	Chr. Niensens Enke	1	1900
--	P. Nielsen	1	1897
15 sikre gårde og 5 usikre gårdejere		121	svenskere

Kilder: Tyendeprotokoller 1888-1918 for Høje Taastrup Sogn østre Distrikt, Folketællingerne 1890, 1901 og 1906, samt Realregistre til Skøde- og panteprotokollerne 1825-1951

Der var 7 gårde, som havde flere svenske (over 7) over en større eller mindre periode selv under skiftende ejere. Det var de store proprietærgårde på over 100 tdr. land, der især havde mange svenske tjenestefolk. Det var Højbakkegaard (105 tdr. land) og Klovtoftegaard (111 tdr. land) i Klovtofte. I Taastrup var det Lykkesdal (140 tdr. land) og Lykkensgave (102 tdr.

land).¹⁵ Ingen af gårdene havde specielt store kvæghold, de største o. 30 stk. malkekvæg, hvor de leverede overskudsmælken til Taastrups mejerier, og ned til 10 stk.¹⁶ Dvs. der var ikke specielt stort personalebehov til at passe køer.

Den gård, der fæstede flest svensk tyende, nemlig 22 i perioden 1894-1902, var ovennævnte Lykkensgave, som dog havde

Taastrup Teglværks arbejdsstyrke, både mænd og kvinder. Alle personer er desværre ukendte, men man kan gætte på - pga. påklædningen -, at de to børn til venstre og den lille dreng nederst i midten kan være sønner af teglværksbestyreren. De to andre småbørn er nok børn af nogle af de danske arbejdere. Ejeren selv, grosserer Wildau er ikke med på billedet. Teglværket havde 4-5 svenskere ansat hvert år mellem 1904 og 1906, så nogle af disse arbejdere må være svenskere. 1905. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune)

3 forskellige ejere i perioden 1894-1912, men de fæstede alle tre svensk tyende.

Den daværende næststørste gård, Valbygaard (135 tdr. land) havde til gengæld kun 2 svenskere i tjeneste i perioden.

På Valhøj var der kun en af ejerne, nemlig Lars Peder Pedersen, som havde gården 1896-1906, der havde svenskere i perioden 1897-1903, og det hele 15 i den korte år-række. Og Valhøj, som var udstykket fra Valbylille, var kun på 25 tdr. land.

Som det ses af tabellen, viser der sig et meget broget billede af, hvor længe svenskerne var i tjeneste. Yderpunkterne var fra 1 dag til 13 år.¹⁷ Ved sammenligning med følgende tabel kan man danne sig et

bedre billede af, hvordan opholdstiderne fordelte sig på årstiderne og dermed hvilke sæsoner, svenskerne var i Taastrup/Klovtofte.¹⁸

Knapt halvdelen tjente op til et halvt år, og en fjerdedel var der i et halvt år, først og fremmest på gårdene. 28 kom til gårdene i maj, medens kun halvdelen af det antal blev ansat om vinteren. Dette kan skyldes, at tærskemaskinen var indført på det tidspunkt, enten den hestetrukne eller maskintrukne, og kornet blev derfor tærsket med det samme og ikke om vinteren som førhen.¹⁹ Der var derfor ikke brug for de mange karle om vinteren mere.

Høstarbejde på Klovtoftegården. Husmanden Jens Hansen (nr. 4 fra venstre) og tjenestefolk. Christiane og Johanne (henholdsvis nr. 5 og 9 fra venstre) er døtre af Jens Hansen. Resten er fremmede tjenestefolk. Gårdejer Jens Andersen havde 11 svenskere i sin tjeneste fra 1894-1905. Ca. 1900-1906. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune)

De 24 svenske tjenestefolk, der var ansat < 1 måned fordelte sig hos 11 arbejdsgivere, deraf 7 gårdejere. De ti blev ansat i perioden maj til august og var der fra o. 14-28 dage.

De måneder, hvor der kom flest, var maj – juli, hvor der kom i alt 23, heraf 15 til gårdene, hvor de typisk var der 4-5 måneder til hjælp sommeren over. Af de 8 andre skulle 4 arbejde på Taastrup Teglværk. Ellers var ankomsttiderne spredt over alle årets 12 måneder.

24 tjenestefolk var i Taastrup/Klovtofte over et år hos 8 borgere og 6 bønder. Der var 3, som var i tjeneste over 3 år hos samme arbejdsgiver.²⁰

Som kontrast har vi L. P. Pedersen på Valhøj på den mindste gård, der som tidligere nævnt havde 15 svenskere i tjeneste fra 1897-1903, hvor til- og afgang var ført

for de 14. Det lyder umiddelbart af mange, men de fleste var der kun meget kort tid: 8 var ansat under ½ år, og deraf 6 fra 2 uger til 1 måned. De kom ret spredt, dog 2 i august, som sikkert har været høstmedhjælpere. Sandsynligvis har gdr. Pedersen hyret ledige svenskere til kortvarig hjælp, når det var nødvendigt.

Til gengæld havde hr. Pedersen også 1 pige og 2 karle, som var der over et år.

64 % af de 153 svenskere med kendt opholdstid var mænd, hvilket nok ikke kommer som en overraskelse. Når man ser nærmere på kønsfordelingen i forhold til opholdstiderne og arbejdsgiverne, er det meget tydeligt, at mændene dominerede på gårdene. Og nogle karle havde længerevarende ophold.

Hos borgerne var det kvinderne, der do-

Svenskernes opholdstider, alder og køn i forhold til borgere og bønder										I alt
≤ 1 md. Gårde	≤ 1 md. Andre	< ½ år Gårde	< ½ år Andre	½ år Gårde	½ år Andre	≤ 1 år Gårde	≤ 1 år Andre	> 1 år Gårde	> 1 år Andre	
17	7	25	21	34	5	13	7	13	11	153
24		46		39		20		24		153
16 %		30 %		25 %		13 %		16 %		100 %

Tabel 3: Svenskernes Opholdstider - samlet

Kilde: Tyendeprotokoller 1888-1918 for Høje Taastrup Sogn østre Distrikt

Måned	≤ 1 md.	≤ 1 md.	< ½ år	< ½ år	½ år	½ år	I alt
	Gårde	Andre	Gårde	Andre	Gårde	Andre	
Januar		1	1	2			4
Februar		1		1			2
Marts	1		2	2			5
April	1		1		3		5
Maj	3		5		20	2	30
Juni	1	2	3	2			8
Juli	1	1	7	6	1	1	17
August	5		2	2			9
September	1	1	1	3			6
Oktober	1			1			2
November	3		2	1	9	2	17
December		1	2	1	1		5
I alt	17	7	25	21	34	5	109

Tabel 4: Opholdstid # ½ år - Ankomst måned

Kilde: Tyendeprotokoller 1888-1918 for Høje Taastrup Sogn østre Distrikt

minerede, der var mere end dobbelt så mange som mænd både i korte og længere perioder.

Man kan måske undre sig over det "gennemtræk" hos borgerne af de svenske piger med kortvarige ophold, og man så heller ikke samme tradition for maj/november skift. Til gengæld var det blandt pigerne, de absolut længste tjenester hos borgerne var, måske som husholdersker og kokkepiger.

Over halvdelen af de svenske tjenestefolk var mellem 16 og 25 år, den alder, hvor man er i tjeneste, før man bliver gift, og den alder, hvor man er mest eftertragtet af arbejdsgiveren som ung og stærk. Der er

stor forskel på, hvor mænd og kvinder tjente. Blandt mændene var der 8, der fortsatte hos bønderne, efter de var fyldt 40. De 27, der var hos borgerne, stoppede ved 40 års alderen. Her var dog 10 på teglværket, der også krævede fysiske kræfter. Kvinderne var yngre, de holdt nok op i pladserne, fordi de blev gift.

For kvinderne var arbejdet hos borgerne almindeligt husarbejde, rengøring, vask, madlavning, servering, indkøb, børnepasning m.v. Det var det samme på gårdene, men der havde de også normalt arbejdet med malkning af køerne, pasning af høns og andet fjerkræ, samt dyrkning af urtehaven.

Arbejdet var derfor for kvinderne nok hårdere hos bønderne end hos borgerne.

Køn	≤ 1 måned		< ½ år		½ år		≤ 1 år		> 1 år		I alt
	Gårde	Andre	Gårde	Andre	Gårde	Andre	Gårde	Andre	Gårde	Andre	
Mænd	16	1	23	9	24	3	11	1	9	1	98 = 64 %
Kvinder	1	6	2	12	10	2	2	6	4	10	55 = 36 %
I alt	17	7	25	21	34	5	13	7	13	11	153

Tabel 5: Fordeling på køn, opholdstid og arbejdssted

Kilde: Tyendeprotokoller 1888-1918 for Høje Taastrup Sogn østre Distrikt

Alder	Mænd				Kvinder				I alt	
	Bønder		Borgere		Bønder		Borgere			
	Tal	%	Tal	%	Tal	%	Tal	%	Tal	%
≤ 15	2	2								
16-20	26	26	8*	30	6	29	12	28	52	27
21-25	23	23	5*	19	9	43	12	28	49	26
26-30	14	14	7*	26	3	14	6	14	30	16
31-35	13	13	2	7	3	14	7	16	25	13
36-40	12	12	5*	19			2	5	19	10
41-45	3	3					3	7	6	3
46-50	3	3					1	2	4	2
51-55	2	2							2	1
> 56	1	1							1	< 1
I alt	99	79	27	21	21	33	43	67	190#	100

Tabel 6: Aldersfordeling - mænd og kvinder - hos borgere og bønder

Kilde: Tyendeprotokoller 1888-1918 for Høje Taastrup Sogn østre Distrikt

Noter: *Heri er der 10 indførsler til Taastrup Teglværk. # 2 personer er uden angivet fødeår og er derfor ikke medtaget.

Og der var ingen af kvinderne, der skiftede arbejde fra borgere til bønder – ihvertfald ikke blandt gengangerne i Taastrup/Klovtofte.

For mændene var det landbrugsarbejde med pløjning, såning, høst og tærskning, der var hovedarbejdet. De få, der var der om vinteren, passede heste og kreaturer. Hos borgerne var de få tjenestekarle – bortset fra arbejderne på Taastrup Teglværk – ansat som kuske og altnuligmænd hos købmændene, hestepassere og gårdskarle på Nykro og medhjælpere i gartnerierne, på møllerne og på mejerierne.²¹ Og heller ikke mændene skiftede arbejdsplads fra borgere til bønder.

Som de alleryngste var der to drenge, der kom hertil i 14/15 års alderen. Den yngste var her kun i ½ år, så rejste han hjem til

Sverige igen, men den anden, Maurits Gottfried Bendtsson var først 3½ år hos gdr. Mortensen på Lykkesdal, derefter knap to år i Thorslunde, hvorefter han kom tilbage til Taastrup hos dyrlæge Axel Hansen. Desværre er hans afgangstid ikke oplyst, så vi ved ikke hvor lang tid, han var der og ej heller hans videre skæbne.

Men det var ikke helt usædvanligt, at de svenske drenge kom til Danmark i så ung en alder, hvad det fremgår af artiklen om Svend Johnson, hvor der var to unge drenge, der rejste sammen fra samme landsby til Danmark.²²

SVENSKE GENGANGERE

Som måske lidt af en overraskelse viser det sig, at der var 26 svenskere, som har været i Taastrup/Klovtofte i 2 omgange – 4 af

Gårdejer H. C. Mortensen, Lykkesdal, flankeret af hans kone Martha og moderen Mette Larsdatter til højre sammen med 10 hestespand fra Lykkesdal og nabogårdene. Forrest gårdens tjenestefolk. H. C. Mortensen havde 16 svenskere i sin tjeneste fra 1894-1909. Ca. 1905-1910. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune)

dem endda 3 gange. Gengangerne fordelte sig over hele perioden.

10 af dem kom tilbage til samme gård efter kortere eller længere tids afstikkere til andre steder uden for sognet, 4 tilbage til samme borgere og 4 til Taastrup Teglværk. Resten kom til ny arbejdsgiver i sognet.

Enkelte af de svenske tjenestefolk var i lang tid hos den samme arbejdsgiver, f.eks. var David Larsson først hos gårdejer A. Knudsen på Højbakkegaard i Klovtofte i 2 år og 10 måneder, derefter var han ca. 7 måneder i København og kom så tilbage til Højbakkegaard i 22 år, hvorefter han rejste til Hornbæk og ikke ses mere i Klovtofte.

Gårdejer Knudsen fik i øvrigt 2 andre

svenske tjenestefolk, som var på gården i to omgange, nemlig Ola Andersson, der først var der i 2 år, og senere efter 2 år i Ørsted Sogn kom tilbage i et år. Otto August Olsson var der først i 2 år, var væk i 2 år og kom tilbage, dog i ukendt tid.

Benght Mattisson var i to meget korte perioder på Gl. Valbygaard. Han kom til gården i august 1900 fra Sverige, men rejste 2 måneder senere til Lübeck. I august 1902 var han igen. Denne gang kom han fra København, og det blev til kun godt 2 måneders ophold - så rejste han hjem til Sverige igen. Det kunne tyde på, at han kun var på Gl. Valbygaard til et bestemt arbejde i høsttiden.

De 10 af karlene var udelukkende på

Gengangere blandt svensk tyende i Taastrup og Klovtofte

Navn	Alder	Dato Ankomst	Hvorfra	Arbejdsgiver	Dato Afgang	Hvortil
Andersdotter, Elvira	19	1898.03.03	Sverige	Valbylille	1899.11.01	Sverige
do	21	1900.05.04	Smørum	do	1900.11.08	Skovlunde
Andersson, Gustaf	18	1895.05.17	Sverige	Klovtoftegaard	1896.05.01	København
do	25	1902.05.09	København	Bakkegaard, Klov.	1902.11.01	Sverige
Andersson, Johan Gottfried	17	1895.05.17	Sverige	Klovtoftegaard	1895.11.07	Lyngby
do	20	1899.05.15	Lyngby	Møller J. Larsen	--	--
Andersson, Johan Anselm	16	1898.04.12	Sverige	Gartner Knudsen	1899.11.01	Sverige
do	18	1900.11.05	Sverige	Højbakkegaard	1901.05.07	St. Magleby
Andersson, Johan Henrik	34	1901.05.21	Frederiksborg	Gl. Valbygaard	1901.11.18	København
do	35	1902.05.12	Sverige	do	1903.03.20	Uggeløse
Andersson, Ola	38	1897.05.11	Glostrup	Højbakkegaard.	1897.11.13	Ørsted Sogn
do	39	1898.05.17	Ørsted Sogn	do	1898.06.14	Ishøj
do	41	1900.05.22	Glostrup	Gdr. Jochumsen	1900.11.18	Haudrup
Andersson, Sven Alfred	24	1894.11.23	Brøndbyøster	Valby Møllegaard	1895.11.18	Sædder Sogn
do	26	1896.05.08	Sædder Sogn	do	1897.01.07	Gladsaxe
Bendtsen, Maurits Gottfried	15	1904.06.04	Sverige	Lykkesdal	1907.11.03	Thorlunde
do	20	1909.07.05	Thorlunde	Dyrlæge A. Hansen	--	--
Berg, Ellen	25	1910.06.05	København	Hurup-Andersen	1911.04.08	Sverige
do	27	1912.11.14	Sverige	do	1914.06.21	Sverige
Berglund, Rudolf Svensson	19	1904.06.19	Sverige	Taastrup Teglværk	--	--
do	20	1905.07.09	Sverige	do	--	--
do	21	1906.05.23	Sverige	do	1906.11.26	Sverige
Berglund, Svend J. Svensson	25	1904.07.14	Sverige	Taastrup Teglværk	--	--
do	26	1905.06.21	Vinderød	do	--	--
Eklund, August Emil	27	1904.07.14	Sverige	Taastrup Teglværk	1904.11.26	Sverige
do	28	1905.07.09	Sverige	do	1906.01.16	Sverige
Håkonsson, Augustin	21	1896.11.10	Sverige	Lykkensgave	1898.11.10	Smidstrupgd.
Do	24	1899.05.18	Sverige	Valhøj	1900.12.06	Hvidovre
Larsson, David	33	1901.12.03	Kildebrønde	Højbakkegaard	1904.10.03	København
do	37	1905.05.14	København	do	1907.11.03	Hornbæk
Magnusdotter, Eva	27	1894.05.05	Smørum	Slagter Grøndahl	1895.01.26	Sverige
do	28	1895.05.04	Sverige	Blomsterh. Gnat	1898.11.01	København
Mathiasen, Per	33	1904.09.27	Glostrup	Klovtoftegaard	1904.11.20	Brøndbyøster
do	34	1905.05.28	Glostrup	do	1905.11.01	Avedøre
do	36	1907.05.15	Herstedvester	Møller Madsen	1908.05.13	Herstedvester
Mattisøen, Bengt	46	1900.08.06	Sverige	Gl. Valbygaard	1900.10.10	Lübeck
do	48	1902.08.22	København	do	1902.11.01	Sverige
Månsson, Bengta	28	1894.05.20	Herrestad	Købmand Schmidt	1907.05.01	København
do	42	1908.05.12	København	Overgaard	--	--
Nilsson, Sven	29	1898.03.27	Utterslev	Valhøj	1898.04.20	Brøndbyvester
do	29	1898.08.24	Brøndbyvester	Rugkærgaard	1898.09.21	Sengeløse
Olausdotter, Kajsa Bolina	38	1898.08.26	Buddinge	Nykro	1900.08.17	V. Skjerninge
do	44	1904.04.07	Lohals (Hellebæk)	do	1906.03.31	Skodsborg
Olsson, Edward	25	1897.05.11	Sverige	Lykkensgave	1897.11.09	Sengeløse
do	26	1898.02.08	Sengeløse	Nykro	1898.05.09	Trørød
Olsson, Otto August	18	1897.11.08	Herstedvester	Højbakkegaard	1898.05.03	Herstedvester
do	19	1898.11.30	Herstedvester	do	--	--
Pettersen, Ida	23	1896.11.04	Sverige	Lykkensgave	1897.12.14	Hakkemose
do	25	1898.05.02	Sengeløse	Lykkensgave	--	--
Silvander, Axel	32	1908.06.12	Sverige	Lykkesdal	1908.11.05	Damsholte
do	33	1909.05.16	Damsholte	do	--	--
Svensson, Carl Johan	38	1904.06.19	Sverige	Taastrup Teglværk	1904.10.18	Sverige
do	39	1905.07.09	Sverige	do	--	--
do	40	1906.05.23	Sverige	do	--	--

Kilde: Tyendeprotokoller 1888-1918 for Høje Taastrup Sogn østre Distrikt

gårde, 5 var både hos bønder og borgere og endelig 4 på Taastrup Teglværk.

Af de 7 piger var 2 hos bønderne og de 5 andre hos borgerne. De 6 af pigerne søgte i øvrigt tilbage til deres forrige arbejdsplads.

TO ÆLDRE TJENESTEPIGER

Bengta Månsson og Kajsa Bolina Olausdotter er eksempler på to svenske tjenestepiger, som blev i Danmark i mange år, rejste rundt, men som også kom tilbage til samme arbejdsgivere.

Bengta Månsson var født d. 16.9.1866. Hun ankom iflg. tyendeprotokollen d. 20. maj 1894 fra Herrestad Herred i det sydøstlige Skåne til købmand Schmidt og rejste igen d. 1. maj 1907 til København. Men iflg. folketællingerne 1901 og 1906 var hun dog hos kunstmaler Overgaard.

Den 12. maj 1908 iflg. tyendeprotokollen kom hun igen og fik tjeneste hos Overgaard og familie, hvor hun stadig var i 1911, iflg. folketællingen, og der står ikke i tyendeprotokollen, hvornår hun rejste igen.

Men iflg. folketællingen 1901 var hun ankommet til sognet i 1883 fra Fyn, og iflg. folketællingen 1911 var hun ankommet 1894 fra Fyn.

Så selvom hun måske har været hjemme i Sverige og måske har haft forskellige arbejdsgivere i Taastrup, så er der noget, der tyder på, at hun har været trofast overfor Taastrup og især familien Overgaard, og i 1911 var hun en ældre tjenestepige på 45 år.²³

Kajsa Bolina Olausdotter var født d. 7.11.1860. Hun ankom fra Buddinge til Taastrup Nykro i 1898 og tjente der til 1900, hvor hun så forlod Taastrup og tog til Ø. Skjerninge. Iflg. tyendeprotokollen kom hun tilbage i 1904 igen til Taastrup Nykro

fra Lohals og var der derefter i 2 år, hvorefter hun i 1906 rejste til Skodsborg. Og siden kom hun ikke til Taastrup mere.

Men i intervallet mellem 1900 og 1904 havde hun alligevel været i Taastrup, for iflg. folketællingen 1901 var hun nys ankommen igen til Taastrup, dog ikke på Nykro, men hos købmand Chr. Gindrup. Hvor lang tid hun så blev der, før hun fik plads igen på Nykro, kan ikke spores i kilderne. Da hun i 1906 rejste til Skodsborg, var hun efterhånden også en ældre tjenestepige på 46 år.

Folketællingerne viser i begge tilfælde noget andet end tyendeprotokollerne, nemlig at de to også var i Taastrup i nogle mellemliggende år, hvor de ikke havde anmeldt sig hos sognefogeden.

HVORFRA – HVORTIL?

Når man ser på, hvorfra de 192 svenskere kom til Taastrup og Klovtofte, og hvor de rejste hen efter deres kortere eller længere tjenestetid, er det meget tydeligt set over hele perioden, at over halvdelen kom fra et sted i Danmark, og næsten tilsvarende antal rejste videre i Danmark bagefter.

Godt en trediedel kom fra Sverige, medens kun 32 personer eller 17 % rejste til Sverige herfra, og af dem havde lige godt halvdelen rejst frem og tilbage uden mere ophold i Danmark.

Dertil kommer desværre et stort antal, nemlig 20 personer eller 20 %, hvis rejsemål og afrejsetid ikke er opgivet.

Der er ikke de store udsving år for år i forholdet mellem, hvorfra de kom, kun 1904 tallene skiller sig ud med 9 fra Sverige og 4 fra Danmark. Men det var også det år, hvor de første svenske arbejdere kom til Taastrup Teglværk.

Svenskere i Taastrup og Kløvtofte 1901

Familier:

Nr.	Navn	Født/år	Sted	Civil-stand	Gift år	Stilling i familien	Arbejde	Bopæl/Arbejdssted Eget hus	Ankommet År	Fra København
1.	Anders C.Chr. Poulsen	1867	Sorø Amt	G	1893	Husfader	Bødkermester + røgeri		1885	
	Hilda Roslund 5 børn	1865	Sverige Taastrup Ishøj	G UG G	1893	Husmoder Børn			1893	Charlottenlund
2.	Viktor Emanuel Jensen	1867			1899	Husfader	Tømmersvend	/Tømmerm. L. Hansen	1899	Vridsløselille
3.	Adeline Petersen	1867	Sverige	G	1899	Husmoder	Fransk Vask		1899	Glostrup
	Anna Nielson	1861	Sverige	UG		Husmoder	Husholderske	Slagtermester H.P. Eriksen	1899	Herstedvester Frederiksberg Frederiksberg
	Axel Petersen	1895	Sverige	UG		Barn			1899	
	Else Petersen	1898	Sverige	UG		Barn			1899	

Tillægsliste:

4.	Karl Petersen	1864	Sverige	UG		Husfader	Karruselejer	Jylland		
	Bror Larsen	1871	Sverige	G	1892	Husfader	Vognmand		Lejer i hus	1892
	Bengta Larsen 1 barn	1873	Sverige Taastrup	G UG	1892	Husmoder Barn				1892
5.	Martin Mathiesson	1864	Sverige	G	1896	Husfader	Murer- arbejdsmand		Murermester Svendsen	1896
	Vilhelmine Dorthea f. Rasmussen 2 børn	1872	Herstedv. Taastrup	G UG	1896	Husmoder Børn				1896
6.	Peder Sjøholm	1857	Sverige	G	1896	Husfader	Mejerist		Huslejer	1896
	Abelone Christine Nielsen 4 børn	1867	Forslev S. Taastrup	G UG	1896	Husmoder Børn				1896
7.	Svend Johnsson ²⁶	1876	Sverige	G	1898	Husfader	Arbejdsmand		Huslejer	1900
	Anna Cathrine P. Jørgensen 1 barn	1878 1900	Glostrup Taastrup	G UG	1898	Husmoder Barn				
8.	Niels Christian Larsen	1859	Sengeløse	G	1884	Husfader	Teglarbejder		Lejer i Tegl- værkshus/ Taastrup Tegl.	1899 1899
	Ingrid Charlotte Larsen 2 børn	1859	Sverige	G UG	1884	Husmoder Børn				1899
9.	Anders Jensen	1858	Sengeløse	G	1891	Husfader	Teglarbejder		Lejer i Tegl- værkshus/ Taastrup Tegl.	1900 1900
	Sigrid Søster Jensen 3 børn	1872	Sverige Sengeløse	G UG	1891	Husmoder Børn				Sengeløse
10.	Vilhelm Frederik Hansen	1864	Værløse	G	1889	Husfader	Mælkeforpagter		Eget hus	1889
	Emilie Hansen 4 børn	1861	Sverige Kløvtofte	G UG	1889	Husmoder Børn				1889
11.	Karl Peter Johannesen	1854	Sverige	G	1891	Husfader	Daglejer		Lejer/	1891
	Karen Abelone Johannesen 5 børn	1863	Kløvtofte Kløvtofte	G UG	1891	Husmoder				

Tjenestefolk:

1.	Kaisa Bothilde Ohlson	1860	Sverige	UG		Tyende	Tjenestepige	Kbm. Gindrup		1901	København
2.	Johan Ouselin Andersen	1882	Sverige	UG		Tyende	Tjenestekarl	Selsmosegd.		1900	Sverige
3.	Andreas Larsen	1870	Sverige	G		Tyende	Møllersvend	Kathrinehaabs Mølle		1899	Roskilde
4.	Elias Robert Karlsen	1883	Sverige	UG		Tyende	Tjenestekarl	Lykkensgave		1900	Vallensbæk
5.	Krestine Nielsdatter	1830	Sverige	UG		Tyende	Tjenestepige	Nykro		1900	København
6.	Charles Osere Jacobsen	1877	Sverige	UG		Tyende	Handelsbetjent	Joh. F. Hansens Købmandsgård		1893	København
7.	Frans Olaf Håkonsson	1873	Sverige	UG		Tyende	Daglejer	Valhøj		-	-
8.	Emma Chr. Augustsdot:	1885	Sverige	UG		Tyende	Tjenestepige	Valbygaard		1900	København
9.	Bengta Månsson	1886	Sverige	UG		Tyende	Tjenestepige	Kunstmaler Overgaard		1883	Fyn
10.	Selma Johansson	1878	Sverige	UG		Tyende	Tjenestepige	Porcelainshand. P. E. Eskildsen		1901	København
11.	Niels Andersen	1844	Sverige	G	1876	Tyende	Tjenestekarl	Højbakkegaard			Bosiddende i Sverige

Selvstændige og enlige:

1.	Johanne Nielson	1848	Sverige	UG			Syning og Vask	Lejlighed		1888	København
2.	Augusta Stolse	1867	Sverige	UG			Syerske	Lejlighed		1900	København
3.	Emmy Larsen	1878	Sverige	UG		Slægtning	Syerske	Flora Heidemann Pigeskolelærer		1880	Sverige
4.	Karl Larsson	1826	Sverige	E			Pensionær	Lejlighed		1840	Sverige

Kilde: Folketællingen 1901 for Taastrup Valby og Kløvtofte

HVORFRA			HVORTIL				I ALT	
Fra S	Fra DK	ukendt	Til S	Til S igen	Til DK	ukendt	Tal	
67	120	5	32	17	120	40	192	
35%	62%	3%	17%	53%	53%	20%	100	

Tabel 7. Hvorfra - hvortil? Danmark eller Sverige?

Kilde: Tyendeprotokoller 1888-1918 for Høje Taastrup Sogn østre Distrikt

HVORFRA			HVORTIL			I ALT	
Landsogn deraf fra Kbh. Amt	Kbh./Frb.		Landsogn deraf fra Kbh. Amt	Kbh./Frb.		Tal	
89	54	31	74	40	46	192	
74%	61%	26%	62%	54%	38%	100	

Tabel 8. Hvorfra - hvortil - land eller by?

Kilde: Tyendeprotokoller 1888-1918 for Høje Taastrup Sogn østre Distrikt

Af de 120 svenskere, der kom andre steder fra i Danmark til Taastrup og Klovtofte, kom 3/4 fra et andet landsogn og resten fra København og Frederiksberg. Til gengæld var der kun knap 2/3, der blev på landet, da de rejste igen. Resten tog til den store by.

De er dog spredt i klumper over årene, idet der kun er 5 år, hvor der er flere, der rejser til byen end til landet. Især i 1894 og 1895, hvor henholdsvis 7 og 10 tog til København/Frederiksberg.

Det er ikke uventet, at over halvdelen af de svenskere, der kom fra og til landsognene, rejste rundt i Københavns Amt.

Fra Københavns Amt kom svenskerne fra 20 forskellige sogne, strækkende sig fra Søllerød i nord til Amager i syd.²⁴ De fleste kom fra Glostrup (8), Amager (7), Herstedvester (6), Sengeløse (5) og Lyngby (4). Ellers var der 1 eller 2 fra de andre sogne.

Billedet er stort set det samme for, hvor de rejste til, idet ingen af sognene skiller sig markant ud, bortset fra, at der kun var 1, der rejste til Glostrup. Der rejste 5 til henholdsvis Brøndbyvester, Amager og Sengeløse, og 3 til Ballerup, Herstedvester,

Gentofte og Søllerød. Blandt resten var det 1 eller 2 til de andre sogne.

Når man ser uden for Københavns Amt, var der tilgang til Taastrup fra 24 forskellige sogne. Heraf tegner Frederiksborg og Roskilde Amter sig for de fleste, henholdsvis 12 og 11 personer. Der kom 6 fra Præstø Amt. Desuden kommer enkelte fra Sorø, Holbæk og Maribo Amter, og endelig kom der to fra Jylland, nemlig fra Aalborg og Århus Amter.

Ved afrejse var det, som tidligere set, færre, der søgte på landet, end der kom fra landet, hvilket også afspejler sig i tallene for dem, der rejste uden for Københavns Amt, idet der kun rejste 7 til Frederiksborg Amt og 5 til Roskilde Amt. Til gengæld trak Præstø Amt, hvor der var 8, der rejste til. Derudover var der enkelte, der rejste til Maribo og Svendborg Amt. Igen var der to, der krydsede Bælterne, denne gang til Vejle eller Thisted Amt²⁵ og Ribe Amt.

Ved folketællingen 1901 får man et øjebliksbillede af, hvor mange svenskere, der var i Taastrup/Klovtofte 1. februar 1901 udover de tjenestefolk, der kom i løbet af året.

Taastrup nye Colonialhandel på Køgevej (nr. 54 på kortet). Ved døren: ejeren Hans Julius Petersen og hans kone Marie. De to unge tjenestefolk er på vej ud med varer. Købmand Petersen havde en enkelt svensker i sin tjeneste i 1905. Ca. 1902-1907. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune)

Der var 11 familier med i alt 13 svenskfødte voksne og 2 børn, der havde slået sig ned i byen. De ni var blandede svensk/danske ægteskaber, et ægtepar var begge svenskere. Alle børn i disse 10 familier var født i Taastrup.

I den sidste familie var far og mor, begge svenskfødte, tilsyneladende ikke gift. Det var Anna Nielsson, som var ugift, men "husmoder", og arbejdede som husholderske hos slagtermester H. P. Eriksen, hvor hun også boede i en selvstændig lejlighed med to børn med efternavnet Petersen, som var født i Sverige. I tillægslisten står en ugift Karl Petersen som "husfader". Han var karruselejer og opholdt sig i Jylland. Og det er næsten sikkert, at han var far til de to børn med samme efternavn.

Erhvervsmæssigt var der en vis spred-

ning. 3 var selvstændige erhvervsdrivende, resten var enten arbejdere eller uddannede håndværkere. To af hustruerne havde selvstændigt erhverv, sandsynligvis for at supplere indkomsten i familien.

De fleste havde etableret sig i Taastrup/Klovtofte samme år eller kort efter, at de var blevet gift, og de danske ægtefæller var alle – på nær én – født uden for Høje Taastrup Sogn. Samtidig var de næsten alle ankommet inden for de sidste 10 år af 1800-tallet, hvilket ikke er overraskende, da mange både danskere og svenskere sikkert så en mulighed for godt arbejde i en voksende stationsby.

Der var 3 ugifte, enlige kvinder, som ernærede sig ved syning og for den enes vedkommende også ved vask. Og så var der Karl Larsson, som var enkemand og alle-

rede var kommet til Taastrup som 16-årig i 1840. Han var nu pensionær.

Der var 11 tjenestefolk optegnet i folketællingen. Deraf var de 4 ikke skrevet ind i tyendeprotokollen ved deres ankomst. I folketællingen kan man også få et lidt bedre indblik i deres stilling udover "tyende", idet 2 af dem står optegnet som henholdsvis møllersvend og handelsbetjent.

AFSLUTNING

Svenskerne fyldte ikke meget i bybilledet i Høje Taastrup Sogn – øst mellem 1894 og 1912, hvor der højst var 20 svenske tjenestefolk ad gangen og efter 1905 mindre end en håndfuld. I 1901 udgjorde de sammen med de fastboende svenskfødte 3 % af befolkningen.

De fleste af mændene blev fæstet som karle på gårdene samt på Taastrup Teglværk, medens de fleste kvinder var ansat hos borgerne i Taastrup Stationsby.

Tre fjerdedele af gårdejerne havde på et eller andet tidspunkt svensk tyende, og 4-5 af dem havde i en årrække en eller flere svenskere i deres tjeneste. Det gjaldt især de største gårde.

Størstedelen af de svenske mænd var her i sommertiden i kortere eller længere tid, hvor der var brug for dem til markarbejde.

Blandt borgerne var det kun Taastrup Nykro og dyrlæge A. Hansen, der i en årrække havde flere svenskere ansat. Dertil kommer Taastrup Teglværk, som i en tre-årig periode havde nogle få svenskere, som til gengæld kom der hvert år. Resten af borgerne med svensk tyende havde en enkelt eller to svenskere i tjeneste, og som kom og rejste på alle tidspunkter af året.

Det er interessant at se, hvor mange, der blev fra et og helt op til tre år i tjenesten, og her er det tydeligt, at det var kvinder-

ne, der blev hos borgerne og mændene, der blev på gårdene. Samtidig kom en del tilbage til Taastrup/Klovtofte en til tre gange for kortere eller længere tid, dog ikke altid hos samme arbejdsgiver.

En meget stor del af det svenske tyende rejste rundt i Danmark. De fleste kom fra eller rejste til Københavns Amt, København/Frederiksberg og omliggende Amter. Om de efter nogle år rejste hjem til Sverige igen eller etablerede sig i Danmark kan ikke ses af denne undersøgelse.

Ved at se på folketællingen 1901 kan man se, at der er nogle, der slår sig ned enten i familier eller som enlige.

Når man laver en undersøgelse som denne på en ganske bestemt lille befolkningsgruppe, som i dette tilfælde også er udlændinge, så er der hele tiden et spørgsmål, der trænger sig på: Hvordan er det med de danske tjenestefolk? Har de det samme arbejds- rejse- og aldersmønster? Det kunne måske være spændende i et kommende studium at sammenligne de to grupper af tyende.

NOTER

- 1 Fra Folketællingerne, Københavns Amt. Smørum Herred, Taastrup Valby og Klovtofte Byer, 1890, 1901, 1906, 1911 og 1916 henholdsvis 669, 1083, 1344, 1573 og 1875 indbyggere
- 2 Københavns Amts søndre Birk II, Afd. G. Politiforvaltning, Tyendeprotokoller 1888-1918 for Høje Taastrup Sogns østre Distrikt, som omfatter Taastrup Stationsby, Taastrup Valby og Klovtofte
- 3 Dertil kommer enkelte opslag i den tilsvarende Tyendeprotokol for Sengeløse Sogn, Folketællingerne 1890-1916, Realregistre til Skøde- og Panteprotokollerne, og diverse lokalhistorisk litteratur, anden litteratur og opslagsværker
- 4 Richard Willerslev: Den glemte indvandring, 1983, s. 31
- 5 Læs herom i Elisabeth Blochs artikel: Indvandringsboom, kontrol og diskrimination
- 6 Læs herom i Henning Bros artikel: Svenskerne på Fre-

deriksberg omkring århundredskiftet

- 7 Læs herom i Hanne Frøsig's artikel: Svenske identiteter i Sengeløse 1898-1912
- 8 Folketællingerne 1901, 1906 og 1911 samt Chr. Brinch: Taastrup Vejviser-Lommebog, 1908. Som bilag hertil et kort over det centrale Taastrup
- 9 Jørgen Hegner Christiansen, Marianne Germann, Eva Sylvest og Else Trier: Hakkemose Teglværk, Historien om et teglværk 1847-1895, Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje-Taastrup Kommune, 1995, s. 31
- 10 Københavns Amts Søndre Birk II, Afd. G. Politiforvaltning, Tyendeprotokol for Sengeløse Sogn 1893-1921
- 11 Tyendeprotokol for Sengeløse Sogn
- 12 Hakkemose Teglværk, s. 85-87
- 13 Folketælling 1901, Tyendeprotokollen for Høje Taastrup Sogn – øst og Københavns Amts søndre Birk II, Afd. B. Justits- og politivæsen samt skøde- og pantevæsen, Realregistre for Høje-Taastrup Sogn I, 1825-1951, II, 1893-1908, III, 1901 -1908
- 14 Folketælling 1901
- 15 Disse tal er taget fra J.C.B. la Cour: Danske Gaarde, bd. 4, 1907. Men Lykkensgave må i 1894 have haft ca. 175 tdr. land, idet den ved udskiftningen i 1794 fik ca. 125 tdr. land og siden i 1865 købte ca. 50 tdr. land fra nabogården, Selsmosegaard, matr. nr. 4a.: Karen-Elise Hartvig Hansen: Gården Lykkens Gave i Taastrup Valby – en udstykningshistorie. Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune, Årsskrift 1996, s. 15 og 18
- 16 Fra ovenstående J. C. B. la Cour, som også angiver agerjorden, som for størstedelen er tilsået med korn og andre afgrøder, som kan bruges til vinterfoder for kreaturerne. Hver gård har dog et mindre eng/moseareal uden for byen, med mindre græsningsarealer. Derimod har flere af gårdene et ret stort hestehold
- 17 Se længere fremme om Bengta Månsson
- 18 Den tabel er kun lavet op til ½ års opholdstid, fordi over ½ års opholdstid er ankomsttiderne endnu mere forskellige
- 19 Tærskemaskinen, Salmonsens Konversationsleksikon, bd. 17, 1906
- 20 Eva Magnusdotter hos blomsterhandler Gnatt, og Maurits G. Bendtsson og Anton Julius Hansson, der begge var hos gårdejer H.C. Mortensen
- 21 Iflg. Folketællingerne 1890-1911
- 22 Læs herom i Erik Johnsons artikel: En hæderlig mand. En svensk indvandrer slår rod
- 23 Det er faktisk ikke lykkedes mig at finde købmand Schmidt i folketællingerne 1890-1911
- 24 Kun i et enkelt tilfælde er sognenavnet nævnt på Amager, ellers står der bare Amager, så jeg har taget den ene indførsel St. Magleby ind under Amager
- 25 Stedet hed Ørumgaard, og der er en gård med dette navn i begge de nævnte amter
- 26 Læs om ham i Erik Johnsons artikel: En hæderlig mand. En svensk indvandrer slår rod

“Svenskerne, det var nogle farlige folk”

HANNE FRØSIG

I Sengeløse Sogn i Københavns Amt var den fremmedfødte arbejdskraft stor og massiv omkring århundredskiftet, faktisk udgjorde den i 1898 et mærkbart indslag på hele 10 % af befolkningstallet.¹ Adskillige kilder afslører da også, at fænomenet ikke var nyt, men at særlig svensk- og tyskfødte arbejdsfolk i hvert fald fra midten af 1800-tallet havde arbejdet i sognet.² Såvel landbruget med dets gods og gårde som industrien i form af Hakkemose Teglværk havde benyttet sig af den som et velkomment tilskud. Omkring århundredskiftet havde mange danske tjenestefolk på grund af hårde arbejdsvilkår og en vilje til social opdrift vendt landbruget ryggen.

Sengeløse var da et selvstændigt landsogn³ og bestod af de tre landsbyer: Sengeløse, Vridsløsemagle samt Vadsby. I sognet lå udover Cathrineberg Gods og teglværket 5 gårde af proprietærstørrelse og yderligere 75 gårde på omkring eller under 12 tdr. hartkorn. Dertil et antal husmandssteder og mindre huse vekslende fra 175-162 i perioden. Indbyggertallet var faldet fra 1.425 i 1860 til omkring 1.200 personer ved sekelskiftet, så den fremmede arbejdskraft var et godt og bekvemt tilskud til et stadig mere arbejdskrævende landbrug.⁴ De tradi-

tionelle landbrugsafgrøder blev netop ved denne tid forsøgsvis udskiftet med nye og mere arbejdskrævende typer, såsom roer, der skulle luges flere gange gennem sæsonen. Desuden var der også et betydeligt antal køer, der skulle malkes og røgtes.⁵ Arbejdsopgaverne havde tidligere været varetaget ved hjælp af enten fastboende daglejere og husmænd eller de danske tjenestefolk, som nu i store tal var søgt væk fra landbruget. En del var også udvandret, fra 1870 til 1904 udvandrede 53 personer fra sognet.⁶

Ved at kombinere forskellige typer af kilder fra Sengeløse-egnen kan man få et lidt nøjere kendskab til de svenske arbejds- og tjenestefolk, der i perioden 1892-1912 arbejdede sig igennem Sengeløse. Det drejer sig først og fremmest om tyendeprotokollen, men også andre kilder som folketællinger, opholdsbogsprotokoller, kirkebøger og ikke mindst Sengeløse Sogneråds protokoller er med til at udvide billedet.⁷ Som ved tjenestefolk i al almindelighed har kun få kæret sig om at beskrive disse, men i Sengeløses tilfælde findes erindringer fra forskellig side kombineret med læserbreve, der kan kaste lidt mere lys over deres ophold der. Desuden er det også tanken at

.....

Hanne Frøsig. Cand.mag. i historie og dansk. Speciale om den svenske indvandring til Danmark og mødet mellem nationale identiteter.

antyde det skift i holdning, der fulgte med en lovgivning, der på nogle felter udelukkede fremmede på en anden måde end før.

DIFFERENTIERET FREMMEDKONTROL

De særlige regler, der i denne periode kom til at regulere de fremmede tjeneste- og arbejdsfolks forhold i Danmark, var indeholdt i flere love. Først og fremmest i "Loven om Tilsynet med Fremmede og Rejsende", der var vedtaget 15. maj 1875. Intentionerne bag denne lov havde ikke været at udelukke fremmede som sådan, kun de fremmede, der potentielt ville kunne komme til at ligge samfundet til last, forstyrre ordenen eller skabe politisk uro. I lovens forarbejder kan man læse, at man egentlig ville have haft en skarpere kontrol med alle omvandrede personer, danske som udenlandske, men at man i demokratiseringsprocessens lys måtte begrænse sig til de fremmede. Et andet hensyn foruden byrdefordelingen havde nemlig været at give ordensmagten redskaber til at opretholde ro og orden og at kunne afvise uønskede elementer ved grænsen, som man frygtede i en politisk sammenhæng.⁸ Kommunnardopstanden i Paris 1871 og dannelsen af den danske socialistiske bevægelse spøjte i lovgivernes bevidsthed.

Var man eksempelvis svensk arbejdstager med ønske om arbejde ved Sengeløses landbrug eller industri, skulle man første gang, man ankom til Danmark, ifølge Fremmedloven, henvende sig til Søndre Birks politimester for at få udstedt en såkaldt opholdsbog, inden man kunne drage mod Sengeløse. Adspurgt skulle man udlevere legitimationspapirer, der som regel var udstedt af præsten i ens hjem sogn i Sverige, hvorefter protokolføreren omhyggeligt ville notere oplysningerne om navn, fød-

selssted, fødselsdato samt arbejdssted ned i opholdsbogsprotokollen. Ved de følgende indrejser i landet behøvede man derimod ikke at få udstedt en ny bog. Ved ankomsten til sognet skulle man henvende sig til sognefogeden, der i politimesterens sted ville notere alle oplysningerne samt ankomstdatoen. Havde man ikke på forhånd fundet arbejde, havde man 8 dage til at forsøge, inden man igen måtte stille hos sognefogeden, der så ville efterse, at man havde "*Midler til 8 Dages tarveligt Ophold*", ellers kunne man risikere at "*udvises eller udsendes af Landet*".⁹ Der blev i perioden fra lovens vedtagelse og frem til 1919 udvist mere end 37.000 fremmede.¹⁰ Henrik Zip Sane har påvist, at udvisningerne i høj grad blev brugt regulerende i arbejdsløshedsperioder.¹¹

Hvis man efterser Søndre Birks opholdsbogsprotokoller for tjeneste- og arbejdsfolk til Sengeløse, finder man, at de i tiden lige efter lovens vedtagelse 1875 er ført strengt efter lovens hensigt med samtlige 12 rubrikker udfyldt, men efterhånden administreredes mindre håndfast og de opholdsbogsprotokoller, der vedrører denne periode, er mindre omhyggeligt ført, idet kun 6 kolonner er udfyldt, og "*om Vedkommende har været straffet*", er tydeligvis udført efterfølgende med ens skrift for alle ankomne over en periode. Man har her ikke været særligt nidkær, selvom lovens § 4 egentlig siger, at politimesteren "... *nøje (bør) prøve de Legitimationspapirer, som den Pægældende foreviser, (...)*". Det forhindrede således heller ikke, at flere svenskere og polakker fik udstedt opholdsbog mere end én gang uden nogen bemærkninger om det i protokollen. I perioden blev der udstedt opholdsbøger til 362 fremmedfødte og kun 11 (3,02 %) mødte

ikke senere op og blev noteret i tyende-protokollen i Sengeløse. I forhold til andre lignende undersøgelser var registreringen her ganske grundig.¹² På den anden side kunne der og blev der, måske foranlediget af arbejdskraftmangel i landbruget, som det var forholdet i denne periode, administreret mindre nøjeregnende efter reglerne i forhold til lovens hensigter. Alle de udstedte opholdsbøger blev da også udstedt til folk, der allerede havde arbejde.

SOGNETS HÅNDTERING AF TRÆNGENDE FREMMEDE

Men fremmedloven var ikke den eneste lov, de fremmede stiftede bekendtskab med. Hvis de på et tidspunkt fik hjælp behov, blev Fattig- og Alderdomsunderstøttelseslovene de næste love, de blev konfronteret med. Ved deres ikrafttræden 1892 kom disse til at betyde en større grad af udskillelse af de fremmede i forhold til før lovenes vedtagelse. Havde man tidligere først opholdt sig 5 år i landet og/eller havde erhvervet sig forsørgelsesret, var man godkendt som hørende til og tilmed lige-stillet med indlændinge. Efter 1892 risikerede ansøgerne hjemsendelse, hvis de henvendte sig i en trangssituation. Dog havde Danmark og Sverige i 1888 indgået en særlig traktat som betød, at de svenskfødte, der havde været 12 år i landet og efter deres 21. år vel at mærke havde holdt sig på fri fod, ikke behøvede at frygte hjemsendelse.¹³ Det betød dog ikke nødvendigvis et krav på forsørgelse. I al fald ikke hvis man i sognerådet fulgte A. Kriegers fortolkning.¹⁴ Han tolkede nemlig traktatens forklaringskraft for fattiglovens § 23 således, at "*Betydningen af denne Regel er dog kun at sætte en Grænse for Retten til Hjemsendelse, men ikke at give svenske Under-*

saatter nogen særlig Adgang til at erhverve Forsørgelsesret her i Riget".¹⁵ Så efter hans fortolkning kunne de på den ene side ikke hjemsendes, men et forsørgelsesgrundlag eksisterede ikke. Alligevel virkede det mange gange åbenlyst urimeligt og praksis udviklede sig efterhånden i retning af, at forsørge disse fremmedfødte trængende på grundlag af alder og opholdets længde.¹⁶ De blev da forsørget efter lovens § 27, stk. 1, om trængende uden forsørgelsessted. I 1908 blev loven netop pga. denne praksis ændret.¹⁷ I Sengeløse blev i perioden to ældre svenskere forsørget efter § 27, hvor det i øvrigt var uden omkostninger for den enkelte kommune, idet det blev det større fællesskab i form af Stiftamtet, der overtog forsørgelsen. Gamle Hans Nilson blev forsørget, men helt i tidens ånd i en hjælp til selvhjælp udgave, idet han, så længe han kunne, måtte arbejde som daglejer ved landbruget samtidig med, at han modtog forsørgelse.¹⁸ I de sidste år inden sin død som 75-årig i 1906, var han indlagt på Københavns Amtssygehus, hvilket ophold også blev betalt af Stiftamtet. Han havde da boet i sognet siden 1879, hvor han var kommet fra nabosognet Ledøje. Han var i øvrigt far til to drenge, der også var under fattigvæsenets tilsyn, idet dette sørgede for pladser til dem hos forskellige gårdmænd. I 1895 blev det således aftalt, at gårdmand Jørgen Larsen "*for en Løn af 75 kr. og de Træsko han slider*" skulle antage Hans Nilsons søn, Niels, for et år.¹⁹ Til sammenligning var der i 1898 i alt 29 personer under fattigvæsenets forsørgelse, inklusive de to svenskere.²⁰

Kampen for at slippe for forsørgelse af alt for mange individer gjorde, at sognerådet i Sengeløse 7 gange afviste fremmedfødte kvinder med børn født udenfor ægte-

Aagesholm. Folk på høstarbejde på sognets næststørste gård på 265 tdr. land omkring 1905. Henover tiden fra 1894 til 1909 arbejdede der i alt 21 svenskere. Fra 1908 blev der fæstet folk fra russisk Polen. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune)

skab, når disse ansøgte om at få indført børnenes fødsel i Sengeløses Kirkebog. Følgen af en sådan indførsel ville da have været, at barnet kunne blive forsørgelsesberettiget dør, hvis moderen havde opholdt sig i Sengeløse på 10 måneders dagen før fødslen.²¹ Kun i et enkelt tilfælde resulterede anmodningen i indførsel i kirkebogen for en nu udenfor sognet (København) boende svensk kvinde. Der var gennemsnitligt 4-5 henvendelser om året fra andre sogneråd, der ønskede at vide, om Sengeløse ville anerkende en tidligere i sognet boende fremmed kvinde eller mand som forsørgelsesberettiget. Af samme grund blev tyendeprotokollens rubrik, der fortalte, hvor vedkommende tyende kom fra, omhyggeligt udfyldt for 99 % vedkommende, idet man ønskede at vide, hvortil man i påkommende tilfælde kunne sende tyendet hen. Omvendt ses det kun i 83 % af tilfældene at være angivet, hvortil folk rejste efter afsluttet tjeneste.

Studentersamfundets Retshjælp i København henvendte sig også for at få udtalelser til brug for fremmedfødtes ansøgning om enten indfødsret eller aldersunderstøttelse. I de sidste tilfælde skulle der først refunderes tidligere modtaget fattighjælp, før det kunne bevilliges. I et enkelt tilfælde, hvor sognerådet skulle udtale sig vedrørende en tidligere i sognet boende svensker, blev det en meget positiv vurdering af vedkommende: "*Sognerådet skal på Andragende om Indfødsret udtale, at den Paagældende har ernæret sig og sin familie uden Hjælp fra det Offentlige, derunder de Fattiges Kasse, samt at han har ført et hæderligt og ordentlig Levned og saaledes i det hele har erhvervet sig sine Medborgeres Agtelse*".²² Andre gange var det nødvendigt at få tilsendt vedkommendes opholdsbog, idet man ikke umiddelbart kunne genkalde sig vedkommende.²³

SVENSKERNE SOM GRUPPE

Arbejdsvandrerne var ved ankomsten til landet blevet udstyret med en national identitet, hvorved de blev forstået som anderledes end indbyggerne i Danmark. I tiden var det desuden almindeligt, at forfattere og litteraturkritikere på begge sider af Sundet gav folkepsykologiske forklaringer i deres værker, hvor de forestillede sig, at et folk havde én identitet, en folkekarakter eller en folkesjæl, som det blev udtrykt. Derfor kunne én persons opførsel nemt tolkes som udtryk for hele den nationale gruppes opførsel. En dansk kollega eller arbejdsgiver kunne have en bestemt opfattelse af "svenskere", opstået i mødet med måske kun få repræsentanter for gruppen. Og vice versa. Det var ikke nødvendigvis det negative, det kunne på samme måde være positive egenskaber, der nu tillagdes alle svenskere, hos nogle arbejdsgivere var "svenskere" kendt for at være "flittige (og) pligtopfyldende".²⁴

Et eksempel på en noget stereotyp opfattelse, gav proprietærgården Kroppedals søn udtryk for, da han skulle forklare, hvorfor nogle fulde svenske landbrugsmedhjælpere korporligt havde overfaldet hans far, det var simpelthen noget, der lå i deres natur: "*Det var deres kutyme. Svenskerne, det var nogle farlige folk*".²⁵ Sådan blev hans opfattelse for eftertiden af de svenske arbejdsfolk, og af fremmedfødte tjenestefolk blev der da kun fæstet en enkelt tyskfødt tjenestekarls efterfølgende. En anden arbejdsgiverrepræsentant, forvalteren på Cathrineberg, erkendte blankt, at det pga. arbejdskraftmanglen kunne være nødvendigt at give nogle af folkene en temmelig lang snor, men da to svenske karle, der havde været på druktur i Taastrup, kom hjem kl. 2 om natten og smed de 8 andre karle ud,

der ellers havde ligget og sovet, virkede det for demoraliserende og han blev nødt til at bede dem rejse. Måske var det også den episode, der senere medvirkede til at forme hans indtryk af svenskere som gruppe: "*Mange af karlene var svenskere. De drak meget*".²⁶ Alkohol var i det hele taget et omdiskuteret emne i tiden og noget, som mange ønskede at bekæmpe (mis)brugen af. Samtidig blev det derfor også det, i forening med det nedenfor omtalte mord, der somme tider kunne aftvinge holdninger til de mange, ellers nærmest anonyme tjenestefolk.²⁷

I den venstre-liberale avis, "Landet", der dækkede området, opfordredes folk i 1895 til i solidaritetens navn, at indsamle penge til brug for støtte til en i nabosognet myrdet svensk tjenestekarls enke og lille barn. Man omtalte begivenheden som: "*Den skrækkelige Tildragelse, hvorved en af vore Landsmænd i Hidsighed har dræbt en Arbejdskammerat, der fra Sverig var rejst herind for her at skaffe Opholdet til sig og sine ...*".²⁸ Avisen havde forstået, at det nok ikke var hensigtsmæssigt, som det ellers senere fremgik, at omtale, at drabet faktisk var blevet begået i fuldskab, men omtalte derfor anledningen som hidsighed. Et nationalt perspektiv om et forestillet fællesskab skinnede igennem i omtalen af en ukendt svensk karls gestus, der bestod i at betale for klokkeringningen for den afdøde svensker, en handling, der netop blev omtalt "*Som et smukt bevis paa national Broderskabsfølelse ...*".²⁹

Det var også alkoholen, der fik en af deres arbejdskolleger på Hakkemose Teglværk til senere at skrive om sin arbejdsgivers håndtering af de mange tyskeres og svenskeres opførsel: "... *det var jo en vanskelig Opgave at holde Styr paa alle disse*

Den nationale bevidsthed var stor i tiden op til 1. Verdenskrig. På sognefoged Hans Sørensens gård, Bondehøjgaard i Sengeløse, hvor de fremmede tjeneste- og arbejdsfolk skulle melde sig, brugtes endnu ca. 1912 nationaldragter ved festlige lejligheder. Dette måtte da også foreviges på postkort. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune)

Tyskere, Svenskere og tilrejsende Folk af alle Slags. Det var ikke saa sjældent, at der var Fest om Søndagen, Brændevinen var billig dengang; naar de saa havde drukket, saa sloges de, men Brøcher (forpagteren) holdt streng Justits; den, der havde lavet Optøjerne, maatte væk med det samme”.³⁰

Ikke overraskende viste det sig, at folk på en og samme tid kunne have både stereotype opfattelser og mere nuancerede. Ved erindringen om gruppen af svenskere, tegner der sig billeder af fordrukne, nogen gange voldelige svenskere, men ved erindringen om den enkelte, kendte svensker, tegner der sig et anderledes, mere nuanceret billede. Anna Larsen var vokset op lige

omkring Hakkemose Teglværk og hendes far, der var husmand på Sengeløse Mark, arbejdede der i perioder for at supplere sin indtægt. Hendes beskrivelse af gruppen af svenskere er ofte stereotyp, som om svenskerne var en homogen gruppe. “Svenskerne var et livligt Folkefærd, og det danske Øl og Brændevin smagte dem ganske godt”. De “drak sig tit omtrent fra Vid og Sans. Naar Øllet gik ind, gik Forstanden ud og Svenskerne sloges saa “Toet” røg”. De ugifte mandlige svenskere boede sammen på “Svenskekasernen”, og “der”, mente hun, “brød de Danske sig ikke om at komme, der sleb Svenskerne ogsaa deres Knive og de fik Skyld for, at de var onde og lumske,

og man holdt sig (..) helst fra dem”.³¹ Mere nuanceret forstod hun den fattige, svenske familie Magnusson, hos hvem der var “tomt og uhyggeligt”, og hvor “Møblerne” ikke fortjente dette navn”.³² Gustav Magnusson genfindes i øvrigt i sognerådets protokoller, hvor han anmodede om en udtalelse for den tid, hvor han havde været i sognet til brug for ansøgning om indfødsret. Hertil svarede sognerådet på forespørgslen: “... i denne Anledning vedtog man at attestere, at han her i Sengeløse Sogn har ført et ustraffeligt Levned, så vidt vides, men at han for øvrigt har nydt Fattigunderstøttelse her i Forsommeren 1888”.³³ At denne understøttelse måske ikke virkede fremmende i forhold til, hvem man ønskede at tildele indfødsret og dermed give medlemskab af “Danmarksforeningen”, bekræftes ved et opslag i Indfødsretsdata-basen, hvor han ikke er nævnt.³⁴

FÆDRELANDET I SKOLEN

Mødet med Sengeløse Sogns skoler, hvor flere af de svenske børn gik, blev selvfølgelig i høj grad i denne tid, hvor halvkolde nationalistiske vinde blæste, mødet med et af produktionsstederne for danskheden. Skolen producerede små danskere, der skulle lære at holde af *fædrelandet*, og som samtidig gav de fremmede børn forståelsen af, hvad det ville sige at være dansk og hvori forskellen på “dem” og “os” bestod. I den nye historiebog, som sognet havde indkøbt, kunne derfor alle skolebørn lære om Danmarks glørværdige fortid med alle dens helte og skurke. Skurkene var i denne periode tyskerne, idet førsteudgaven var fra 1861, hvad indholdet i høj grad bar præg af.³⁵ I bogen kunne bl.a. læses, at tyskerne som adel havde forstået at rage til sig, at grunden til, at det var lykkedes Torden-

skjold at overliste svenskerne ved Karlsten var, at der var dumme tyskere blandt mandskabet, at lovene ikke blev overholdt, fordi “Embedsmændene og Præsterne var tyske ...”,³⁶ mens Høegh-Guldberg var helten, især for “hans Forkærlighed for alt Dansk, som også viste sig ved Loven om Indfødsretten. (Bogen kursiverer dette ord.) Ifølge denne maatte kun indfødte faa Embeder, og denne Lov var af største Vigtighed, fordi Tyskerne i saa mange Aar vare strømmede ind i landet”.³⁷ Men til alt held for svenskerne kunne bogens forfatter som en kommentar til samtiden³⁸ og de skandinavistiske forhåbninger også udtrykke dette ønske: “Griffenfeld ... var en af de faa, som indsaa, at det danske Rige skulde søge at holde Venskab med Sverige, derved kunne de tre nordiske Riger danne en Magt, der maatte faa meget at sige i Europa”.³⁹

Danskheden blev ikke blot produceret via indholdet, men også indenfor selve skolernes rammer. Folkeskoleloven af 24. marts 1899 lagde vægt på, at der gjordes særlig brug af dansk som hjælpedisciplin i den almindelige dannelse, via mere systematisk inddragelse af dansk skønlitteratur og dansk blev nu indført som fag og afløste fagene læsning og skrivning.⁴⁰

SVENSKE TJENESTEFOLK I LANDBRUGET

Periodens store majoritet af fremmedfødte tjenestefolk udgjordes af svenskfødte mænd og kvinder. I alt 597 af disse arbejdede sig ifølge Sengeløses Tyendeprotokol gennem sognet samt et mindre antal, der udelukkende figurerer i folketællingerne. Richard Willerslev har i sin monografi om den svenske indvandring opdelt de svenskfødte i enten bofaste eller sæsonarbejdere, alt eftersom de figurerer i folketællingerne, men ved en nærmere undersøgelse af de oven-

Folkeholdet på Cathrineberg Hovedgård 1904. Manden til venstre er Hakkemose Teglværks tidlige forpagter. Han var endvidere svoger til enkegodsejerinde Ludovika Nielsen, der ejede Cathrineberg indtil 1907. Det internationale folkehold bestod af 19 danske, 6 svenske, 10 polske, 2 finske mænd og kvinder samt et ukendt antal daglejere og husmænd. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune)

nævnte kilder samt kirkebøgerne, viser det sig, at virkeligheden var mindre enkel, idet det hurtigt står klart, at der var helt flydende overgange mellem disse, samt at betragtningsmåden nogen gange virker direkte misvisende.⁴¹ Et typisk eksempel udgjorde Emina Alfrida Svensson, der i to omgange arbejdede på Cathrineberg. Ifølge tyendeprotokollen ankom hun første gang i maj 1900 fra Rødvig på Stevns, rejste igen i maj 1901 – tilbage til Sverige, men allerede i august samme år var hun i arbejde på Cathrineberg, hvor hun blev til året efter, med afrejse i november. Hun rejste ikke tilbage til Sverige, men til Vanløse, hvor hun havde fået tjeneste. Hvis man skulle

have fulgt Willerslevs inddelinger, ville Emina have været karakteriseret som bofast, idet hun figurerer i folketællingen 1901, der altid blev optalt 1. februar. Der er mange flere eksempler på tjenestefolk, der figurerer i folketællingerne og som derfor ville have været karakteriserede som fastboende, men som via tyendeprotokollen viser sig at være tjenestefolk undervejs. Omvendt kunne der bo folk i årevis, der ikke blev opfanget af folketællingerne, da disse jo udenfor København og Frederiksberg kun blev foretaget hvert tiende år. I 1906 blev der ganske vist foretaget en folketælling, der inkluderede hele landet, men desværre uden fødested for de udenfor Kø-

benhavn og Frederiksberg foretagne tællinger.⁴²

Ikke overraskende var det i høj grad de svenske mænds kræfter og færdigheder, der var efterspurgt i Sengeløses landbrug, eftersom 25 % af karlene på dette tidspunkt havde forladt landbruget.⁴³ Derfor udgjorde de svenske karle da også knapt 75 % eller 173 af den samlede svenskfødte arbejdsstyrke på 232. De arbejdede selvfølgelig først og fremmest på Cathrineberg og proprietærgårdene, men også på 17 mindre gårde. Af de i alt 59 kvinder arbejdede også to hos pastor Heje, der ikke var særlig uvant med mødet med "de andre", idet han i en længere årrække havde været udstationeret på De vestindiske Øer. Kun for 29 af de 232 kan man muligvis tale om sæsonarbejdsforhold, idet de er noteret som afrejst fra Sverige og også tilrejser Sverige umiddelbart efter opholdet i Sengeløse. 16 svenskere frekventerede mere end én gang sognet, 5 hele 3 gange. Efter 1906 tynder det meget ud, i årene 1907-1912 kom der kun 8 svenskfødte tjenestefolk til landbruget.

Aldersmæssigt var det selvfølgelig i høj grad unge mennesker, der rejste rundt på denne måde. Dog var der også 11 mænd mellem 50 og 58, hvoraf de 7 måske var blevet såkaldte "herregårdsbørster" med alt, hvad denne livsstil indebar, for de søgte udelukkende arbejde på Cathrineberg og Aagesholm. Men 71 % (166) var unge mennesker under 30 år, dernæst var der 36 mellem 30 og 39 år og 19 mellem 40 og 49 år, der havde haft arbejdsforhold i landbruget.

Som i andre tilsvarende undersøgelser viser det sig, at svenskerne i stor stil kom fra de sydsvenske len. Flest var født i Blekinge, Malmøhus og Kristianstad samt i de to af tre smålandske len, nemlig Kronoberg og Kalmar. Derfra kom hhv. 80, 34,

44, 41 og 14. Yderligere 9 kom fra helt andre len og ved 10 er der blot angivet "Sverige" som fødested.

SVENSKE ARBEJDSFOLK I INDUSTRIEN

Også på Hakkemose Teglværk var der god brug for den fleksible svenske arbejdskraft og også her var mændene i overtal. Af de 365 svenskfødte arbejdere udgjordes de 90 % af mænd. Kun 34 svenskfødte kvinder fandt ansættelse på værket i perioden, enten som tyende på selve Hakkemosegaards landbrug eller som ansatte på områdets kakkelovnsfabrik. De svenske mandlige arbejdere var ikke specialister, sådan som en del af de få tilbageblevne tyskere var det, men arbejdede derimod fortrinsvis med det hårde og nedbrydende arbejde med at hugge leret ud og læsse vognene i lergravene. Nogle af de helt unge 15-16-årige drenge var beskæftiget med at køre de tungtlastede vogne med sten til Kjøgevejens station.⁴⁴

Her var det naturligvis også unge mennesker, der dominerede, idet de 20-29-årige for mændenes vedkommende udgjorde hele 146, efterfulgt af unge under 20 år, af hvilke der var 97. De yngste var 9 drenge på 15 år. Dernæst 44 mellem 30 og 39 år, 36 i alderen 40-49 og endelig 8 i alderen 50-55. De 34 svenske kvinder var nogenlunde fordelt på samme måde, idet de 14 af kvinderne var fra 16-19 år, de 15 fra 20-29 år, 3 fra 30-39 år og endelig en enkelt kvinde på 48 år.

Erindringskriverne Anna Larsen og Niels Nielsen er begge enige om, at svenskerne kom fra Småland.⁴⁵ Det var der selvfølgelig også en del, der gjorde, men langt de fleste var faktisk født i Blekinge Len. For mændenes vedkommende kom hele 282 fra dette len, heraf 174 fra det samme område, nemlig Bräkne-Hoby Forsamling.

Flisefabrikken på Hakkemose omkring århundredskiftet. I 1902 fæstedes 5 svenske kvinder til fabrikken og 19 svenske mænd til værket. En enkelt mand blev også fæstet til det tilhørende landbrug. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune)

Dernæst kom 34 fra Åryd, 30 fra Backaryd og endelig 14 fra Öljevult, alle i Blekinge. Som len nr. 2 kom ganske rigtigt Småland, idet der fra Kronoberg kom 38, af hvilke hele 17 kom fra samme forsamling, nemlig Linneryd. For kvindernes vedkommende var også Blekinge det største afgivningssted, herfra kom hele 31 af det samlede antal på 34 og igen med Bräkne-Hoby som det største afgivningssted, nemlig 21. Det synes som om, man i Bräkne-Hoby opfattede det som en stående mulighed at tage på arbejdsrejse i Danmark, hvis man var arbejdsfær og manglede arbejde. I øvrigt havde Blekinge lige fra 1820'erne en usædvanlig høj udvandring til Danmark, hvortil 65 % af Europaudvandrerne rejste.⁴⁶

For Hakkemose-svenskerne er det mere tydeligt, at det virkelig var et sæsonarbejde, man påtog sig, idet det for 269 arbejdsforhold gør sig gældende, at vedkommende arbejdstager kom direkte fra Sverige og også rejste tilbage til Sverige bagefter. Kun 4 hverken fra- eller tilrejste Sverige. 13 kom fra København og 4 fra Gentofte, mens 8 kom andre steder fra. 20 rejste videre til andre steder, efter at de i første omgang var kommet fra Sverige. I 54 tilfælde henvendte de sig ikke for at melde afgang. Arbejdsforholdene var som regel også korte, de fleste ankom lidt inde i maj, men afrejste på mange forskellige tidspunkter, afhængig af vejrlig, arbejdsgiverdispositioner eller egne forhold. Svensker-

ne var på samme måde som de danske arbejdere fæstet på de såkaldte "slavekontrakter", der gav arbejdsgiverne en meget høj grad af frihed til at disponere og meget lidt garanti for arbejderne. Bl.a. blev en stor del af lønnen tilbageholdt og først udbetalt ved arbejdsforholdets afslutning, fratrukket køb af mad, tøjvask m.v., en udmærket måde at sikre sig, at arbejderne først kunne rejse, når det passede arbejdsgiveren. I øvrigt blev det overskydende beløb mistet, hvis arbejderen rejste i utide.⁴⁷ 14 af svenskerne tilhørte den kategori, der blev udset til at blive i længere tid, idet de blev der fra 1 til 3½ år sidst i 1890'erne. En del af svenskerne må alligevel have fundet, at arbejdsforholdene der ikke var værre end andre steder, eller måske ligefrem bedre, i hvert fald var der i alt 67 "gængangere", der benyttede deres opholdsbog mere end én gang, 63 mænd og 4 kvinder. Faktisk var der af 331 svenske mænd i virkeligheden kun 190 forskellige mænd i perioden, der arbejdede på værket. I 1901 kom der ingen svenskere, muligvis begrundet i et ejerskifte, men i 1898 toppede svenskernes antal på Hakkemose Teglværk, idet der dette år blev indskrevet 67 svenskfødte arbejdere i protokollen. Da der desværre ikke mere eksisterer regnskaber for Hakkemose Teglværk, må man nøjes med en ikke helt tilfredsstillende, bredere forklaring, som Georg Nørregaard giver, idet han mener, at dette år var særligt vækstrigt for branchen.⁴⁸

De ugifte mandlige arbejdere boede, som Anna Larsen nævner, samlet i "Svenskerkasernen", hvor de andre ikke gerne kom, et faktum der givetvis måtte styrke opfattelsen af svenskerne som en gruppe. Sidst i 1890'erne var kasernen et loftsrum oven på

den gamle langovn, der nu var nedlagt.⁴⁹ Men ellers fremgår det, at "*Der indrettedes Boliger for de mange Udlændinge adskillige steder på Værket, over den gamle Smedie var der Svenskerkaserne, og i en Ladebygning indrettedes der Kamre, et af Stederne kaldte man "Apotheket", fordi en af Beboerne her var saa venlig at skænke "Draaber" for dem han arbejdede sammen med*".⁵⁰ Man har tilsyneladende haft "svenskerkaserne" forskellige steder på området i tidens løb. De ugifte kvindelige arbejdere boede på anden etage i kakkellovnsfabrikken eller, hvis de var ansat som tyende, på selve Hakkemosegaard. De, der havde familie med, kunne som familien Magnusson bo i "Slottet", der bestemt ikke havde fortjent dette navn. Tværtimod var stedet et gammelt husmandssted, ganske undermineret af rotter og uden den mindste isolering. En del familier havde dog lejet sig ind i beboelser på den nærliggende Sengeløse Mark. Det gjaldt også familier, der levede af at arbejde som daglejere.

Efter 1895 gik teglværket en omskiftelig tid i møde, idet det flere gange skiftede ejer, bl.a. blev det opkøbt af et engelsk firma, som dog også måtte opgive og samtidig mistede en betydelig sum penge. I 1909 hed Hakkemose Teglværk nu A/S Dansk Keramik og Flisefabrik, men desværre var fremstillingen af de fliser, som fabrikken havde specialiseret sig i, alt for vanskelig at opnå med et tilfredsstillende resultat, så også dette projekt måtte opgives og de sidste rester af værket blev nedrevet i 1915. Det sidste hold svenskere søgte i maj 1904 til Hakkemose Teglværk, men måtte allerede dagen efter rejse med uforrettet sag.

Anna Larsen havde denne nationalt betonedede forklaring på den tidligere tyske arbejdskrafts forsvinden: "*Tyskerne forsvandt*

efterhånden fra de danske arbejdspladser og de gav plads for Landets egne Børn, ogsaa for Svenskerne".⁵¹ Svenskerne var altså ikke inkluderet i betegnelsen "landets børn".

SENGELØSES FREMMEDE

De svenske tjeneste- og arbejdsfolk i Senge-løse var ikke alene om at være fremmedfødte og deres "svenskhed" sattes i relief i mødet med folk fra Norge, Finland og Tyskland⁵² samt et ret stort antal fra polsk-russisk talende områder.⁵³ De første fra disse områder kom til sognet allerede i 1897, kun fire år efter Lolland-Falster regionen var begyndt at hverve dem. I løbet af den omhandlede periode arbejdede der 173 polsk-russisk talende landarbejdere på Cattrineberg og Aagesholm, men de blev administrativt behandlet anderledes kollektivt, idet de helt indtil lovrevisionen i 1912 i kontrakterne blev fæstet, kun anført med antal, køn og hjemland.⁵⁴ "Polakkerne" blev heller aldrig vinteren over, men tog næsten altid samlet af sted igen om efteråret. Dertil kom, at de via deres kontrakter havde krav på frihed knyttet til deres religiøse overbevisning, bl.a. tre dage midt i høstsæsonen.⁵⁵ Svenskerne derimod tilhørte alle samme trosretning som danskerne og skilte sig af denne grund ikke ud.

Som ved andre undersøgelser kan det konstateres, at svenskere og danskere ikke sjældent giftede sig med hinanden og næsten altid med nogen indenfor samme socialgruppe som de selv. Hyppigheden skal også ses på baggrund af, at de fleste var folk på gennemrejse. Ægteskaberne blev oftest indgået mellem danske mænd og svenske kvinder, til trods for den overvældende majoritet af svenske mænd på stedet. 13 ægteskaber mellem danske mænd og svenske kvinder blev der indgået,

mellem svenske mænd og danske kvinder derimod kun 7 og af rent fremmede ægteskaber blev der indgået 6.⁵⁶ Til sammenligning blev der indgået i alt 159 ægteskaber i tiden 1892-1912. Kun den svenske ladefoged, der i øvrigt både opnåede at blive gift og få barn i det år, han arbejdede på Cattrineberg, tilhørte den gruppe, der af Gustav Bang i hans undersøgelse af "Landarbejdere på de store Gaarde", blev omtalt som "*Funktionærer og mere overordnede Tjenestefolk*".⁵⁷ Han ægtede en datter af en proprietær fra Fyn med en større ejendom. Men han og den unge svenske kvinde, der giftede sig med gårdejer Jens Hansen, var enlige svaler i forhold til social opstigning.

At svenskerne ofte blev betragtet som gruppe med homogene egenskaber, skyldes måske i nogen grad, at de, der skrev, tilhørte et andet socialt lag, der reelt kun kunne betragte dem udefra. At arbejdsgiverrepræsentanterne var tilbøjelige til at huske dem som gruppe, forekommer derfor på den baggrund knapt så mærkeligt. Men også de erindringskrivere, der var tættere på dem og tilhørte deres eget sociale lag, var tilbøjelige til at beskrive dem som nogen udenfor "os", som eksotiske. Anna Larsen var som nævnt datter af en husmand, der arbejdede på værket, mens Niels Nielsen selv havde arbejdet på Hakemose Teglværk. Begge skildrede dem oftest som gruppe. Men tidens syn på udenlandske arbejdere i al almindelighed havde ændret sig i takt med de nationale udladninger, der blev særligt kraftige op mod 1. Verdenskrig i de fleste europæiske lande. Ikke nødvendigvis til et nedvurderende syn, blot anderledes. Med til at bidrage til billedet af udlændinge som lidt anderledes, var selvfølgelig også de nævnte love, hvorefter svenskere og andre fremmede skulle

behandles. Det synlige bevis på dette var blandt andet den opholdsbog, som de måtte forevise ved opfordring. Dertil kom, at hvis de kom i en trangssituation, skulle de konkurrere med de danske trængende om de midler, der nu engang var til rådighed. Yderligere måtte de også leve med en temmelig høj risiko for udvisning af landet, hvis de ikke opfyldte de ovenfor omtalte betingelser eller havde arbejde.

Med tiden forsvandt de fleste fremmedfødte fra Sengeløse. Størstedelen fordi de fik tjenester andre steder i Danmark, men en del rejste tilbage til hjemlandet. En nyttig viden omkring rejsemønstret afslører tyendeprotokollerne, idet det ses, at det regionale arbejdsmarked var stort og uafgrænset. Det inkluderede i tiden mennesker ganske langvejs fra, f.eks. helt fra Ukraine. Derfor er det knapt så mærkeligt, at folk kunne komme rejsende fra Blekinge og Småland. Desuden ses det også, at folk ofte havde perioder i hjemlandet, kortere eller længere, hvorefter de igen tog til Danmark.

Der var kun ganske få svenskfødte tilbage omkring 1912.⁵⁸ I 1911-folketællingen var der kun en svensk-holstensk familie, to svenske enker samt en dansk gift, svenskfødt kvinde tilbage. Den svensk-holstenske familie var juridisk set blevet dansk, idet Frans Oscar Olsson havde søgt og opnået indfødsret i 1904. Indfødsretten var da blevet udstrakt til hele familien. Det samme gjaldt de svenske kvinder, der via deres ægteskaber også var blevet danske med tilbagevirkende kraft efter Loven af 18. marts 1898 om Erhvervelse og Fortabelse af Indfødsret.⁵⁹

Hvis andre af de fremmedfødte havde haft en drøm om at slå sig ned og købe et husmandssted i Sengeløse, var det en drøm,

der var svær at opfylde. Både for fremmede og danskere gjaldt det, at jorden i Sengeløse var højtydende og derfor meget dyr at købe. Dertil kom, at jorden i det hele taget var svær at anskaffe, idet godskoncentrationen var særlig stor i Sengeløse.⁶⁰ Af sognets 477 tdr. hartkorn ejedes af Cathrineberg samt de 5 største gårde hele 33 %, hvilket var langt mere end de 24,5 %, som var tilfældet på Lolland-Falster, hvorfra den største ud- og fravandring af tyende forekom, og hvilke faktorer Kristian Hvidt har sat i forbindelse med hinanden.⁶¹ Heller ikke muligheden for at komme i betragtning til et lån via "Lov om Tilvejebringelse af Jordlodder til Landarbejdere" var til stede, idet en af betingelserne var, at man var dansk.⁶²

NOTER

- 1 Befolkningstallet udgjorde 1197, mens de fremmede tjenestefolk foruden svenskere udgjordes af "polakker" (se note 54), nordmænd, finner og tyskere, i alt 120
- 2 Bl.a. Københavns Amts Søndre Birk: Politiprotokol 1863/64, sag nr. 105, Landsover- samt Hof- og Stadsretten, domprotokol nr. 387/1864. Tyske arbejdere søgtes bortjaget fra Hakkemose Teglværk, anført af fire gårdmænd. Desuden sognerådets forhandlingsprotokoller, hvor tidligere tjeneste- og arbejdsfolk bl.a. søgte om indfødsret, alderdomsunderstøttelse m.v., se nedenfor
- 3 Siden 1974 sammenlagt med Høje-Taastrup Kommune
- 4 Befolkningstallet udgjorde 1880: 1284, 1890: 1246, 1901: 1197, 1906: 1127, 1911: 1109, 1916: 1150. Folketællinger for Sengeløse Sogn forefindes på Byhistorisk Samling og Arkiv for Høje-Taastrup Kommune
- 5 Cathrineberg Hovedgård havde f.eks. 1901: 138 malkekøer, 1902: 146, 1903: 129, 1904: 120, 1905: 142, 1906: 138. Regnskabs- og overslagsbog opbevaret på Byhistorisk Samling og Arkiv for Høje-Taastrup Kommune. I kommunen var der 1893 i alt 915 køer
- 6 Deriblandt var dog også to gårdmænd samt flere håndværkere. Det danske udvandrersarkiv, Aalborg: Udvandrer-databasen 1868-1904
- 7 Tyendeprotokollen danner basis for en database, som

- jeg har oprettet. Heri er indtastet 797 fremmede tjeneste- og arbejdsfolk, der lod sig ansætte i Sengeløse fra 1893-1912, med navn, fødselsdato, ankomst- og evt. afrejsedato. Hvorfra de kom, hvortil de rejste, hvem de tjente hos samt evt. bemærkninger. Heraf udgør de svenskfødte i alt 597. Denne database danner grundlag for nedennævnte udregninger af svenskere i landbrug og industri. Det skal bemærkes, at det drejer sig om 797 arbejdsforhold, hvoraf nogle var "gengangere"
- 8 I bemærkningerne til lovforslagets §13 begrundede man denne paragraf med, at siden man havde sløjft en tidligere pligt til at være forsynet med rejsepas, fandt man det nødvendigt at give politiet redskaber til at kunne "fjerne farlige og mistænkelige Personer" og så selvom disse "have deres Papirer i fuld Orden og have de fornødne Subsistensmidler,..". Paragraffen blev også begrundet i hensynet til "Rigets Neutralitet og gode Forhold til Nabomagter." Nederlaget i 1864 med dets chokerende konsekvenser var naturligvis heller ikke glemt på dette tidspunkt. *Rigsdagstidende*. 1874/75, sp. 1799
 - 9 A.a. § 7 i Lov om Tilsyn med Fremmede og Rejsende m.m
 - 10 Henrik Zip Sane: Ståltrådsarbejdere, kurvemagere og hårkunstnere blev jaget på porten. Forventes udgivet i *Siden Saxo*, 2000
 - 11 Henrik Zip Sane: Medborgerskabet fødes – Udvisningspraksis i Danmark 1875-1915 i *Historisk Tidsskrift* 1999:1, p. 24-25
 - 12 Tilsvarende undersøgelser er blevet foretaget for Uggeløse og Lillerød, hvor %-delen var hhv. 16 og 19. Henrik Zip Sane: *Billige og Villige*. Forventes udgivet 2000
 - 13 Efter særlig traktat indgået med Sverige "Angaaende det ene Riges Undersaatter, som paa det andet Riges Omraade falde Fattigvæsenet til Byrde" af 26. juli 1888
 - 14 Se om A. Krieger i Elisabeth Blochs artikel i nærværende bog, note 35
 - 15 A. Krieger: Lov af 9. April 1891 om det Offentlige Fattigvæsen samt Lov om Alderdomsunderstøttelse. 1891, p. 54
 - 16 Inger Dübeck: Fremmedrettens udvikling i Danmark 1700-1914 i *Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik*. 1987, p. 20
 - 17 Jens Vedsted-Hansen: Forsørgelsesproblemet i Fremmedretten i *Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik*. 1987, p. 199
 - 18 Viggo Jonassen: *Dansk Socialpolitik 1708-1998*. 1998, p. 102
 - 19 Sognerådets Forhandlingsprotokol, den 5.10.1895, pkt. 2. Byhistorisk Samling og Arkiv for Høje-Taastrup Kommune. Ark. nr. 1979/58
 - 20 *Trap Danmark* 1898, p. 295
 - 21 F.eks. 1895, vedr. Hanna Pitkärentas, (findes da heller ikke i tyendeprotokollen) i sognerådets kopibog, 28.03.1901 til "Ousted Allerslev Sogneråd: Tilbage-sendt Deres skrivelse, som man formener er aldeles uvedkommende for Sengeløse Sogneråd med Hensyn til pigen Johanna Haakansdotter og hendes Barn.", desuden Stiftamtets skrivelse ang. Mathilda Olsson af 9.09.1903. Byhistorisk Samling og Arkiv for Høje-Taastrup Kommune
 - 22 Sognerådets Forhandlingsprotokol 6.06.1895, pkt. 9. Byhistorisk Samling og Arkiv for Høje-Taastrup Kommune
 - 23 Sognerådets Forhandlingsprotokol 5.09.1895, pkt. 2. Byhistorisk Samling og Arkiv for Høje-Taastrup Kommune
 - 24 Citat fra Willerslev: *Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914*. 1983, p. 190
 - 25 Lars Jensen: Lars Jensen, Kroppedal i *Årsskrift 1988*, Høje-Taastrup Kommunes Lokalhistoriske Arkiv, p. 61
 - 26 Petersen: Morfar fortæller. Båndudskrift optegnet af Leif Færregaard Jensen, 1947, p. 6. (Morfar var forvalter på Cathrineberg i en periode indtil maj 1898)
 - 27 Flere læserbreve i *Landet* 30.10 og 13.11.1895
 - 28 "*Landet*", 23.10.1895
 - 29 Ibid
 - 30 Niels Nielsen: Hakkemose Teglværk før og nu. *Roskilde-Føljetonen*. Bind 3, 1929, p. 66
 - 31 Anna Larsen: Husmænd og Teglværksfolk i *Fra København Amt*. 1936, p. 214
 - 32 Ibid. p. 210
 - 33 Sengeløse Sogneråds Forhandlingsprotokol 1892-1906, 28.07.1892. Byhistorisk Samling og Arkiv for Høje-Taastrup Kommune
 - 34 Immigrantmuseet. IMMIBAS 2, Tildeling af indfødsret 1776ff – (p.t. 1925)
 - 35 Jacob Erslev: *Udvalg af Fædrelandshistorien for Borger- og Almueskoler*. Kbh. 1892
 - 36 Op. cit. p. 76
 - 37 Op. cit. p. 80
 - 38 Førsteudgaven var fra 1861, hvorfor henvisningen gjaldt den svenske konge, Oscar I, der i 1857 – dog uden sin regerings velsignelse, havde tilbudt Danmark en forsvarsalliance
 - 39 Op. cit. p. 68
 - 40 Vagn Jørgensen: *Kravet om folkelighed i dansk skønlitteratur omkring år 1900*. 1977, p. 76
 - 41 Richard Willerslev: *Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914*. 1983, p. 82
 - 42 For Sengeløse blev der foretaget folketællinger i årene 1890, 1901, 1906 (uden fødested) samt 1911. Byhistorisk Samling og Arkiv for Høje-Taastrup Kommune

- 43 Kristian Hvidt: *Danmarks Historie 1850-1900*, bind 11. 1990, p. 312
- 44 Nuværende Taastrup Station
- 45 Anna Larsen: Husmænd og Teglværksfolk i *Fra København Amt*. 1936, p. 210 og Niels Nielsen: Hakke-mose Teglværk før og nu. *Roskilde-Føljetonen*. Bind 3, 1929, p. 65
- 46 Agnes Wirén: *Uppbrott från Örtgård. Utvandring från Blekinge till och med år 1870*. 1975. p. 170
- 47 Anna Larsen: a.a., p. 212
- 48 Nørregaard, Georg: *Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri. 1857-1899*. Kbh. 1977 (1943)
- 49 Anna Larsen, a.a. p. 233
- 50 Ibid, p. 243
- 51 Ibid, p. 210
- 52 Både fra de afståede dele af Danmark samt selve Tyskland
- 53 De "polske" arbejdere kunne i tyendeprotokollen enten være noterede med fødested i Galicien (provins delt mellem Rusland og Østrig-Ungarn), i Russisk eller Tysk Polen. Det polske område var på daværende tidspunkt delt mellem Rusland, Østrig-Ungarn og Tyskland
- 54 George Nellesmann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*. Nationalmuseet, 1981, p. 81
- 55 Ole Højrup: *Herregårdsliv*, bind 2, 1981. p. 67
- 56 Se endvidere Richard Willerslevs statistik i *Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914*. 1983, p. 199
- 57 *Social-Demokraten* 29.04.1912
- 58 Desuden på Cathrineberg 1 svensker, 1 galicer og 1 schweizer. På Aagesholm 1 svensker og 2 russere, alle tydeligvis undervejs. Ingen af disse er noteret i tyendeprotokollen!
- 59 Hanne Frøsig: *Svenskere og andre fremmede i spil mellem nationale identiteter 1892-1912*. Immigrantmuseet, 2000, p. 91
- 60 Hanne Frøsig, a.a., p. 34
- 61 Kristian Hvidt, a.a. p. 253
- 62 Gunnar Solvang: *Husmandsbevægelsen i Danmark 1880-1920* i *Bol og By*, 1985:1

En hæderlig mand – en svensk indvandrer slår rod

ERIK JOHNSON

Den 27. oktober 1891 kom to unge mænd, Svend Johnson og Anders Persson til København. De var indvandrere, der kom fra Sverige, nærmere betegnet fra Löderup Sogn omkring 20 km øst for Ystad i Kristiansstads Län i det sydøstlige Skåne.¹ Fire dage tidligere – den 23. oktober – havde de forladt Löderup.² Som utallige andre udvandrede de for at søge lykken i det fremmede, og mens mange rejste til USA – det forjættede land – rejste en del blot til Danmark, hvor især København virkede som en magnet, paradoksalt nok samtidig med at mange danskere selv emigrerede til USA. Anders' videre skæbne fortaber sig i det uvisse, mens Svend, der var min farfar, er hovedpersonen i den følgende skildring.

Svend var søn af John Bengtsson og Eljona Nilsson, der var fattige husmandsfolk i Löderup, og han var syvende barn ud af en søskendeflok på 10, hvoraf et enkelt barn døde som spæd. Han blev født den 3. juni 1876,³ og han var altså kun 15 år, da han kom til København – blot to måneder efter, at hans mor var død.⁴ Ifølge Svends ansøgning om indfødsret fra 1914, startede hans ophold i Herstedvester Sogn vest for København den 27. oktober 1891 – samme dag, som han var ankommet til København.⁵ Hvordan han netop kom til Her-

stedvester, ved vi ikke; men han var formentlig enten hyret af en agent i Sverige inden afrejsen, eller også blev han hvervet ved ankomsten til København. I de første år arbejdede han som “tyende” – altså som tjenestekarl ved landbruget, og hans første tjenestested var hos gårdejer K. Pe-

Svend Johnson ved barnebarnet Eriks konfirmation i foråret 1958, da han var 81 år gammel. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune)

.....
Erik Johnson, født 1944. Lektor i Fysik ved Københavns Universitet

At Ansøgeren er en hæderlig og omgængelig Mand der altid har sørget for at have tilstrækkeligt Arbejde og saaledes ikke har været henværende Kommune til Byrde, ud over en Hjælp som han i et længere Sygdomstilfælde modtog af Kommunens Hjælpekasse bevidnes hvorfor man paa det bedste kan anbefale Ansøgningen.

Thorslunde Ishøj Sogneråd d. 20/10-1914

P.P.V.

J. Niim

Anbefaling til Svend Johnson fra Thorslunde Ishøj Sogneråd i forbindelse med hans ansøgning om dansk indfødsret. Anbefalingen, der er dateret den 20. oktober 1914, er indskrevet i ansøgningen. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune)

tersen i Vridsløselille.⁶ Med undtagelse af en periode på et halvt år fra den 1. maj 1895 til den 1. november 1895, hvor han tjente i Vallekilde ved Kalundborg,⁷ opholdt han sig udelukkende i landsbyen Vridsløselille i Herstedvester Sogn, hvor han arbejdede som medhjælper ved landbruget eller som arbejdsmand.

Den 14. oktober 1898 blev Svend gift i Herstedvester Kirke med "pigen" Anna Kathrine Pouline Jørgensen,⁸ der var datter af banevogter og tidligere husmand Peder Jørgensen og Bodil Pedersdatter. Hun var født den 6. marts 1878 i Glostrup,⁹ og da de blev gift, var begge hendes forældre døde. Det var ikke for tidligt, de blev gift, for allerede den 19. december 1898 fik de en datter, der dog døde nogle få dage senere.¹⁰ Den 1. juli 1900 flyttede familien til Høje Taastrup Sogn,¹¹ hvor de først kom til

at bo til leje i et hus på den nuværende Skolevej 22.¹²

Omkring 1905 flyttede de til et hus i Taastrup Huse på den nuværende Nyhøjsvej 1, hvor de ligeledes boede til leje.¹³ Svend var nu arbejdsmand, og blandt andet arbejdede han i en periode omkring 1906 på Lervarefabrikken i Taastrup,¹⁴ medens Anna Kathrine gjorde rent på Nykro – det senere Lipperts Hotel og nuværende Medborgerhus.¹⁵ I den periode, hvor de boede i Taastrup fik de yderligere 3 piger og to drenge, hvoraf den ene døde som spæd.¹⁶ Den 1. marts 1910 flyttede familien til Ishøj, hvor de boede til leje i et hus på den nuværende Ishøj Bygade 43.¹⁷ Fra folketællingen i 1911 kan vi se, at Svend nu arbejdede som vognmandskusk hos Chr. Christensen i Taastrup.¹⁸

Medens familien boede i Ishøj, søgte

Rolighedshuset sydøst for Vridsløsemagle på den gamle Roskilde Landevej hvor Svend Johnson boede med sin familie fra 1914 til 1918. (Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune)

Svend om at få dansk indfødsret. Den 2. april 1914 blev ansøgningen indsendt til Indenrigsministeriet, og senere på året blev den støttet med en anbefalingskrivelse fra Thorslunde-Ishøj Sogneråd.¹⁹

“At ansøgeren er en hæderlig og omgængelig mand, der altid har sørget for at have tilstrækkeligt arbejde og således ikke har været herværende kommune til byrde, udover en hjælp som han i et længere sygdomstilfælde modtog af kommunens kasse, bevidnes, hvorfor man på det bedste kan anbefale ansøgningen. Thorslunde Ishøj Sogneråd d. 20/10 1914”. Hjælpen fra Thorslunde Ishøjs fattigkasse var på 40 kr. I forbindelse med ansøgningen kom det også frem, at han var blevet kasseret som soldat, og at han engang tidligere havde mod-

taget fattighjælp fra Herstedvester Sogneråd; men denne hjælp havde han dog betalt tilbage. Ansøgningen blev derfor anbefalet af Sjællands Stiftamt, og Svend var mellem dem, der fik dansk indfødsret ved Folketingets vedtagelse af indfødsretsloven den 21. december 1914.²⁰

Omkring den 1. november 1914 flyttede familien fra Ishøj til Vridsløsemagle Mark i Sengeløse Sogn,²¹ hvor de kom til at bo i Rolighedshuset, der ligger på Snubbekorsvej 11, hvor den gamle Roskilde Kro lå 150 år tidligere. Her kom børnene til at gå i skole i Vridsløsemagle, og fra de gamle skoleprotokoller kan vi se, at datteren Else i marts 1915, da hun var 12 år gammel, blev udskrevet til Ishøj Skole.²² Hun skulle ud at tjene, og først i juni 1916 kom hun til-

bage til Vridsløsemagle Skole. Tilsvarende arbejdede min far, Harald, der var et par år yngre, i et par sommerperioder som tjenestedreng i Vridsløselille.²³ Han har selv fortalt, hvor hårdt det var i den alder at være tjenestedreng på en gård. Om sommeren stod de op, når det blev lyst ved 4-tiden for at røgte dyrene. Når det var overstået, skulle de i skole, og ofte kneb det gevaldigt for ham at holde sig vågen i timerne. Om vinteren stod de senere op; men til gengæld var det ofte iskoldt. Hans forældre havde kun råd til at købe en enkelt skolebog, som han måtte dele med sine søskende, så det var begrænset, hvor meget der blev lavet lektier.²⁴ Resultatet kan også ses i skolens gamle eksamensprotokoller. De første par år i skolen klarede han sig fint; men i takt med at han blev ældre – og måtte arbejde mere – blev hans karakterer dårligere og dårligere.²⁵

Selvom levestandarden generelt steg i perioden omkring århundredskiftet, var Svends familie stadig fattig. Min far, Harald, har fortalt, at Svend i perioder måtte tage arbejde i København for at tjene penge. Han havde ikke råd til at køre med toget, så han måtte gå frem og tilbage – hjemmefra ved 4-tiden om morgenen for at nå på arbejde til kl. 6, og hjemme igen om aftenen ved 20-tiden.²⁶ Alle ekstra bidrag til økonomien var derfor velkomne, og i 1915 fik de et barn i pleje ved navn Kaj Rasmussen, der var fra Slangerup. Der er ikke nogen kendt forbindelse mellem familien og Kajs mor, så plejeaftalen blev sikkert lavet for at give familien et økonomisk tilskud.

I 1918 købte Svend et husmandssted på Baldersbrønne Mark, Høje Taastrup Sogn, på det nuværende Enggårdsvej 10 i Baldersbrønne.²⁷ Stedet, der havde et hartkorn på 1 fjerdingkar 2¼ album, blev købt for

4.800 kroner med 1.100 kroner i kontant betaling og med obligationslån for de resterende 3.700 kroner. I 1924 fik Svend og Anne Kathrine endnu et barn i pleje, nemlig en pige ved navn Grethe, der var fra København, og omkring 12 år senere blev hun adopteret af familien. Denne plejeaftale har sikkert også tjent som et ekstra økonomisk bidrag til familien, da der ligesom med Kaj ikke er nogen kendt forbindelse mellem familien og Grethes mor. Det samme gælder et tredje plejebarn Ella, der var fra Glostrup, og som kom til familien i 1920. Familiens økonomi har sikkert tit været anstrengt, hvilket kan ses af, at Svend i 1926 blev stævnet til fogedretten for en gæld på 36 kroner og 52 øre til Johannes Lund. Med salær for møde og tilsigelse på 3 kroner og et gebyr på 4 kroner og 3 øre måtte Svend betale i alt 45 kroner og 55 øre.²⁸

Familien boede på Engvej 10 indtil 1927, hvor de igen solgte huset for 5.900 kroner.²⁹ I stedet købte de en grund på det nuværende Kallerupvej 10 i Hedehusene.³⁰ Året efter byggede de et hus på grunden, som de i 1935 solgte til sønnen Harald – min far – hvorefter de selv flyttede til et hus på Østergade 20 i Hedehusene. Kort tid efter flyttede Svend og Anne Kathrine fra hinanden – rygter i familien siger, at det var fordi, hun var blevet "hellig" og var blevet baptist. Han kom til Reerslevvej 19 i Hedehusene, hvor han boede til leje, mens Anne Kathrine sammen med plejedatteren Grethe blev boende på Østergade 20.

I 1941 flyttede Svend til Thorstensvej 16, og året efter kom han til Hovedgaden 74 i Hedehusene – det gule hus på Hakkelses-skæreriet, som det kendtes lokalt – hvor han boede til leje på 1. sal. Både før og efter separationen arbejdede han som ar-

bejdsmand og et stykke tid som fiskehandler med en cykelvogn ved Hedehusene Station. På hans ældre dage skiftede han udstillingsplancher for biografen i Hedehusene, der havde et udhængsskab på Hovedgaden 74. Det var, mens jeg var i 10-års alderen, og en af fordelene ved det var, at jeg kunne komme gratis i biografen, når min bedstefar var med. Det var han også engang, hvor jeg kom med ind at se en film, der var forbudt for børn, som det dengang hed. "Straffen" kom snart efter. Næste gang jeg ville i biografen på børnebillet, fik jeg lov til at betale voksenpris – det var biografdirektør Svendsen, der selv passede billetsalget, som bestemte det, og jeg turde jo ikke klage til mine forældre.

I midten af 1950'erne kom Svend på Københavns Amts Plejehjem Sønderlø i Jonstrup ved Ballerup,³¹ hvor han var indtil han i 1960 døde på Finsen hospitalet i København. Anne Kathrine boede flere steder i Hedehusene, indtil hun i 1950 efter en sygdom kom til at bo på Kentiavej 42th. på Amager hos datteren Agnes, der var gift med Gustav Johansson. Derefter kom hun til De Gamles By i København, hvor hun boede, indtil hun døde i begyndelsen af 1960'erne.

Selvom fortællingen fra familien mest beretter om armod og fattige kår, har det måske alligevel ikke stået så dårligt til. I alt fald lykkedes det Svend og Anne Kathrine at spare så meget op, at de i 1918 kunne købe deres eget hus. Samtidig forsøgte de at få deres børn godt i vej. Pigerne blev selvfølgelig "uddannet" til husarbejde, så de kunne blive godt gift, hvilket også lykkedes. Min far kom efter sin konfirmation i slagterlære hos slagter Davidsen i Hedehusene. Han holdt op efter et par år, og han har selv fortalt, at det var, fordi han

ikke kunne lide den meget dårlige hygiejne ved faget.³² Alligevel fortsatte han mange år senere med at hjemmeslagte for folk. Efter at have været inde som soldat, blev han arbejdsmand, og det meste af hans liv arbejdede han på teglværket i Hedehusene.

Svend var "heldig" i den forstand, at han fra starten kom til at bo på Københavns Vestegn, hvor hovedstadens vækst gav mange muligheder for arbejde, og han var ikke bange for at tage det arbejde, der var mulighed for. Han fik som de fleste andre del i den velstandsstigning, der skete i den første halvdel af det 20. århundrede. Som helhed gjorde han det godt, efter at han som kun 15-årig kom til Danmark.

NOTER

- 1 Svend Johnsons ansøgning om indfødsret, indfødsret lov af 21/12 1914, løbe nr. 260
- 2 Husförhörlängde, Löderup församling, Ingelstad Herred, Kristiansstads Län
- 3 Kirkebog, Löderup församling
- 4 Moderen døde den 24. august 1891, kirkebog, Löderup församling
- 5 Svend Johnsons ansøgning om indfødsret, indfødsret lov af 21/12 1914, løbe nr. 260
- 6 Protokol over udlændinge der søger opholdsbog 1890-1913, Københavns Amts søndre Birk II
- 7 Svend Johnsons ansøgning om indfødsret, indfødsret lov af 21/12 1914, løbe nr. 260
- 8 Kirkebog, Herstedvester Sogn
- 9 Kirkebog, Glostrup Sogn
- 10 Kirkebog, Herstedvester Sogn
- 11 Svend Johnsons ansøgning om indfødsret, indfødsret lov af 21/12 1914, løbe nr. 260
- 12 Folketælling 1901; Høje Taastrup Sogn, Taastrup Valby By
- 13 Folketælling 1906, Høje Taastrup Sogn, Taastrup Valby By
- 14 Samme
- 15 Fortalt af Hans Jensen, Hedehusene
- 16 Kirkebog, Høje Taastrup Sogn

- 17 Svend Johnsons ansøgning om indfødsret, indfødsret lov af 21/12 1914, løbe nr. 260
- 18 Folketælling 1911, Ishøj Sogn, Ishøj By
- 19 Svend Johnsons ansøgning om indfødsret, indfødsret lov af 21/12 1914, løbe nr. 260
- 20 Dansk Indfødsret 1850-1915, nr. 4595
- 21 Indskrivningsprotokol 1892-1933, Vridsløsemagle Skole, Sengeløse Sogn
- 22 Samme
- 23 Samme
- 24 Fortalt af Svend Åge Harald Johnson
- 25 Eksamensprotokol 1905-1921, Vridsløsemagle Skole, Sengeløse Sogn
- 26 Fortalt af Svend Åge Harald Johnson
- 27 Skøde- og panteprotokol 1919-20, litra 6R, Københavns Amts søndre Birk II, s. 397
- 28 Skøde- og panteprotokol 1926-27, litra 7I, Københavns Amts søndre Birk II, nr. 2885
- 29 Skøde- og panteprotokol 1926-27, litra 7I, Københavns Amts søndre Birk II, nr. 7029
- 30 Skødegenparter, Kallerupgaard, Hedehusene By, Høje Taastrup Sogn, matr. nr. 2bb, Københavns Amts søndre Birk
- 31 Plejehjemmet lå i Værløse Kommune; men hjemme blev der altid sagt "i Ballerup"
- 32 Fortalt af Svend Åge Harald Johnson

Svenske arbejdere i danske fæsteprotokoller

*Sammenligning af dansk og svensk arbejdskrafts aflønning
i Københavns opland i slutningen af 1800-tallet*

THOMAS MØLLER

OVER SUNDET

I løbet af 1800-tallet fandt den velkendte oversøiske masseemigration fra Nordvesteuropa til især Nordamerika sted. Den betød, at 2,5 millioner forlod Norden i løbet af tre generationers tid. I samme periode var der dog en mindst lige så betydningsfuld intern vandring fra land til by og mellem de nordiske lande indbyrdes. Svenskere, der tog fra det kriseplagede Sydsverige til Danmark, var talmæssigt langt de mest betydningsfulde. Fra midten af 1800-tallet til udbruddet af Første Verdenskrig arbejdede hvert år tusindvis af svenske tjenestefolk og arbejdere på denne side af Sundet og på Bornholm. Trafikken frem og tilbage gør det måske illusorisk at tale om udvandring; der var måske nærmere tale om ét stort Øresundsarbejdsmarked.

Ved folketællingen i 1885 var der 11.545 svenskfødte bosat i Københavns Kommune. Folketællingerne blev dog foretaget i februar måned, så sommerens store skarer af sæsonarbejdere er ikke fuldt afspejlet i tællingerne. Desuden er op mod 80.000 svenskere emigreret til oversøiske destina-

tioner fra danske havne. De kan muligvis have tjent de sidste penge til billetten under kortere eller længere ophold i Danmark inden afrejsen, men alle er her næppe heller opfanget af folketællingerne.

At et sådant betydeligt input til arbejdsstyrken kan have påvirket den danske løndannelse i nedadgående retning, vil de færreste nok betvivle. I 1870'erne havde fagforeningerne ifølge dagbladet Socialdemokraten ofte klager over svenskere, der var for villige til at arbejde for en ringere løn end danske arbejdere. Men datidens statistik over lønninger gav ikke oplysninger om de enkelte arbejders nationalitet, så det er vanskeligt at danne sig helt klare billeder af forholdet.

For arbejdsgiverne var løn også et emne, der lagde op til debat. Helt op på rigsdagsplan kom det til behandling, at landbruget ikke kunne holde på folk, når de store anlægsarbejder som jernbaner, inddæmninger og befæstninger kunne tilbyde højere lønninger. De beregninger for indkomster i sidste halvdel af 1800-tallet, der indtil nu er foretaget, dækker primært

.....

Thomas Møller. Stud.mag., projektmedarbejder på immigrantmuseet under Farums Arkiver og Museer

FÄSTSEDEL.

Enligt order
 är idag Olaf Jönsson från Sverige
 fästad som Suberskans att
 till Yarman. Peders. Kniser Jönsson
 från den 24 1888 till den 1 Mars 1889
 emot en lön af 40 Kr. och

~~Kr. 2,33 betaldt afdrages af lönen till fästkontoret.~~

Sälunda öfverenskommet.

Hobro den 2 Mars 1889

Olaf Jönsson

S. Olsens
 Fæste- og Ejendomskontor
 Lille Kongensgade 24
 Kjøbenhavn. K.

Fæsteseddel fra det københavnske fæstekontor S. Olsen skrevet på svensk for tjenestekarlen Olaf Jönsson i 1889. (Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling)

håndværkere eller industriarbejdere, men skelner ikke mellem dansk eller indvandret arbejdskraft. Lønforskellene for danske og udenlandske jernbane-, fæstnings- og teglværksarbejdere er undersøgt, men den betydelige del af de svenske sæsonarbejdere, der arbejdede i landbruget, er en næsten usynlig størrelse.¹

Forud for en undersøgelse af emnet, jeg lavede i 1998,² havde jeg en opfattelse af, at der nok var tale om "underbetalte svenske fremmedarbejdere", hvor den lave lønudgift i sig selv var begrundelsen for at fæs-

te dem. Jeg tror ikke, jeg var alene om den opfattelse. Den nok mest vidende på området økonomihistorikeren Richard Wilterslev siger forsigtig, at ... *lønmæssig diskrimination var dog næppe reglen*. Hans bedste bud var imidlertid, at *af de her anførte takster synes det at fremgå ..., at de svenske arbejdere blev betalt på linie med de danske*.³

Men hvordan er det overhovedet muligt at få et indblik i den eventuelle lønforskel på danske og indvandrede svenske (sæson)-arbejdere i landdistrikterne? Det viser sig,

at protokollerne fra et københavnsk fæstekontor rummer oplysninger, der måske kan løfte en flig af sløret.

FÆSTEKONTORER I KØBENHAVN

Før 1728 foregik formidling af især tjenestepiger fra ind- og udland igennem nogle selvbestaltede fæstekoner. Tilsyneladende formidlede de ikke kun tjenestepiger. Efter utallige klager over de mange "letfærdige Qvindfolk" og "Horehuse" i København, foranstaltedes en undersøgelse, som viste, at næsten alle pigerne var udenbys eller fra udlandet, og dermed sandsynligvis var kommet gennem fæstekonerne. Undersøgelsen resulterede den 14. juni 1728 i et Kongeligt Rescript, som påbød Magistraten at udnævne "*2 ærlige og skikkelige Mænd, hos hvem alle fra de andre Provindser eller fremmede Steder ankommende Qvindfolk skulle anmelde dem, paa det at de ved deres Hjælp kunde komme hos godt Folk at tiene*". Med Tyendeloven af 1854 pålagdes fæstemændene at føre lister over både tyende og husbond i nogle godkendte protokoller. Fæstekontorerne var således formelt underlagt kontrol fra kommunens side.

Københavns Stadsarkiv har sådanne protokoller bevaret fra tolv forskellige fæstekontorer helt tilbage fra 1848. Første side i hver enkelt protokol er påtegnet en godkendelse af Magistraten. Der er adskillige omfangsrige bind, hvor tilsyneladende hver enkelt arbejdsgiver, husbond, og hver enkelt arbejdssøgende, tyende – dansk såvel som udlænding – er opført efter ensartede kriterier. Der er fra Stadsarkivets side udarbejdet registre for enkelte af kontorerne med få oplysninger på gammeldags kartotekskort. Materialets homogene natur gør det imidlertid naturligt at indskrive det i en

database, så beregninger i større stil kan foretages.

OM OPBYGNINGEN AF HAGERS PROTOKOLLER I 1887

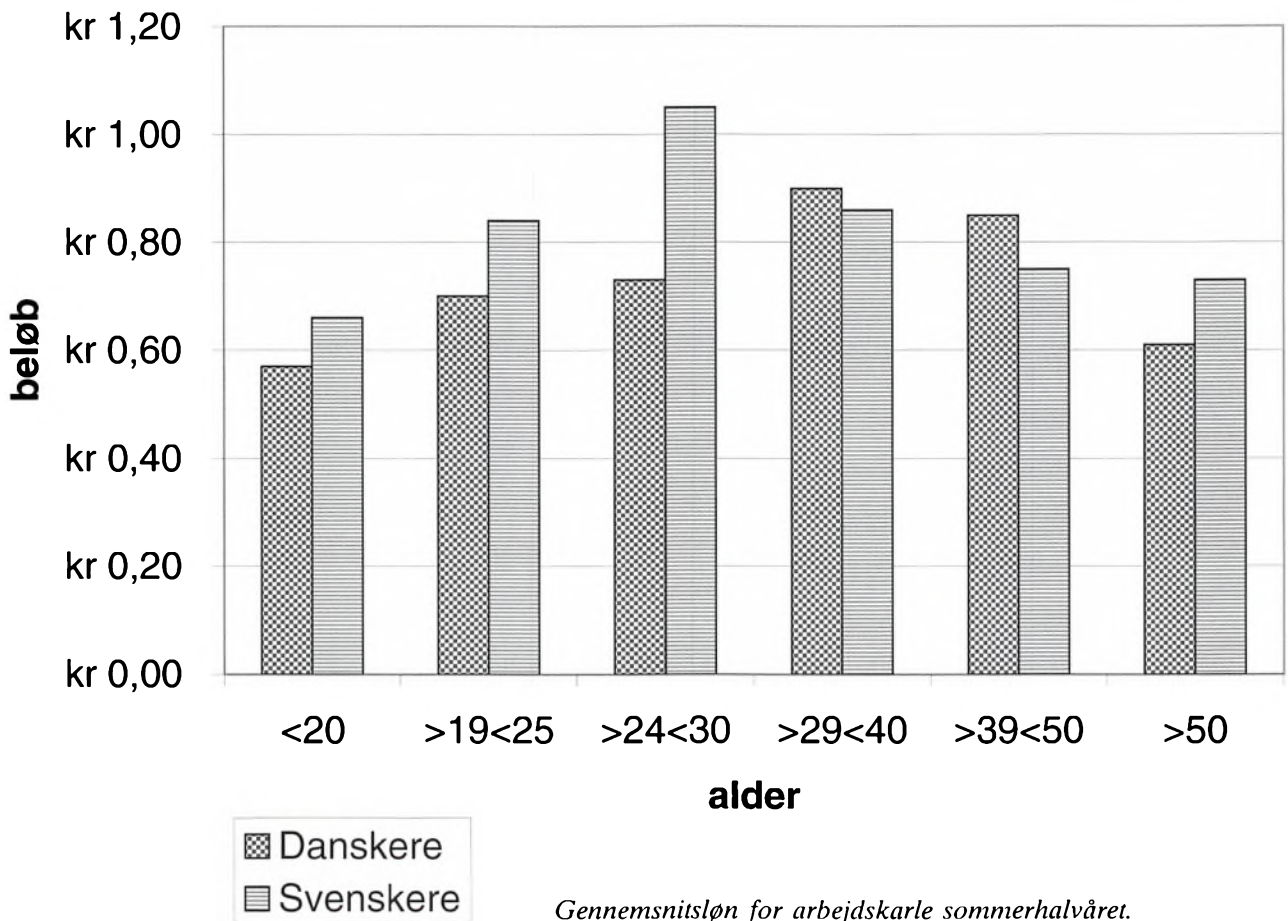
I 1887 er der i Kraks vejviser for København og Frederiksberg angivet to autoriserede fæstemænd: *J. O. Christensen i Laxegade 15 og H. C. Hager i Klosterstræde 20*.⁴

Protokollerne fra Hagers Fæstekontor for Mandligt Tyende kom til at danne basis for min undersøgelse af lønforskelle i et udvalgt år, 1887, et par år efter den svenske udvandring til Danmark toppede.⁵ Protokollerne er håndskrevne og ført kronologisk. Hver ny henvendelse, enten fra folk, der søger beskæftigelse eller fra husbond, der søger tyende, resulterer i et nyt løbnummer i respektive Tyende- eller Husbondprotokol. Frem til 1891, hvor der kom fortrykte skemaer i protokollerne, er kolonneoverskrifterne i Tyendeprotokollen.⁶

Vi har altså i Tyendeprotokollen både en angivelse af løn og den enkeltes fødested. Det er hermed muligt at hæfte lønsummens størrelse på dansk og svensk tyende, så man kan foretage nogle beregninger over de varierende perioders løn, de ansattes alder og stilling. Herpå kan så opstilles sammenligninger, der vil bringe en anelse mere lys over eventuelle lønforskelle.

DE FØRSTE BEREKNINGER

Samlet er der tale om lidt under et par tusind personer, der i 1887 henvender sig lidt over et par tusind gange for at søge beskæftigelse. Næsten 70 % var danskere og næsten 30 % var født i Sverige, og kun ca. 1 % kom fra Norge eller Tyskland. I alt udvirkes næsten 1.400 ansættelsesforhold med en anvendelig lønangivelse. En sam-

menligning på løn med et rimeligt resultat burde være mulig, når der er tale om så relativt store talstørrelser.

Med alle tal i en database, efter at have udregnet fællesnævner med ensartet daglønsats for de mange forskellige lønformer⁷ og efter den allerførste meget grove beregning, kom imidlertid den første antydning af, at indholdet i tallene nok var mere fagligt interessant, end først antaget.

Alt andet lige – skulle svensk indført/tilvandrede arbejdskraft kunne koste/tjene mere end dansk? Regnestykket viste sig at holde også, når man tager de sammenlignelige arbejdskarle, ungarke og drenge og

samler dem i aldersgrupper, så man undgår det forhold, at der er flest *Drenge* blandt danskerne:⁸

- når man tager forbehold for, at flest svenskere arbejder uden for København⁹
- når man indregner den enkeltes tillæg eller/og kost og logi eller ej
- når man tager højde for eventuelle forskelle på små og store gårde
- når man ser på den gennemsnitlige alder og længden af ansættelsesperioderne
- og når man medtænker, at færre svenskere end danskere i den homogene gruppe af arbejdskarle o.l. gik forgæves til Hagers Fæstekontor efter arbejde.¹⁰

Man kan i databasen se, at de få svenskere om vinteren tjente mindre end danskerne. Det må altså være indtjeningen i sommerhalvåret, der forbedrede svenskerne årsgennemsnit, hvilket tallene for sommerhalvåret da også med al tydelighed viser.

Dette må siges at være bemærkelsesværdigt al den stund, at svenskerne netop kom i så stort tal om sommeren. Netop i den periode, hvor udbudet af svensk sæsonarbejdskraft var særligt stort, var det så, at de klart førte over danskerne med hensyn til løn. Efterspørgslen må have været stor.¹¹

Vi ser her, at det er i aldersgruppen fra 25 til 29 år, lønforskellen er størst. Dette er en alder, hvor kræfterne endnu er i behold, og hvor arbejdskraften har oparbejdet en vis erfaring. Dette kunne gælde såvel danske som svenske karle, så de svenske må have haft særlige kvalifikationer, som husbond efterspurgte. Hvad de gik ud på, fremgår desværre ikke af protokollerne. Her må vi nøjes med at konstatere, at yngre svenske karle var en arbejdskraft, der blev sat pris på i Hagers kundekreds.¹²

BETYDNINGEN AF PROTOKOLLERNES TAL

Den underforståede tese jeg gik til protokollerne med: Forarmede, tilvandrede, svenske sæsonarbejdere, der i stor stil underbetales, må siges ikke at stå sin prøve, når det drejer sig om året 1887.

At svenske, tilvandrede sæsonarbejdere i sommeren 1887 tilsyneladende tjente mere end deres danske kolleger, må være konklusionen, der kan drages af mine beregninger. En eventuel aversion mod svenskere hos Hagers husbondkunder har i hvert fald ikke om sommeren ramt svenskerne beskæftigelsesmæssigt eller i form af lønforskel i landbrugs- og gartneriområderne

uden for København. De forskellige forbehold, der undervejs kunne have været i form af spørgsmålet om ansættelse på gods eller gård, kost og logi samt tillægget eller ej, ville end ikke samlet kunne ændre essensen af konklusionen.

PERSPEKTIVERING

Det overraskende resultat af beregningerne kunne give anledning til en komparativ undersøgelse af protokoller i enten J. O. Christensens Fæstekontor i Laxegade, Hagers kontor ti år før og ti år senere eller en generel undersøgelse af fæstekontorenes virke over tid.

Den for mig overraskende lønforskel til fordel for svenske sæsonarbejdere bør samtidig være en advarsel om ikke altid at tro, at det, man på forhånd regner med, altid stemmer overens med virkeligheden. Det viser, at det er uomgængeligt at undersøge adskillige facetter af virkeligheden, selv tæt på vor egen tid, for at få et indtryk af de mange faktorer, der spiller ind i kompleksiteten. Og det gælder nok ikke kun for 113 år gamle samfund.

NOTER:

1 Sammenfatning p.b.a. nogle af problemstillingerne i BENDER, HENNING: Svenske udvandrere via Danmark 1868-1904. I BJARNE BIRKBAK (red.): *Kulturhistorisk samarbejde omkring Øresund – rapport fra konferencen 6. november 1997*. Farum 1998.

CHRISTENSEN, JØRGEN PETER: *Lønudviklingen inden for dansk håndværk og industri 1870-1914*. Akademisk Forlag. København 1975, side 144-151.

JOHANSEN, HANS CHR.: Dansk økonomisk statistik 1814-1980. I H. P. Clausen, et al (udg.): *Danmarks historie*. Bind 9. København 1985, side 281-296.

WILLERSLEV, RICHARD: *Den glemte indvandring – Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914*. Gyldendal 1983 og

WILLERSLEV, RICHARD: Den slesvigske, svenske og russiske indvandring til København 1850-1913. I *Historiske meddelelser for København* 1985, side 87 ff.

ZIP SANE, HENRIK: *Nye Perspektiver på Arbejdsvan-*

- dringen ca. 1850-1940*. Farums Arkiver & Museer. Farum 1998.
- ZIP SANE, HENRIK: Medborgerskabet fødes. Udvisningspraksis i Danmark 1875-1915. I *Historisk Tidsskrift Bind 99:1*. Side 1-31. København 1999
- 2 Resultatet af selve undersøgelsen, hvis arbejdsgang er beskrevet her i artiklen, er udgivet som:
MØLLER, THOMAS: *Svenskere i Danmark 1887*. Farums Museer & Arkiver. Farum 1998
 - 3 WILLERSLEV, RICHARD: Tilvandringen af svenske arbejdere 1840-1918. I BLÜDNIKOW, BENT: *Fremmede i Danmark – 400 års fremmedpolitik*. Odense Universitetsforlag 1987, side 135
 - 4 På dette tidspunkt er der givet mulighed for autorisation af tre fæstemænd, og herudover ser det ud til, at der eksisterer adskillige mere eller mindre legitime fæste"kontorer". Se BLOCH, ELISABETH: *Indvandringsboom, kontrol og diskrimination. Svenskere i København ca. 1870-1916*. Herværende værk
 - 5 WILLERSLEV, RICHARD: Den glemte indvandring – Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914. Gyldendal 1983, side 20.
For en diskussion af hypotetisk udvikling af immigration se: ÅKERMAN, SUNE: Intern befolkningsomflytning och emigration. *Rapporter til det nordiske historikermøde i København 1971*. København 1971, side 61-72
 - 6 Hans Christian Hagers fæstekontors Tyendeprotokol nr. 3. I Husbondprotokol nr. 11, mænd 15.6.1886-17.12.1890, Stadsarkivet, Københavns Rådhus; samme sted er der mulighed for at kontrollere Tyendeprotokollens ansættelser, samt finde arbejdsstedets geografiske placering
 - 7 Beregningerne er foretaget med Access direkte i databasen.
 - 8 MØLLER, THOMAS: *Svenskere i Danmark 1887*. Farums Museer & Arkiver. Farum 1998, side 31: Kun 9 svenskere (7,2 %) blandt 125 er født efter 1870
 - 9 Som nævnt samme sted side 32 er lønnen for danskerne "kunstigt" hævet ved det store antal danskere, der notorisk er ansat i København til en betydelig højere gennemsnitsløn, men statistisk ville det kun betyde en sækelse fra de nævnte 56 øre til 55 øre, hvis de trækkes ud
 - 10 Samme sted side 27 & 33-35
 - 11 Se tal for afvandring fra landet i JOHANSEN, HANS CHR.: *Dansk økonomisk statistik 1814-1980*. I H. P. Clausen, et al (udg.): *Danmarks historie*. Bind 9. København 1985, side 62-68. Først i 1888 antages folk i store mængder til jordarbejder på Københavns befæstning, selvom der allerede i 1887 udføres gravearbejde på kanalen i Lyngby og ved Charlottenlund Fort. Desuden burde en sådan efterspørgsel have påvirket såvel de danske som de svenske lønninger. Se WILLERSLEV, RICHARD: *Danmarks største arbejdsplads. Opførelsen af Københavns landbefæstning 1886-93*. Amadeus. København 1986
 - 12 I erindringer, Nationalmuseet har indsamlet blandt arbejdsledere og arbejdsgivere på danske herregårde før 1. Verdenskrig ses, at svenskere generelt betragtedes som (bl.a.) arbejdsomme. (HØJRUP, OLE (red.): *Herregårdsliv. Beretninger fra århundredskiftet. Bind 1-8*. Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser. København 1980-1982). Opslag i erindringsstof (spørgelistebesvarelser LUF 84) fra tidligere svenske sæsonarbejdere i Danmark i Folkliivsarkivet i Etnologiska institutionen ved Lunds Universitet viser tilsvarende, at der også blandt svenskere efterfølgende herskede en opfattelse af, at svenskerne arbejdede mere end danskerne, og de derfor var en velanskrevet arbejdskraft. Gennemgang foretaget for og brugt i ZIP SANE, HENRIK: *Billige og villige? – fremmedarbejdere i fædrelandet ca. 1800-1970*. Farums Arkiver & Museer. Farum 2000

Fra Sunnerbo til Sokkelund Herred

– om samfærdselsmulighederne i Øresundsregionen, 1840-1914

TOMMY P. CHRISTENSEN

Sidst på året i 1890 mødte den 34-årige Christina Simonsen fra Sverige op på Uterslev Politistation. Hun var middel af højde og bygning, havde blondt hår og blå øjne. Med sig havde hun sin 4-årige søn Edvard, og på klingende skånsk opgav hun at være født den 27. november 1856 i Hyby församling. Nu havde hun fået plads hos gårdejer Niels Hansen i Hjortespring, Herlev Sogn, og ville bede betjenten om en opholdsbog.

Det følgende forår stillede Carl August Malm, født den 7. april 1857 i Hinneryd Socken (Sunnerbo Hrd.), på politistationen, og fremviste sine legitimationspapirer fra præsten i Hinneryd. Også han var middel af højde og drøjde, havde blondt hår og blå øjne. Til betjenten oplyste Carl August, at han skulle tjene hos gårdejer Fabricius i Buddinge, Gladsaxe Sogn.

Skal man forsøge at se Christina for sig, tjenestepigen fra Hyby Sogn i Skåne - med hendes fire årige søn hængende i skørterne - kommer man uvilkårligt til at tænke på Frants Henningsens maleri fra 1888: "Forladt, dog ej af venner i nøden". (Aarhus Kunstmuseum)

.....

Tommy P. Christensen, født 1955. Cand mag. i historie, leder af Herlev Kommunes Lokalarkiv.

HERLEV KOMMUNE

På nordvestegnen ligger Herlev ved en af de store udfaldsveje fra København. Over Nørrebro ud ad landevejen mod Frederikssund passerer landsbyerne Utterslev, Brønshøj, Husum og Herlev. Sognet domineres af kirkebyen ved Frederikssundsvejen i syd, men har mod nord bebyggelsen Hjortespring, der har navn efter en adelig sædegård, der 1673 blev oprettet på dette sted, men senere nedlagt og hovedbygningen nedrevet ca. 1738.

I 1688 var Hjortespring Gods ansat til 88 tdr. hartkorn og bondebyen Tubberup, der var blevet lagt øde under svenskekrigene anføres som 6 fæstegårde, 1 stubmølle og 6 jordløse husmænd. I kirkebyen Herlev, der først havde fået sin kirke i 1450'erne, var der i 1688 16 gårde. Herlev Sogn ligger i Sokkelund Herred og var i 1800-årene et relativt velstående bondesamfund med næsten lige så mange selvejere, som jordløse. Agerdyrkning, tørveproduktion og kurvemageri var blandt de næringsveje der omtales i tiden op mod 1850.

I slutningen af det 19. århundrede fandtes en del gartnerier, vognmandsvirksomhed, et teglværk samt Zanders Landvaskeri og Landvaskeriet i Hjortespring. Gartneriernes behov for lerpotter til potteplanter gav grundlag for tre pottemagerværksteder i Hjortespring og er i øvrigt en næringsvej der kan følges tilbage i 1830'erne, hvor to pottemagerfamilier var indvandret fra Bornholm. I 1897 købte bagermester, senere folketingsmand, Johannes Pitzner (1865-1933) gården Marielyst, beliggende i Herlevs centrum, og de følgende 30 år lod han gården udstykke i mere end 200 parceller.

Ved indførelsen af det kommunale selvstyre i 1841 havde sognene Herlev og Gladaxe fået fælles sogneforstanderskab, og først i 1909 blev Herlev udskilt som en selvstændig kommune. På trods af, at Frederikssundsbanen fra 1879 passerede gennem sognet, og Herlev Station lå tæt på byen, skete den beherskede, bymæssige udvikling ikke nede ved stationen, men oppe ved Frederikssundsvejen, og befolkningstallet var nærmest stagnerende i anden halvdel af 1800-årene (1860: 820, 1870: 754, 1880: 727, 1890: 764 og 1901: 693 indbyggere). Først i mellemkrigstiden passerede indbyggertallet 1.000, og i dag har Herlev Kommune ca. 27.000 indbyggere.

Disse to menneskeskæbner, der glimtvis præsenteres for os, da de får udstedt deres opholdsbog hos den danske ordensmagt, rejser på sæt og vis lige så mange spørgsmål, som der bringes svar: Hvem var de? Hvorfor tog de på arbejdsvandring til et fremmed land – og hvorledes kom de i slut-

ningen af 1800-tallet fra Skåne og Småland til omegnen af København?

Sammen med henholdsvis 69 og 80 andre udlændinge, der i årene 1890 og 1891 fik udstedt en opholdsbog på stationen i Utterslev, er de kun toppen af isbjerget, idet arbejdsvandringerne i det 19. århun-

drede var betydelige. Den arbejdsbetingede migration har således en historie, der rækker ud i det øvrige Europa og tilmed har rødder langt tilbage i tiden.¹

Christina Simonsen fra Malmöhus Län og Carl August Malm fra Kronoberg Län, vil i det følgende, efter en kort præsentation af vor hidtidige viden om den svenske baggrund for arbejdsvandringerne, tjene som tilfældige eksempler på denne folkevandring en miniature, når udviklingen i Øresundsregionens infrastruktur i det følgende skal oprides med henblik på afsluttende at rejse spørgsmålet, i hvilken udstrækning vi kan forvente en sammenhæng mellem infrastrukturens udvikling i Øresundsregionen og omfanget af den sydsvenske indvandring til det storkøbenhavnske område?

SÆSONMÆSSIGE ARBEJDSVANDRINGER

Undersøgelser af befolkningsbevægelserne i Sverige under industrialismens indledende fase har dels vist, at den helt overvejende del af flytningerne skete over kortere afstande, dels at den ufaglærte arbejdskraft, landarbejdere og tjenestefolk, udviste den største bevægelighed.²

Generelt antages det, at en af de væsentlige forklaringer på de sæsonmæssige arbejdsvandring – sammen med et økonomisk incitament – var uviljen mod helt at bryde op fra det landlige lokalmiljø, hvor de pågældende var født og opvokset. I den forbindelse skal det erindres, at endnu i 1870'erne var op mod 70 % af den svenske befolkning beskæftiget ved landbruget. Hvad angår det sydsvenske område, Skåne, Halland, Blekinge og den sydlige del af Småland, var der i hvert fald frem til århundredskiftet tale om et regulært lavtlønsområde for ufaglærte, uanset om man sammenlignede området med Danmark og

Nordtyskland eller med Midtsverige. De sydsvenske arbejdsvandring i den sidste del af 1800-årene berørte begge køn, og de sæsonbetonede arbejdsvandring foregik såvel inden for Sveriges grænser som mellem de nordiske lande. At de sociale forskelle i Sydsverige var en dybtliggende årsag understreges vel af det forhold, at alene i Småland syvdobledes den besiddelsesløse andel af befolkningen i tidsrummet 1760-1860. En løselig beregning for perioden 1870-1901 af svenskernes procentvise andel af de fastboende udlændinge i Danmark viser, at de udgjorde mellem 30 og 48 %. Hvorvidt denne andel også kan antages at have haft gyldighed blandt de udenlandske sæsonarbejdere, må bero på en nærmere undersøgelse.

Fokuserer vi på den svenske udvandring til Danmark i det 19. århundrede, er Christina og Carl August typiske, i og med hovedparten af alle svenskfødte i Danmark opholdt sig i eller omkring hovedstaden, og størstedelen af dem kom fra de sydsvenske landskaber. For store dele af Småland, herunder Sunnerbo Herred, kunne de magre, stenede jorde ikke række til, og mange var under alle omstændigheder tvunget til lange arbejdsvandring, normalt til fods.

De svenske myndigheder så ikke med milde øjne på de, der valgte at udvandre, og de nød ikke den store bevågenhed i dattidens presse. En rapport udsendt af de svenske myndigheder kunne for perioden 1876-1880 oplyse, at der fra Kronobergs Len var udvandret 1.272 kvinder. 455 var kommet tilbage (36 %). Af disse hjemvendte kvinder var 56 straks faldet fattigvæsenet til byrde. Yderligere 142 karakteriseres enten som sindssyge, frugtsommelige, fulgt af uægte børn, dømt for groft ty-

År	1	2	3	4	5	6	7 - (i %)
1891	80	13	6	7	5	8	16,3
1892	73	22	15	7	11	11	30,1
1893	58	8	2	6	3	5	13,8
1894	44	13	10	3	6	7	29,6
1895	49	9	6	3	6	3	18,4
1896	44	1	1	0	0	1	2,3
1897	40	0	0	0	0	0	0
1898	35	0	0	0	0	0	0
1899	49	0	0	0	0	0	0
1900	53	0	0	0	0	0	0
1891 - 1900:	525	66	40	26	31	35	12,6

Tabel A: Nyudstedte opholdsbøger på Utterslev Politistation, 1891-1900

1: Antal udstedte opholdsbøger fra Utterslev Politistation fordelt på år

2: Antal udstedte opholdsbøger til svenskere med opgivet opholdssted i Herlev Sogn

3: Antal udstedte opholdsbøger til svenske mænd med opgivet opholdssted i Herlev Sogn

4: Antal udstedte opholdsbøger til svenske kvinder med opgivet opholdssted i Herlev Sogn

5: Antal udstedte opholdsbøger til svenskere med opgivet opholdssted, Herlev By eller Herlev Mark i Herlev Sogn

6: Antal udstedte opholdsbøger til svenskere med opgivet opholdssted Hjortespring i Herlev Sogn

7: Udstedte opholdsbøger til svenskere med opgivet opholdssted i Herlev Sogn i procent af samlede antal udstedte opholdsbøger fra Utterslev Politistation

Kilde: Protokol over udfærdigede Opholdsbøger 1886-1900, Utterslev Politistation (Landsarkivet, Kbh.)

veri eller berygtede for usædeligt levned. Om Christina Simonsen fra Hyby Sogn, der var blevet med barn i 1886, havde et lignende ry, kan vi kun gisne om. Men såvel i 1870'erne, som 1880'erne var svenske arbejdsmænd og svenske tjenestepiger blevet et almindeligt syn i København og på Vestegnen, hvor for eksempel opførelsen af Husum Befæstningsanlæg i 1888 beskæftigede hundredvis af arbejdsmænd, heriblandt mange svenskere. Før de store anlægsarbejder til Københavns nyere Sø- og Landbefæstning i årene 1886-1894 havde anlæggelsen af jernbanerne på Sjælland berørt egnen, idet Det sjællandske Jernbaneselskab i maj 1876 opnåede koncession på en linjeføring over Herlev, Ballerup, Måløv, Veksø, Ølstykke til Frederikssund. De store jordarbejder og skinnelægningen stod på frem til banens indvielse i juni 1879. I Glad-

saxe-Herlev området giver udstedelsen af opholdsbøger i slutningen af 1800-tallet det indtryk, at især proprietærer og større gård- ejere benyttede de svenske piger og karle i driften af deres ejendomme. Samtidig viser folketællingerne, at der allerede var et mindre kontingent af fastboende svenskere. Størrelsen af den svenske koloni har åbenbart varieret med årstiden, idet de svenske sæsonarbejdere normalt var bortrejst, når der blev foretaget folketælling den 1. februar. I forbindelse med opgørelsen af nyudstedte opholdsbøger på Utterslev Politistation skal det bemærkes, at 1/8 af de svenske, der fik udleveret en opholdsbog, angav, at de havde fået plads i Herlev Sogn. Da der kun er tale om et tiårs nyudstedelser, er det samlede antal svenske sæsonarbejdere i Herlev Sogn formodentlig betydeligt højere, end de opgjorte 66, ligesom

Udsnit af maleri af C. F. Sørensen (1818-1879): Marine med sejlskibe og fiskebåde i Sundet mellem Danmark og Sverige. 1865. Udsnittet forestiller måske en svensk familie, der har været på indkøb i Danmark i et af de år, hvor der var hungersnød i Sverige. I båden ses bl.a. gulerødder, porrer og sandsynligvis kål. (Venligst stillet til rådighed af Bruun Rasmussens Auktioner)

de manglende nyudstedelser i anden halvdel af 1890'erne ikke nødvendigvis betyder, at der ikke længere var svenske sæsonarbejdere i sognet. Hvis man først havde fået sin opholdsbog, kunne den benyttes i en årrække.

UDBYGNINGEN AF INFRASTRUKTUREN UNDER INDUSTRIALISMEN

Fra gammel tid er den foretrukne overfart sket på de steder, hvor Sundet var smallest, og i begyndelsen af det 19. århundrede skete overfarten mellem Helsingborg og Helsingør to gange ugentligt med færgebåde, der bedst kan beskrives som store joller. Endnu i takstcirkulæret fra 1836 om befordring af rejsende til og fra Helsingborg beregnes taksten for befordring af en person med sit tjenestetyende og rejsetøj (i alt 3 Rbd.), for kareter, wienervogne, heste og kvæg etc., men der var ingen takst for et tyende uden sit herskab, hvilket indikerer, at der på dette tidspunkt ikke var den store trafik af uledsaget tyende. Et forhold der stemmer fint overens med gældende svensk lov, der generelt forbød en sådan udrejse indtil 1840.³

1840'erne blev dampskibenes gennembrudstid på Øresund, og i 1845 var der en daglig afgang med hjuldampere fra København over Helsingør, Helsingborg og tilbage til København. Naturligt nok fandt man i Helsingborg, at det ville være rimeligt, om man ikke skulle over København for at krydse Sundet til Helsingør, og fra 1856 sejlede et lille skrue-drevet dampskib, ejet af Ångfartygsbolaget i Helsingborg på ruten Helsingborg-Helsingør. I 1865 var der to afgangene dagligt i hver retning, og der var fra 31. juli tilmed en jernbaneforbindelse fra Landskrona til Helsingborg.

Af andre betydningsfulde jernbanestrækninger fra disse år kan på den danske side anføres Hellerup-Lyngby (åbnet oktober 1863), der via Frederiksborg-Hillerød forlængedes til Helsingør og havde stationerne Lyngby, Holte, Birkerød, Lillerød, Hillerød, Fredensborg, Qvistgaard og Helsingør, da den åbnedes for almindelig trafik i juni 1864. I 1874 – ti år senere – var det østdanske jernbanenet stort set fuldført.

Anlæggelsen af jernbaner, der i begyndelsen var et engelsk speciale, var i øvrigt fra starten baseret på brugen af lønnet arbejdskraft. Det var faktisk også en ny ting, idet brugen af bønder og husmænds fæstarbejde på de danske hovedlandeveje først i begyndelsen af 1840'erne var blevet helt afskaffet til fordel for brugen af lønarbejdere. Den første jernbanestrækning på Sjælland, anlagt mellem København og Roskilde, blev åbnet i juni 1847, og senere forlænget med strækningen Roskilde-Korsør (åbnet april 1856) og København-Klampenborg (åbnet juli 1863). Man skal dog erindre sig, at endnu i begyndelsen af 1840'erne var jernbaner et fjernt og uforståeligt fænomen for langt de fleste i Øresundsregionen, og de fysiske skader på personer der lod sig transportere med togene, og de skadelige virkninger på dyr og afgrøder af damplokomotivernes uddunstninger var godt stof for datidens aviser.⁴

Af andre små og store vidensproblemer i de første år med den nye trafikform kan nævnes takstpolitikken samt køre- og afgangstider. Fra omkring 1850 medtog postskriver Chr. Petersens "*Haandbog for Rejsende*" også jernbaneforbindelserne (København-Roskilde samt Rendsborg-Altona-Hamborg), hvor håndbogen tidligere kun havde medtaget dagvogne og skibsforbin-

delser. Men først i slutningen af 1870'erne kunne man erhverve de såkaldte "Fabers Rejselister", der var baseret på et særtryk af *"Post- og Reisehaandbog for Kongeriget Danmark"*, men kun omfattede køreplanerne i lommeformat og tilhørende kort over strækningerne. Et andet problem var kapaciteten, hvilket illustreres af et baneopslag fra 1865, hvori det oplyses: *"Hver Klases Billetter sælges kun i begrændset Antal til hvert Tog og give kun Ret til Befordring forsaavidt der er Plads i Toget"*.

På den svenske side af Sundet var jernbanens fremmarch i 1840'erne blevet forsinket af modstanden mod udenlandsk indflydelse på infrastrukturen, og først i 1853, da det første lokomotiv blev bygget ved Norbergs järnväg, var vejen banet i den svenske regering og rigsdag for en politik, hvorefter de vigtigste jernbanelinjer i Sverige skulle anlægges og drives af staten. En beslutning, der gennemførtes 1854 og danner baggrund for de såkaldte stambaner, hvor indvielsen af "Södra Stambanan" i 1864 – to år efter åbningen af "Västra Stambanan" fra Stockholm til Göteborg – i denne sammenhæng må betegnes som den store begivenhed.⁵

Endnu var postdiligencer og dagvogne i et vidt forgrenet rutenet dog rygraden i den svenske landtrafik, og diligencetrafikken havde således sin største betydning i 1850- og 1860'erne, kulminerende i 1867 med 2,2 millioner trafikkilometer. På dette tidspunkt var jernbanerne under udbygning i forskellige egne af Sverige, og i en overgang kunne de to transportformer samvirke. Jernbanen overtog dog gradvis føringen, og i 1888 blev den sidste diligencelinje (Göteborg-Varberg) indstillet.

Hvor man med postdiligencen regnede med, at turen fra Stockholm ned til Skåne

varede mellem seks og ti dage afhængig af vejret, lokale forhold og tilgangen af friske heste, kom man med "Södra Stambanan" til Malmø på mindre end et døgn, såfremt alting klappede, hvad det selvfølgelig sjældent gjorde i de første år. Typisk var det lille forbehold, at rejsen den modsatte vej – fra Malmø til Stockholm – indebar en overnatning i Falköping eller Jönköping!

I det sydsvenske område blev den første jernbaneforbindelse strækningen Malmø-Lund, der åbnede 1. december 1856. Snart opstod dog en række delstrækninger, som stiklinjen til Kristianstad eller Helsingborg-Hässleholm (1874). Eslöv blev således et jernbaneknudepunkt fra 1860'erne, og i 1875 blev den første del af Helsingborg-Hässleholm banen færdig. Desuden var man i gang med at anlægge strækningen Göteborg-Helsingborg, kendt som Västkostbanan, hvorimod strækningen Helsingborg-Ängelholm først stod færdig i 1885. I øvrigt var Vestkystbanens sydligste del ejet af Skåne-Hallands Järnvägsaktiebolag, der fra sommeren 1885 kunne trafikere hele strækningen Halmstad-Helsingborg.⁶

Efterhånden som jernbanerne udstrakte deres net over alle egne af landet, aktualiserede det også behovet for at erstatte lokal tid i de forskellige stationsbyer med en enhedstid gældende for hele Sverige. Det skete i 1879 og blev en stor lettelse for de rejsende, der inden enhedstidens indførelse, for eksempel på strækningen Göteborg til Stockholm, skulle holde rede på lokale tider, der løb op i en samlet tidsforskel på 24 minutter.

I maj 1881 havde Det forenede Dampskibsselskab ønsket at indsætte en jernbanefærg mellem København og Malmø, men havnebestyrelsen i Malmø mente, man

Udsigt over Helsingborg Havn ca. 1865. Endnu er havnen ganske lille, og den provinsielle bebyggelse går helt ned til den åbne strand. Da man i starten var bange for brandfaren, hvis dampskibene gik til kaj, blev passagererne sejlet ind til byen i små joller. I de øvrige færgebyer ved Øresundskysten havde man haft tilsvarende forholdsregler med det deraf følgende besvær for de rejsende. (Helsingborg Museum)

skulle se tiden an og få del i driftserfaringerne fra de store jernbanefærger på Storebælt. Derfor blev det først i 1884, at den danske og svenske regering kunne nedsætte et fælles udvalg, der skulle undersøge mulighederne for at indsætte jernbanefærger på Øresund. I Helsingør blev færgehavnen færdig i efteråret 1891, og taget i brug sammen med den nye banegård. Helsingør Skibs- og Maskinbyggeri kunne levere hjulfærgen Kronprinsesse Louise, der fra 1892 til 1902 sejlede på Helsingør-Helsingborg overfarten, fra 1893 sammen med den enkeltsporede hjulfærge Thyra (1893-1898). Kronprins Frederik, bygget 1898, besjlede ruten fra 1898 til 1927. I en samtidig skildring af den fine nye banegård, der var tegnet af arkitekt H. Wenck (1851-1936), berettes om den smukke ventesal for 1ste og 2den klasse, og let undrende tilføjes det:

“Over en Corridor kommer man ind i et Mesterværk af en 3die Klasse, hvor Alt er tarveligt, men paa den anden Side saa harmonisk og hyggeligt, at man vanskeligt forstaaer, at der er virket med saa faa Midler, ved de fint afpassede vissengrønne og visserøde Farver og de lange Bænke, med et Skjær af Almuestiil”.

Den forbedrede forbindelse over Helsingør-Helsingborg førte til et fald i trafikken over København-Malmø, så snart var kommunalbestyrelsen i Malmø rede til at finansiere anlægget af et færgeleje, såfremt der også kunne komme en jernbanefærgforbindelse til København. I oktober 1895 var den nyanlagte Københavns Frihavn rammen om indvielsen af den nye dampfærgforbindelse til Malmø, der skulle besjles med den dobbeltsporede hjulfærge Kjøbenhavn, bygget samme år hos B & W i København.

Det helt store gennembrud for passagertrafikken over Sundet kom dog først fra århundredskiftet, hvor det dansk-svenske konsortium Øresundsselskabet satte 9 dampfærger i regelmæssig rutefart på Sundet. Alene på overfarten København-Malmø overførtes 200.000 passagerer, et antal der fortsatte med at vokse frem til udbruddet af 1. Verdenskrig, hvor næsten ½ million passagerer krydsede Sundet på dette sted.⁷

TIL FODS FRA SUNNERBO

TIL SOKKELUND HERRED?

Desværre kender vi ikke til Christina og Carls valg af transportmidler, da de søgte mod Danmark. Men selv fra Hinneryd Sogn i Småland kunne man ved 3 – 4 dages vandring komme fra Sunnerbo Herred i Sverige til Sokkelund Herred i Danmark. Om de anså billetpriserne, både til tog og til færge, for overkommelige, og hvorvidt turen gik over Helsingborg-Helsingør eller Malmø-København, lader sig næppe opklare i dag. Formålet med denne artikel har da også kun været at henlede opmærksomheden på det ønskelige i at få belyst mulige sammenhænge mellem infrastrukturens udvikling og mønstre i Øresundsregionens sæsonmæssige arbejdsvandring. Den foreliggende forskning dokumenterer, at andre faktorer har haft indvirkning på omfanget og karakteren af denne migrationsform. Det drejer sig om lovgivningsmæssige, lokale sociale og økonomiske vilkår samt traditionsbestemte forhold. Det er også et faktum, at arbejdsvandring gennem århundreder er foregået til fods, så under alle omstændigheder har de nye samfærdselsmuligheder ikke skabt fænomenet. Derimod kunne et nærmere studie af passager-tal på færger og tog i Øresundsregionen, og især disses fordeling på rejseklasser og på destinationer dokumentere udviklingen

i de mindrebedmedlede grupper brug af disse samfærdselsmuligheder. Hermed kunne det også fastslås i hvilket omfang, der kan iagttages nogle sammenhænge mellem rejsemønstrets udvikling og de sæsonmæssige arbejdsvandring i perioden frem til 1. Verdenskrig.

Under alle omstændigheder medførte de nye rejsetider, som især jernbanen medførte, at også oplevelsen af rejseafstande blev relativiseret. Byer var flyttet hinanden nærmere, og kimen til pendlerkulturen var lagt. Tre uger efter jernbanens åbning i 1847 kunne en københavnsk frisør hver torsdag tilbyde klipning og salg af smukt damehårsarbejde på Postgården i Roskilde; inden han om aftenen tog toget tilbage til København.⁸

Datidens målestok for rejseafstande var ved jernbanens fremkomst de hidtidige rejsetider med dagvogn eller til hest. Derfor var de næsten 30 km i timen, som de fleste damptog befærdede jernbanestrækningerne med, svimlende set med datidens øjne. Roskilde Avis var således i 1844 af den opfattelse, at når turen København-Hamborg-Wien med jernbane snart ville kunne tilbagelægges på 60 timer, så var det så kort en tur, at det næppe kunne kaldes for en rejse! To-tre døgns rejse var for intet at regne, når mange der kom fra København tidligere havde overnattet i Roskilde på deres vej over Sjælland, eller havde måttet vente på ubestemt tid, når vindstille hindrede passagen over Sundet for sejlskibe.

Fra midten af 1800-tallet blev hele Øresundsregionen indspundet i et nyt og stadig voksende net af kommunikationslinjer for posten, telegrafene, damptog og dampskibe. Stigende kapacitet og relativt fallende takster og billetpriser gjorde det muligt for mindrebedmedlede at benytte de nye

kommunikationsmidler. Egentlig er det ikke overraskende, hvis også jagten på arbejde og på bedre løn- og arbejdsforhold var blandt de ting, der kunne lokke de rejsende til andre egne. De mest spektakulære rejser havde kurs mod den nye verden, men mindre kunne gøre det for de fleste, hvad enten den første tur med toget så gik til den nærmeste, større stationsby, den større by – eller til en arbejdsplads på den anden side af Sundet.

NOTER

- 1 Utterslev Politistation. Protokol over udfærdigede Opholdsbøger, 1886-1900. Aar 1890, Nr. 68 og Aar 1891, Nr. 43 (Landsarkivet, Kbh.). Se opgørelsen over udstedte opholdsbøger nedenfor (tabel A). Vedr. arbejdsvandringernes historie, se bl.a. Strømstad 1984 og Willerslev 1983 og 1986
- 2 Til dette og det følgende: Martinius 1967, Karlsson 1978, Hagstedt 1979 (s.37f.), Lagerqvist & Lindqvist 1999 (s.112), Wirén 1987. Beregningen er foretaget på grundlag af tabellen s. 22 hos Zip Sane 1998. Willerslev 1986 (s.36ff.) og Jensen 1972 (s.63f.)
- 3 For dette og det følgende: Nørgaard Olesen 1992 (s.17-25, 36f.), Jensen 1972, Larsen & Smith 1977 (s.21-23) og Johansson 1992 (s.14)
- 4 Svendrup (red.) 1988 (s.118) samt Kvorning og Ørstedholm 1998
- 5 Kullander 1994, Melchert 1999 (s.9) samt Johansson & Neppenström 1992 (s.13f. og s.114). Stambanerne var defineret som jernbaner, der "*i oafbruten sträckning fortlöpa genom flera provinser eller en större del af landet.*" Modstykket var de såkaldte "enskilda banor" (privatbaner), der af den svenske rigsdag blev defineret som "*smärre jernvägar, som antingen gå från eller till någon viss landsort eller stöta till och sluta vid någon stambana eller vatten-kommunikationsled, eller också sammanbinda några närmare hvarandra belägna, för inrikestrafiken vigtiga punkter.*" (Her citeret efter Melchert 1999, s.10). Vedr. dagvogne: NE 1998 (artiklen: Diligens). I Danmark kulminerede diligencetrafikken i 1862-63
- 6 Melchert 1999 (s.35), Nørgaard Olesen 1992 (s.26 og 34), Johansson & Neppenström 1989 (s.107). Et oversigtskort for Kronoberg Län er gengivet s. 34 og 85 i Melchert 1999
- 7 Göransson 1961, Nørgaard Olesen 1988 (s.50f. og 100f.). Citatet findes hos Nørgaard Olesen 1992 (s.46). Billing 1998 (s.-17f.)
- 8 For dette og det følgende: Kvorning & Ørstedholm 1998 (s.60, 64), ang. transporthastigheden med dampskibe, Nilsson 1998

Svenskere på Frederiksberg omkring århundredskiftet

HENNING BRO

Af det meget store antal svenskere, der i den anden halvdel af 1800-tallet indvandrede til Danmark, søgte en stadig større del til Hovedstaden i århundredets sidste årtier. Omkring år 1900 arbejdede og boede over halvdelen af Danmarks svenskfødte befolkning i København og på Frederiksberg. Frederiksberg havde på den tid udviklet sig fra et regulært landbosamfund til en storby, og var med den samtidige bebyggelse af de københavnske brokvarterer blevet en integreret del af Hovedstaden.¹

Ved århundredskiftet udgjorde Frederiksberg knapt en femtedel af den samlede befolkning i hovedstadssamfundet og havde en svensk koloni på godt 2.000 personer. Svenskerne var kommet, da industrialiseringen efter 1870 for alvor slog igennem på Frederiksberg, men en del af dem havde også arbejde på gårdene og gartnerierne i byens landlige udkant. I modsætning til naboen, København, var der særligt mange svenske piger på Frederiksberg. Hovedstadens borgerskab foretrak Frede-

riksbergs mondæne villaveje og beboelsesejendomme, og her havde husholdningerne brug for tyende.

Mens Richard Willerslev omkring 1980 offentliggjorde en række indgående undersøgelser af den svenske indvandring til København i den sidste halvdel af forrige århundrede, har de tilsvarende forhold ikke været undersøgt for så vidt angår det frederiksbergske bysamfund.² Nærværende artikel søger primært at belyse en række centrale økonomiske, sociale og demografiske træk ved det svenske befolkningsselement i Frederiksberg Kommune i årene omkring århundredskiftet – subsidiært på grundlag af forholdene på Frederiksberg at supplere Willerslevs undersøgelser, hvad angår det samlede hovedstadssamfund.

På dette grundlag er det målet at belyse:

- størrelsen og sammensætningen af den svenskfødte befolkning i perioden 1885-1911 samt gruppens til- og fraflytningsmønster i årene mellem 1892-1905
- indvandringens størrelse og sammen-

.....

Henning Bro, født 1953. Cand.mag., stadsarkivar ved Frederiksberg Stadsarkiv.

Registreringen af de over 12.000 svenskere, der fremkom i de til undersøgelsen anvendte protokolrækker og pakker, er i det væsentligste foretaget af følgende af stadsarkivets medarbejdere: arkivsekretær, BA Alan Frederiksen, kontorassistent Lone-Marie Oppenheim og arkivbetjent Ole Arne Johnsen. Herudover har Alan Frederiksen deltaget i den statistiske bearbejdning af materialet og udarbejdet boksen om Rubens Fabrikker. Førstearkivar, fil.kand. Anna Svenson, Landsarkivet i Lund, har gennemlæst og kommenteret de afsnit, der vedrører periodens økonomiske og sociale udvikling i Sydsverige.

FREDERIKSBERG – STORBYEN I HOVEDSTADEN

Det område, der i dag udgør Frederiksberg Kommune, har i århundreder været en selvstændig enhed uden for Staden København. I Middelalderen og frem til begyndelsen af 1600-tallet omfattede landsbyerne Solbjerg og Nyby det meste af det nuværende Frederiksberg – først som krongods, siden under Roskilde-bispen og fra begyndelsen af 1400-tallet igen som krongods.

Landbrugssamfundet

Ved landsbyernes nedlæggelse (1623) overgik området som ladegårdsmark under Københavns Slot – i den sidste halvdel af 1600-tallet forpagtet til efterkommere af Christian II's hollandske Amagerbønder, der grundlagde landsbyen Ny Amager (det senere Frederiksberg). I begyndelsen af 1700-tallet udlagdes Ladegårdsmarken som hømark for livgardens heste, men en stadig større del blev igennem århundredet bortforpagtet og siden solgt til frederiksbergerne. 1765 blev den sidste og nordlige del af hømarken sat på auktion. Frederiksberg blev dermed en selvejende landsby med et betydeligt islæt af velhavende københavnere, der opførte en række landsteder. Kongens danske Versailles, Frederiksberg Slot (1703), og små fabriksvirksomheder, anlagt i lyset af merkantilismens erhvervspolitik, gav desuden gode ekstraindtægter til byen. Frederiksberg blev udskilt som selvstændigt sogn i 1737 og udgjorde sammen med anekssognet Hvidovre en kommunal enhed mellem 1802 og 1858.

Storbyen

Fra midten af 1800-tallet og de næste 50 år udviklede Frederiksberg sig til Danmarks næststørste bysamfund. Befolkningstallet rundede 80.000, og hele den østlige halvdel af kommunen bebyggedes. Frederiksberg var blevet en bolig- og erhvervsby med villaer, etagehuse, fabrikker, offentlige værker, sporveje og sammenhængende forretningsgader. Med den samtidige udbygning af de københavnske brokvarterer flød de to bysamfund efterhånden sammen, men i kraft af Frederiksbergs eget kommunestyre (fra 1858) og den anderledes bebyggelsesmåde fik kommunen karakter af en selvstændig storby i hovedstadssamfundet.

Industrialiseringen og indvandringen til hovedstadsområdet var vigtige drivkræfter bag denne udvikling. Men også væksten inden for engros- og detailhandel og de mange små håndværksmestre ydede vigtige bidrag til kommunens byudvikling. Endelig blev Frederiksberg hjemsted for en række betydelige offentlige institutioner, f.eks. Landbohøjskolen (1856).

Byvæksten stillede store krav til de kommunale myndigheder, og inden år 1900 var der etableret gas-, vand- og elværker, sporvejsdrift, moderne kloakforsyning, syv skoler, fattighus, hospital samt et omfattende net af offentlige veje. For at løse disse opgaver udviklede Frederiksberg sig fra 1857 til 1900 fra en regulær landkommune til en egentlig købstad.

Mere om Frederiksbergs historie på: www.frederiksberg.dk/stadsarkiv

Frederiksberg Kommune omkring år 1900. (Frederiksberg Stadsarkiv)

sætning i forhold til udvandringsområderne i Sverige i perioden 1892-1905

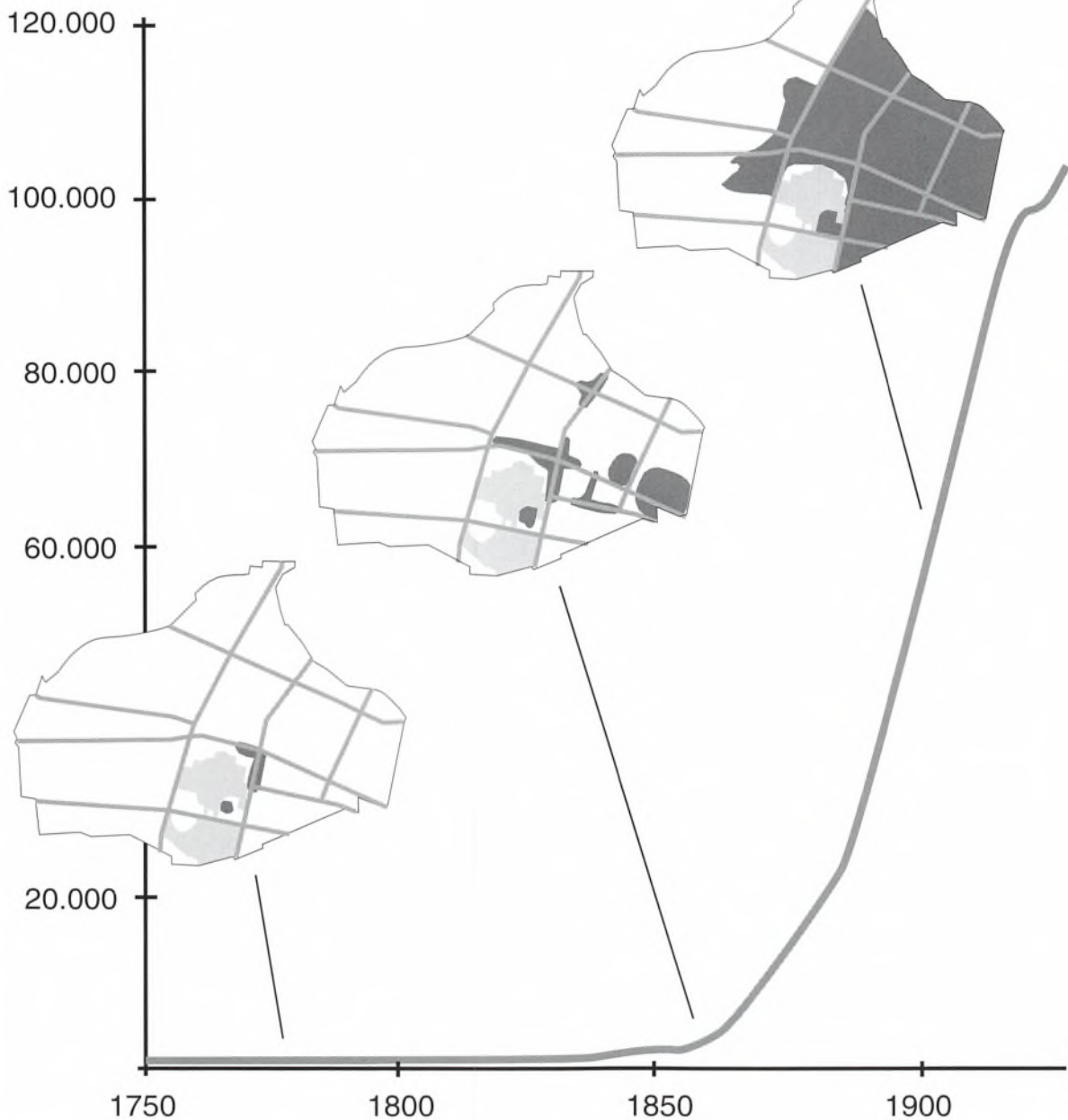
- “push” – “pull” – faktorer, der var afgørende for den svenske indvandring til Hovedstaden og til Frederiksberg i særdeleshed mellem 1892 og 1905
- den svenskfødte befolknings beskæftigelses- og boligforhold samt øvrige sociale situation på Frederiksberg i perioden 1892-1905

Som det fremgår, behandles i princippet hele tidsrummet fra midten af 1880'erne til årene umiddelbart før 1. Verdenskrig. Hovedvægten for de mere detaljerede under-

søgelser er dog lagt på perioden 1892-1905, idet det gennem en indsnævring af tidsperspektivet og det materiale, der er bevaret på Frederiksberg Stadsarkiv, er muligt nærmere at analysere en række centrale træk ved den svenskfødte frederiksbergske befolkning fra begyndelsen af 1890'erne, hvor indvandringen stadig lå på et højt niveau, til begyndelsen af 1900-tallet, hvor tilflytningen fra Sverige klingede næsten helt af.

Artiklen bygger i det væsentligste på følgende arkivgrupper i Frederiksberg Stadsarkiv: Mandtalslister, april 1892 og april 1905 (Kasserer-Skattekontoret, Frederiks-

Antal indbyggere

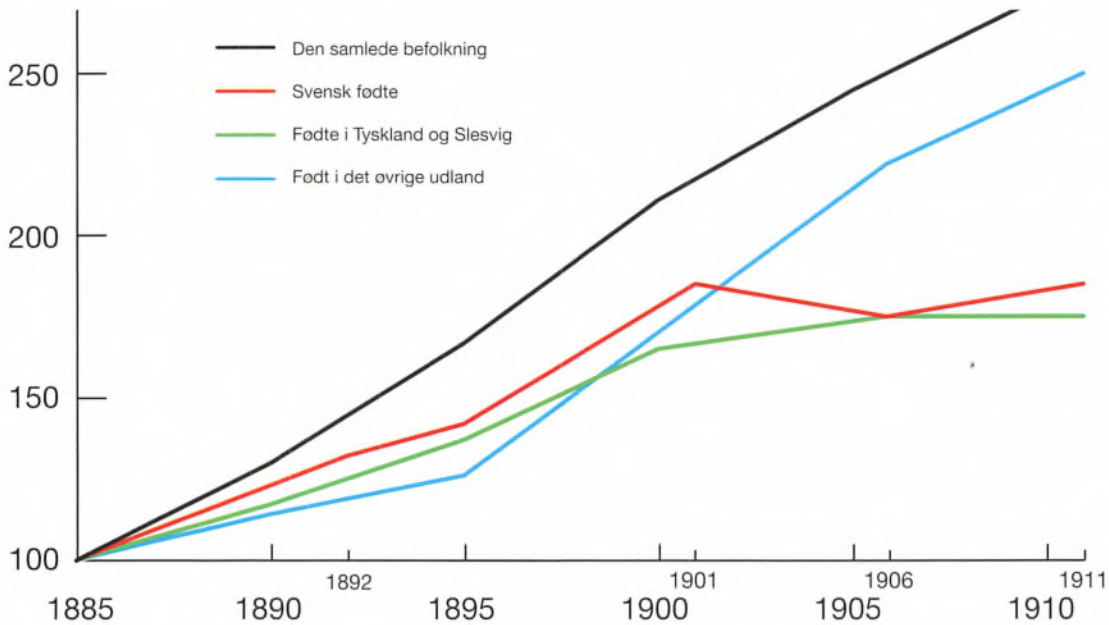

Frederiksberg: Befolkning og bebyggelse, 1750-1900.

berg Kommune), Meldingsprotokoller samt Protokol over Opholdsbøger, 1892-1905 (Det kommunale Politi på Frederiksberg) samt Hovedregistrant, 1896-1901 (Frederiksberg Kommunes Fattigvæsen). Mandtalslisterne, 1892 og 1905, belyser i de an-

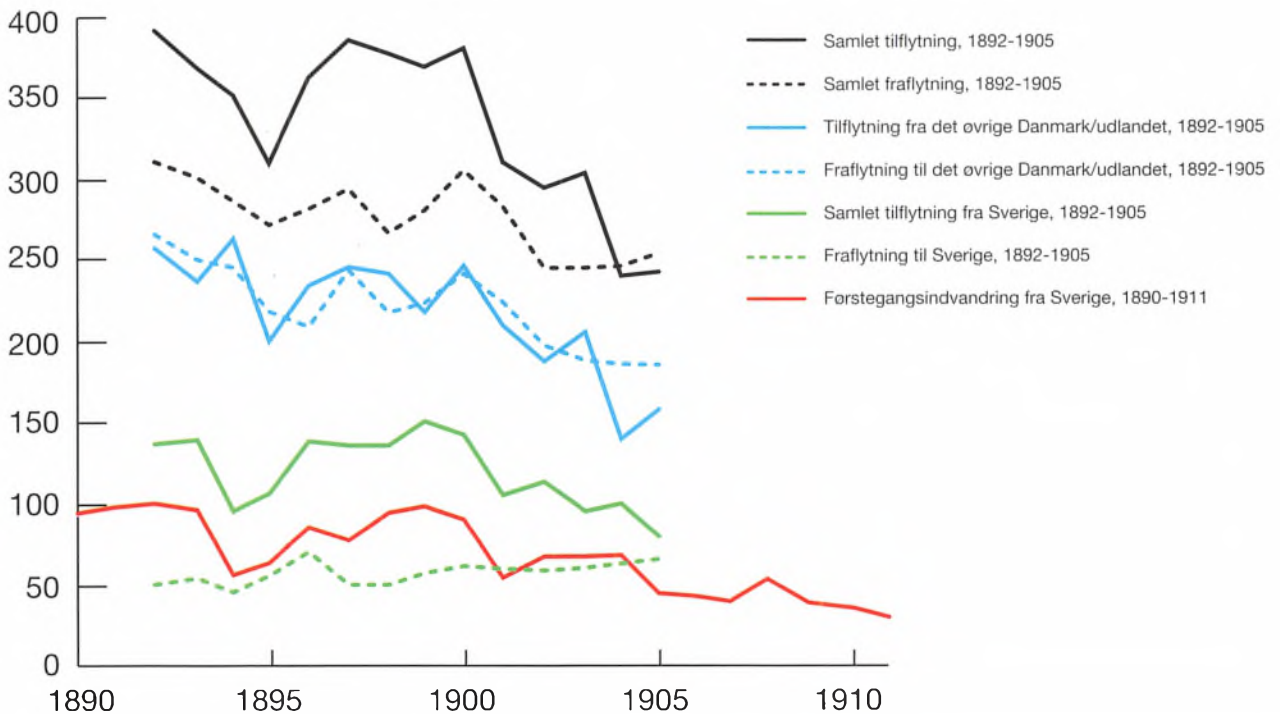
givne år den samlede svenskfødte befolknings størrelse og sammensætning med hensyn til køn, alder, erhverv, stilling, civilstand, bopæl og boligforhold. Meldingsprotokollerne og protokollen over opholdsbøgerne, 1892-1905, anvendes til en analyse

Figur 1. Den samlede befolkning og de i udlandet fødte befolkningsgrupper, Frederiksberg Kommune, 1885-1911 (indeks: 1885=100).

Kilde: Mandtalslister, april 1892 og april 1905. Tabelværk til Københavns Statistik, bd. 8, 1886, s. 44. Statistiske oplysninger om København og Frederiksberg bd. 5, 1896, s. 30, bd. 6, 1903, s. 15, bd. 7, 1908, s. 13, bd. 8, 1914, s. 13.

Figur 2. Antal svenskfødtes til- og fraflytning, Frederiksberg Kommune, 1890-1911.

Kilde: Meldingsprotokoller, 1892-1905. Protokol over opholdsbøger, 1891-1906. Statistiske oplysninger om København og Frederiksberg bd. 5, 1896, s. 93, bd. 6, 1903, s. 91, bd. 7, 1908, s. 99, bd. 8, 1914, s. 103.

af den svenskfødte befolknings til- og fraflytningsmønster. Herudover giver protokollen over opholdsbøger et nærmere indtryk af de førstegangsvandrede med hensyn til sæsonarbejdets omfang, fraflytningslokaliteten i Sverige samt erhverv og ansættelsessted på Frederiksberg. Fattigvæsenets Hovedregistrant, 1896-1901, anvendes til at belyse omfanget af svenskfødte, der var på offentlig understøttelse i 1901.³

For at perspektivere de erhvervsmæssige og demografiske aspekter og udbygge tidsperspektivet er der inddraget materiale fra den trykte statistik: dels Statistiske Oplysninger om København og Frederiksberg, bd. 5-9, 1896-1919, dels diverse bind af Tabelværk til Københavns Statistik vedrørende den frederiksbergske befolknings sammensætning ved folketællingerne 1885-1911. Indfødsretslovene, Lovtidende 1895, 1901 og 1906, inddrages til belysning af den svenskfødte befolknings erhvervelse af dansk indfødsret.

DEN SVENSK KOLONI PÅ FREDERIKSBERG
Med Frederiksbergs omdannelse til storby-samfund oplevede kommunen igennem den sidste halvdel af forrige århundrede en meget kraftig befolkningstilvækst. Mens Københavns folketal i 1901 var knap 3 gange så stort som i 1855, blev Frederiksbergs befolkning i samme periode mere end 17-doblet. De nye frederiksbergere var fortrinsvis udflyttere fra København, men ikke mindre end halvdelen var indvandret direkte fra provinsen. Udlændinge blandede sig også i billedet, og ved århundredskiftet var godt 6 % af Frederiksbergs befolkning født i udlandet. Blandt udlændingene udgjorde svenskerne den største koloni.⁴

I 1885 gav den trykte statistik for første gang oplysninger om sammensætningen af

den frederiksbergske befolkning. I dette folketællingsår havde kommunen godt 1.000 svenskfødte indbyggere, en næsten tilsvarende mængde tyskere og et betydeligt mindre antal udlændinge af anden nationalitet – svarende til 3,2, 3,1 og 1,6 % af den samlede befolkning eller 41, 39 og 20 % af samtlige udlændinge. Mens kønsfordelingen stort set var fifty-fifty for tyskerne vedkommende, var der en overvægt af kvinder hos de øvrige udlændinge og navnlig blandt svenskerne, hvor ikke mindre end 68,3 % var af kvindekønnet. Sammenlignet med København var forholdene noget anderledes på Frederiksberg, idet svenskerne i København udgjorde knap halvdelen af alle udlændinge og havde en mindre skæv kønsfordeling (60 % kvinder). For tyskerne og de øvrige udlændinges vedkommende svarede forholdet stort set til Frederiksberg, dog med undtagelse af tyske mænd, der udgjorde 56 % af alle tyskfødte københavnere.⁵

I årene fra 1885 til århundredskiftet blev den svenskfødte befolkning på Frederiksberg så godt som fordoblet, men tilvæksten var svingende. Som det fremgår af figur 1 lå den årlige tilvækst fra 1885 til begyndelsen af 1890'erne på omkring 4,8 %, faldt en smule i nogle af de økonomiske lavtvækstår i den første halvdel af 1890'erne, for igen at stige med en noget større procentsats under højkonjunkturen frem til folketællingsåret 1901. For tyskerne og de øvrige udlændinge lå befolkningstilvæksten i hele perioden en del under svenskernes. Tyskerne var stort set konstant, mens tilvæksten for de øvrige nationaliteter tog et betydeligt opsving i 1890'ernes sidste halvdel. Samlet kunne udlændingegruppen dog ikke mønstre vækstrater, der lå i nærheden af Frederiksbergs samlede folketal, hvilket

bevirkede, at forskydningerne i befolkningens sammensætning blev marginale. I 1901 udgjorde svenskerne, tyskerne og andre udlændinge således 2,6, 2,2 og 1,2 % af den samlede frederiksborgske befolkning, svarende til 43, 37 og 20 % af hele udlændingegruppen.

Fra århundredskiftet og frem mod 1. Verdenskrig ændres billedet. På nær enkelte udsving stagnerede det svenske folketal og fra folketællingsåret 1906 også det tyske. Som følge af forøgede indvandring fra det øvrige Europa, og i særlig grad Rusland, fortsatte tilvæksten af andre nationaliteter derimod med forøget styrke og kunne opvise vækstrater, der lå over kommunens samlede folketal. Samlet udgjorde svenskerne, tyskerne og de øvrige udlændinge i folketællingsåret 1911 henholdsvis 2,1, 1,9 og 1,4 % af den samlede befolkning på Frederiksberg, eller rundt regnet 39, 37 og 24 % af alle udlændinge i kommunen.

I forhold til basisåret 1885 var tilvæksten af svenskfødte i København frem til 1901 noget mindre end på Frederiksberg, mens den svenske befolkningsudvikling efter århundredskiftet stort set løb parallelt i de to kommuner. For de øvrige udlændinges vedkommende adskilte kommunerne sig ikke meget fra hinanden, dog satte stagnationen og det efterfølgende fald i indvandringen af tyskere tidligere ind i København. Samlet udgjorde svenskere, tyskere og de øvrige nationaliteter i 1911 3,2, 1,7 og 1,4 % af den københavnske befolkning, svarende til 50, 27 og 23 % af samtlige udlændinge.⁶

Selv om de svenskfødte mænd haledede ind på kvinderne i den sidste halvdel af 1890'erne, var befolkningstilvæksten blandt svenske kvinder på Frederiksberg i hele perioden fra 1885 og frem til århundredskiftet så meget større end mændenes, at den skæ-

ve kønsfordeling blev yderligere forstærket. I 1901 udgjorde kvinderne 72 % af den svenske befolkning og fastholdt på nær et procentpoint denne position op mod 1. Verdenskrig. I modereret form var tendensen den samme i den øvrige udlændingegruppe. Hos tyskerne var fordelingen tipset, således at kvinderne i 1911 nu udgjorde 57 %, mens de blandt de andre nationaliteter var nået op på 63 %. I nabokommunen København var udviklingstendensen i perioden knapt så udtalt, men gik i samme retning. De svenske kvinder nåede i 1911 en befolkningsandel her, der lå tæt på de frederiksborgske tal (67 %), mens kvinderne blandt tyskerne og de andre udlændinge udgjorde henholdsvis 52 og 56 %.

For så vidt angår aldersfordelingen hos udlændingene syntes det voksne svenske befolkningsselement noget yngre end den øvrige udlændingegruppe og den samlede frederiksborgske befolkning. For eksempel lå 25,7 % af svenskerne i 1901 i aldersgruppen mellem 18 og 30 år, mens de tilsvarende tal for de øvrige udlændinge og kommunen som helhed var på 21,6 og 23,1%. Afgørende var det, at den direkte indvandring fra Sverige op til århundredskiftet var ganske betydelig, og at over 80 % i denne gruppe var under 30 år gamle.

Igennem hele perioden mellem 1892 og 1905 blev den svenskfødte befolkning dog som helhed ældre. Mens 28,7, 64,2 og 6,5 % af svenskerne i 1892 lå mellem 15-29, 30-59 og over 60 år, fordelte de sig i 1905 med 20,3, 67,1 og 12,6 % i de samme aldersgrupper. Med den stærkt faldende indvandring fra Sverige efter århundredskiftet kom netop den del af svenskere, der tog permanent ophold på Frederiksberg, i højere grad til at præge sammensætningen af kommunens svenske koloni.⁷

Tabel 1: Den indvandrede befolknings fordeling efter fraflytningssted og indvandringsår i procent af den samlede indvandrede befolkning i 1901, Frederiksberg og Københavns Kommune.

Kommune:	Frederiksberg		København	
Fraflytningssted:	Sverige	Øvrige Danmark og udland	Sverige	Øvrige Danmark og udland
Indvandringsår:				
Før 1870	6,8	12,8	15,4	26,6
1871-1880	12,1	4,6	19,5	12,6
1881-1890	19,6	15,7	27,9	20,1
1891-1895	15,8	15,7	12,6	12,4
1896	5,3	5,3	3,3	3,3
1897	4,5	6,3	3,4	3,8
1898	8,3	8,6	4,0	4,6
1899	5,7	9,4	4,3	5,0
1900-1901	21,9	21,6	9,6	11,6

Kilde: Statistiske oplysninger om København og Frederiksberg. Bd. 6, 1903, s. 16-17.

SVENSK INDVANDRING TIL FREDERIKSBERG – DE LANGE LINJER

Den direkte indvandring fra Sverige var én af de faktorer, der øvede indflydelse på omfanget og sammensætningen af den svenske koloni på Frederiksberg. Til belysning af indvandringens lange linjer igennem hele den sidste halvdel af forrige århundrede og frem mod 1. Verdenskrig var oplysningerne i samtidens trykte statistik dog sparsomme for Frederiksbergs vedkommende.

Et vist fingerpeg om indvandringsstrømmene før århundredskiftet gav den i 1901 gennemførte opgørelse over den indvandrede frederiksbergske og københavnske befolknings fordeling på fraflytningssted og indvandringsår (tabel 1). Som det fremgår af tabellen, fik København i forhold til Frederiksberg før 1870, som følge af en tidligere industrialisering og urbanisering, en relativt større indvandring, ikke alene fra det øvrige Danmark, men også fra Sverige. Med opsvinget inden for byerhvervene tog indvandringen fra Sverige til Frederiksberg mellem 1870 og 1890 derimod et betydeligt opsving, og lå forholdsmæssigt højere end indvandringen fra Danmark som helhed.

Den samme udviklingstendens gjorde sig også gældende i København i de to tiår, men den svenske indvandring fra disse årtier udgjorde hér fortsat en større andel end på Frederiksberg. Først fra 1890 syntes by- og erhvervsudviklingen på Frederiksberg at have fået et sådant omfang, at den svenske indvandring til byen fra 1890'erne kom til at få en forholdsmæssig betydelig større andel, end det var tilfældet i København.

For så vidt angår sammensætningen af den svenske indvandring antydede 1901-opgørelsen desuden, at den kvindelige svenske indvandring til Frederiksberg allerede før 1870 oversteg den tilsvarende mandlige, og at denne skævhed yderligere forstærkedes frem til 90'erne, hvorefter mændene navnlig i tiårets sidste halvdel i stigende grad indhentede kvinderne.⁸

Absolutte tal for den direkte førstegangsindvandring fra Sverige fra 1890 bekræftede tendenserne fra 1901-opgørelsen. Som det fremgår af figur 2, lå den direkte førstegangsindvandring til Frederiksberg på et højt niveau gennem 1890'erne. Fra århundredskiftet og op mod 1. Verdenskrig

Tabel 2: Svenskfødtes tilflytning til Frederiksberg Kommune fordelt på fraflytningssted, 1892 - 1905 (i %)

Fraflytningssted:		Samtlige	Mænd	Kvinder
Sverige	Indvandring	22,2	32,2	18,5
Sverige	Genindvandring	13,0	19,1	10,9
Øvrige Danmark		64,2	46,5	70,3
Øvrige udland		0,6	2,2	0,3

Kilde: Meldingsprotokoller, 1892-1905. Protokol over opholdsbøger, 1891-1906.

Tabel 3: Svenskfødtes fraflytning fra Frederiksberg Kommune fordelt på tilflytningssted, 1892 - 1905 (i %)

Tilflytningssted	Samtlige	Mænd	Kvinder
Sverige	19,7	31,7	16,9
Danmark	78,1	61,8	81,9
Øvrige udland	2,2	6,5	1,2

Kilde: som tabel 2.

udviste indvandringsforløbet derimod en klart faldende tendens, hvilket særligt gjorde sig gældende for mændenes vedkommende. Udviklingstendensen var stort set den samme i København i årene efter århundredskiftet. Samlet udgjorde kvinderne for hele perioden mellem 1890 og 1911 henholdsvis 65,1 og 46,2 % af den svenske førstegangsvandring til Frederiksberg og København.⁹

SVENSKERNES MIGRATIONSMØNSTER PÅ FREDERIKSBERG

Svenskerne flyttede meget både frem og tilbage over Øresund og inden for hele Hovedstadsregionen, men der var i hele perioden forskel på mænds og kvinders flyttemønstre.

Indsnævres tidsperspektivet til perioden 1892-1905, og inddrages svenskernes samlede migrationsmønstre, udgjorde førstegangsvandringen fra Sverige således kun en enkelt af flere faktorer, der påvirkede størrelsen og sammensætningen af den

svenske koloni på Frederiksberg. Som det fremgår af (tabel 2), omfattede periodens samlede svenske tilflytning til kommunen, udover 22 % førstegangsvandrede, 13 %, der var genindvandret fra Sverige og ikke mindre end 64 % tilflyttet fra det øvrige Danmark og udlandet. På fraflytnings-siden (tabel 3) kendetegnedes billedet af en tilbagevandring til Sverige på knap 20 % og flytning til det øvrige Danmark og udlandet på 80 %.

Sammenlignes fig. 1 og fig. 2, er det karakteristisk, at forskellen mellem den samlede til- og fraflytning stort set afspejlede sig i det forløb, det svenske folketal i kommunen gennemgik. Tilflytningsoverskuddet udviste således i årene fra 1892 til 1895 en let faldende tendens for herefter at stige ganske betydeligt i tiårets sidste halvdel, hvor det samlede antal svenskfødte på Frederiksberg netop var blevet fordoblet siden midten af 1880'erne. I årene lige efter århundredskiftet reduceredes overskuddet mærkbart for i 1904 og 1905 at vende til et

Tabel 4: Aldersfordeling for svenskfødte mænd indvandret fra Sverige, Frederiksberg Kommune, 1892-1905 (i % efter indvandningskategori)

Alder:	-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-
Indvandring	0,2	25,0	60,8	7,8	4,8	1,4	
Genindvandring		13,2	64,1	13,2	4,9	2,1	2,5
Hele indvandring	0,1	20,6	62,9	9,8	4,8	1,7	0,1

Kilde: som tabel 2.

Tabel 5: Aldersfordeling for svenskfødte kvinder indvandret fra Sverige, Frederiksberg Kommune, 1892 - 1905 (i % efter indvandningskategori)

Alder	-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-
Indvandring	1,2	40,2	48,8	8,2	0,9	0,3	0,4
Genindvandring	0,5	22,9	59,5	12,5	3,4	0,5	0,7
Hele indvandring	0,9	34,1	52,6	9,7	1,7	0,4	0,6

Kilde: som tabel 2.

egentligt fraflytningsoverskud, med et deraf følgende fald i folketallet i den svenske koloni.¹⁰

Den svenske befolkningsudvikling blev frem til år 1900 i det væsentligste afgjort af den direkte indvandring fra Sverige (fig. 2), idet til- og fraflytningen i forhold til det øvrige Danmark kun havde et mindre fraflytningsoverskud, og idet fraflytningen til Sverige trods nogle udsving i samme periode stort set var konstant. Som det fremgår af figuren, udviste såvel den samlede indvandring fra Sverige som førstegangsindvandringen et fald i den første del af 1890'erne, mens den igennem den sidste halvdel af tiåret var stigende og lagde sig på samme niveau som omkring 1890.

Fra århundredskiftet ændres billedet. Indvandringen fra Sverige reduceredes betragteligt, samtidig med at fraflytningen til Sverige udviste en klart stigende tendens. Dermed blev tilflytningsoverskuddet fra Sverige i de første år i det nye århundrede stadig mindre, og var omkring 1905 nær-

mest forsvindende. Hertil kom så, at den svenske til- og fraflytning i forhold til det øvrige Danmark og udlandet netop i de fleste af årene efter 1900 blev præget af et vist fraflytningsoverskud.

Bag periodens bevægelser i den svenske migration på Frederiksberg, som fremgår af figur 2, lå dog en række forskelle med hensyn til sammensætningen af befolkningsgruppens til- og fraflytninger.

Hvad angår migrationen i forhold til Sverige er det karakteristisk, at kønsfordelingen af den samlede indvandring fra Sverige i årene mellem 1892 og 1905 blev præget af næsten tilsvarende skævheder, som gjorde sig gældende for førstegangsindvandringens vedkommende. Mændenes indvandring fra Sverige begyndte dog i de sidste år inden århundredskiftet at komme op i nærheden af kvindernes, men til gengæld blev tilbagegangen i den mandlige indvandring betydelig mere markant end kvindernes efter 1900. Mændene indgik desuden i hele perioden med en større andel i fraflytning-

Tabel 6: Svenskfødtes til- og fraflytning fordelt på fra- og tilflytningssted i Danmark, Frederiksberg Kommune, 1892-1905 (i %)

Fra- og tilflytningssted:	Tilflytning		Fraflytning	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Københavns Kommune	63,3	74,0	61,7	82,5
Københavns Amt	20,3	14,1	20,2	9,9
Frederiksborg Amt	3,6	4,2	5,9	2,4
Bornholms Amt	0,5	0,8	0,5	0,3
Maribo Amt	1,3	0,7	1,4	0,3
Øvrige Sjælland	4,3	3,1	4,6	2,0
Øvrige Danmark	6,7	3,1	5,7	2,6

Kilde: som tabel 2.

en til Sverige, ligesom de efter århundredskiftet havde en klart større tendens til at flytte tilbage til moderlandet end kvinderne.

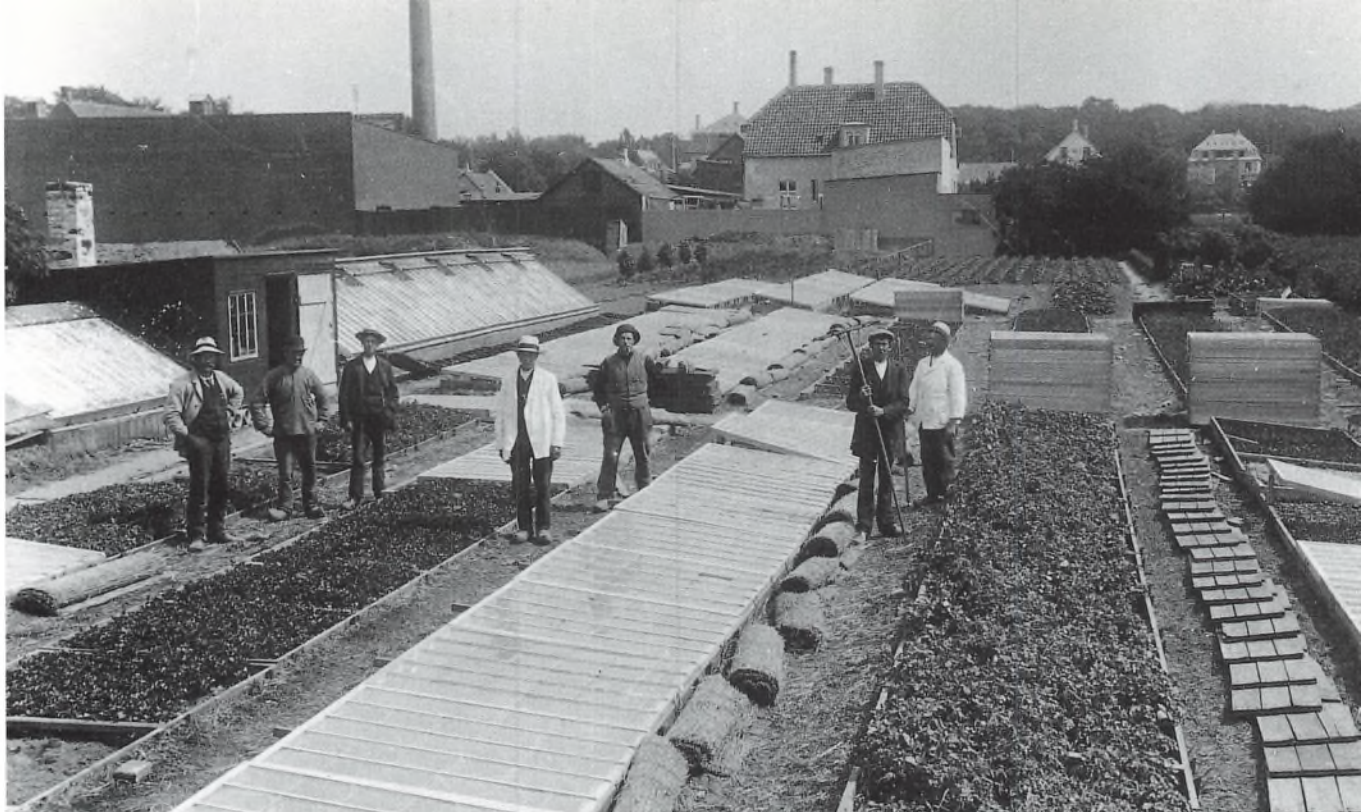
Aldersmæssigt havde indvandringen fra Sverige karakter af en ungdomsindvandring (tabel 4 og 5). Godt en fjerdedel og langt over halvdelen af de indvandrede lå i aldersintervallerne mellem henholdsvis 15 og 19 år og 20 og 29 år. Knap 10 % var i 30'erne, og for dem over 40 år udgjorde andelen mindre end 5 %. Blandt mændene var aldersfordelingen noget mere jævn, mens over en tredjedel af de indvandrede kvinder var under 20 år. Genindvandrede var naturligt nok ældre end førstegangsvandrerne, hvilket også gjorde sig gældende blandt dem, der flyttede tilbage til Sverige.

Svenskerne flyttede ofte i Hovedstadsregionen. For så vidt angår periodens svenske til- og fraflytninger i forhold til lokaliteter i det øvrige Danmark, er det slående, dels at disse flytninger indgik med over 70 % i den samlede til- og fraflytning (tabel 2 og 3), dels at kvinderne med en andel på 82 og 85 % på henholdsvis til- og fraflytningssiden her udgjorde en endnu større andel og dermed øvede afgørende indflydelse på forskydningerne i disse vandring-

er igennem perioden. Sættes de absolutte tal for til- og fraflytningerne fra / til det øvrige Danmark i forhold til antallet af svenskfødte i folketællingsårene 1895 og 1901, må det antages, at omkring 20 % af den svenskfødte befolkning på Frederiksberg årligt har været på vej ind eller ud af kommunen.

Af tabel 6 fremgår det, at over 75 % af disse vandring gik til og fra Københavns Kommune. Da de to hovedstadskommuner udgjorde ét arbejdsmarked, hvor København havde den største koncentration af arbejdspladser og svenskere, var den høje mobilitet og nabokommunens store andel af de svenske til- og fraflytninger naturlig. Der var desuden en vis til- og afvandring i forhold til Frederiksborg Amt og navnlig Københavns Amt, hvor en del svenskere fandt beskæftigelse på egnens gårde og teglværker. Derimod indgik Lolland-Falster og Bornholm, der ligeledes havde en relativt stor svensk befolkning, og det øvrige land med en lille andel i den svenske til- og fraflytning på Frederiksberg.

Samlet tegner der sig et billede af betydelige forskelle mellem de *svenskfødte mænd og kvinders migrationsmønster* på Frederiksberg i årene mellem 1892 og 1905.

A. P. Mogensens gartneri ved Roskildevej 62 ca. 1913. Et betydeligt antal svenske gartnere og ufaglærte sæsonarbejdere var beskæftiget på de mange gartnerier, der bl.a. lå ud ad den vestlige del af Roskildevej og Peter Bangs Vej. (Lokalhistorisk Billedsamling, Frederiksberg Bibliotek)

Som det fremgår af tabel 2, indgik på tilflytningssiden hos mændene såvel den samlede indvandring fra Sverige som tilflytning fra udlandet med en større andel end hos kvinderne, mens tilflytningen fra det øvrige Danmark omvendt havde en betydelig mindre andel. På fraflytningssiden (tabel 3) udgjorde tilbageflytningen til Sverige og fraflytning til udlandet hos mændene en større andel og fraflytningen til det øvrige Danmark en mindre andel end i kvindegruppen. Med hensyn til migrationen i forhold til de enkelte danske lokaliteter (tabel 6) indgik til- og fraflytningen i forhold til det øvrige land uden for Hovedstaden med en større andel i mandegruppen, mens vandringerne mellem de to hovedstadskommuner havde en større andel hos kvinderne.

Som helhed syntes mændene i mindre grad end kvinderne at have haft en varig tilknytning til Frederiksberg og Hovedstaden. Relativt flere svenske mænd end kvinder valgte at rejse hjem eller at tage til udlandet eller en anden arbejdsplads i provinsen efter en kortere eller længere arbejdsperiode i Hovedstaden. De svenske kvinder var derimod mindre tilbøjelige til at vende hjem til moderlandet, og når de flyttede rundt inden for Danmarks grænser, var det først og fremmest mellem København og Frederiksberg. Situationen var særlig tydelig i årene omkring århundredskiftet. Under højkonjunkturen i slutningen af 1890'erne tog den mandlige indvandring fra Sverige et betydeligt opsving, men da de økonomiske forhold bedredes i Sverige, klingede mændenes indvandring efter

århundredskiftet hurtigere af end kvindernes og blev ledsaget af en langt større mandlig tilbagevandring til Sverige.¹¹

SÆSONARBEJDERE OG ENKELTMANDSINDVANDRING

Forskellene i de svenskfødte mænds og kvinders migrationsmønster antyder, at mændene i højere grad end kvinderne må have været sæsonarbejdere. Inddrages svenskernes årlige til- og fraflytningstidspunkter, bekræftes dette indtryk. Ud over de naturlige "til- og fraflytningsklumper" på skiftedagsmånederne maj og november, var kvindernes til- og fraflytninger nogenlunde jævnt fordelt hen over året, hvilket i øvrigt også var tilfældet for mændenes til- og fraflytning i forhold til det øvrige Danmark. I modsætning hertil var halvdelen af mændenes indvandring fra Sverige koncentreret til forårs månederne marts-maj og knapt 40 % af deres fraflytning til Sverige til efterårs månederne september-november. Tidsrummet mellem mændenes til- og fraflytningsmåneder var netop sæson for arbejdet inden for bygge- og anlægsarbejde, gartneri- og landbrug.

En nærmere fastlæggelse af sæsonarbejdets omfang og fordeling er vanskelig og særdeles ressourcekrævende og ville nødvendigvis gøre, at flytningerne for en større stikprøve af enkeltpersoner blev undersøgt til bunds. Et vist pejlemærke giver tilbagevandringens andel af den samlede indvandring fra Sverige. For hele perioden 1892-1905 udgjorde den i gennemsnit 48,8 % – svingende mellem 40 og 50 % i årene før århundredskiftet og mærkbart stigende efter år 1900. Men i tallene skjulte der sig, navnlig efter århundredskiftet, en større eller mindre fraflytning til Sverige, der ikke var sæsonbettinget.

Det bedste billede af sæsonarbejdet opnås gennem fordelingen af de typer af legitimationspapirer, svenskerne stillede med, når de første gang indvandrede til Frederiksberg og skulle forsynes med en opholdsbog. Inden udrejsen fra Sverige havde præsten i fraflytningssognet således udstedt behørig dokumenter, der gav et billede af formålet med udvandringen. De såkaldte "flyttningsbetyg" udstedtes således til dem, der blev udskrevet af sognet med henblik på f.eks. et mere varigt ophold i udlandet, mens "arbetsbetyg" og "frejdbetyg" blev givet til personer, der fortsat var registreret som hjemmehørende i sognet, men ønskede et midlertidigt ophold uden for sognet eller i udlandet. Herudfra kan det løseligt antages, at indvandringen af svenske sæsonarbejdere på Frederiksberg for perioden 1892-1905 udgjorde godt halvdelen af den totale førstegangsvandring fra Sverige. I kvindegruppen var andelen af sæsonarbejdere 36,4 %, hos mændene 75,1.¹²

En fastlæggelse af, i hvilket omfang indvandringen fra Sverige bestod af enkeltpersoner eller familier, kan som for sæsonindvandringens vedkommende kun blive løselig. Kun få af indvandrerne var børn, og det må derfor formodes, at der kun var få familier blandt indvandrerne. Af den trykte statistik fremgik det således, at 7,7 % af svenskerne på Frederiksberg i 1885 var indvandret i en alder af under 14 år, og for folketællingsåret 1901 oplystes, at 7,4 % af kommunens svenskfødte var under 18 år. Sammenholdt med det forhold, at kun 5 % af samtlige svenskere på Frederiksberg i såvel 1892 som 1905 var svensk gift, må det antages, at den helt overvejende del af indvandringen fra Sverige har bestået af enkeltpersoner – et slag på tasken: et godt stykke over 90 %.

Udvandringslen i Sverige, 1892-1905

Lensinddelingen i Syd- og Mellemsverige.

Kilde: Willerslev. Den glemte indvandring, 1983.

Udvandringens procentvise fordeling:

Malmöhus:	41,1 (42,0)
Kristianstads:	15,3 (16,5)
Blekinge:	10,2 (9,6)
Hallands:	3,2 (6,3)
Kronobergs:	10,2 (9,6)
Kalmars:	2,4 (2,4)
Jönköpings:	2,7 (1,5)
Göteborgs-Bohus:	2,2 (4,5)
Älvsborgs:	1,8
Skaraborgs:	1,6
Östergötlands:	1,3
Värmlands:	1,7
Örebro:	0,7
Södermanlands:	0,6
Stockholms:	0,6
Västmanlands:	0,4
Uppsala:	0,7
Göteborg stad:	1,4
Stockholm stad:	1,1
Øvrige Sverige:	0,8

(Procenttal i parentes angiver fordelingen af indvandringen i Danmark (1850-1910))

Som helhed bestod indvandringen fra Sverige til Frederiksberg fortrinsvis af enkeltmandsindvandring. Heraf var omkring halvdelen sæsonarbejdere, mens de øvrige tog et mere eller mindre varigt ophold i landet. Skønsmæssigt tre fjerdedel af de svenske mænd og godt en tredjedel af kvinderne søgte sæsonbetinget arbejde i Hovedstaden og slog sig ned på Frederiksberg.¹³

HVOR KOM DE FRA?

Som det fremgår af boksen "Udvandringslen i Sverige" kom den helt overvejende del af de svenske, der førstegangsvandrede til Frederiksberg i årene 1892-1905, fra det sydsvenske område – dels de gamle danske landskaber: Skåne, Halland og Blekinge, dels Småland: Kronobergs, Jönköpings og Kalmar Län. Som i den samlede svenske indvandring til Danmark i årene 1850-1910 kom også noget nær halvde-

Tabel 7: Svenskfødtes indvandring fra udvalgte udvandringslen i Sverige fordelt på indvandringsår (i %), Frederiksberg Kommune, 1892 – 1905

År/län	Malmöhus	Kristianstads	Blekinge	Kronobergs	Øvrige Sverige
1892	40,6	20,0	5,6	3,2	30,6
1893	54,5	14,3	9,0	1,3	20,9
1894	37,3	21,6	7,8	5,9	27,4
1895	48,9	18,3	8,2	8,2	16,4
1896	43,5	16,4	15,2	5,9	19,0
1897	43,2	11,1	4,9	9,9	30,9
1898	53,6	17,4	4,3	5,8	18,9
1899	49,3	21,0	7,4	4,9	17,4
1900	38,8	15,0	5,0	14,8	26,4
1901	33,9	7,1	21,4	10,0	27,6
1902	28,8	11,9	11,9	22,0	25,4
1903	26,3	12,2	17,5	19,3	24,7
1904	31,3	11,3	19,4	16,1	21,9
1905	34,9	14,0	11,6	20,9	18,6

Kilde: Protokol over opholdsbøger, 1891-1906.

len af periodens frederiksbergske svenske fra det sydvestlige Skåne, Malmöhus Län, mens Kristianstads Län i det nordøstlige Skåne samt Blekinge og Kronobergs Län hver bidrog med 10-15 % af indvandringen. Mens indvandring fra Kalmar Län havde samme forholdsmæssige omfang på Frederiksberg som i det øvrige Danmark, synes tilflytningen fra Halland og Göteborg-Bohus Län en smule mindre for Frederiksbergs vedkommende. Til gengæld kom en noget større del af de svenske frederiksbergere fra andre områder af Sverige. F.eks. indvandrede et mindre antal fra de to storbyer Stockholm og Göteborg samt Värmlands, Älvsborgs, Skareborgs og Östergötlands Län. Ud over nogle stykker fra Dalarna og Norrland var det nordlige Sverige ikke repræsenteret.

Ser man på sammensætningen af indvandringen fra de enkelte len, hvor tilflytningen til Frederiksberg var størst i årene 1892-1905, var der en række forskelle. Navnlig tilflytningen fra Malmöhus Län skilte sig

markant ud i forhold til indvandringen fra det øvrige Sydsverige. Stort set lige mange af tilflytterne kom fra lenets landdistrikter og byer, hvor indvandringen fra Malmø, og tildels Helsingborg, var særdeles omfattende. Kvinderne var stærkere repræsenteret end i den samlede indvandring fra Sverige, og erhvervsmæssigt fandt en relativt større del af vestsåningerne senere beskæftigelse som fag- og ufaglærte arbejdere i industri og håndværk og en mindre del som tyende og arbejdere i gartneri og landbrug. Ud over køns- og erhvervsfordelinger i den østskånske tilflytning, der i nogen grad mindede mere om tilflytningen fra Malmöhus Län, udgjorde mænd, tyende og ufaglærte i industri og håndværk samt gartneri og landbrug en forholdsmæssig større andel blandt indvandrerne fra Blekinge, Halland, Østskåne og de smålandske len. Mens indvandringen fra svenske landdistrikter samlet udgjorde omkring trefjerdedele, kom over 90 % fra landsogne i de nævnte landskaber i Sydsverige.

Selv om indvandringens fordeling på udvandrings-len og sammensætningen af fraflytningen fra de enkelte len ikke ændrede sig mærkbart i det meste af perioden mellem 1892 og 1905, viste der sig dog i de sidste år en række karakteristiske forskydninger. Som det fremgår af tabel 7, faldt andelen af tilflyttere til Frederiksberg fra navnlig Malmøhus Län, men også fra Østskåne og det øvrige Sverige efter århundredskiftet, mens indvandringen fra Kronobergs Län og Blekinge kom til at indgå med en større andel end hidtil. Andelen af tilflyttere fra de sydsvenske landdistrikter steg yderligere, bl.a. som følge af en mærkbart faldende indvandring fra Malmöhus Läns byer, en kun jævnt faldende fraflytning fra landområderne i Skåne og stigende indvandring fra landsognene i Blekinge og Kronobergs Län. For byerne i Malmøhus Län var det særligt den mindre fraflytning af fag- og ufaglærte arbejdere i industri og håndværk og i nogen grad tyende, der var udslaggivende, mens faldet af fraflyttede tyender og ufaglærte arbejdere fra landområderne i lenet og nabolenet var noget mindre udtalt. Blekinge og Kronobergs Län kunne derimod udvise en stigning i fraflyttede ufaglærte arbejdere og tyende.¹⁴

HVORFOR FRA SVERIGE?

Den svenske migrationsforsker Harald Rundblom opererede i en oversigtsartikel om befolkningsbevægelser i Norden fra 1989 med en række såkaldte migrationsregioner i det nordiske område. I migrationsregionerne fandtes store ekspansive byer, der med et såkaldt "urbant influensfelt" påvirkede migrationen i et større eller mindre omkringliggende område. Størrelsen af dette "influensområde" blev an-

set for ligefrem proportional med byens størrelse og ekspansionskraft. Rundblom udpegede en række migrationsregioner i Norden, hvoraf nogle omfattede mere end et nordisk land, f.eks. Sydnorge-Värmlandsregionen og regionen: Storstockholm-Sydfinland-Sankt Petersborg. Til gruppen af migrationsregioner henregnede Rundblom ligeledes regionen: Den sjællandske øgruppe – Sydsverige med hovedstaden København-Frederiksberg i centrum.¹⁵

Den danske hovedstad påvirkede i den sidste halvdel af forrige århundrede migrationen i et område, der omfattede såvel Sjælland og Lolland-Falster som det øvrige Danmark og betydelige områder i Sverige. Den svenske indvandring til Hovedstaden tog som tidligere dokumenteret et meget betydeligt opsving efter 1850 og lå navnlig i 1870'erne og 1880'erne på et meget højt niveau. Talstørrelserne for den svenskfødte befolkning på Frederiksberg og tilflytningen fra Sverige til kommunen bekræftede, at dette også gjorde sig gældende i 1890'erne. At Danmark blev Sveriges største europæiske udvandringsland skyldtes dels hovedstadssamfundets betydelige "urbane influensfelt", dels økonomiske og sociale forhold i den sydsvenske region.

Sydsverige var således igennem 1800-tallets sidste halvdel præget af et stort udbud af arbejdskraft med lav beskæftigelse og dårlig aflønning til følge. Befolkningstallet var steget massivt i landdistrikterne, men de mange småbrug i Østskåne, Blekinge og Småland havde ikke et større behov for lejet eller lønnet arbejdskraft eller tyendehold. Mulighederne for at erhverve et selvstændigt landbrug var desuden små og tilværelsen slidsom for dem, der drev et af de mange torp og navnlig for backstuguklassen, inhyseklassen og statarne. De store

byer, Malmø og Helsingborg, i Vestsååne, Göteborg og Jönköping i den nordlige del af Småland, opsugede ganske vist en væsentlig del af overskudsbefolkningen, men som helhed gennemgik Sydsverige i forhold til Danmark en senere industrialisering og deraf følgende urbanisering. Ud over Hallands byer, småbyerne langs Blekinges sydkyst og Smålands østkyst samt stationsbyer og mindre bysamfund opstået omkring et større fabriksanlæg inde i landet, var det småt med beskæftigelse i de traditionelle byerhverv.¹⁶

Da der var 3-400 km til de øvrige migrationsregioner i mellemste og nordlige Sverige, lå den danske hovedstad lige for, hvis der skulle tjenes penge til familien derhjemme og til det daglige brød og måske på længere sigt spares op til en billet til USA eller eventuelt til et lille landbrug. Beskæftigelsen og aflønningen var i København og på Frederiksberg så meget højere, at hovedstadssamfundet virkede som en magnet, ikke alene på landbefolkningerne i fattigdomsområderne i Østskååne, Blekinge og Småland, men også på velkvalificeret arbejdskraft, ufaglærte og tyende fra det mere velstående Vestsååne og selve Malmø. Mange skåninger følte sig desuden mere forbundet med Danmark og dets hovedstad end andre svenskere og betragtede som i dag bysamfundet som den nærmeste metropol.¹⁷

HVORFOR TIL FREDERIKSBERG?

Den danske hovedstad havde med industrialismens gennembrud fra 1850'erne fået en størrelse og ekspansionskraft, der var uden sidestykke i hele det sydsandinaviske område. Hovedstaden gennemgik i årtierne omkring århundredskiftet et yderligere industrielt opsving karakteriseret ved en

betydelig forøgelse af arbejdsstyrken, indførelse af nye og kraftigere kraftmaskiner (nye former for dampmaskiner, elektromotorer), vækst i de traditionelle brancher, som f.eks. jernstøberier og maskinfabriker og fremgang for fødevarer- og levnedsmiddelindustri. Herudover kom nye brancher til som f.eks. kemisk- og elektroindustri, transportmiddelindustri og den arbejdsintensive skotøjs- og beklædningsindustri og andre former for forbrugsvareindustri. Kapitalkoncentrationen tog til, de nye virksomheder blev større og aktieselskabsformen udbredtes.

Hertil kom så et veritabelt byggeboom i form af et omfattende boligbyggeri og en række meget betydelige anlægsarbejder, f.eks. etableringen af Københavns Godsbanegård og tredje hovedbanegård samt havneudvidelser som Københavns Frihavn, Kalkbrænderihavnen, Islands Brygge og afspærrings- og sluseanlægget ved Kalvebod Strand. Endelig var også håndværket, detail- og engroshandel, bank- og forsikringsvæsen præget af betydelig vækst.¹⁸

Som storbysamfund i Hovedstaden var Frederiksberg en integreret del af denne udvikling, men bysamfundet havde allerede fra midten af 1850'erne og navnlig efter 1870 gennemgået en selvstændig og ganske betydelig industrialisering og vækst inden for de traditionelle byerhverv.

Fra midten af 1890'erne og i det nye århundredes første årti gennemgik de eksisterende industrivirksomheder en omstilling, der svarede til de københavnske virksomheder, og mange nye kom til, f.eks. yderligere et par maskinfabriker og en tændstikfabrik, to væverier og trikotagefabriker, to metalvarefabriker, en cigar- og tobaksfabrik, en kakkelovnsfabrik, to kemiske fabriker samt et krystalværk til pro-

Uraniavej set fra Gammel Kongevej mod Kastanievej en sommerdag i 1905. Mange svenske piger var tyende på Uraniavej og tilsvarende frederiksbørgske villaveje. (Lokallhistorisk Billedsamling, Frederiksberg Bibliotek)

duktion af is. Af de største og mest tidstypiske var bl.a. Nordiske Kabel- og Trådfabrikkers meget store kompleks fra 1898, arbejderkooperationens bryggeri Stjernen, oprettet 1902, samt fra 1906 elektromotorfabrikken Fisker & Nielsen, der bl.a. producerede den Danmarksberømte støvsuger Nilfisk.

For Frederiksbergs øvrige byerhverv var årtierne op mod 1. Verdenskrig ligeledes præget af fremgang. Det gjaldt de mange små håndværksbedrifter, vognmandsforretninger, liberale erhverv og ikke mindst detailhandelen, der kunne mønstre over 1.000 handlende – fortrinsvis urtekræmmere og andre småbutikker, men også et stigende antal specialforretninger. De københavnske penge- og kreditinstitutioner oprettede filialer på Frederiksberg, ligesom byen fik sine egne institutioner. Den gunstige ud-

vikling prægede desuden de forskellige private og offentlige institutioner, som Frederiksberg havde en hel del af. Både Diakonissestiftelsen og Landbohøjskolen udvidede virksomheden, og i midten af 1890'erne opførte Københavns Amt et nyt sygehus på Frederiksberg.

Med indvandringen til Københavns, men også til Frederiksbergs mange arbejdspladser, blev kommunen i perioden en betydelig boligby i Hovedstaden, hvilket gav anledning til en omfattende byggeaktivitet. Hele den østlige halvdel af kommunen blev udbygget inden århundredskiftet. Længs jernbanelinjerne og i den nordligste del af kommunen udlagdes selvstændige samlede fabriksområder. De nye bydele kom, ud over noget villabyggeri, fortrinsvis til at bestå af etagebyggeri, og ved ældre veje fortrængtes villaerne i nogle tilfælde af høje

Folkeliv i "Sommerlysts forlystelseshave" ca. 1905. Stedet var et af Frederiksbergs ældste forlystelsessteder med rødder tilbage til 1780'erne. En hel del af de svenske piger var i tjeneste som tyende ved mange af byens lystige og folkekære etableringer. (Lokalthistorisk Billedsamling, Frederiksberg Bibliotek)

huse. Med boligbyggeriet fulgte bl.a. anlæg af veje og kloakker, elektrificering af sporvejene og opførelse af to elværker, kommunale skoler og et helt nyt kommunespital med tilhørende institutionsbygninger for forsørgelsesvæsenet.

Selv om de frederiksbergiske byerhverv således udviklede sig på næsten tilsvarende måde som i København, adskilte Frederiksberg sig dog på nogle områder fra nabokommunen. Da der allerede fra midten af 1850'erne var opstået betydelige villa-kvarterer, og nogle af de nye bydele fra århundredets sidste årtier rummede etageejendomme med store lejligheder, havde Frederiksberg i forhold til København et relativt større, mere velstående befolk-

ningslag af dels embedsmænd, fabrikanter, grossererere, selvstændige i liberale erhverv m.v., dels mellemfunktionærer og selvstændige i handel og håndværk. Som følge af disse forskelle i befolkningernes sammensætning udgjorde husstande med tyende godt 10 % i København, mens over en femtedel af de frederiksbergiske hjem havde tyende.

I kraft af de vidtstrakte parkanlæg og det folkelige liv, der udspillede sig omkring de kongeliges tilstedeværelse på Frederiksberg Slot, fik Frederiksberg fra slutningen af 1700-tallet et betydeligt forlystelsesliv. Med rødder heri havde kommunen fortsat omkring århundredskiftet et stort antal større værtshuse, restauranter, og forlystelseseta-

blissementer, hvilket yderligere medførte en stor efterspørgsel efter den særlige type arbejdskraft, som tyendet udgjorde. Fra regnet de i 1901 indlemmede københavnske yderdistrikter havde Frederiksberg, i modsætning til nabokommunen i den mere eller mindre ubebyggede vestlige halvdel af kommunen stadig nogle landbrug tilbage og særlig en række gartnerier, der slog sig op på leverance af friske grøntsager og blomster til Hovedstaden.¹⁹

Selv om Københavns og Frederiksbergs "urbane influensfelt" ikke svækkedes nævneværdigt i årene lige efter århundredskiftet, faldt indvandringen fra Sverige og ændrede som påvist for den frederiksbergske indvandrings vedkommende karakter. Navnlig Malmø, men også Helsingborg, oplevede i lighed med det meste af Sverige fra slutningen af 1890'erne et kraftigt industrielt opsving, ligesom der var kommet godt gang i sukkerroedyrkingen i det sydvestlige Skåne. Hermed indsnævredes løngabet mellem den danske hovedstad og det sydsvenske område. Malmöhus Län blev dermed i stand til at fastholde sin arbejdskraft og opsuge indvandringen fra de tilstødende len i Sydsverige. Frederiksberg, og givetvis også København, kunne dog fortsat rekruttere en vis indvandring af ufaglærte arbejdere og tyende fra landsognene i navnlig Blekinge og det sydlige Småland, hvor industrialiseringen slog igennem senere og med en langt mindre styrke.²⁰

SVENSKERE I ARBEJDE PÅ FREDERIKSBERG
Som det fremgår af tabel 8, fandt den svenske koloni på Frederiksberg i 1892 og 1905 beskæftigelse inden for de områder, hvor kommunens og hele Hovedstadens erhvervsudvikling var særlig ekspansiv, og hvor der på Frederiksberg var helt speciel-

le beskæftigelsesmuligheder, navnlig for kvinder. Tæt ved halvdelen af alle svenskerne arbejdede inden for håndværk og industri, omkring en tredjedel som tyende, knapt en tiendedel med handel og samfærdsel og et par procent ved landbrug og gartneri. Antallet af svensker, der levede af deres kapital, var nærmest forsvindende, mens nogle procent fandt deres næring ved immateriel virksomhed som ingeniører, arkitekter, sygeplejersker, lærere og lærerinder, studerende ved Københavns Universitet samt en lille gruppe studerende og forstkandidater med tilknytning til Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Ud over en 5-7 %, der ernærede sig som selvstændige inden for håndværk og industri samt handel og samfærdsel, var over 90 % af samtlige svensker lønmodtagere. Hovedparten var fag- eller ufaglærte arbejdere og tyende og kun et par procent funktionærer – de fleste underordnede som ekspeditricer, kontorassistenter, bude m.m.

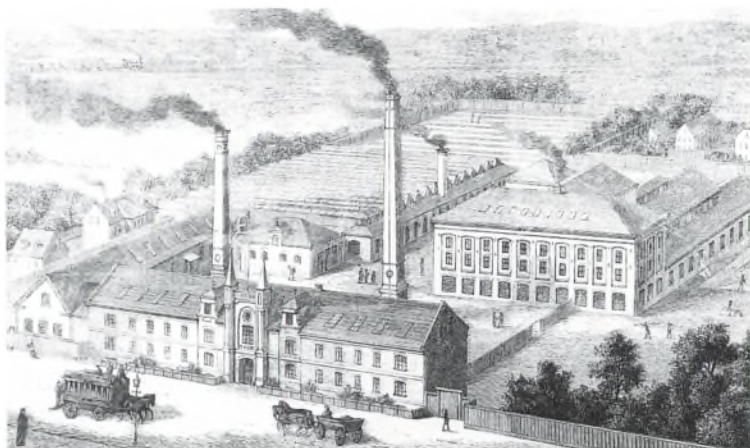
Lige på nær de immaterielle erhverv var der dog betydelige forskelle mellem de to køns beskæftigelse. En mindre procentdel mænd arbejdede således som gartnere og medhjælper ved gartnerierne og i landbruget og næsten 70 % som arbejdere i håndværk og industri, hvor grupperne af fag- og ufaglærte nærmest var lige store. Knapt 60 % af kvinderne var tyende og noget over en fjerdedel ufaglærte arbejdere i håndværk og industri. Antallet af kvindelige faglærte var nærmest forsvindende. Selvstændige og funktionærer udgjorde desuden en højere andel hos mændene, ligesom der var relativt flere mænd beskæftiget som arbejdere i handel og samfærdsel.

Inden for de forskellige brancher i håndværk og industri arbejdede omkring 80 %

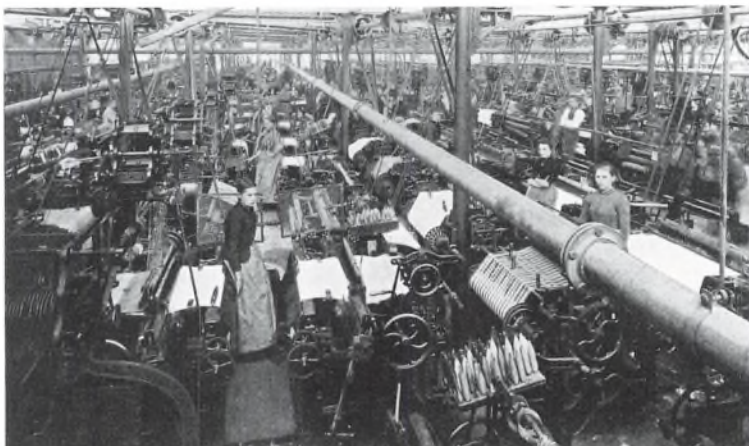
Rubens Fabrikker - en svensk arbejdsplads på Frederiksberg

Fabrikant Rubens Skruebræk-ferhververe. Som omtalt andet Sted i Bladet har Fabrikant Ruben paa ulovlig Maade sat Hvervning af Skruebrækere i Sceneovre i Sverige. Hr. Rubens Hververe har imidlertid haft Held med sig dér saa vel som i Lyffland. Den til fidsnævnte Sted sendte Skruebrækerverver, en Person ved Navn Holstein, blev modtaget med tørre Prygl, og den anden, der foretog sine Hvervninger i Sverlg, blev af Politiet i Malmø arresteret for Brud paa de svenske Arbejdslove. Han er dog atter bleven løsladt mod en Kavtion af 5000 Kr., som Hr. Ruben har maattet beponere. De af den omtalte Person hvervede svenske Arbejdsfæller har i Følge den lovstridige Maade, hvorpaa de er hvervede, ikke kunnet faa deres Legitimationspapirer udstedte af de svenske Myndigheder. I Følge Lov om Tilflyn med Fremmede og Rejsende af 15. Maj 1875 er det saaledes Frederiksbergs Politimesters Pligt at sende dem tilbage til Sverlg. Saa vidt os bekendt, har han dog endnu ikke gjort Mine til at ville efterkomme denne Pligt. Ivertimod: de Personer, hvis Ophold her er ulovligt baade i Følge svenske og danske Love, nyder for Tiden godt af Politiets særlige Bystyttelse, medens de Strejkende hundses og fortærbiges paa alle Maader.

(Socialdemokraten den 21. juli 1886)

Fabrikken set fra Rolighedsvej, 1885 (Frederiksberg Stadsarkiv)

Den store vævesal på Rubens Dampvæveri på Rolighedsvej, ca. 1900 (Frederiksberg Stadsarkiv)

I 1859 erhvervede De Rubenske Fabrikker et væveri på Rolighedsvej på Frederiksberg. Virksomheden voksede med årene, og i 1877 henlagdes således hele fabrikationen til Rolighedsvej. Den omfattede ét stort bomulds- og linnedvæveri, farveri, blegeri og appreturanstalt. I slutningen af 1880'erne havde omkring 500 mænd og kvinder arbejde på virksomheden.

I juli 1886 udbrød en omfattende strejke på Rubens Fabrikker. Baggrunden for strejken var de elendige løn- og arbejdsforhold. Dertil kom et strengt mulktssystem, der yderligere gjorde indhug i den i forvejen ringe løn. Strejken omfattede 225 kvindelige arbejdere. Som svar på arbejdsnedlæggelsen søgte Rubens strejkebrydere blandt andet i Sverige, hvorfra de fik en del. Strejkebryderne og en svindende økonomisk støtte (fagforeningerne havde iværksat indsamlinger) betød, at de strejkende ikke kunne få ret mange af deres krav igennem. Resultatet blev en mindre lønforbedring, hvorimod der ikke blev rørt ved mulktssystemet. Det største nederlag var, at strejkebryderne kunne blive på fabrikken, mens ikke alle de strejkende var så heldige at få deres arbejde igen. I november samme år stiftedes en kvindelig fagforening af væversker.

Tabel 8: *Befolkningens erhvervsfordeling, Frederiksberg Kommune, 1885 - 1905 (i %)*

		Svenskfødte						Samtlige i Kommuner		
		1885	1892		1905		1885	1905		
		Mænd	Kvinder	Total	Mænd	Kvinder	Total	Mænd	Kvinder	
Immaterielle erhverv		3,2	1,7	2,5	3,8	3,7	3,8	14,2	9,8	
Landbrug	Selvstænd.	1,4	0	0	0	0	0	0,9	0	
Skovbrug	Funktion.		0	0	0	0	0			
Gartneri m.m.	Fagl. arb.	2,4	0	1,5	2,3	0	1,1	1,0	0,5	
	Ufagl. arb.		0,3	2,0	1,0	0	0,4			
Håndværk og Industri	Selvstænd.	3,1	0,5	1,7	6,6	0,5	3,3	4,7	3,9	
	Funktion.		0	0,3	1,2	0	0,5	3,3	1,4	
	Fagl. arb.	40,7	0,6	13,5	35,7	1,6	17,1	26,3	14,9	
	Ufagl. arb.		32,0	32,6	33,4	24,4	28,5			
Handel og Samfærdsel	Selvstænd.	4,6	2,8	3,5	4,6	3,6	4,1	6,8	3,8	
	Funktion.		0,6	1,7	3,2	0,5	1,7	11,1	5,3	
	Fagl. arb.	2,6	0,2	0,5	0,6	0,9	0,8	7,1	2,0	
	Ufagl. arb.		1,5	3,8	6,9	7,6	7,3			
Pensionister		2,5	0	0,2	0,3	0,2	0,1	15,3	4,2	
Kapitalister			0	0,1	0,3	0	0,1	5,4	17,4	
Tyende		39,5	59,8	36,1	0,1	57,0	31,2	23,7	36,8	

Kilde: Mandtalslister april 1892 og april 1905. Tabelværk til Københavns Statistik, bd. 8, 1886, s. 96-99. Statistiske Oplysninger om København og Frederiksberg, bd. 6, 1903, s. 83-84

af de kvindelige lønarbejdere i tekstil- og beklædningsindustrien og en mindre del i næringsmiddelindustrien, ved garverier og Den kgl. Porcelainsfabrik (tabel 9). Mændene var som lønmodtagere mere jævnt fordelt på de enkelte brancher, men fandt i særlig grad beskæftigelse i bygge- og anlægssektoren, beklædningsindustrien, metalindustrien, trævarefabrikation, glasværkerne, garverierne og næringsmiddelindustrien. Som selvstændige hørte svenskerne til gruppen af mindre næringsdrivende og fandtes udelukkende inden for næringsmiddel- og beklædningsområdet og bygge- og anlæg, som skræddermestre, skomagemestre, bagere, slagtere og i nogen grad snedkermestre og murermestre.

Under handel og samfærdsel var den helt overvejende del af de kvindelige lønmodtagere beskæftiget i detailhandelen, mens mændene navnlig arbejdede ved Statsbanerne, de københavnske og frederiksbergske sporveje, som kuske og sømænd og

inden for post-, tele- og telefonvæsenet. Blandt de små selvstændige var svenskerne kun repræsenteret i detailhandelen og i den øvrige landtransport, som grønthandlere, urtekræmmere, blomsterhandlere, købmænd, vognmænd samt ejere af rulleforretninger og små vaskerier.

Selv om svenskernes beskæftigelsessituation på Frederiksberg var meget stabil i årene mellem 1892 og 1905, skete der dog nogle mindre forskydninger, der antydede, at gruppen som helhed fik et mere differentieret erhvervs- og beskæftigelsesmønster (tabel 8). Andelen af personer og særligt kvinder i immaterielle erhverv samt funktionærer forøgedes en smule, ligesom der også kom relativt flere kvinder som arbejdere i handel og samfærdsel og flere faglærte mænd i håndværk og industri. Ændringerne skete på bekostning af mindre andele af ufaglærte mænd og kvinder i håndværk og industri, tyende samt mænd beskæftiget ved landbrug og gartneri. Det

Tabel 9: Lønmodtageres fordeling på brancher inden for håndværk og industri, Frederiksberg Kommune, 1892 - 1905 (i %)

År	Svenskfødte					Samtlige i kommunen			
	Mænd	1892 Kvinder	Alle	Mænd	1905 Kvinder	Alle	Mænd	1901 Kvinder	Alle
Branche									
Nærings- middel	7,2	3,7	5,5	7,3	7,2	7,3	13,6	10,0	12,7
Tekstil	8,2	50,5	29,0	4,5	40,2	17,1	2,8	13,6	5,5
Beklæd- ning	10,0	33,7	21,7	10,2	38,1	20,1	6,0	57,5	18,9
Bygge-/ anlæg	17,3	-	8,7	34,5	-	22,3	34,7	0,7	26,2
Træva- reind.	19,1	-	9,7	6,8	-	4,3	3,6	1,2	3,1
Læder- industri	12,1	2,8	7,8	8,5	4,1	6,9	1,2	-	0,8
Sten- ler- glasind.	10,9	9,3	10,1	6,2	8,2	6,9	5,5	4,7	5,2
Metal- industri	11,5	-	5,5	16,3	-	10,6	19,6	2,7	15,4
Teknisk/ kemisk virk.	1,9	-	0,9	2,8	2,2	2,6	4,7	3,2	4,3
Papir- industri	-	-	-	-	-	-	1,1	1,3	1,2
Bogind.	1,8	-	1,1	2,9	-	1,9	4,3	2,8	3,9
Andet	-	-	-	-	-	-	2,9	2,3	2,8

Kilde: Mandtalslister april 1892 og april 1905. Statistiske Oplysninger om København og Frederiksberg, bd. 6, 1903, s. 83-84

var desuden bemærkelsesværdigt, at gruppen af selvstændige og særligt mandlige erhvervsdrivende i håndværk og industri forøgedes. Svenskerne andel af samtlige udstedte nye næringsbeviser på Frederiksberg steg da også fra 0,9 til 3,5 % fra 1895 til 1905.

Periodens ændringer i beskæftigelses- og erhvervsmønstret i den svenske koloni på Frederiksberg skyldtes dels jobrotation dels til- og fraflytningerne, men var også udtryk for en social mobilitet i kolonien. De svenskere, der i samme periode indvandrede til Frederiksberg direkte fra Sverige, talte derimod ingen selvstændige, og antallet af funktionærer og personer i immaterielle er-

hverv var uhyre lille (tabel 8 og 10). Til gengæld indgik kvindeligt tyende, faglærte mænd i håndværk og industri samt gartnere og mandlige ufaglærte medhjælpere i landbrug og gartneri med en større andel.²¹ Ufaglærte mænd og kvinder i håndværk og industri udgjorde tilsvarende en noget mindre andel. Inden for håndværk og industri fik knap 90 % af de indvandrede kvinder beskæftigelse i tekstil- og beklædningsindustri og håndværk og et endnu større procenttal i detailhandelen inden for erhvervsgruppen handel og samfærdsel. For mændene var branchefordelingen mere jævn og mindede mere om den samlede svenske befolkningsgruppe, men ansatte i bygge- og

Tabel 10: Erhvervsfordeling for svenskfødte indvandret fra Sverige, Frederiksberg Kommune, 1892 - 1905 (i %)

		Mænd	Kvinder	Alle
Immaterielle erhverv		0,9	0,3	0,5
Landbrug, skovbrug m.m.	Faglært arbejder	15,2	-	5,4
	Ufaglært arbejder	16,5	0,1	5,9
Håndværk og industri	Funktionær	0,2	0,2	0,2
	Faglært arbejder	40,5	0,3	14,6
	Ufaglært arbejder	24,7	11,9	16,5
Handel og samfærdsel	Funktionær	0,2	-	0,1
	Faglært arbejder	-	-	-
	Ufaglært arbejder	1,7	1,5	1,2
Tyende		0,1	85,7	55,6

Kilde: Meldingsprotokoller, 1892-1905. Protokol over opholdsbøger, 1891-1906

anlæg indgik dog med en betydelig overvægt.²²

Erhvervs- og branchefordelingen i indvandrergruppen antydede ligeledes, at sæsonarbejderne her udgjorde et væsentligt islæt. Fordelingen af de forskellige former for legitimationspapirer, svenskerne stillede med, når de første gang indvandrede til Frederiksberg, gav som nævnt et vist indtryk af, i hvilket omfang sæsonarbejdere indgik i de forskellige erhvervsgrupper. Omkring 70 % og tæt ved 60 % af henholdsvis tyendet og de kvindelige ufaglærte arbejdere syntes således at have taget til Frederiksberg med henblik på et mere varigt ophold. For gartnerne, håndværkerne og de faglærte industriarbejdere var dette tilfældet for ca. 40 % vedkommende. Til gengæld kunne omkring 90 % af de mandlige ufaglærte arbejdere i håndværk og industri, herunder bygge- og anlæg, samt medhjælperne i landbrug og gartneri betragtes som sæsonarbejdere.²³

AT BO PÅ FREDERIKSBERG SOM SVENSKER
Som for andre småårsfolk var boligforholdene for den svenskfødte befolkning på Frederiksberg bestemt af arbejdets karakter,

civilstand og de givne indkomstforhold. Størsteparten af det kvindelige tyende i private husholdninger, nogle mænd og særlig dem, der var indvandret første gang, var således i årene mellem 1892 og 1905 henvist til at bo hos arbejdsgiverne. Ikke mindre end en fjerdedel af den svenske befolkning og næsten to tredjedele af førstegangsvandrerne boede på tjenestestedet (tabel 11). For tyende i private hjem kunne det betyde alt fra et pænt og nydeligt pigeværelse i en af de store villaer, over flere piger på samme værelse, til en ydmyg soveplads i køkkenet hos nogle af de knapt så velstående familier. En del af gartnerne og medhjælperne boede ofte flere på samme værelse på gartneriet eller landejendommen, mens nogle af de svende, der arbejdede hos en mindre håndværksmester, var en del af hans husstand.

For enlige både fag- og ufaglærte arbejdere, en del enker og enkemænd uden børn samt tyende, der var beskæftiget på institutioner, værtshuse og forlystelsesetablisser, var tilværelsen som logerende ofte den eneste mulighed. Omkring 20 % af den svenskfødte befolkning og over en tredjedel af førstegangsvandrede boede i logi.

Tabel 11: *Svenskfødtes boligform, Frederiksberg Kommune, 1892 - 1905 (i %)*

	Samtlige svenskfødte		Indvandret fra Sverige
	1892	1905	1892-1905
I logi	26,4	18,3	35,5
På tjenestestedet	26,6	23,6	63,3
Egen lejlighed	47,0	58,1	1,2

Kilde: Mandtalslister april 1892 og april 1905. Meldingsprotokoller, 1892-1905. Protokol over opholdsbøger, 1891-1906

I reglen var der tale om et værelse i en lejlighed, hvor der boede et par stykker, og hos førstegangsvandrerne var det ikke ualmindeligt, at flere svenskere, der arbejdede på samme arbejdsplads, delte samme værelse. En ikke ringe del af de lejere, der fremlejede værelser, var i øvrigt svenskere.

Godt halvdelen af den svenske befolkningsgruppe boede i egen lejlighed. Denne boligform var den almindeligste hos ægtepar, navnlig med børn, samt enker med børn. I et antal tilfælde lejede flere svenskere i fællesskab en mindre lejlighed – f.eks. delte 5 brødre fra Blekinge i foråret 1892 en lille to-værelses på Peter Bangs Vej. Kun en meget lille del af førstegangsvandrerne havde råd til egen lejlighed og kun dem i de immaterielle erhverv, f.eks. lærere og lærerinder. Kun én svensk familie havde egen villa.

Som følge af bebyggelsens udbredelse boede størsteparten af svenskerne som de øvrige frederiksbergere i årene mellem 1892 og 1905 i kommunens østlige halvdel – se boksen: “Hvor boede de?” Den helt overvejende del af dem, der boede på tjenestestedet, var således koncentreret til området øst for linjen Falkoner Allé – Allégade – Pile Allé (tabel 12). Mange af de mindre håndværksmestre, der havde sven-de boende i husstanden, holdt til her, og en meget stor del af det kvindelige tyende var

i tjeneste i villakvartererne og de store lejligheder i beboelsesejendommene i bydelene omkring og syd for Gammel Kongevej. En mindre del af de på tjenestestedet bosatte var lokaliseret til den erhvervs- og befolkningsmæssigt blandede bydel nord for Frederiksberg Have og kommunens vestlige del, hvor gartnerierne og landstederne lå. Da der som nævnt var et betydeligt islæt af sæsonarbejdere blandt førstegangsvandrerne, var en ganske stor del af denne indvandrergruppe bosat i landdistriktet.

Den svenskfødte befolkningsgruppe, der boede i egen lejlighed, var derimod for tæt ved 60 % vedkommende koncentreret til de to arbejderklaver, De Classenske Boliger og Schönberg-kvarteret, samt arbejderkvartererne i den nyere bydel nord for banelinjen, afgrænset af Nordre Fasanvej mod vest og Falkoner Allé mod øst. Som følge af en vis bebyggelse med mindre lejligheder i det blandede kvarter nord for Frederiksberg Have og i bydelene øst for linjen Falkoner Allé – Allégade – Pile Allé var noget over 30 % af svenskerne i egne lejligheder bosat her. Da det fortrinsvis var lejere af mindre lejligheder, der af økonomiske grunde måtte have logerende, boede de svenske logerende i de samme kvarterer som de, der havde egen lejlighed. Navnlig i gaderne omkring virksomheder,

Hvor boede de?

Hele den østlige del af Frederiksberg var stort set udbygget omkring århundredskiftet. De enkelte bydele havde dog forskellig karakter med hensyn til erhverv og boligernes art og størrelse. Det fik afgørende betydning for, hvor svenskerne slog sig ned i byen. Præsentationen af de enkelte bydele afsluttes med tre procenttal. De to første angiver den del af den svenskfødte befolkning, der boede i bydelen i 1892 og 1905, mens det sidste tal angiver andelen af indvandrere fra Sverige, der boede i bydelen.

Bydel I: Bebygget fra 1860'erne til årene lige efter århundredskiftet. Overvejende villaer og ejendomskomplekser med store lejligheder - dog ejendomme med mindre lejligheder i enkelte af sidegaderne i områdets sydlige

del. Ud over et stort antal butikker i forretningsgaden Gammel Kongevej og på sideveje, et forholdsvis beskedent antal andre erhvervsvirksomheder. Svenskere: 19,8 - 21,2 - 25,6 pct.

Bydel II: I det væsentligste bebygget fra begyndelsen af 1850'erne til århundredskiftet. Bydelen havde et mere uensartet præg. I den østlige del en række fabriksvirksomheder og ejendomme med små og mellemstore lejligheder og i den sydlige del villaer og etagehuse med større lejligheder. Industri (bl.a. Rubens) og ejendomme med overvejende mindre lejligheder i den nordlige del, navnlig øst for forretningsgaden Falkoner Allé. Svenskere: 26,0 - 23,2 - 23,8 pct.

Bydel III: Også kaldet Schönberg-Kvarteret - bebygget mellem 1852 og 1890. Arbejderkvarter med tæt spekulationsbyggeri med bag- og sidehuse af samme karakter som på de indre dele af de københavnske brokvarterer. Svenskere: 10,2 - 5,2 - 4,2 pct.

Bydel IV: Helt overvejende parkanlæggene Frederiksberg Have og Søndermarken med Frederiksberg Slot (1703) i midten af anlægget. Området langs Allégade udgjorde oprindeligt den gamle Frederiksberg Landsby med kirke (1734) mod syd. Den nordligste del bebyggedes i hovedsagen mellem 1860 og 1900 og prægedes i overvejende grad af etagehuse og en del industri. Området syd for banelinjen og vest for Falkoner Allé var byens egentlige centrum med rådhus (1886) samt banegård, de ældste kommuneskoler samt fattighus og hospital (alle fra 1860'erne). Svenskere: 7,9 - 7,4 - 8,3 pct.

Bydel V: Bebygget fra ca. 1880 til ca. 1910. På nær nogle veje med villaer helt overvejende etagebyggeri med et stort antal smålejligheder og et præg, der svarede til de ydre dele af de københavnske brokvarterer. Navnlig den sydlige halvdel havde karakter af arbejderkvarter, mens den nordlige del prægedes af sammenhængende industribyggeri. Svenskere: 24,2 - 33,4 - 25,3 pct.

Bydel VI: De Classenske Boliger, filantropisk rækkehuslignende boligbyggeri opført 1863-1888. Trods de gode intentioner et regulært fattigkvarter. Svenskere: 7,2 - 4,0 - 0,1 pct.

Bydel VII: Også betegnet landdistriktet. Ud over noget byggeri fra omkring århundredskiftet umiddelbart vest for Fasanvej-linjen i hovedsagen ubebygget og præget af landbrugsejendomme og en række betydelige gartnerier. Svenskere: 4,7 - 5,6 - 12,7 pct.

Tabel 12: Svenskfødte fordelt efter boligform og bydelsområder, Frederiksberg Kommune, 1892 - 1905 (i %)

Boligform	I logi			På tjenestested			Egen lejlighed		
	Samtlige	1892	1905	Samtlige	1892	1905	Samtlige	1892	1905
Bydel	1892	1905	Indvandrede fra Sv.	1892	1905	Indvandrede fra Sv.	1892	1905	Indvandrede fra Sv.
I	7,4	7,6	3,2	45,8	64,6	37,9	13,0	9,7	9,0
II	34,1	37,9	17,3	32,9	27,7	27,9	18,1	16,3	-
III	11,5	4,1	11,9	-	-	-	14,7	7,6	-
IV	6,5	5,3	5,6	10,6	5,0	9,7	7,5	9,2	9,2
V	38,7	41,2	57,7	3,1	1,5	6,4	26,5	42,4	81,8
VI	-	-	0,3	-	-	-	14,4	6,7	-
VII	1,8	3,9	4,0	7,6	1,2	18,1	5,8	8,1	-

Kilde: som tabel 11

hvor der var ansat mange svenskere, optrådte de logerende i et større antal.²⁴

Skønt den svenske befolkningsgruppe på Frederiksberg med hensyn til boligform og bosættelsesmønster ikke gennemgik de store ændringer i årene mellem 1892 og 1905, skete der dog nogle bemærkelsesværdige mindre forskydninger (tabel 11 og 12). Mens andelen af den gruppe, der boede på tjenestestedet, og særligt andelen af logerende faldt, fik en noget større andel egen bolig. En større del syntes desuden at have fået en af de nyere og noget bedre lejligheder i arbejderkvartererne nord for banelinjen, mens andelen af dem, der var henvist til de meget små og dårlige lejligheder i de ældre arbejderrenklaver, var faldet. Ud over en større fraflytning til Sverige af navnlig enlige ufaglærte arbejdere efter århundredskiftet måtte denne udvikling tages som udtryk for den generelle forbedring af arbejderklassens indkomstforhold og levevilkår igennem perioden, men også for en vis social mobilitet og større tilbøjelighed til at indgå ægteskab i den svenske koloni.²⁵

ÆGTESKAB, INDFØDSRET OG FATTIGHJÆLP
Selv om fraflytningen til Sverige af enlige påvirkede fordelingen mellem gifte og ugifte, skete der under indtryk af de bedre levevilkår og den sociale mobilitet i årene mellem 1892 og 1905 en ganske mærkbar forøgelse af den andel af svenskfødte kvinder og navnlig mænd på Frederiksberg, der var gifte (tabel 13). Det forhold, at en større del af svenskerne fik mulighed for og samtidig valgte at gifte sig og få egen lejlighed i kommunen, var også udtryk for, at den svenske befolkningsgruppe i endnu højere grad blev assimileret i bysamfundet og i det danske samfund som helhed.²⁶

Den massive og stigende andel af den svenskfødte befolkning, der var dansk gift, pegede i samme retning og understøttedes yderligere af antallet og fordelingen af de udlændinge på Frederiksberg, der i perioden 1895-1911 opnåede dansk indfødsret. Antallet af svenskere, der fik indfødsret, steg således kraftigere end blandt de øvrige udlændinge i kommunen, og i 1906 var der i forhold til størrelsen af de enkelte udlændingegrupper henholdsvis 3 gange så

Tabel 13: *Svenskfødtes ægteskabelige forhold, Frederiksberg Kommune, 1892 - 1905 (i %)*

	1892		1905	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Giftes andel for hvert køn	54,6	34,2	64,6	38,9
Ægtefælles	Dansk	80,9	84,1	86,1
Nationalitet:	Svensk	14,1	12,3	7,4
	Øvrige udland	5,0	5,4	6,5

Kilde: Mandtalslister april 1892 og april 1905

mange svenskere som tyskere og dobbelt så mange svenskere som andre udlændinge, der i dette år havde fået denne blåstempeling af myndighederne.²⁷

Det var dog kun den mere aflagte og konsoliderede del af den svenske koloni, der opnåede indfødsret. Faglærte arbejdere, personer i immaterielle erhverv og selvstændige indgik hér med større vægt end i erhvervsfordelingen, og ufaglærte industriarbejdere og navnlig tyende med en langt mindre andel. Herudover søgte et antal enker at sikre deres sociale vilkår og rettigheder ved at opnå indfødsret.

Skønt den svenskfødte befolkning på Frederiksberg igennem den undersøgte periode fik en smule bedre levevilkår, oplevede en vis social mobilitet og blev yderligere assimileret, havde gruppens sociale sammensætning og placering ikke ændret sig mere, end at den fortsat måtte henregnes til underklassen, ikke alene i forhold til det mere velstående Frederiksberg, men også i forhold til Hovedstaden som helhed.²⁸

Navnlig hos enker og par med børn har de sociale og økonomiske vilkår været særdeles anstrengte. I 70 % af ægteskaberne i 1905 var der børn. Børnetallet var i gennemsnit 2,8 pr. familie, hvilket dækkede over meget store udsving – hos mange af

de midaldrende var det ikke ualmindeligt med en børneflokk på en 5-6 børn. Enker med børn udgjorde 6 % af den samlede svenske befolkning, og selv om børnetallet her var mindre (1,8), var der også her betydelige forskelle – tre til fire børn forekom i en hel del tilfælde. Og den sociale elendighed var selvforstærkende – navnlig i arbejderenklerne Schönbergkvarteret og De Classenske Boliger var husstande med store børneflokke udbredte.²⁹

Billedet gik igen blandt de svenskere, der modtog fattighjælp fra Frederiksberg Kommune i 1901. Godt halvdelen af samtlige, der fik almisse, sad i familier med børn, og hos kvinderne udgjorde enkerne ikke mindre end 60 %. Gadenavne i de to arbejderenkler gik igen gang på gang, og ud over 2 selvstændige tilhørte alle arbejderklassen, med en lille overvægt til de ufaglærte. I alt var 5,8 % af den samlede svenskfødte befolkning på støtten, mens kun 2,2 % af Frederiksbergs befolkning led samme skæbne. Af Frederiksbergs samlede antal fattige var de 7 % svenskere, hvilket var ganske meget over de 2,6 %, den svenskfødte befolkning udgjorde af det samlede befolkningstal i kommunen. At der blandt svenskerne har været et ikke uanseligt pjaltproletariat på samfundets absolut nederste bund står fast.³⁰

Bagsiden af ejendomme i Schønbergsgade. Arbejderenkla­ven "Schønberg-kvarteret" var et af de "foretrukne" steder, hvor svenske familier og enker med børn søgte lejlighed. I Schønbergsgade 20 på 1. tv. boede f.eks. i 1901 den 53-årige fyrbøder Sven Johan Andersson, hans danske kone (født i Slagelse i 1850), deres 3 piger og 2 drenge på henholdsvis 24, 21, 17, 12 og 8 år samt en ældre, enlig smedesvend, der var logerende. Billedet er fra 1957, men "miljøet" var stort set det samme omkring århundredskiftet. (Lokalhistorisk Billedsamling, Frederiksberg Bibliotek)

SAMMENFATNING

Samlet tegner der sig et billede af en ganske betydelig svensk befolkningsgruppe på Frederiksberg i årtierne op mod århundredskiftet. Mens det svenskfødte frederiksbergske befolkningselement må antages at have været relativt beskedent før 1870, skete der navnlig i 1880'erne og 1890'erne et betydeligt opsving i den svenske indvandring til kommunen. Da sven-skernes til- og fraflytning i forhold til navnlig København og det øvrige Danmark stort set balancerede, forøgedes det svenske folketal på Frederiksberg som følge af den direkte indvandring fra Sverige fra godt 1.000 i 1885 til knapt 2.000 i 1901, hvor den svenske befolkning udgjorde 2,6 % af den samlede befolkning på Frederiksberg eller 43 % af alle udlændinge i kommunen – en smule mindre end i nabokommunen København.

Den danske hovedstad øvede i kraft af sin størrelse og ekspansionskraft en meget betydelig indflydelse på migrationen i det meste af landet og i Sydsverige. Som en integreret del af Hovedstaden og under indtryk af det industrielle opsving og den vækst inden for de øvrige byerhverv, der prægede det frederiksbergske bysamfund i årtierne frem mod århundredskiftet, kunne Frederiksberg selvstændigt tiltrække en i forhold til kommunens størrelse betragtelig svensk indvandring af såvel faglært som ufaglært arbejdskraft inden for industri og håndværk. Da Frederiksberg som følge af et relativt stort byggeri af villaer og etageejendomme med store lejligheder havde et mere velstående befolkningslag, var der desuden helt særlige beskæftigelsesmuligheder for kvindeligt tyende i kommunen. Hertil kom så arbejdspladser inden for gartneri og landbrug i den vestlige del af

Frederiksberg, der ved århundredskiftet i det væsentligste var ubebygget.

I lighed med København rekrutterede Frederiksberg frem mod år 1900 arbejdskraften fra det vestlige Skånes byer og landdistrikter og i mindre grad fra landdistrikterne i det øvrige Skåne, Blekinge og Småland. Omkring århundredskiftet prægedes navnlig de vestsånske byer, i lighed med det øvrige Sverige, af et kraftigt industrielt opsving. Sammen med fremgang for sukkerroedyrkingen i det sydsånske område førte det til et betydeligt fald i den svenske indvandring til Frederiksberg og en forøget fraflytning til hjemlandet. Selv om der fortsat var en vis indvandring fra de mindre industrialiserede områder i Blekinge og Småland, stagnerede Frederiksbergs svenskfødte befolkning efter århundredskiftet og frem mod 1. Verdenskrig og lå med enkelte års udsving permanent på knapt 2.000 personer.

Som følge af arbejderklassens gradvist forbedrede levevilkår og en vis social mobilitet bedredes de sociale vilkår for Frederiksbergs svenskfødte befolkning igennem 1890'erne og på den anden side af århundredskiftet. Ændringerne var dog ikke mere vidtgående, end at befolkningsgruppen frem mod 1. Verdenskrig fortsat måtte henregnes til bysamfundets underklasse, ligesom et relativt stort antal var under fattigvæsenets forsørgelse. Til gengæld havde svenskerne så en større tendens til at lade sig assimilere i det nye samfund, de var kommet til. En meget betydelig del af de gifte havde en dansk ægtefælle, og svenskerne lod sig i langt højere grad end andre udlændinge, i form af dansk indfødsret, blåstemple af myndighederne som "rigtige danskere".

NOTER

- 1 Med Frederiksbergs udskillelse fra Københavns Amtsrådskreds i år 1900 blev kommunen almindeligvis betragtet som en administrativ enhed i Hovedstaden ved siden af Københavns Kommune
- 2 Ud over nogle mindre svenske bidrag og Bent Østergaards oversigtsfremstilling af indvandrernes Danmarkshistorie fra 1983 er den svenskfødte befolkning i København i perioden fra midten af forrige århundrede og frem til 1. Verdenskrig udelukkende behandlet af nu afdøde lektor dr. phil. Richard Willerslev. Det drejer sig dels om studiet af den slesvigske, svenske og russiske indvandring 1850-1914 i Historiske Meddelelser om København fra 1981 og oversigtsartiklen om svenske gæstarbejdere i København 1850-1914 i Fortid og Nutid 1981, dels om den komparative undersøgelse af netto-udvandringen fra Sverige til Danmark 1850-1910 i Scandia fra 1979 og hovedværket om den glemte indvandring fra 1983. I øvrigt henvises til efterfølgende litteraturoversigt
- 3 Protokol over opholdsbøger førtes over alle, der blev forsynet med opholdsbøger, og gav oplysninger om bl.a. køn, fødested, stilling, alder, bopæl, ankomstdato, legitimationspapirer og kommende arbejdssted. I henhold til lov nr. 52 af 15.5.1875 om tilsynet med fremmede og rejsende skulle alle, der indvandrede første gang og søgte arbejde her i landet, forsynes med en opholdsbog, der som en art rejsepas skulle påtegnes i de jurisdiktioner, indvandrerne fra- og tilflyttede. Det stod indvandrerne frit for, om de ville lade sig registrere af politimyndighederne umiddelbart efter, de var ankommet til landet, eller til de var kommet til deres arbejdssted. For ikke at henvende sig til myndighederne to gange ventede indvandrerne i praksis med at få opholdsbog, til de var kommet til den by, hvori de fik arbejde. Da opholdsbogen ikke skulle fornyes ved genindvandring, gav protokollen over opholdsbøger udelukkende oplysninger om førstegangsvandringen fra Sverige. For at få et fuldstændigt billede af svenskerens totale til- og fraflytning i forhold til Sverige, det øvrige Danmark uden for Frederiksberg samt udlændet, er meldingsprotokollerne ligeledes inddraget. Disse protokoller, der førtes over alle til- og fraflytninger til / fra og i selve kommunen, gav oplysninger om køn, fødested, alder, stilling, bopæl, boligform og til- og fraflytningssted og dato. Om opholdsbøger se: Willerslev: Den slesvigske..., Historiske Meddelelser om København, 1981, s. 91, Ahlqvist: Sydsvensk... ,Scandia, 42:2, 1976, s.195-197, Willerslev: Den glemte..., s. 54-56
- 4 Statistiske Oplysninger om København og Frederiksberg, bd. 6, 1903, s. 2-3
- 5 Tabelværk til Københavns Statistik, bd. 8, 1886, s. 44-50
- 6 Slesvigerne udgjorde på Frederiksberg en noget større andel af den tyske befolkning end i København 1901: 53 % på Frederiksberg og 43 % i København
- 7 Afsnittets behandling af befolkningsforholdene bygger på det materiale, der er angivet under figur 1. Den trykte statistik belyser forholdene ved folketællingerne pr. 1. februar i 1885, 1895, 1901, 1906 og 1911, mens oplysningerne fra mandtalslisterne er indsamlet i april måned 1892 og 1905
- 8 1901-opgørelsen, se tabel 1, giver kun delvis et relativt indtryk af indvandringens omfang i den angivne periode, men der skal også tages hensyn til dødelighed, tilbagevandring og indvandring via et fraflytningssted i Danmark
- 9 Omfanget og sammensætningen af førstegangsvandrede fremgår af opgørelse over udlændinge forsynet med opholdsbog i Statistiske Oplysninger om København og Frederiksberg, se figur 2. Frederiksberg er først medtaget fra 1890
- 10 Indregnes tilflytningsover- og underskuddene fra de pågældende år i det svenske folketal i folketællingsårene 1895, 1901 og 1906, vil det svenske folketal blive forøget med i gennemsnit 100 personer i forhold til folketællingernes opgørelse. Hertil skal det dog bemærkes, at talstørrelserne for til- og afvandringerne ikke tager hensyn til stedfundne dødsfald, ligesom folketællingerne, der blev opgjort pr. 1. februar, ikke medtager gruppen af sæsonarbejdere
- 11 Behandlingen af til- og fraflytningsmønsterets udvikling og sammensætning bygger på det materiale, der er angivet under figur 2
- 12 Protokol over opholdsbøger, 1891-1906, har en særlig kolonne for de indvandrede legitimationsdokumenter. I 85 % af tilfældene er det muligt at afgøre, hvilken form for "betyg", svenskeren stillede med. Da præsterne ofte anvendte forskellig praksis ved udstedelse af de forskellige former for "betyg", er der på grundlag af disse forbundet stor usikkerhed med opgørelsen af sæsonarbejdernes omfang og fordeling. Endelig medtager protokollen, som tidligere nævnt, kun førstegangsvandringen, hvilket er en yderligere usikkerhedsfaktor, idet det må antages, at sæsonarbejderne udgjorde en betydelig del af de svenskere, der genindvandrede. Om de forskellige "betyg"-former henvises til: Johansson: Registrering av..., Scandia, bd. 42, hæfte 2, 1976, s.179-182, Willerslev: Netto-udvandringen..., Scandia, bd. 45, hæfte 1, 1979, s. 101-102, samt Willerslev: Den glemte..., s.18-20
- 13 Tabelværk til Københavns Statistik, bd. 8, 1886, s. 99 og bd. 15, 1901, s. 124-125 samt mandtalslister, april 1892 og 1905. Det bemærkes i øvrigt, at gruppen under 18 år i 1901 udgjorde 13 % af de udlændinge, der var født andre steder end i Sverige, hvilket kunne tyde på, at den svenske tilflytning i højere grad var præget af enkeltpersoners indvandring
- 14 Da der i hovedsagen mangler mere detaljerede oplysninger om fødestedet i Sverige i mandtalslisterne og meldingsprotokollerne (i reglen skrives kun "Sverige"), anvendes til belysning af tilflytningsmønsteret fra Sverige alene det materiale, der er angivet under tabel

7. Protokollen over opholdsbøger giver oplysninger helt ned på sogneniveau. Det skal understreges, at der i protokollen alene er tale om oplysninger om fødested, men ikke om, fra hvilken lokalitet i Sverige fraflytningen til Frederiksberg er sket. Fødesogn og hjem- og udvandringslokalitet betragtes i litteraturen almindeligvis som identiske, navnlig for landdistrikternes vedkommende, hvor 90 % levede i det sogn, de var født, indtil fraflytning. For fraflytningen fra de svenske byer og navnlig storbyerne samt len med større byer er der derimod en vis risiko for, at denne under vurderes, idet det må antages, at der inden fraflytning til Frederiksberg har været en ret betydelig indvandring til særlig de større og erhvervsmæssigt mest ekspansive byer
- 15 Rundblom: Befolkningsrørelser i Norden, Den glemte indvandring, Rapport fra..., s. 9-11. Rundblom er i dag docent ved Uppsala Universitet og leder af dettes center for multietnisk forskning
- 16 Torpene var ejet af bonden, mens torparen havde brugsret til jorden i kontraktperioden, der var på 6 år, hvorefter jorden kunne inddrages under gårdens drift. Lejen af torpet betaltes med arbejde, 2 dage pr. uge. "Backstuguklassen" havde et lille jordstykke eller en kålhave og måtte klare dagens udkomme ved arbejde. Det samme gjaldt "inhysesklassen" der boede til leje hos bønderne eller torparne og "statarne", der var løsarbejdere og blev aflønnet med bolig og underhold eller et lille kontantbeløb
- 17 Det er almindeligvis antaget, at arbejdslønnen i Hovedstaden lå et sted mellem en tredjedel over til dobbelt så højt som i Sydsverige. Oversigten over de økonomiske og sociale forhold i Sydsverige bygger i øvrigt på Carlson og Rosén: Svensk historia, bd. 2, s. 355-390, Sjögren: Sverige, bd., 2 og 3 samt Willerslev: Den glemte s. 11-47
- 18 Om den københavnske erhvervsudvikling i perioden henvises bl.a. til Hyldtoft: Københavns... s. 280-371 samt Holm: København, 1840-1940, s. 171-187
- 19 Om den frederiksbergske erhvervsudvikling henvises til Røgind: Frederiksberg som... s. 39-104. Om byggeri og bebyggelsesudviklingen til Bro: Bygge- og boligpolitik..., Fabrik og Bolig, 1998, nr. 2, s. 3-18
- 20 Se litteraturhenvisningerne under note 17
- 21 Det kvindelige tyende var helt overvejende ansat i private hjem, men en ikke ringe del også på frederiksbergske værtshuse og forlystelsesetablissementer, f.eks. ikke mindre end 15 på det af københavnere og frederiksbergere stadig kendte Alléenberg. Herudover var en mindre del tjenestepiger på Diakonissestiftelsen, Københavns Amtssygehus på Nyelandsvej og Frederiksberg Hospital. Af de ufaglærte kvindelige industriarbejdere var en betydelig del ansat som vævere på Rubens Fabrikker på Rolighedsvej. Resten var syersker hos mindre skræddermestre eller ansat ved flere af Frederiksbergs øvrige større industrier, bl.a. Henriques og Løvengreens Trikotagefabrik på Mariendalsvej, Frederiksberg Papirfabrik, Goschs Tændstikfabrik og Carl Lunds Blikvarefabrik. Nogle var også beskæftiget uden for Frederiksberg, bl.a. som syersker hos Magasin du Nord
- 22 Selv om mandlige arbejdere også fik arbejde på de ovenfor nævnte virksomheder, var de spredt ud på flere virksomheder, f.eks. Ballins Garveri på H.C. Ørstedes Vej, Frederiksberg Glasværk, De danske Korkvarefabrikker på Howitzvej, Weilbach og Cohns Metalvarefabrik på Nyelandsvej. Et ikke ringe antal skræddere, skomagere, snedkere, murere og smede fandt beskæftigelse hos mindre håndværksmestre på Frederiksberg. Gartnerne og et større antal ufaglærte medhjælpere var ansat ved de store gartnerier langs Roskildevej og Peter Bangs Vej. Landarbejderne beskæftigedes ved de få større bedrifter, der var tilbage: Grøndal, Store Godthåb og Lykkesholm. I modsætning til kvinderne havde en hel del af mændene arbejde uden for Frederiksberg, bl.a. som skræddere hos Magasin du Nord og københavnske mestre, smede ved Eickhoffs store maskinfabrik på Vesterbrogade og skomagere på flere skotøjsfabrikker. Herudover en del ved anlægget af Københavns Godsbanegård og sluseanlægget ved Kalvebod Strand og på det store Frederiksholm Teglværk, der i det nuværende Sydhavns-kvarter fremstillede en stor del af stenene til boligbyggeriet i København og på Frederiksberg
- 23 Behandlingen af svenskernes beskæftigelses- og erhvervsforhold bygger på det materiale, der er angivet under tabel 8 og 10
- 24 F.eks. var der en stribe af svenske logerende på Rolighedsvej, Godthåbsvej og den nordlige del af Falkoner Allé, der alle er gader omkring Rubens Fabrikker
- 25 Behandlingen af svenskernes boligforhold på Frederiksberg bygger på det materiale, der er angivet under tabel 11 samt Bro: Bygge- og boligpolitik..., Fabrik og Bolig, 1998, nr. 2, s. 3-18
- 26 Behandlingen af svenskernes ægteskabelige stilling bygger på det materiale, der er angivet under tabel 13. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at andelen af svenske mænd, der bliver gift, steg så markant i de nævnte år. Særlig efter århundredskiftet var netop den mandlige fraflytning betydelig større end kvindernes. Forskellen mellem mændenes og kvindernes ægteskabelige stilling skyldes i det væsentligste den store andel af kvindeligt tyende, der i sagens natur var ugifte
- 27 Behandlingen af svenskernes opnåelse af indfødsret bygger på Lovtidende, 1895, s. 154-167, 1901, s. 254-265 og 1906, s. 287-302
- 28 På dette punkt adskilte den svenskfødte gruppe i Københavns Kommune sig ikke fra Frederiksberg
- 29 Behandlingen bygger på det materiale, der er angivet under tabel 13
- 30 Behandlingen af svenskere på fattighjælp bygger på Hovedregistrant, 1896-1901. Med til billedet hører også, at andelen af svenskere, der modtog offentlig under-

støttelse, lå på omkring de 5 % i hele perioden fra 1885 til 1901 – den omend begrænsede forbedring i levilkår kom således ikke denne befolkningsgruppe til gode. Det skal endelig bemærkes, at Frederiksberg, trods en mere velstillet befolkning, havde relativt flere på offentlig understøttelse end Københavns Kom-

mune. Denne gruppe udgjorde på Frederiksberg i 1895 og 1901 henholdsvis 2,4 og 2,2 % af det samlede folketal. For Københavns Kommune var de tilsvarende talstørrelser 1,6 og 1,8 %

Københavns Politis registerblade 1893-1923

LARS PETER JØRGENSEN

I Københavns Stadsarkiv findes en mængde kilder, der hver især eller sammen kan bruges til at belyse forskellige sider af den svenske indvandring. Generelt set kan man sige, at man kan møde svenskere i alle den slags arkivalier, hvor man også møder danskere. Alligevel er der visse arkivaliegrupper, der er mere indlysende end andre, og det er dem, der skal beskrives i denne artikel.

En af de vigtige kilder, og noget helt unikt for København, er Politiets registerblade 1893-1923.¹ Det er dem, som vil danne grundlaget for denne artikel, men først vil der være en kort indføring i nogle af de andre vigtige arkivalier, som en slægtsforsker med svenske aner kan have interesse i.

København var i det tidsrum, registerbladene omfatter, inddelt i fem forvaltningsenheder, kaldet magistrater, og af dem var det hovedsageligt Magistratens 1., 2. og 3. afdeling, som menigmand kom i kontakt med.

Magistratens 1. afdelings ansvarsområde var politiet, næringsvæsenet, skoler og almindelige øvrighedsforretninger så som ægteskaber, valg, død og begravelse.

Magistratens 2. afdeling havde regnskab og hospitaler, og 3. afdeling var den of-

fentlige understøttelse, også kaldet fattigvæsenet eller forsørgelsesvæsenet.

Når man som svensker ankom til København, var politiet en af de første kontakter, man havde til offentlige myndigheder. Der skulle udstedes en opholdsbog, og man skulle opføres på en mandtalsliste og et registerblad. Politiet sorterede dengang under Magistratens 1. afdeling, men overgik 1938 fra kommunal styrelse til statslig, så deres arkiv skal findes i Landsarkivet f. Sj. Af forskellige grunde beholdt kommunen den del af arkivet, som her omtales som registerblade, og København politiets mandtaller, og det er netop disse arkivalier, der har interesse i denne sammenhæng, og de vil blive behandlet indgående senere.

En stor del af de svenske indvandrere var tjenestefolk og arbejdere, men rigtig mange ønskede at slå sig ned som selvstændige næringsdrivende, bl.a. var der en del skræddere. For at kunne få lov til det, skulle man have et borgerskab. Der er en selvstændig protokolrække for borgerskaber fra 1724-1932, afløst af næringsadkomster fra 1932-1975. Borgerskabsprotokollerne oplyser om navn, fødested, dato for borgerskab, erhverv og fra 1820 også alder. Næringsadkomsterne giver lidt andre oplysninger.

.....

Lars Peter Jørgensen, født 1960, Københavns Stadsarkiv

Var den svenske indvandrer ikke gift i forvejen, er det nærliggende at tænke sig, at personen kom i kontakt med den myndighed, som havde med vielser at gøre. Kirkelig vielse var det mest almindelige, men flere, end man tror, havde en i Danmark ikke anerkendt tro, og måtte derfor op til magistraten for at få foretaget vielsen. Borgerlige vielsesprotokoller findes på Stadsarkivet fra 1851- og er tilgængelige efter 50 år.² De giver lidt forskellige oplysninger gennem tiden, men fællesnævner er navn, stilling, fødested og dato, hvilket jo er det mest interessante for slægtsforskeren. Fra 1923 er der også lysningsprotokoller, der foruden at opgive nogenlunde de samme oplysninger som de borgerlige vielsesprotokoller, også anviser, hvor vielsen skulle finde sted, og indeholder således henvisninger til alle vielser i København og ikke kun de borgerlige.³

En naturlig følge af vielsen var, at man på et tidspunkt skulle finde skole til børnene. For at benytte skolearkivalierne må man finde ud af, hvor familien boede, og hvilken skole der på det aktuelle tidspunkt hørte til der. Det er forskelligt, hvad der er bevaret, og hvad som er afleveret fra de enkelte skoler. Man må til de specielle skoleregistraturer for at få opklaret dette.

Havde svenskeren så været længe i Danmark, var det tillokkende at søge at blive dansk statsborger, idet man fra 1891 kunne få aldersrente, hvis man var dansker. I Magistratens 1. afdeling kan man finde disse sager, som benævnes naturalisationssager.

Den sidste kontakt man havde til verden, var død og begravelse. Københavns Begravelsesvæsenets protokoller 1805-1967 indeholder personer, der er døde, begravede eller ved dødstidspunktet bosiddende i København.⁴ Begravelsesprotokollerne op-

lyser afdødes navn, alder, dødsdag, dødsårsag, bopæl og gravstedsnummer. Der bliver flere oplysninger igennem tiden, men vigtigst er, at protokollerne fra 1914 oplyser fødested. Fra 1805-1860 omfatter protokollerne kun Assistens Kirkegård, hvor begravelser fra de almindelige kirkesogne i København foregik, idet det blev forbudt at begrave lig indenfor Københavns volde. De to militære kirker og jøderne havde allerede deres egne kirkegårde udenfor voldene, og på Christianshavn begravede man ligene derude. Fra 1861 omfatter protokollerne også personer begravet på andre kirkegårde end Assistens, men man kan ikke være sikker på, at alle begravelser er indført før 1887. De begravede kan man selvfølgelig også finde i de forskellige sognes kirkebøger, men den helt store fordel ved Begravelsesvæsenets protokoller er, at der er alfabetisk register, så man på den måde har en samlet indgang til de københavnske dødsfald.

Magistratens 2. afdeling tog sig primært af to ting, regnskab og hospitaler. Som svensk indvandrer var det sidste højaktuelt. Det første "rigtige" kommunale hospital i København var Kommunehospitalet, som var en afløser for Almindelig Hospital, også kaldet "Almindeligheden". Almindelig Hospital havde både plejeafdeling/alderdomshjem og sygeafdeling. Foruden Kommunehospitalet opstod der snart efter flere hospitaler i kommunalt regi, der var mere specialiserede i deres virke, end det gamle Almindelig Hospital havde været. Det endte med at være hospital for venerisk syge i slutningen af 1800-tallet, indtil det lukkede.⁵

Hospitalsarkivalier er et stort område med en del specialregistraturer. Oplysningerne man får ud af dem varierer noget båd-

de tidsmæssigt og med det enkelte hospital. Generelt gælder det, at det er nødvendigt at vide, hvor og hvornår en person er indlagt for at kunne bruge disse arkiver.

Gik det rigtig galt for den svenske indvandrer, så måtte vedkommende have kontakt til Magistratens 3. afdeling, som var den afdeling, der tog sig af offentlig understøttelse. For at opnå fattighjælp, som det dengang kaldtes, skulle man både som dansker og udlænding have opholdt sig et bestemt antal år i København (det varierer fra tid til anden hvor mange), ellers blev man sendt tilbage til hjemstedet. Fattigvæsenet spillede en stor rolle i samfundet dengang, og man gjorde meget for at forhindre, at nogen uretmæssigt fik understøttelse, de ikke var berettiget til, mens man på den anden side gjorde, hvad man kunne for at holde tiggere fra gaderne. Man skulle f.eks. dokumentere, at man ikke havde fået fattighjælp for at få lov til at gifte sig. Var et barn undfanget i København, havde fattigvæsenet forsørgerpligt over for det, indtil det var 18 år, hvis forældrene af en eller anden grund ikke kunne selv.

Fattigvæsenets arkiv er meget omfattende, men en fantastisk kilde, hvis man er så heldig at have haft fattige aner.

For hele fattigvæsenet findes en række hovedmandtal 1799-ca. 1920 og en trykt registrant over folk, der af den ene eller anden grund var i kontakt med forsørgelsesvæsenet 1881-1948. Derudover var der en del underinstitutioner, som Stadsarkivet også har arkivalierne fra, hvor det ovennævnte Almindelig Hospital var en af dem, samt arbejdshusene og Opfostringshuset.

For alle fattigvæsenets arkivalier gælder det, at der er mange gode personlige oplysninger deri, og registre til næsten alt.

Kommunen havde også tilsyn med for-

skellige ikke kommunale områder, og en del af disse har afleveret deres arkivalier til Stadsarkivet. Af disse har især fæstekontorerne interesse for den svenske indvandrer. Fæstekontorerne arkivalier strækker sig fra 1848-1939, fordelt på 12 kontorer. Fæstevæsenet starter længe før, og der har været lovgivet meget omkring dette område, fordi det var så nemt at indarbejde andre mere lyssky forretninger i netop dette. Generelt er der to slags protokoller, tyende-protokoller, som indeholder navn, fødested og dato på tjenestefolk, der søgte plads. Der stod også, hvor de tidligere havde været. Husbondprotokoller angiver husbonds navn, stilling og hvad slags tjenestefolk, han søgte. Desværre er der ikke registre til alle protokoller, men med flid og udholdenhed kan man bruge dem alligevel.

REGISTERBLADENE.

ADMINISTRATION OG INDHOLD⁶

En af Københavns Politis opgaver var at registrere befolkningen. I 1816 begyndte man at føre halvårslige mandtalslister,⁷ som skulle udfyldes af husejeren og derefter indsendes til politiet. Samtidig fik tyende og logerende pligt til at melde flytning indenfor 24 timer. Til registrering af disse flytninger benyttede man sig af protokolsystemet, men på grund af den voksende befolkning og dennes stadige mobilitet, gik man i 1893 over til et kartotekssystem, som gjorde det betydeligt lettere at finde personer. Det gamle system havde som nævnt kun omfattet de grupper, som havde pligt til at melde flytning. Nu udvidedes det til at omfatte hele den københavnske befolkning, undtaget Nyboder. Registerblade, som dette nye kartotek kaldtes, blev ajourført efter mandtalslisterne og de anmeldelser, der kom til politiet. De førtes

alfabetisk, og man fik på den måde, for første gang i Københavns historie, en alfabetisk indgang til dens befolkning.

Der var i 1890 seks politidistrikter i København, som i 1906 udvidedes til ni. Hvert politidistrikt opbevarede og førte deres eget kartotek, og så længe en person boede i samme politikreds, var hans registerblad der. Flyttede han over i et andet politidistrikt, sendtes hans registerblad over i det distrikt, han nu hørte under. Ved flytning ud af kommunen noterede man "udtrukket" på bladet, og det forblev i den politikreds, hvor han sidst havde boet. Kom personen tilbage til København, benyttedes samme registerblad, som tidligere var ført på hans navn.

Dette var princippet, men med en befolkningstilvækst på ca. 260.000 eller næsten 85 % i perioden 1890-1923, og en samtidig ganske betragtelig udvidelse af Københavns areal, siger det sig selv, at det ville have været meget ressourcekrævende at gennemføre denne registrering konsekvent. Politiet har tilsyneladende ikke haft eller ikke villet bruge disse ressourcer på at "efterlyse" folk, der forsvandt i systemet. Resultatet var, at man i en del tilfælde registrerede folk på flere forskellige blade.⁸ Fejkilden kan være opstået ved den svagheit, der er ved et registersystem, nemlig at et blad kan være blevet sat forkert på plads, og dermed kun findes igen ved en tilfældighed. Når så en person meldte flytning, enten det var i samme politikreds, til en anden, eller ud af København, og man ikke har kunnet finde bladet, så har man oprettet et nyt. Det er derfor usikkert, om man kan stole på, at en person i 1923 bor det sted, som registerbladet siger, når den seneste påførte adresse er f.eks. fra 1910.

Der er altså tale om en kilde til person-

registrering, hvor man får en del oplysninger om den enkelte over en længere periode, men også en registrering, der er ført og administreret på en måde, der giver fejlkilder. Registerbladene tvinger en til at gøre det, der kildekritisk set er det sværeste af alt, nemlig at slutte ud fra kildens tavshed. Hvis systemet havde virket optimalt, skulle der kun have været et blad pr. person. Dette er som nævnt langt fra tilfældet, så man må altså underkaste hvert blad en særdeles kritisk vurdering.

Udover at være politiets arbejdsredskab til at holde rede på københavnerne, blev registerbladene også benyttet af andre offentlige myndigheder bl.a. forsørgelsesvæsenet, der i stort omfang fik efterlyst f.eks. alimentanter.

Hvilke oplysninger indeholder så politiets registerblade, og hvem var det, politiet havde i deres register? I princippet skulle alle personer på 14 år og derover have sit eget registerblad, men der er adskillige eksempler på, at en person først fik sit eget blad, når vedkommende flyttede hjemmefra. Giftede en kvinde sig, blev hun ført ind på ægtemandens blad, men det blad, hun havde i forvejen, blev stående i registret. Blev hun så senere enke eller forladt, fortsatte man med at føre hende på det blad, hun havde som ugift, eller man gav hende et nyt blad. Begge dele forekommer.

Af oplysninger får man navn, alder, stilling, bopæl, fødested, ægteskabelig stilling samt børn mellem 10-14 år. Desuden angives, hvornår bladet er oprettet, samt en rubrik til særlige oplysninger. Den rubrik brugtes til alle slags oplysninger lige fra "blind", "tosse" til oplysninger om opholdsbog/skudsmålsgang, og om personen er afhørt i den forbindelse. Man kan ligeledes finde en påtegning "PE" efterfulgt af et

nummer og år. Påtegningen henviser til Politiets Efterretninger, som er trykte blade der indeholder efterlysninger på personer.

Rubrikker som adresse og stilling kan også fortælle meget om en person. Man møder f.eks. adresser som Ladegården, Sundholm, barakkerne eller "hjemkommet fra Horsens". Efter en adresse kan der også stå "afmeldt af udlejer på grund af manglende betaling". Rubrikken "Stilling" kan som nævnt også fortælle mere, end man umiddelbart forestiller sig, for her bliver en spade kaldt en spade. Man finder stillinger som "alfons", "spiller", "horekarl", "dagdriver af profession", "offentligt fruentimmer" og "bordelværtinde". Der er ingen tvivl om, at politiet virkelig har kendt de personer, som de havde registreret, måske især den socialt laveste del af befolkningen, som de pr. definition altid holdt et særligt vågent øje med, eller som de var forpligtiget til i henhold til lovgivningen.

Politiet fik besked fra Skifteretten om dødsfald. Registerbladene på de døde personer blev udtaget og samlet separat. Da Folkeregistret i 1923 blev oprettet, overgik registerbladene på de levende personer hertil. Registret på de døde personer forblev i politiets arkiv og befinder sig i dag på Landsarkivet sammen med det øvrige arkiv. Registerbladene over de "levende" personer er mikrofilmet og er opstillet på Stadsarkivets læsesal.

EKSEMPLER PÅ SVENSKER SKÆBNER⁹

Det som gør registerbladene dynamiske og specielle er, at man kan følge en person igennem en længere årrække, eller hvad der kan være nok så interessant, man kan følge personer, som ikke er registreret andre steder. Følgende vil være eksempler på det:

E. L. Kallenberg, søfyrbøder, ankommer 18/10-1910 fra S/S "J. C. Jacobsen" og bor til leje i Toldbodgade 16, hvorefter han rejser igen 23/11-1910. I 1914 d. 22/6 overnatter han samme sted for derefter at rejse videre.

C. A. T. Kastmann, konditorsvend, bor i Prinsessegade i perioden 27-30/10-1903.

Et noget længere tidsforløb kan beskrives af:

C. G. A. Kindstedt, maskinarbejder, som ankommer fra Stockholm 30/12-1898. Han flytter rundt på Nørrebro, fem steder i alt, hvorefter han 15/4-1899 rejser til Tyskland.

Det meget lange perspektiv kan vises med to eksempler, der hver fortæller en historie:

E. A. G. Kjellander ankommer til København fra Lyngby 25/1 1895. Han opholder sig primært på Vesterbro, hvor også den sidst noterede adresse er. Man kan se, at han har været et år i Tyskland (1896-1897) og næsten et år i Flensborg (1900-1901). Han gifter sig i 1904, hvilket betyder, at hustruen, Mathilde Christine, bliver påført hans blad 1/11 1904. Da bladet går frem til 1923, og der ingen børn er påført, har de ingen børn mellem 1904-1914.

Hans Olsson Kjellberg opholder sig i København i hele perioden fra 1891 til 1923. Han har flyttet så meget rundt, at han har to blade. Da han kommer til København, er han ungkarl. Den 1/5-1904 bliver hans hustru, Mette Marie f. Larsen, påført

Fulde Navn		Kjellberg, Hans Olsson	
Livsstilling Næringsvei, Stand, Rang, Handværkere: om Mester, Svend eller Lærling. Tjenende: i hvilken Egnskab de tjene.		Handler 8/18 37.900 10/18 5r alt	
Fødested		Sverig Alder 26/10-66	
Eskabelig Stilling		1/5-14 Anna f. Friberg f. i Sverig 15/4-89	
Hustruens	Fulde Navn og Pigenavn	Nelle Marie f. Larsen + død 18. 1905	
	Fødested	Spartager Alder 6/11-53	
	Selvstændig Virksomhed	1/5-07 Valborg Sofie f. Nielsen f. Hvidholmen 17/6-70	
Børn 10-14 Aar, der ere tilhuse. Fulde Navn og Alder.		1 Frits Donald Laurits 27/3-12 2 død 27. 1 2 7. 1908	

Meldt Bopæl			For høiere og lavere Tjenende: i hvis Tjeneste de ere. For Løgerende: hos hvem de havé Logis.
Dag	Gade, Nr., Etage m. m.		
12	1/5	Løkkensvej 152	
13	1/5	Skovvej 17 Hvid.	
14	1/5	20-8/Sol.	
15	1/11	Sjærgade 16-3. (Bjerg)	
16	1/5	Ul. Nord, 14-3.	
17	1/11	Antonigade 3 ⁴	
18	1/11	Gøteborggade 16-3 0-7	

Registerblad over Hans Olsson Kjellberg og hans trede koner. (Københavns Stadsarkiv)

hans blad. Hun dør d. 10/8-1905. Den 1/5-1907 bliver der påført endnu en hustru, Valborg Sofie f. Nielsen. Denne hustru holder heller ikke så længe, idet hun noteres som død 2/4-1908. Endelig den 1/5-1914 påføres en 3. hustru, Anna f. Friberg. På bladet er anført ét barn, Frits Donald Laurits f. 27/3-1912!

Registerbladene kan også fortælle en lidt sørgelig historie:

Augusta Emilie Knudsen får oprettet et selvstændigt blad i 1906 i station 3. Den seneste påførte adresse er i 1916 i samme station. På bladet er påskrevet fire børn fødte henholdsvis 1896, 1899, 1901 og 1905. Normalt angives der ikke fødested for børn, men ved at finde børnenes

Fulde Navn		Knudsen Augusta Emilie	
Livsstilling Næringsvei, Stand, Rang. For Haandværkere: om Mester, Svend eller Lærling. For Tjenende: i hvilken Egenkab de tjene.		Pengej. i Sverrig.	
Fødested		Alder 15 1/2 66	
Ægteskabelig Stilling			
Hustruens	Fulde Navn og Pigenavn		
	Fødested	Alder	
	selvstændig Virksomhed		
Børn mellem 10-14 Aar, der ere tilhuse. Fulde Navn og Alder.		1. Anders Christian Knudsen 23/12 01.	2. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 3. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 4. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 5. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 6. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 7. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 8. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 9. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 10. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 11. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 12. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 13. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 14. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 15. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 16. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 17. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 18. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 19. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 20. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 21. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 22. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 23. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 24. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 25. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 26. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 27. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 28. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 29. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 30. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 31. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 32. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 33. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 34. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 35. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 36. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 37. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 38. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 39. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 40. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 41. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 42. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 43. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 44. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 45. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 46. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 47. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 48. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 49. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 50. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 51. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 52. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 53. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 54. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 55. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 56. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 57. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 58. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 59. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 60. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 61. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 62. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 63. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 64. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 65. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 66. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 67. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 68. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 69. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 70. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 71. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 72. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 73. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 74. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 75. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 76. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 77. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 78. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 79. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 80. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 81. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 82. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 83. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 84. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 85. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 86. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 87. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 88. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 89. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 90. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 91. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 92. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 93. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 94. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 95. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 96. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 97. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 98. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 99. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99. 100. Augusta Emilie Knudsen 25/10 99.

Meldt Bopæl

Aar	Dag	Gade, Nr. Etage m. m.
06	1/5	Rosengade 10-3
-	1/11	Frødensvej 81-2
07	1/11	88-2
10	1/11	86-2
11	1/11	81-2
14.1-11		Olfert Fischersgade 55-57 St.
15	1/11	St. Conrads gate 96 St.
16	1/11	46-5

For høiere og lavere Tjenende: i hvis Tjeneste de ere.
For Logerende: hos hvem de have Logis.

Registerblad der fortæller, at Augusta Emilie Knudsen og børnene flytter fra manden i 1906. (Københavns Stadsarkiv)

egne blade, kan det konstateres, at alle børn er født i København. Hvad er der blevet af faderen? Med lidt ihærdighed finder man en Christian Vilhelm Victor Knudsen f. i København. På hans blad er der senere end oprettelsen noteret en ægtefælle ved navn Augusta Emilie født samme sted og år som vores kone med de fire børn. Skriften med hendes navn

og en adresse i 1899 passer, og andet barn er fra 25/10-1899. Noget tyder på, at deres veje mødes her. Den adresse, Augusta har på sit eget blad, har manden også i 1905, men derefter skilles deres veje. Mandens senere skæbne kan til dels også aflæses af registerbladet. Udover at bo kortvarigt forskellige steder i byen, har han tillige været på Sundholm og i

fængsel. Han ender på Almindelig Hospital. Af Politiets Efterretninger fremgår det, at han den ene gang efter den anden er blevet fængslet for betleri.¹⁰

For tyende gælder, at det er påført deres blad, hvor og hos hvem de tjener:

Josefine Pouline Knutsson ankommer til København via Helsingør d. 9/8-1892. Hendes blad, der er ført til 1910, viser, at hun i tiden 1892-1895 tjener 14 forskellige steder. Derefter frem til 1902 ca. et sted om året. Hun bliver så mere bofast, idet hun frem til 1910 kun opholder sig tre forskellige steder. I 1910 får hun egen bolig, Amagertorv 15 st.

Den sidste adresse, som anførtes på et registerblad, er som tidligere nævnt den adresse, som vedkommende havde i 1923. Ser man f.eks. på:

E. G. Vilhelmine Kirchoff, der får sit eget blad i 1892, da hun er 14 år og bor hjemme hos forældrene. I perioden 1893-1895 er der noteret 15 adresser, og så bliver bladet "tavst". I hendes tilfælde vil det være nærliggende at antage, at hun er blevet gift, og dermed overført til mandens blad. På trods af, at københavnernes tilsyneladende flyttede meget omkring, er der dog adskillige tilfælde, hvor personer bor samme sted i mange år. Elise Knudsen får i 1898 påført ny adresse, og i 1922, da hun bliver enke, er det stadig samme adresse, der gælder.

SVENSKERNE SOM GRUPPE I REGISTERBLADENE

Det, at registerbladene er dynamiske, gør dem samtidig svære at arbejde statistisk med. De registrerer ændringer, modsat f.eks. en tælling, der viser en tilstand, og måden, de er ført på, giver muligheder for fejkilder. Det tidligere omtalte problem med "dubletter" betyder også, at man ikke bare kan tælle blade.

Vil man kategorisere efter f.eks. erhverv, får man også problemer. Til hvilken erhvervsgruppe hører benævnelsen "tanke-læser" eller "agitator"? Eller ovennævnte Augusta Emilies mand, Chr. Vilhelm Victor Knudsen har som stilling henholdsvis jernstøberlærling, former, tjenestekarl og arbejdsmand. Der står ikke anført, hvornår han har hvilken stilling. Det vil med andre ord sige, at det ikke ud fra registerbladene vil være muligt at sige noget om hvor mange f.eks. håndværkere, der bor i København på et givent tidspunkt, men man kan danne sig et indtryk af hvor mange, der har befundet sig i København over en længere periode.

Det samme forhold gør sig gældende, hvis man vil sige noget samlet om svenskerne. Problemet med at tidsbestemme alle oplysningerne i registerbladene gør, at man ikke kan sige, hvor mange svenskere, der var tyende eller håndværkere. Man kan naturligvis se, hvor i København svenskerne bor på de forskellige registreringstidspunkter. Ud fra dette kan man sige, at de ikke bor specielle steder, som andre indvandrergrupper. De bor spredt udover hele København. Vil man udfra registerbladene prøve at sige noget om hvor mange svenskere, der boede i København, skal man være meget varsom. Man kan plote alle registreringer og se, hvor mange men-

nesker der bor/befinder sig i København set over et længere tidsrum. Det resultat, man herved får, ser anderledes ud, end det folketællingerne viser. Det viser nemlig en støt stigende befolkning.¹¹ Her er det væsentlig at gøre sig klart, at det jo er registrerede personer og ikke talte. Denne forskel er væsentlig, idet man ikke har registreret konsekvent i hele perioden.

Forskellen i den nidkærhed, hvormed man har registreret personer, kan måske sige noget om svenskerne som indvandrergruppe set i forhold til andre. En af politiets opgaver var at holde øje med f.eks. udlændinge, der kom til København, men der er i materialet intet, der tyder på, at svenskerne som gruppe har været genstand for et særligt tilsyn. Man har afhørt dem i forbindelse med udstedelse af opholdsbogen, og det er blevet noteret på registerbladet. Hvis man udregner den procentvise mængde svenske registerblade, får man ca. 3 %, hvilket svarer til, hvad man kunne forvente i forhold til den officielle statistik. Ser man derimod på andre grupper, ser tallene lidt anderledes ud. Mellem de behandlede registerblade var der 3015 blade på udlændinge inkl. svenskere. Af disse er antallet af tyskere¹² og østeuropærer¹³ henholdsvis 984 og 591. Dette svarer til en procentvis andel på henholdsvis 4,4 og 2,6. Selvom antallet af registerblade ikke svarer til antallet af individer, tyder en del på, at disse befolkningsgrupper har politiet holdt mere øje med. Man kan måske konkludere, at registerblade afspejler den politiske situation ude i den store verden, når man betragter visse befolkningsgrupper, hvorimod svenskerne har ført en mere anonym tilværelse.

Politiets registerblade er en overordentlig værdifuld kilde, men man skal være meget bevidst, om de fejlmuligheder, der er,

hvis man ikke til bunds forstår, hvordan de blev ført. Der er ikke mange kilder, der som registerbladene giver så mange oplysninger om det enkelte menneske. Samtidig er det et register over samtlige personer, som har haft ophold i København i perioden 1890-1923.

De mange adresser, som står anført på bladene, kan føre en videre ind i andre arkivaliegrupper, såsom kirkebøgerne. Antallet af de københavnske kirkesogne forøgedes stærkt i de år, registerbladene omfatter, således at det er en næsten umulig opgave at begynde at lede efter en kirkelig handling. Fra registerbladets adresseangivelse det aktuelle år, kan man let finde det pågældende kirkesogn og dermed få den ønskede oplysning.

Folketællinger, der er en af slægtsforskernes yndede kilder, har heller ikke register. For at komme i forbindelse med de eftertragtede oplysninger derfra, må man kende adressen på den person, man søger. Finder man registerbladet på personen, kan man via adresserne der, få oplysninger fra folketællinger helt frem til 1923.

Sammenfatter man alle de arkivaliegrupper, som omhandler svenske indvandrere, og det faktum, at den største del af de svenske indvandrere faktisk boede i København, er det klart, at hvad enten det er slægtshistorie eller forskning af anden art, man foretager, så er besøg på Københavns Bystyres arkiv, Københavns Stadsarkiv et "must".

NOTER

- 1 Man begyndte at føre registerbladene i 1893, men på mange af bladene er påført oplysninger tilbage til 1890
- 2 Benyttelse af arkivalier, hvad det nu er for nogle, sker under almindelig hensyntagen til gældende tilgængelighedsregler

- 3 Af andre sager af civilretslig karakter kan nævnes separation og navnesager. Disse varetoges fra 1858 af Overpræsidenten. Dennes arkiv findes på Landsarkivet
- 4 Efter 1967 holder man op med at føre egentlige protokoller, og begynder at registrere begravelserne på kort i stedet. Fra 1977 dækker disse kort kun begravede på kirkegårde tilhørende Københavns Kommune eller personer, der er brændt på et københavnsk krematorium
- 5 Hospitalet som institution bliver dog ikke nedlagt. Det flytter og bliver til Vestre Hospital, siden hen Rudolph Berg. Dette kun sagt for at vise, at bare fordi et navn "forsvinder", kan institutionen leve videre. Dette kan selvsagt give visse problemer med at finde frem til visse arkivalier. Dette gælder ikke kun for hospitaler, men også for andre institutioner, bl.a. skoler
- 6 Den samlede mængde registerblade er ca. 1,2 mill
- 7 Mandtalslisterne er kun bevaret fra 1869. Listerne fra 1869-1899 opbevares i Stadsarkivet. Film af listerne fra 1900 findes på Folkeregistret
- 8 Af en nærmere undersøgelse af en udvalgt gruppe registerblade (se note 10) viser det sig, at der findes ca. 25 % "dubletter"
- 9 Eksemplerne er valgt for at vise nogle generelle træk af registerbladene og ikke for at vise "morsomme" eller "sælsomme" skæbner
- 10 Mellem 1908 og 1917 bliver han anholdt hvert år og visse år flere gange. Det er altid for betleri undtagen i 1916, hvor han bliver anklaget for blufærdighedskrænkelser. Straffen for betleri svinger mellem 6-9 måneder. Han får et år for forholdet "betleri og blufærdighedskrænkelser". Oplysningerne er fra "Politiets Efterretninger"
- 11 Et andet forhold, som her spiller ind, er den udvalgte gruppes størrelse. Jeg har kun undersøgt de personer, som har et efternavn mellem K og Knudsen. Dette gav 22.185 blade, og af dem var der 804 svenskere. Dette er nok en lidt for lille gruppe
- 12 Inkl. Slesvig-Holsten
- 13 Den periode, som registerbladene dækker, gør det svært konkret at afgøre, hvornår der er tale om russere, polakker, baltre, finner o.a.

Dragør og “denne hersens färje”...

LIS THAVLOV, DRAGØR

Der var feststemning i Dragør 8. april 1960, da den nye bilfærge løb ind i havnen med de første passagerer. På begge sider af sundet havde man set frem til, at der atter skulle være forbindelse mellem Dragør og Limhamn. At mange i Dragør også havde imødeset dagen med skepsis, var dog en kendsgerning. Og det bemærkelsesværdige er måske, at denne skepsis levede videre i en stadig diskussion for og imod færgen/for og imod “svenskere”. Med vedtagelsen af den faste forbindelse over Øresund i 1991 måtte man i Dragør forberede sig på en ny situation og dens mulige konsekvenser. Ingen færgefart ville betyde ingen færgetrafik og ingen svenske dagsturister på indkøb i byens butikker, men også ingen “færgesag”. Det er vanskeligt at forestille sig, hvad der skal kunne erstatte dette nu 40-årige og hidtil uopslidelige emne i spalterne i Dragør Nyt, i den politiske debat og i de årlige revyer, hvorfra udtrykket “denne hersens färje” stammer.¹

I det følgende skal vi se nærmere på de idéer, der ligger forud for etablering af færgefarten, omstændighederne omkring dens endelige start – i første omgang i perioden 1933-1939 og for alvor fra 1960. Endvidere vil færgesagens mange aspekter og færgens betydning for byen blive behandlet. Ende-

lig skal der sættes fokus på den særlige “svenske indvandring” – de mange svenskere, der på returbillet og i takt med konjunkturerne er draget på indkøbstur til Dragør – til irritation for de lokale kunder, men til stor glæde for byens forretningsfolk.

TILLØB TIL EN FÆRGEFORBINDELSE

Det er karakteristisk for de mange planer om en færgeforbindelse mellem Dragør og Limhamn, at de har haft deres udspring i den københavnske trafikplanlægning. Eller sagt på en anden måde: Som led i en plan om at gøre Amager til bindeled i den overordnede infrastruktur har man opereret med etablering af færgefart. En sådan tanke blev første gang formuleret af O. A. K. Wilde i 1866 og senere i 1882 i artikler med meget fremsynede trafikale synspunkter.² I 1882 opsummerede Wilde sine tanker vedr. Dragør således: *Hvad Forbindelsen med Sydsverige angaaer over Kjøbenhavn, bør Dampfærgen forlægges ud mellem Dragør og Limhamn, hvor Søveien kun er det Halve af Kjøbenhavn-Malmøes, og Jernbanen fra Kjøbenhavn maa da føres over Christianhavn ud til Dragør og fra Limhamn ind til Malmøe.*³

Måske inspireret af Wildes tanker fra

.....

Lis Thavlov, født 1958, bibliotekar 1983, leder af Dragør Lokalarkiv fra 1990.

DRAGØR KOMMUNE

Samlet areal: 1.814 ha., heraf 518 ha. i byzone, svarende til 29 %.

Landskabet: Det åbne land er i den sydvestlige del domineret af Kongelunden og fre-dede strandarealer, mens større sammenhængende jordbrugsområder er karakteristisk for den vestlige del. Strandengene mod Øresund afgrænser kommunen mod syd og øst. I nord skærmer Københavns Lufthavn af mod den øvrige del af Amager. Det betyder, at kommunen nærmest er at betragte som en "ø på øen".

Befolkning: Dragør: 1901: 1609; 1974: 4342; St. Magleby: 1901: 977; 1974: 6324;

Dragør Kommune: 2000: 12.771

1866 fremkom der i 1872 et forslag udarbejdet på privat initiativ af topografen L. Both og ingeniøren C. F. Glæsner.⁴ De tog også udgangspunkt i Dragør-Limhamn som overfartssted i det sydlige Øresund, men havde dog tænkt videre. De foreslog indsat en jernbanefærge, som *foruden at befordre Passagerer fra det ene Jernbanespor til det andet uden større Ophold paa Jernbanestationen, tillige fører de ladede Godsvogne, der ere bestemte for fjernere Steder, fra den ene Jernbane til den anden ... Selve Dampfærgen skal have Plads til 10 Jernbanevogne ...* Et for datiden ganske ambitiøst projekt, som fik politisk bevågenhed, idet det faktisk 16. april 1873 vedtoges at give indenrigsministeren bemyndigelse til at udstede koncession på anlæg af en jernbane over Amager til Dragør og en dampfærgehavn samme sted.⁵ Loven omfattede tillige anlæg af færgehavne ved "Kalkbrænderierne" såvel som ved Helsingør samt de nødvendige jernbaneanlæg. Den blev dog først ført ud i livet med ibrugtagningen af dampfærgelejet i Helsingør i 1892 og åbningen af dampfærgeforbindelsen fra Frihavnen til Malmø i 1895.⁶ Overordnede planer om færgefart

for Dragørs vedkommende gled derimod i baggrunden i en lang periode.

I Dragør har man næppe på dette tidspunkt anset idéen om en dampfærge for at være bæredygtig. Byens ledende mænd havde rødder i den glørværdige maritime fortid og så med skepsis på maskinalderens frembringelser.⁷ I 1875 præsenterede Dragør Byforstanderskab en storstilet plan for udbygning og uddybning af havnen.⁸ Dragør var inde i en sidste hektisk blomstringstid for søfarten, så der var behov for plads til byens mange hjemmehørende skibe, som ellers måtte søge til København. "Jernbane" og "dampskibsfærge" nævnes dog ikke i projektet. Bystyret har sikkert blot forsøgt at udnytte den opmærksomhed, som lovens vedtagelse skabte. De store planer med havnen blev aldrig ført ud i livet. Det var tilsyneladende ikke muligt at opnå statstilskud til gennemførelsen, og byforstanderskabet turde sikkert ikke kaste byen ud i et så bekosteligt projekt.

Tanken om indsættelse af en "dampfærge" på ruten mellem Dragør og Limhamn lå stille indtil 1927, hvor det på Amager Turistforenings generalforsamling blev drøf-

DRAGØR

Lidt historie

I middelalderen var Dragør en international markedsplads, hvor hanseatiske købmænd kom hvert år for at handle og købe de sild, som der var så rigeligt af i Øresund. Sildeeventyret ophørte og dermed også handelslivet. De hollændere, der bosatte sig i St. Magleby omkring 1521, anlagde i begyndelsen af 1600-tallet havnen. Herfra udskibede de heste, og en del af deres unge sønner slog sig ned på stedet og blev skippere. Der kom dog også andre folk til Dragør – især skåninger efter Danmarks afståelse af Skåne til Sverige i 1658. Dragør udviklede sig gennem de næste 200 år til en driftig søfartsby. I løbet af 1700-tallet og senere i slutningen af 1800-tallet havde byen en meget stor sejlskibsflåde. Af andre erhverv kan nævnes: lodseri, bjergning og vævning, der var et privilegeret erhverv for sømandskoner. Fiskeri har efter middelalderen kun spillet en mindre rolle i byens økonomi.

Dragør har forstået at bevare sin gamle bykerne intakt. En overvejende del af bygningerne er opført mellem 1790 og 1850. De er kendetegnet ved en enkel byggemåde, uden direkte stilmæssige detaljer. Byen er tillige karakteristisk ved mangel på monumentale bygninger, bortset fra de såkaldte skipperhuse, som underordner sig den enkle byggeskik, men er i to etager. Dragørs nuværende byplan stammer fra slutningen af 1600-tallet. Den udmærker sig ved en meget koncentreret udnyttelse af byens begrænsede areal.

ST. MAGLEBY

Lidt historie

Det var i St. Magleby, at de af Christian II indkaldte hollandske familier bosatte sig omkring 1521. De tilkendtes særlige privilegier, som bl.a. indebar, at de fik overdraget fuld brugs- og ejendomsret til såvel jord som gård. I de efterfølgende generationer formåede de at udvikle det specialiserede amagerbrug. Produkterne afsatte de i hovedstaden, hvor bl.a. Amagertorv var deres torveplads. Hollænderne fik også tilkendt total selvstyre efter hollandsk forbillede – såvel på det rent lokale og interne område, som vedr. retslige og kirkelige forhold. Byen blev således indtil 1822 styret af en schout – det hollandske ord for foged. Og i kirken blev der prædikeret og sunget på hollandsk indtil 1811. Efterkommere af de hollandske indvandrere lever stadig i lokalsamfundet. De er med til at værne om den gamle kultur, som afspejles i bl.a. bohøve, dragter og skikke. Den traditionsrige fastelavnsskik holdes også stadig i hævd.

Trods flere brande gennem tiden har St. Magleby bevaret sit oprindelige landsbypræg, ligesom den gamle vejstruktur er intakt. Byen har bibeholdt sin karakteristiske placering i det åbne land med landbrugsarealer i næsten hele periferien. I modsætning til andre danske landsbyer findes her ikke en nyere randbebyggelse af parcelhuse. Bygninger fra den hollandske bosætningsperiode eksisterer ikke mere. Under svenskekrigene i 1658 afbrændtes hele byen. Efter to store brande i begyndelsen af 1800-tallet udryddedes de fleste af gårdene endnu en gang. Mange blev genopbygget i landsbyen, men flere blev flyttet ud på markerne efter udskiftningen i 1809.

DRAGØR KOMMUNE

"Dragør Kommune" opstod i 1974 som følge af en sammenlægning af de to selvstændige kommuner: Dragør og St. Magleby. Den består af en sammenhængende bebyggelse i den østlige del med Dragør By som centrum, samt af St. Magleby Landsby og Søvang som relativt selvstændige bydannelser vest og syd herfor.

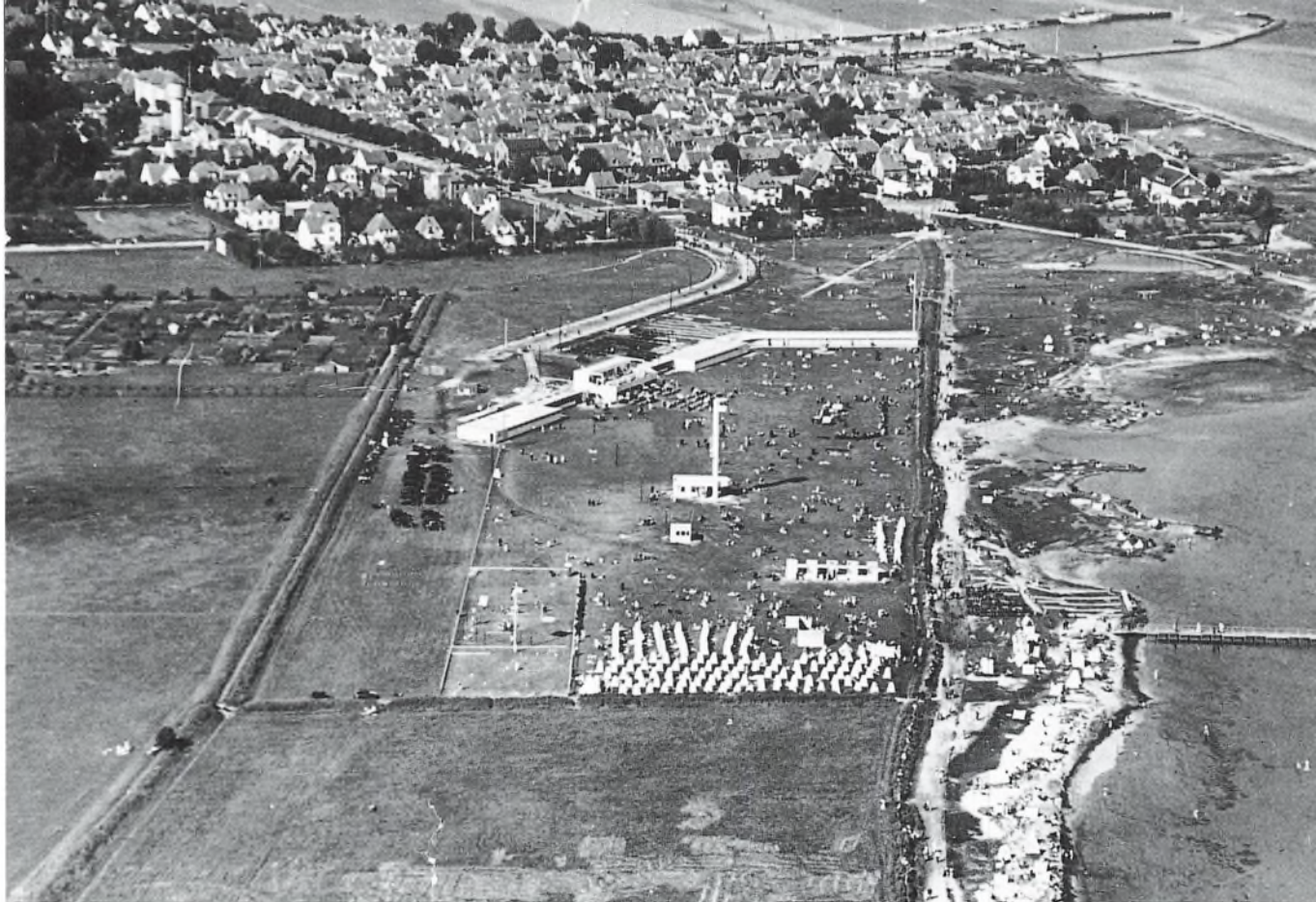
I den lille socialdemokratiske Dragør Kommune blev der fra begyndelsen af 1950'erne opført flere almennyttige boligbebyggelser, mens den borgerligt styrede St. Magleby Kommune udstykkede parcelhusgrunde i tusindvis. "Dragør Kommune" har siden udviklet sig til en udpræget bosætningskommune uden nævneværdig fremstillingsindustri eller større servicevirksomheder. Kommunen har i nogen grad bevaret sit landlige præg – bl.a. pga. de byggerestriktioner, der følger med naboskabet til lufthavnen. Indtil 1900-tallet var erhvervsudviklingen næsten uændret – fortrinsvis baseret på søfart og landbrug. Dog ses etablering af et væveri på grænsen mellem de to samfund i 1865. Fra begyndelsen af 1900-tallet oplevede Dragør en periode som landliggerby, bl.a. som følge af Amagerbanens åbning i 1907. I St. Magleby fortsatte det traditionelle landbrug, som med tiden udviklede sig til gartneridrift.

tet, om foreningen skulle støtte en færgeforbindelse med en mindre damper mellem København, Malmø og Dragør.⁹ Man endes om at afholde et offentligt møde om sagen. Fremmødet her var meget ringe, og man måtte konstatere, at der ikke var basis for at gå videre. I sommeren 1930 dukkede spørgsmålet op igen. Pludselig lå flere konsortier samtidig i forhandlinger med kommunalbestyrelsen om oprettelse af en færgeforbindelse. Baggrunden for denne store interesse er muligvis, at det netop i 1930 var lykkedes havneudvalget at få Dragør Havn anerkendt som lystbåde- og fiskerihavn, hvorefter man havde igangsat en tiltrængt opmudring af havnen. Endvidere havde man nedsat havnetaksterne ca. 20 %, hvilket vel også var medvirkende til den pludselige interesse.

Det konsortium, der synes at have været længst fremme med planerne, havde lokal

forankring og byggede videre på de idéer, der blev formuleret i turistforeningens regi 3 år tidligere.¹⁰ Det andet konsortium – bestående af folk udefra – synes at have været først på banen, men trak sig for at kaste sig over etablering af en rute fra Tuborg Havn til Landskrona.

Det "lokale" konsortium fik efter forhandlinger med kommunalbestyrelsen tidsbegrænset koncession på ruten. Dette indelbar tilsagn om en plads i havnen med eneret til færgelejet, dog således at man selv skulle betale de fornødne indretninger og en evt. opfyldning i havnen. Til gengæld ville kommunen højst afkræve en havneafgift på 1.500 kr. årligt. På et tidspunkt, hvor privatbilismen endnu var i sin vorden, nærede konsortiet en stærk tro på, at der var tilstrækkeligt underlag til at drive en færgerute. Man fik således udarbejdet tegninger til en motorfærge, som skulle kunne

Året efter at Bellevuebadet i 1932 slog portene op for et solskinshungrende publikum, blev det endnu større anlæg "Dragør Strandbad A/S" åbnet. Begge anlæg var tegnet af arkitekten Arne Jacobsen og regnedes for at være blandt Europas mest moderne badeetablissementer. Ca. 1935. (Dragør Lokalarbiv)

overføre 18-20 biler samt et betydeligt antal passagerer.

Uden at vi ved hvorfor, strandede også dette projekt. Kommunalbestyrelsen behandlede 12. januar 1931 en skrivelse fra konsortiet, hvori man anmodede om at få udsat fristen for afgørelsen til 1. februar. Kommunalbestyrelsen ønskede imidlertid ikke at forlænge fristen for eneretsforhandlinger og ville i øvrigt forhandle med et andet selskab. Dette "andet selskab" ved vi ikke meget om, men der er muligvis tale om fornyet kontakt med det "ikke lokale" konsortium. Det viste sig imidlertid, at dette selskab nu havde planer om en kombi-

neret rute: København-Limhamn-Dragør. En idé, der ikke synes at være faldet i god jord. Kommunalbestyrelsen ønskede rute-fart – ikke kun besejling af havnen.

FÆRGESEJLADS EN REALITET

I 1933 blev færgesejlad mellem Dragør og Limhamn endelig en realitet, idét den tidligere postbåd "Nordby" blev indsat som passagerfærg. Færgens 32 netto tons krævede ingen særlige foranstaltninger i havnen, alligevel havde det været nødvendigt med en omfattende ombygning før ibrugtagningen.¹¹ At det langt om længe lykkedes at sætte en færg i drift dette år, skal

Efter en mindre ombygning var "Dragør" i stand til at medtage indtil 5 personbiler. Her føres de om bord over skibssiden. 1934. (Dragør Lokalkiv)

muligvis ses i lyset af, at "A/S Dragør Strandbad" – Dragørs Bellevue – samme sommer kunne åbne dørene for badegæsterne.¹² Der lå formodentlig nogle forventninger til, at svenske turister ville valfarte til dette "strandmekka". Endelig skal det ikke glemmes, at kræfter i byen netop i årene omkring 1930 havde gjort en stor indsats for at markere Dragør som udflugtsmål. Gennem overdådige, årligt tilbagevendende havnefester og såkaldte "anlægsgfester" var det lykkedes at tiltrække mange københavnere.¹³ Disse blev sikkert også regnet som potentielle passagerer.

Noget gik galt for selskabet, som måtte notere store tab. Vi kender dog ikke årsagen til "forliset". Der er stort set tavshed i aviserne omkring denne rutesejlads, og vi ser end ikke annoncer for ruten i løbet af sommeren 1933, hverken i svenske eller danske aviser. Måske stod publikumsinteressen ikke mål med investeringerne. Trods ihærdige overtalelsesforsøg fra bl.a. turistforeningens side, ønskede man da heller ikke at fortsætte sejladsen året efter. Det førte til, at en kreds af lokale borgere slog sig sammen, købte "Nordby", stiftede aktieselskabet "Dragør-Limhamn Færgen" og

fik koncession på ruten.¹⁴ Selskabet meddelte, at indsættelsen af "Dragør", som skibet nu hed, var et forsøg. Hvis forventningerne blev opfyldt, agtede man at lade bygge en egentlig bilfærge.¹⁵

Inden sæsonens start i juli ombyggedes den forholdsvis lille færge. Den kunne herefter medtage indtil 5 personbiler, som skulle føres om bord over skibssiden. Endvidere godkendtes den til at overføre 198 passagerer. Man opererede med en sommerfartplan med 3-5 daglige sejlads i begge retninger – udenfor skoleferien dog kun om søndagen eller efter aftale. Der var altså tale om færgefart i mindre målestok end det, man havde projekteret 3 år tidligere, hvor næsten de samme personer var med i foretagendet.

Ruten besejledes, indtil den tyske besættelse nødvendiggjorde en standsning. Herefter kom færgen til at ligge i Dragør Havn. I slutningen af 1942 lejede bestyrelsen den ud til tyskerne. Umiddelbart efter krigen trådte selskabet i likvidation, idet dets eneste aktiv var blevet sænket i Kielerkanalen. Det tog 7 år, før det lykkedes at udrede trådene omkring erstatningen. Mange aktionærer nåede at sælge deres aktier til spotpriser og ærgrede sig, da erstatningen blev udbetalt, og de indløstes til det dobbelte.¹⁶

Skal man vurdere dette tidlige forsøg på at få noget profitabelt ud af færgesejlad, må det konstateres, at ruten ikke blev det forventede trafikale bindeled mellem Danmark og Sverige. Der blev i bogstavelig forstand kun tale om en "turistrute" og ikke en transportrute, der også kunne betjene erhvervslivet. Det kan skyldes, at privatbilismen stadig havde et forholdsvis ringe omfang og at varetransport endnu i vid udstrækning foregik til vands og med bane.

Men også, at man ikke satsede stort nok. Erhvervskunder kunne ikke forlægge deres fragtruter til Dragør, når færgen slet ikke kunne medtage lastbiler, og når der kun sejledes på hverdage i højsommeren – i alt ca. 65 dage. De sidste år synes ruten da også i højere grad at have satset på faste aftaler med turarrangører – f.eks. Amager Bladet.¹⁷

Vi kender ikke antallet af overførte passagerer og biler i årene 1933/1934-1939. Der findes ikke bevarede overfartsstatistikker.¹⁸ Det kan altså være vanskeligt at udtale sig om rutens betydning. For danske passagerer har der sikkert kun været tale om turistrejser. Svenske passagerer har formodentlig været på restauration eller besøgt det føromtalt badeetablissement.¹⁹ Trods generelt positive meldinger i Amager Bladet hvert år i løbet af sæsonen, ser vi af avisreferaterne fra selskabets generalforsamlinger, at ruten på ingen måde var en økonomisk succes.

Efter krigen førte Dragør Kommune forhandlinger til flere sider med henblik på reetablering af færgesejlad på ruten. De strandede imidlertid hver gang pga. utilstrækkelig økonomi hos de interesserede. Der er da heller ingen ansøgninger, der når så langt som til behandling på kommunalbestyrelsens møder.²⁰

NYE TIDER FOR DRAGØR

Først i 1958 kom der skred i spørgsmålet om en ny færgeforbindelse. På et lukket kommunalbestyrelsesmøde 9. december behandlede man således en anmodning fra "Dampskibsselskabet Øresund A/S" (DSØ) om at anløbe Dragør Havn med en bilfærge.²¹ Og så var der enighed omkring forhandlingsbordet. De 7 medlemmer – 4 socialdemokrater og 3 borgerlige – bemyndi-

gedede straks havneudvalget til at indlede forhandlinger med selskabet om betingelserne for etablering af bilfærefart.

DSØ rådede på dette tidspunkt over to færger på Havnegade-Malmø ruten med plads til 15 personbiler pr. tur og jernbanelinjen i Frihavnen, der kun i begrænset omfang kunne overføre biler. Selskabet havde noteret sig, at der var et udækket behov for overførsel af biler i den sydlige del af Øresund. Man havde undersøgt muligheden for indsættelse af en egentlig bilfærg fra Havnegade, men havde opgivet tanken. Det viste sig umuligt at føre større køretøjer om bord og i land ved anlægspladsen i det indre København. Derfor havde man nu rettet opmærksomheden mod havnene i Dragør og Limhamn.

Den overordnede baggrund for ønsket om at etablere en bilfærgerute på dette tidspunkt synes at have været bilismens kraftige opsving i efterkrigstiden. 1950'erne var i almindelighed "opgangstider". Velstanden steg, hvilket bl.a. afspejlede sig i antallet af motorkøretøjer. Alene i 1956 indregistreredes i Danmark 29.454 personbiler, hvilket bragte bestanden op på 238.037.²² I Sverige var man i 1956 oppe på 734.533 personbiler.²³ Den øgede biltrafik krævede omfattende offentlige investeringer i motorveje, omfartsveje, bilfærgeruter og brobyggerier for at sikre en bedre infrastruktur. I 1956 åbnedes således Danmarks første motorvejsstrækning mellem København og Hørsholm, og i 1960 indviedes "Tårnbymotorvejen" mellem Tårnby Vandtårn og Kastrop Lufthavn.²⁴ I trafikplanlægningen for Storkøbenhavn indgik også "Sjællandsbroen", som blev indviet 1. marts 1959. Den var forbundet med hovedvejene til Korsør og Gedser, så trafikken kunne ledes uden om den indre by – bl.a. blev det mere be-

kvemt at komme til lufthavnen. Som led i denne planlægning, men tillige affødt af lufthavnens ekspansion, etableredes også Englandsvej. Denne skulle aflaste den stærkt trafikerede Amagerbrogade, men også tjene som forbindelsesvej mellem den indre by, lufthavnen – og Dragør. Efter færgens start indgik den selvfølgelig i afviklingen af færgetrafikken.

Skønt kommunalbestyrelsens beslutning blev taget på et lukket møde, fik offentligheden hurtigt kendskab til sagen. Samme dag, som mødet fandt sted, kunne "Socialdemokraten" med formanden for DSØ som kilde berette, at der var indledt forhandlinger. Afsløringen af kommunens planer bragte øjeblikkeligt sindene i kog. Dragør blev delt i to lejre. Færgemodstanderne samlede sig omkring byens læge, Poul Dich. Han fremsatte som den første kradse indlæg i aviserne imod færgen, ligesom han opfordrede læserne til at tage del i protesten.²⁵ Modstanderne var imod en færgeforbindelse, men de pegede også på evt. problemer med afviklingen af færgetrafikken – på kanten af den gamle by og henover et fredet naturareal. Hovedsynspunktet var: Idyllen bliver ødelagt, og byen bliver et larmende, osende, livsfarligt trafikhelvede. Omvendt mente tilhængerne, at Dragør ikke kunne leve af at være en seværdighed, og at en færgerute ville give indtægter til havnen og forøget handel i byen.

Den meget ophedede debat foregik ikke kun i avisernes spalter.²⁶ Modstanderne forsøgte også at påvirke politikerne direkte. Allerede på kommunalbestyrelsens møde 17. december 1958 behandlede således en opfordring fra en række lokale foreninger til at arrangere et offentligt møde angående færgeplanerne.²⁷ Alle henvendelser blev taget til efterretning af kommunalpolitiker-

ne, som dog ikke ændrede holdning og ikke fandt grund til at afholde et borgermøde om sagen.

Efter yderligere forhandlinger med DSØ 27. januar 1959 kunne man igangsætte arbejdet med projektering og med at indhente de nødvendige tilladelser, tilsagn om statstilskud m.m. Allerede 30. juni blev kommunalbestyrelsen præsenteret for en kontrakt for en 15-årig periode, som man vedtog at underskrive. Og så kunne næste etape med de fornødne anlægsarbejder iværksættes.

Et af motiverne bag kommunalbestyrelsens beslutning og den forholdsvis hurtige beslutningsproces synes at have været ønsket om at skaffe indtægter til den under-skudsgivende kommunale havnedrift og dækning for de store investeringer, som man netop havde foretaget for at modernisere havnen. At risikoen for ekspropriation af de nødvendige dele af havnen til etablering af en færgehavn kan have påvirket beslutningen, kan ikke udelukkes. I et brev af 27. februar 1960 til ministeriet anførtes det således: *Forhandlingerne om oprettelse af en færgerute var kommet i stand efter anmodning fra departementet.*²⁸

VEDHOLDENDE FÆRGEMODSTANDERE

Selvom stormen af protester ingen indflydelse fik på kommunalbestyrelsens dispositioner, måtte man dog på ét punkt gå til forhandlingsbordet. Tilkørselsvejen til færgeren skulle føres henover et naturfredet område. Det krævede afklaring med Naturfredningsnævnet for Københavns Amt. På et møde 13. februar 1959, hvor bl.a. Naturfredningskomitéen for Amager var tilstede, fremlagde kommunen for første gang dispositionsplanen for bygninger og parkering i forbindelse med færgeanlægget. Modstan-

derne måtte acceptere, at de ikke på baggrund af fredningsdeklarationen og gældende praksis vedr. vejføringer over naturfredede områder kunne forhindre vejens placering. Kommunen skulle dog tage komitéen med på råd vedr. udformningen af belysningsmasterne.

Færgemodstanderne opgav dog ikke håbet om at påvirke beslutningstagerne. Læserbrevsdebatten fortsatte og "Dragør bykulturelle udvalg" udarbejdede en betænkning om Dragørs fremtidige udvikling. Den udkom i august 1959 og indeholdt et stort afsnit om problemerne i forbindelse med en færgerute. Som det mest markante foresloges en afvikling af trafikken sydover langs med kysten og over strandengene.²⁹ Kommunalbestyrelsen ønskede dog heller ikke på dette grundlag at indlede en debat med færgemodstanderne og tog blot betænkningen til efterretning.

De alternative forslag til afvikling af trafikken på land blev som nævnt bl.a. forfægtet af Poul Dich eller "kommunalbestyrelsens onde ånd", som han yndede at kalde sig.³⁰ Han erkendte, at disse forslag ikke var en ideel løsning, slet ikke mht. strandengenes enestående natur. Han mente dog, at det var den bedst opnåelige og mest skånsomme løsning for beboerne langs til- og frakørselsvejene – en paradoksal problemstilling med iboende interessemodsatninger. Foruden at være byens læge, var Poul Dich også formand for Sundhedskommissionen, for Dragør Fredningsnævn, for Naturfredningskomitéen for Amager og for Dragør Museum. Han var med andre ord en mand med flere "kasketter" og som sådan en vigtig opinionsdanner. Det var dog også en vanskelig blanding af "kasketter". Han valgte så at sige "bybevarings- og sundhedskasketterne"

Fartplan. 1960-1961. (Dragør Lokalarliv)

med forslaget om at føre trafikken over strandene. Det betød imidlertid, at naturen i givet fald måtte vige for hensynet til mennesker. Beslutningstagerne tog ikke de samme hensyn. Med den gennemførte vejføring for færgetrafikken fulgte massive støjgener for beboerne langs til- og frakørselsvejene.

Da modstanden mod færgeplanerne og debatten om afvikling af færgetrafikken ikke førte til resultater, samlede færgemodstanderne sig omkring dannelsen af "Tværpolitisk Forening" (Liste T) med færgemodstand som et væsentligt programpunkt. Ved førstkommande kommunevalg i 1962 fik listen en plads i kommunalbestyrelsen.³¹ Derefter kunne færgemodstanden gøres gældende i kommunalbestyrelsen.

FÆRGESEJLADSEN KAN BEGYNDE

I kontrakten med DSØ påtog de to havne sig at afholde alle udgifter til bygning af anlæggene. For Dragørs vedkommende omfattede dette opførelse af en ekspeditionsbygning og som et mere radikalt ind-

greb opfyldning langs kystlinien ca. 30 m ud i Øresund beregnet til anlæg af opmarchpladser, etablering af til- og frakørselsvej samt parkeringspladser. Endvidere betød det anlæg af et færgeleje med klap i den gamle havn og tilvejebringelse af en vanddybde på 4 m i den gravede rende ind til havnen samt i yderhavnen. Endelig forpligtede kommunen sig til at vedligeholde alle anlæg. Selskabet skulle i henhold til kontrakten til gengæld betale kommunen skibsafgifter efter de gældende havne- og brotakster samt en fast afgift for overførte motorkøretøjer. De samlede udgifter til anlægget beløb sig til 2,1 millioner kr.³²

Som nævnt sejlede M/S "Dragør" den første tur på ruten 8. april 1960 fra Limhamn til Dragør. Man lagde ud med 5 dobbeltture om dagen og en overfartstid på 50 minutter. Færgen kunne medtage 300 passagerer, 7 lastbiler og 15 personbiler. I juli s. å. kom søsterskibet M/S "Limhamn" i fart, hvorved det var muligt at tilbyde 14 dobbeltture. I juni 1964 kom M/S "Drogden" til. Den var med sin kapacitet på ca.

400 passagerer og 42 personbiler væsentligt større, og man var dermed i stand til at sejle 38 ture. Endelig indsattes i maj 1967 M/S "Saltholm" med samme kapacitet som "Drogden". Der kunne nu præsteres 52 ture om dagen.

PROBLEMER MED BESEJLINGEN

Da færgen var kommet i drift, indledtes næste fase i færgeskrigen. Byens beboere måtte leve med voldsomme støjgener og rystelser fra færgernes motorer. Dette blev genstand for en del polemik og klager. Med udgangspunkt i sundhedsvedtægten nedlagde Dragør Sundhedskommission forbud mod færgernes besejling af havnen efter 15. november 1960, hvis ikke støjen blev bragt til ophør. Færgeselskabet anførte hertil, at man allerede havde foretaget en støjdempering, og at man i øvrigt ikke havde modtaget tilsvarende klager i Limhamn. Efter et mæglingsmøde i Indenrigsministeriet trak sundhedskommissionen sit ultimatum tilbage, og færgeselskabet indvilgede i at foretage yderligere støjdempering af motorerne.

Endelig var der også mere tekniske problemer – til gene for sejladsen, men til stor moro for offentligheden. De skyldtes i første række udsejlingsforholdene, idet sejlrenden var for smal. Indtil yderligere uddybningsarbejde var færdigt i løbet af juli 1960, måtte man have hjælp fra slæbebåde til at få færgerne ud af havnen. Faktisk blev åbningen af ruten udsat, fordi færgen gik på grund under prøvesejladserne. Endvidere var færgernes manøvreedygtighed ikke tilstrækkelig god. Det blev først bedre, da de forsynedes med forror i 1962.

KONKURRERENDE SELSKABER

Flere modstandere af færgen pegede helt

fra starten på, at der burde etableres en færgerute fra Kastrup Havn. De anførte som begrundelse, at vejen tværs over Amager var kortere og derfor mere direkte. De undlod at nævne, at sejltiden ville blive længere, men forslaget var måske mest udtryk for et ønske om at eksportere færgen og færgetrafikken. Der var dog nogle, der så mulighederne i en sådan rute. Efter mange forsinkelser, men alligevel tilpas tidligt i forhold til Dragør ruten, påbegyndtes bilfærgesejladse mellem Kastrup og Malmø i slutningen af august 1959.³³ Ruten kom til at ligge i stadig konkurrence med Dragør-Limhamn overfarten. I september 1963 ønskede man endog at ekspandere og forhørte sig hos Dragør Kommune om muligheden for at besejle havnen med en bilfærg i fast rute mellem Dragør og Malmø.³⁴ Kommunalbestyrelsen var positivt stemt over for idéen, mens DSØ truede med at prøve sagen ved domstolene.

Det skal også nævnes, at kommunen lå i forhandlinger med "Dampskibsselskabet på Bornholm af 1866" om indsættelse af en bilfærg i sejlads mellem Dragør og Rønne. Disse forhandlinger strandede imidlertid, fordi vanddybden var for ringe og sejlrenden for smal.

FÆRGEMODSTANDERNE I AKTION IGEN

I september 1964 forsøgte kommunalbestyrelsen at finde en løsning på det positive problem, at flere selskaber viste interesse for besejling af Dragør Havn. På et lukket møde vedtog man at udskrive en idékonkurrence med en præmie på 50.000 kr. for udformning af en ny færgehavn. Da denne beslutning sivede ud til offentligheden, gik færgemodstanderne straks i aktion igen. Ligesom tidligere sås protestskrivelser i lokalaviserne, og på et protestmøde formule-

År	Passagerer	Overførte personbiler	Overførte lastbiler og busser
1960	451.000	27.644	(ikke opgivet)
1961	686.871	53.758	5.276
1962	758.415	70.812	7.938
1963	646.000	72.500	10.000
1964	927.000	103.100	14.900
1965	1.005.000	121.600	18.600
1966	969.000	118.600	22.500
1967	1.257.000	141.000	26.000
1968	1.515.000	178.400	41.600

Overfartsstatistik for Dragør-Limhamn ruten 1960-1968.

redes en skrivelse til kommunalbestyrelsen, hvori man udbad sig nærmere orientering om planerne og en offentlig drøftelse af spørgsmålet.

Da sagen atter var til behandling, var stemningen vendt – de 3 socialdemokrater var faldet fra pga. den modstand, som forslaget havde mødt i befolkningen. “Krigen” sluttede altså denne gang med en “sejr” til modstanderne, endnu før den var begyndt.

FÆRGESUCCESS UD OVER ALLE GRÆNSER

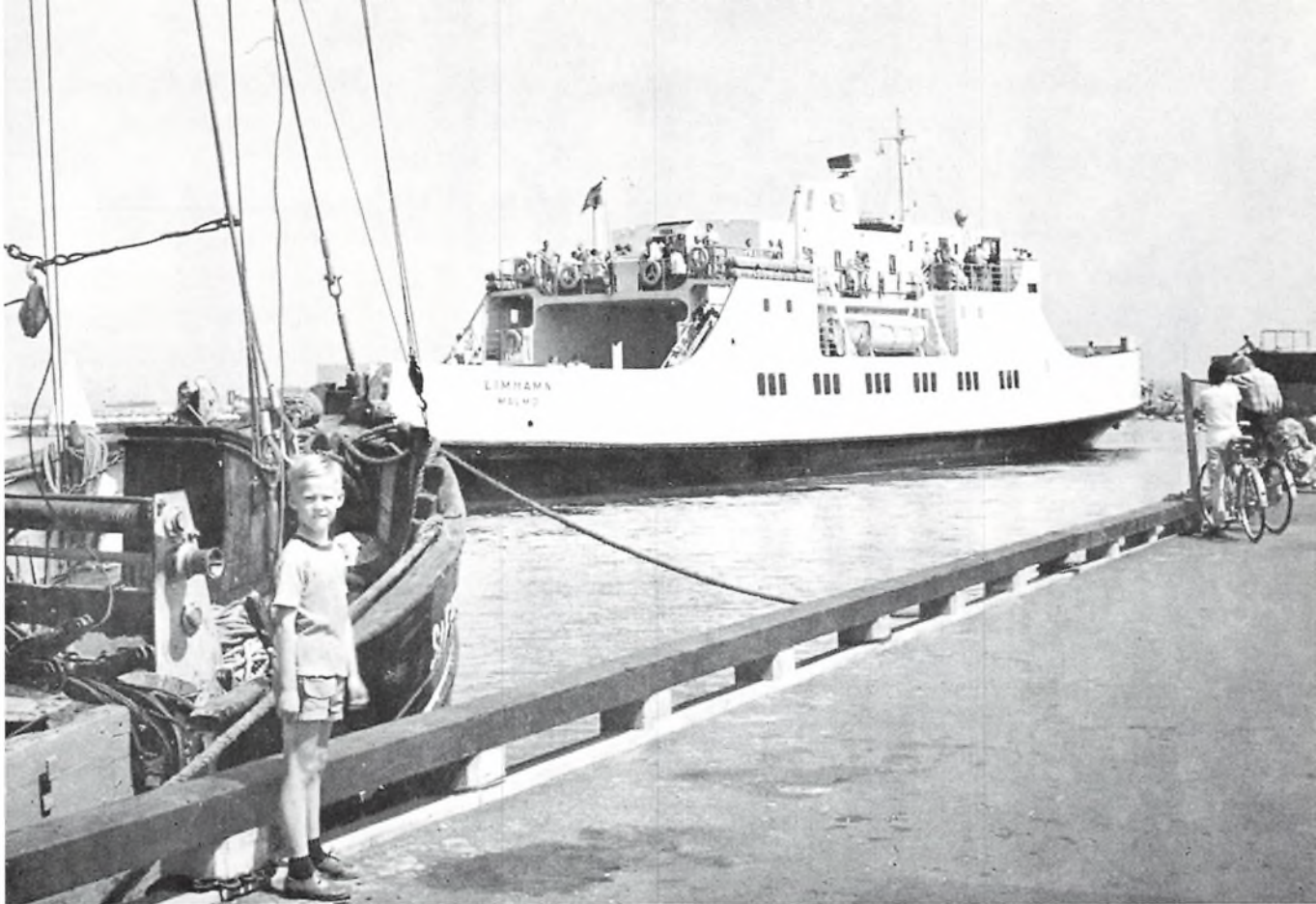
Op igennem 1960'erne steg antallet af passagerer og overførte person- og lastbiler. I den prognose, der opstilledes forud for etableringen af færgeruten, forventedes for 1960 150.000 rejsende, 15.000 personbiler og 6.500 lastbiler.³⁵ Som det fremgår af ovenstående oversigt, kunne ruten hurtigt fremvise tal, der for passagerer og personbiler langt oversteg forventningerne. Udviklingen var tydelig – næsten konstant stigende kurver.³⁶ Faldet i antallet af passagerer i 1963 skyldes svensk forbud mod indførsel af kød og senere dansk sukkerstop. Samtidig gav isvintrene i 1963 og 1966 alvorlige problemer for sejladserne.

Med sådanne overfartsstatistikker var det klart, at færgeselskabet ønskede at udvide kapaciteten. Det skete som nævnt ved indsættelse af nye og større færges i 1964 og 1967, men det var ikke tilstrækkeligt til

at klare det stigende behov. Som forklaring kan – udover den generelle velstandsstigning – tjene, at bilparken i Danmark fra 1960 til 1967 voksede fra 577.977 til 1.142.375 biler.³⁷ I Sverige gik tendensen i samme retning – med næsten en fordobling af bilparken.³⁸ Og der var intet, der tydede på en opbremsning i denne udvikling. Med kun et færgeleje i Dragør til at klare 4 færges havde man imidlertid nået grænsen for det mulige.

FÆRGELEJET UDVIDES

“Øresunds” bud på en løsning af problemerne blev i september 1967 gjort gældende overfor kommunalbestyrelsen. For at kunne klare den øgede trafikmængde ønskede man et ekstra færgeleje i Dragør.³⁹ Der skulle så indsættes nye og større færges på ruten til afløsning for de to ældste færges. Forslaget behandledes positivt og der udarbejdedes en foreløbig skitse og et prisoverslag. Det anførtes dog, at kommunen ikke havde mulighed for at løse finansieringen på traditionel vis – og der lagdes dermed op til, at DSØ selv indgik heri. I december 1967 var man nået så langt i forhandlingerne, at et flertal i kommunalbestyrelsen kunne træffe en principbeslutning om, at man skulle søge etableret to nye færgelejer umiddelbart syd for den gamle havn.⁴⁰

Færgen "Limhamn" forlader Dragør Havn. 1960. (Dragør Lokalkiv)

Havneudvalget indledte derefter forhandlinger med færgeselskabet om de nærmere vilkår. På det offentlige møde i kommunalbestyrelsen 23. april 1968 behandlede dette forslag igen, og efter nogen debat blev det vedtaget – kun med Liste T's stemme imod. Under behandlingen påpegede borgmesteren, at ved en flytning af færgelejet ville det gamle havnebassin blive frigjort til bådehavn, og at en ny bølgebryder ville skabe mulighed for at anlægge en moderne lystbådehavn.⁴¹ Herved fik man gjort noget ved de lange ventelister på bådepladser til lystfartøjer, som havde skabt megen utilfredshed.

Forhandlingerne fortsatte, men midt i det afsluttende forløb dukkede der forlydender

op i pressen om, at DSØ overvejede at flytte trafikken til Nordhavnen i København, hvorved ruten i Dragør ville blive nedlagt. Modstanderne græd tørre tårer, men sagen blev kort efter tilbagevist af "Øresund". Det var muligvis blot en del af det taktiske spil under forhandlingerne.⁴²

På et offentligt møde 29. oktober 1968 godkendte kommunalbestyrelsen havneudvalgets fremsendte projekt og forslag til overenskomst med færgeselskabet. Modellen for finansieringen af de budgetterede 9,5 millioner kr. var, at DSØ for så vidt lagde anlægssummen ud, og at tilbagebetalingen skulle ske over 15 år – gennem en reduceret afgift fra færgeselskabet. Som noget nyt skulle selskabet påtage sig udgifter-

ne til vedligeholdelse og reparation af alle færgeanlæg og uddybning/oprensning af havn og sejlrende.

FÆRGEMODSTANDERNE PÅ SCENEN IGEN

Med denne afgørende beslutning gik modstanderne straks på scenen igen. Realistisk nok fokuserede de denne gang på, om der var behov for eller ønsker om en udbygning. Endvidere pegede de på den gamle – stadig uløste – problematik om færgetrafikkens afvikling. Forløbet var næsten identisk med det, vi så omkring færgens start. Protestskrivelser i aviserne, politikernes henvisning til de demokratiske spilleregler og modstandernes krav om større offentlighed i beslutningsprocessen. Denne gang var der en kritisk røst i kommunalbestyrelsen, men heller ikke det åbnede døre for modstanderne – der var flertal for beslutningen.

I et forsøg på at kvalificere debatten dannedes en gruppe bestående af borgere med særlig faglig indsigt.⁴³ De analyserede færgesituationen og fremsendte resultatet af deres overvejelser til kommunalbestyrelsen. Færagesagens dilemma fremgik dog også her med al tydelighed. Heller ikke i dette forum var der enighed om løsningen på de komplekse trafikale problemer. I sin udtalelse, der blev fremsendt til kommunalbestyrelsen i god tid før det afgørende møde 29. oktober, anbefalede gruppen, at beslutningen blev udskudt, indtil der var blevet udarbejdet et bedre grundlag. Kommunalbestyrelsen fandt dog ingen grund til at efterkomme dette forslag.

Til samme møde fremsendte Poul Dich et brev, hvori han rådede kommunalbestyrelsen til at forkaste overenskomsten – eller i det mindste at forlange, at DSØ betalte hovedparten af såvel færgeanlæg som

ringvej.⁴⁴ Endvidere varslede han, at der ville blive afholdt et offentligt møde om sagen. Brevet blev læst op – efter at beslutningen var truffet og uden kommentarer fra borgmesteren. Liste T protesterede også mod den enorme udvidelse og tilsluttede sig forslaget om et borgermøde. Endvidere stillede man det utraditionelle forslag at afholde en vejledende folkeafstemning om spørgsmålet. Også dette blev forbigået i tavshed.

BORGERMØDER

Skønt sandgravemaskinen allerede var gået i gang kort tid efter, at beslutningen var truffet, indkaldte Tværpolitisk Forening til et offentligt “færgemøde” 17. november 1968. Ingen af kommunalbestyrelsens øvrige partier ønskede imidlertid at lade sig repræsentere på et “T-møde”, hvorfor det blev aflyst. Da der stadig ikke var tegn på, at et borgermøde ville blive afholdt, arrangerede “tværpolitikerne” et offentligt møde 27. januar. Omkring 50 borgere mødte op og det vedtoges at fremsende en protestskrivelse til kommunalbestyrelsen. Heri rådede man politikerne til at søge byplanmæssig assistance til løsning af de problemer, som færgeprojektet påførte byen og naturområderne. Også denne henvendelse blev ignoreret, men var måske årsag til, at der blev arrangeret et borgermøde 18. februar. Her dannede den samlede kommunalbestyrelse spørgepanel. Der var lagt op til en bred diskussion af verserende sager, men aftenens hovedtema blev “færagesagen”, idet hovedparten af de 3-400 fremmødte var færgemodstandere. Det var ved denne lejlighed, at Poul Dich ledsagede sin kritik med at overrække laurbær til borgmesteren med ordene: *Laurbær bruges til andet end hyldest – også til bankekød.*⁴⁵ Det

År	Passagerer	Overførte personbiler	Overførte lastbiler og busser
1969	1.653.000	204.500	50.300
1970	2.015.000	224.200	52.300
1975	2.510.000	291.200	80.400
1980	2.510.000	272.500	63.700
1985	2.569.000	269.800	70.200
1990	2.784.900	338.000	72.700
1995	2.022.600	260.400	59.500
1998	1.835.079	307.440	44.600

Overfartsstatistik for Dragør-Limhamn ruten 1969-1998.

kom i øvrigt frem på mødet, at havde man afslået færgeudvidelsen, var det tænkeligt, at staten havde eksproprieret havnen.⁴⁶ Dette synes altid at have været et godt argument. Borgermødet førte i øvrigt ikke til resultater – beslutningen var truffet, og anlægsarbejdet var gået i gang.

Skønt færgeanlægget ikke var helt færdigt, påbegyndte færgerne “Hamlet” og “Ofelia” sejladsen 1. juli 1969.⁴⁷ Ved indsættelsen af disse to færger, der hver kunne medtage 85 personbiler og 800 passagerer, fordobledes kapaciteten på ruten. Og så selvom man samtidig trak de to ældste og mindste færger ud af drift.

OMFARTSVEJ

Den forøgede kapacitet affødte en intensivering af trafikken på vejene til og fra færgelejet. For beboerne i de tætbebyggede områder betød det en kraftig forøgelse af støjgenerne. Kommunalbestyrelse såvel som færgemodstandere var denne gang enige om, at de trafikale problemer skulle løses. Forslaget om en sydgående omfartsvej kom derfor atter i søgelyset. Det resulterede i, at den kom til at figurere i amtets vejplaner med henblik på etablering i slutningen af årtiet.⁴⁸ Den tænkte denne gang ført via strandengene og i en bue sydvest om St. Magleby. Her skulle den sluttes til Englandsvej, som ved udvidelsen i 1971 og etableringen af tunnelen under lufthavnens

landingsbaner faktisk blev gjort klar til dette. I forhold til forslaget 10 år tidligere var vejføringen flyttet et stykke længere mod vest pga. byudviklingen. Efterfølgende opstod der uvilje mod den 2-4 sporede vejføring, som jo samtidig ville åbne mulighed for forøgelse af færgetrafikken uden større problemer. Det satte de hidtidige trafikforhold trods alt visse grænser for. Samtidig ville meget betydelige naturområder blive berørt. Dette førte til, at forslaget med kommunens accept igen blev taget ud af amtets planer i 1976.

Mere konstruktive, i forhold til det uanstastede kystlandskab, var en række forslag, der pegede på en placering af et nyt færgeleje nord for Dragør (på det inddæmmede område øst for lufthavnen) eller på sydkysten (i St. Magleby Kommune). Disse forslag blev aldrig realitetsbehandlet, men de blev jævnlige fremført af færgemodstanderne.

FÆRGEDRIFT MED STIGENDE KURVER

Ser vi på ovenstående overfartsstatistik for ruten efter indsættelsen af de nye færger, ses det tydeligt, at den forøgede kapacitet hurtigt gjorde sig gældende.⁴⁹ I 1970 passerede overfarten de 2 millioner årlige passagerer, og i 1990 var man oppe på næsten 3 millioner. Overførslen af lastbiler og busser toppede tilsyneladende i midten af 1970'erne. En forklaring herpå kan være, at ud-

bygningen af motorvejsnettet nord og vest for København efterhånden trak de tunge køretøjer til Helsingør-overfarten, hvilket også blev fremmet af færgeselskabets prispolitik.⁵⁰

Stigningen i antallet af passagerer krævede hurtigt endnu en færge. Med indsættelsen af M/S "Scania" 19. maj 1972 besejledes ruten af 5 færges. Som den hidtil største færge havde denne plads til 800 passagerer og 100 personbiler eller 12 lastvognstog og 16 personbiler. I slutningen af 1970'erne blev færgerne "Drogden" og "Saltholm" dog trukket ud af drift som følge af stagnation i passagertallet og fald i antallet af overførte køretøjer.

KONTRAKTFORHANDLINGER

Efter en administrativ omorganisering overdrog DSØ fra 1. januar 1977 kontraktforholdet til det svenske aktieselskab "Sundfart".⁵¹ Selvom kontrakten løb frem til 1984, mente kommunalbestyrelsen, at der skulle forhandles om en ny kontrakt med det nye selskab. Færgemodstanderne presede øjeblikkeligt på for afvikling af færge-sejladsen og omkring 1000 borgere skrev under på en protest. Efter langvarige forhandlinger opnåedes i februar 1978 en række kontraktændringer af økonomisk karakter, men det gav ikke ro omkring færgen.⁵²

I foråret 1978 blev betænkningen "Øresundsforbindelser" præsenteret.⁵³ Den beskrev forudsætningerne for at bygge en fast forbindelse over Øresund – og omvendt, hvis den ikke blev bygget, hvordan trafikken så kunne afvikles. Især det sidste var af stor betydning for Dragør Kommune. Prognoserne forudsagde, at der i år 2000 ville blive overført omkring 650.000 personbiler med færgerne. Det ville kræve yderligere udbygning af fæргеlejet og gen-

oplive diskussionen om en omfartsvej, hvilket atter bragte sindene i kog.⁵⁴

Kommunalbestyrelsen besluttede at lade repræsentanter fra hver af de 3 politiske grupper udarbejde et oplæg til en udtalelse.⁵⁵ Det blev aftalt, at denne skulle behandles på 2 kommunalbestyrelsesmøder, fordi man ønskede at give borgerne mulighed for at bidrage med kommentarer og idéer. På kommunalbestyrelsesmødet 14. november vedtog man enstemmigt et forslag om, at færgen burde placeres på Amagers østkyst for enden af den planlagte Valensbæk-Tårnby motorvej. En tanke som Tårnby Kommune øjeblikkeligt tog skarp afstand fra.

Ved andenbehandlingen 12. december, hvor ingen borgere i øvrigt havde ønsket at udtale sig, stillede 10 kommunalbestyrelsesmedlemmer – i tidens ånd kaldet "de 10s bande"⁵⁶ – overraskende et ændringsforslag til den oprindelige udtalelse. Heri accepterede de færgens forbliven og pegede på det ønskelige i en sydlig omfartsvej. Dette skabte megen debat i byrådssalen, og man enedes om at indkalde til borgermøde 9. januar 1979. Vanen tro gav denne kovending anledning til heftig avisdebat – også med Tårnby Kommune. "Bandemedlemmerne" blev imidlertid overbevist af borgermødets 500 fremmødte. Kommunalbestyrelsen kunne derefter finde sammen om en udtalelse, der udtrykte bekymring for afvikling af prognosernes trafikmængde og som principielt afviste tanken om en omfartsvej. Endvidere nævntes borgermødets anbefaling af en flytning af færgen til den planlagte trafikkorridor i Tårnby Kommune – uden at dette dog blev pointeret af hensyn til det gode naboskab.

Da overvejelserne omkring flytning af lufthavnen til Saltholm blev opgivet i 1980,

De fredede strandenge, som det var under overvejelse at føre færgevejen henover. Øverst til venstre ses færgehavnen og til højre lystbådehavnen. 1996. (Dragør Kommune, Plan og Teknik)

bortfaldt en vigtig forudsætning for vurderingerne i Øresundsbetænkningen. Det betød omvendt, at spørgsmålet om en Øresundsforbindelse måtte tages op til fornyet overvejelse. Dermed var den konkrete sag for Dragørs vedkommende ikke længere aktuel.

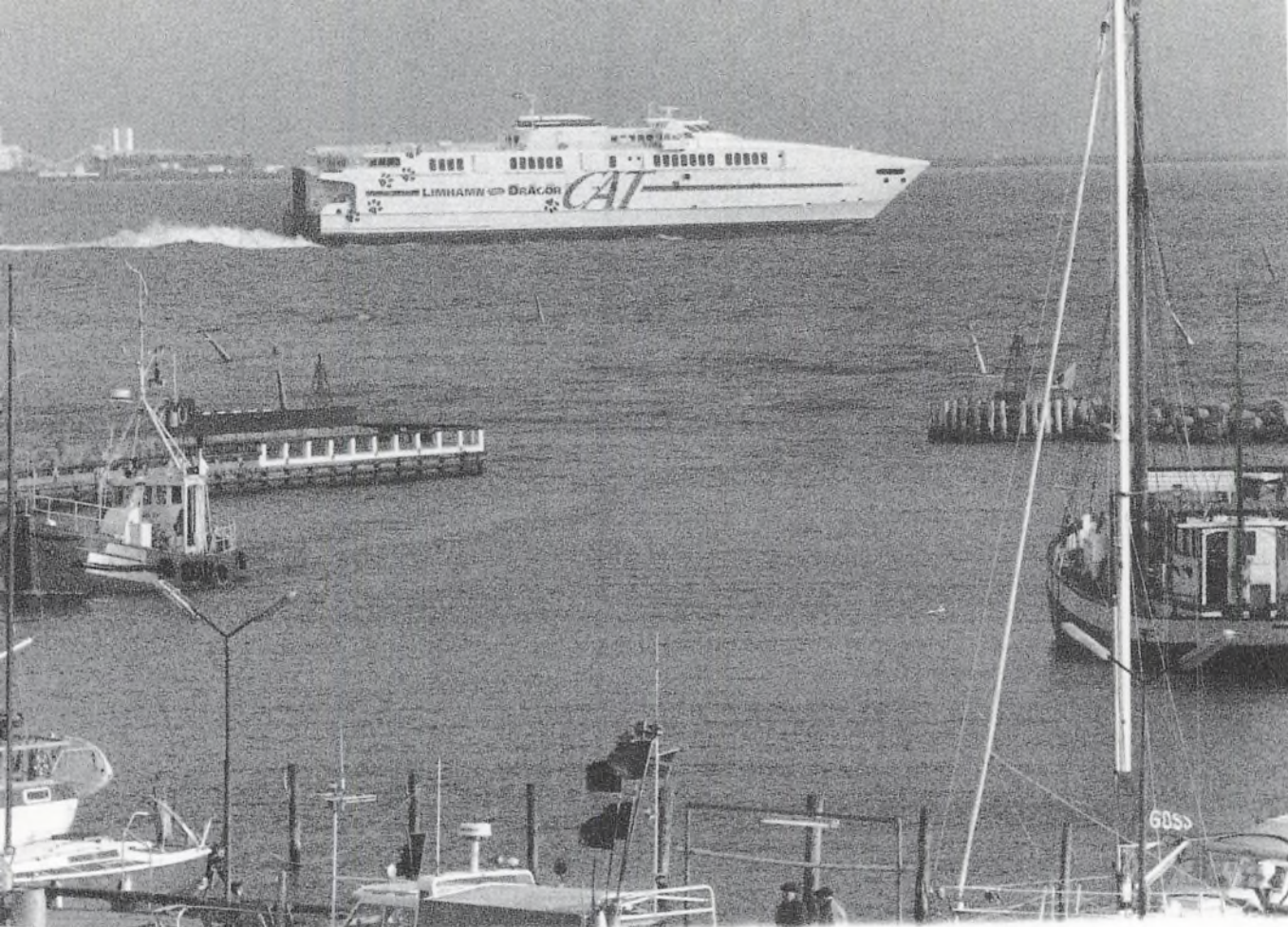
Næste slag i færgestriden blev udkæmpet omkring fornyelse af færgekontrakten for en 10-årig periode i 1984. Kommunen havde mulighed for opsigelse af kontrakten med 2 års varsel, og modstanderne kæmpede også her bravt for at få sejladserne indstillet. Efter langvarige forhandlinger kunne et flertal i kommunalbestyrelsen dog forny færgekontrakten med virkning fra 1. april 1984.⁵⁷ Også denne omgang bød på

avisdebatter, forlydender om færgeophør og langvarige drøftelser i kommunalbestyrelsen. Selvom Liste T beklædte borgmesterposten og egentlig havde ønsket at opsigge kontrakten, måtte de arbejde på grundlag af flertallets beslutning.

“FELIX” IND PÅ SCENEN

Derefter fulgte en lang periode med bemærkelsesværdig ro omkring færgefarten. Og med beslutningen om en fast forbindelse i 1991 var der grænser for, hvor lang tid der endnu kunne forventes færgefart.⁵⁸

Ud fra ønsket om at fastholde rutens konkurrencedygtighed og kravet fra pendlere og forretningsfolk om hurtig overfartstid lancerede færgeselskabet imidlertid i ja-

Katamaranfærgen "Felix" sætter kursen mod Limhamn. (Foto: Dirch Jansen, 1988)

nuar 1996 planer om at indsætte en hurtigsejlende katamaranfærg. Dermed var startskuddet givet til endnu en proteststorm. Den koncentrerede sig især om de miljømæssige konsekvenser (støj og de farlige hækbølger) og de nødvendige indretninger i havnen, som ville kræve dispensation fra lokalplanen for havneområdet. Da det i april kom frem, at bestillingen på "cat'en" allerede var afgivet – uden forudgående forhandlinger med kommunen – intensiveredes debatten. Den store skepsis i Dragør var i øvrigt ikke enestående. Mange indlæg i de landsdækkende medier fra politikere, organisationer og enkeltpersoner tegnede et billede af de miljøproblemer,

der kunne opstå som følge af katamaranfærgedrift.

De massive protester blev gjort gældende på borgermøder og i form af 1.200 underskrifter. Endvidere var læserbrevens antal så stort, at Dragør Nyt's spalter ikke slog til. I slutningen af november gav kommunalbestyrelsen med et knebent flertal imidlertid dispensation fra lokalplanen og dermed tilladelse til, at "Felix" fra den 19. december kunne erstatte færgerne "Hamlet" og "Ofelia". Den kunne medtage 160 biler og 700 passagerer. Overfarten blev klaret på 25 minutter og op til 22 gange om dagen.

LUKNING AF FÆRGERUTEN FØR TID

Dragør skulle lige til det sidste opleve dramatik omkring færgen. Alle anså det for givet, at færgefarten i hvert fald ville fortsætte, indtil broen stod færdig. I december 1998 forlød det imidlertid i pressen, at færge­sekskabet påtænkte en lukning af ruten i efteråret 1999 pga. manglende indtjenings­muligheder i vintersæsonen.⁵⁹ Trods mange bestræbelser på at etablere en alternativ rute og efter forhandlinger til flere sider lykkedes det ikke at få den passagerfærge i fart, som flertallet i Dragør Kommunal­bestyrelse trods alt ønskede. En færge som evt. også ville kunne sejle efter broens ind­vielse. Som bebudet forlod "Scania" derfor Dragør Havn for sidste gang 30. oktober, og det samme gjorde "Felix" dagen efter. Dermed, skulle det vise sig, var der sat punktum for færgefarten i Dragør – 8 må­neder før det forventede tidspunkt. I de­cember 1999 påbegyndte Scandlines sin kontraktmæssige nedbrydning af færgelejet og reetablering af havnearealet.

LILLE BY HVA' NU?

Dragør Kommunalbestyrelse anså konse­kvenserne af brobyggeriet for at være det vigtigste planlægnings­spørgsmål for Dra­gør Kommune i 1990'erne. Derfor gen­nemførtes i 1993 en revision af kommune­planen med temaet "Dragør i lyset/skyg­gen af Øresundsbroen".⁶⁰ Færgefarten for­ventedes, som nævnt, at ophøre med bro­ens indvielse, og byen skulle omstille sig til en hverdag uden færgeturister og fær­getrafik. Resultatet blev en kommuneplan, der bl.a. lagde op til, at havneområdet – uden færgefart eller evt. med en passager­færge – skulle udvikles til et mere attrak­tivt og sammenhængende fritidsområde, hvor der også kunne være plads til bebyg-

gelse og erhverv med tilknytning til hav­nen.

Da debatoplægget til næste kommune­plan udkom i 1996, havde færge­sekskabet netop indsat katamaranfærgen på ruten og havde meddelt, at man forventede at op­retholde bilfærgefarten – også efter ibrug­tagningen af broen. Der blev derfor opere­ret med 2 modeller for havnens udvikling – med og uden bilfærgefart. Dette scenarium blev opretholdt i den efterfølgende kom­muneplan fra 1998, mens man i kommune­planrevision 2000 kun opererer med evt. passagerfærgefart.⁶¹ Som nævnt bliver der næppe tale om opretholdelse af færgefart. Det betyder, at man i fremtidig planlæg­ning skal søge at få styr på de mange spæn­dende muligheder og visioner for dette "indvundne" land. Forhåbentlig vil det bli­ve en udvikling, hvor det tidligere færge­område langsomt vil blive en integreret del af det eksisterende havnemiljø.

SVENSKEHANDLEN OG DENS BETYDNING

Foruden de normale arbejds-, udflugts- og ferierejser har Dragør-Limhamn ruten gen­nem årene givet en livlig "indkøbstrafik". Høje priser på dagligvarer, vin, øl og spiri­tus i Sverige har i perioder været årsag til et meget stort antal svenskere på indkøb i Dragør, mens fordelagtige priser på bl.a. kaffe, sukker, marcipan, nødder og choko­lade i andre perioder har fået danskerne til at rejse til Limhamn. Rejsemønstret har været meget påvirkeligt af ændringer i af­giftsreglerne i de 2 lande og af de til en­hver tid gældende toldregler og valutakur­ser. I den omhandlede periode har det ik­ke været det toldfrie salg om bord, der har lokket passagererne. Allerede fra 1. juli 1961 reducerede dansk-svenske regler ind­købsmulighederne på Øresund til en en-

Svenskere i trængsel på Kongevejen lige til det sidste. (Foto: Jørgen Petersen, 1999)

kelt pakke cigaretter og 2,5 cl. spiritus pr. tur. Det var et skår i rejseglæden for mange, men havde tilsyneladende ikke indflydelse på passagerstatistikken.

Der er ikke foretaget systematiske, årlige opgørelser af de rejsendes fordeling på nationalitet. I passagerstatistikkerne opregnes kun det samlede antal rejsende. Alligevel synes det at have været tendensen, at størstedelen af passagererne har været svenskere. For året 1963 findes således en opgørelse, hvoraf det fremgår, at 80 % af de rejsende var svenskere.⁶² I 1976-1977 finder vi i en mere generel trafikundersøgelse, at 85 % af landgangspassagererne var svenskere.⁶³ Og tilsvarende viser en interviewundersøgelse fra 1989, at 75 % af

passagererne var svenske.⁶⁴ Det sætter betydningen af svenskehandlen i Dragør i relief, når færgerne alene med de sidste 20 års gennemsnitlige passagertal på ca. 2.3 millioner årligt har overført omkring 1.7 millioner potentielle kunder til butikkerne eller ca. 4.700 dagligt alle årets dage.⁶⁵ Til sammenligning skal det nævnes, at kommunens samlede indbyggertal i samme periode har ligget på 12-13.000.

Betydningen af svenskehandlen i Dragør lader sig kun vanskeligt gøre op i eksakte tal. Vi kan dog også her finde enkelte pejlinger. I 1962 lavede Dragør Kommune således nogle beregninger på omsætningsfremgangen for en række næringsdrivende.⁶⁶ Heraf fremgik det, at omsætnings-

fremgangen – især for købmænd, slagtere og ostehandlere – var så åbenbar, at man må antage, at svenskehandlen havde en ganske betydelig andel heri. Undersøgelsen dækkede de to første år, hvor ruten var i drift og det forudgående år 1959. Til sammenligning medtog man gennemsnitsfremgangen for de respektive handlende i Københavns Kommune.⁶⁷

For perioden fra 1959 til 1960 øgedes omsætningen i gennemsnit med 55 %, mod en fremgang på 16 % for københavnske handlende. I perioden fra 1959 til 1961 var fremgangen på gennemsnitlig 90 %. Tallet viste dog også, at omsætningsfremgangen var branchebestemt. Det var især slagtere og til dels købmænd, der havde den mest markante stigning. Det andet år var kun slagterne i stand til at forøge omsætningen. Ostehandlerens fremgang lå på branchens niveau i øvrigt, hvorimod købmændene faktisk ikke kunne holde det almindelige niveau. Forklaringen herpå kan være, at købmændene havde fået øget konkurrence, idet de to første, egentlige “svenskerbutikker” var åbnet i mellemtiden.⁶⁸ Disse butikker var, tillige med købmanden med den måske største svenskehandel, ikke med i undersøgelsen.⁶⁹ Som et kuriosum kan det i øvrigt nævnes, at med ostehandlen som eneste undtagelse, eksisterede ingen af de butikker, der indgik i undersøgelsen, ved færgefartens ophør.

I 1983 finder vi en undersøgelse af mere overordnet karakter.⁷⁰ Heraf fremgår det, at svenskehandlens omfang i Dragør udgjorde 4 % af den samlede grænsehandel i Øresundsregionen – et beskedent beløb set i det store perspektiv, men af stor betydning for lokalsamfundet. Samtidig konstateredes det, at øl, vin, spiritus og madvarer udgjorde 95 % af svenskernes indkøb. Et

supermarked i byen havde opgjort svenskehandlen til 40 % af omsætningen.

I 1990 laves den første systematiske analyse af detailhandlen i Dragør Kommune.⁷¹ Her viste det sig, at salg af dagligvarer til svenske færgepassagerer for bykernen svarede til 60 % af omsætningen. At det for egentlige svenskerbutikker var noget højere bekræftedes af udtalelsen: *99 % af mine kunder er svenskere*, som blev fremsat i et avisinterview.⁷²

I en ajourføring af analysen i 1996 ser vi, at omsætningen i dagligvarehandlen i bykernen var næsten halveret, fortrinsvis pga. et markant fald i antallet af færgepassagerer.

Svenskehandlen har altid været følsom overfor konjunkturer, valutakurser, vejrlig m.m. Som nævnt faldt antallet af passagerer i 1963 som følge af hård isvinter, dansk sukkerstop og svensk forbud mod kødimport pga. mund- og klovsyge. Det sidste har nok ikke ligefrem pyntet på regnskabs-tallene hos slagterne.

Efter Danmarks indtræden i EF 1. januar 1973 steg antallet af svenskere på indkøb i Dragør. Foruden kød og andre dagligvarer forsynede de sig i højere grad med vin og spiritus, idet medlemskabet medførte prisfald på sådanne varer. Ligeledes synes færge­selskabets prispolitik at have haft indflydelse på handlen. I perioder med gode rabatordninger, f.eks. for pensionister eller med udlevering af fribilletter, synes mange rejsende at have fungeret som “spritagenter” for venner og naboer.⁷³ Endelig kan vi se, at da den svenske krone faldt voldsomt i kurs i efteråret 1992, hørte svenskernes indkøb i Dragør næsten op i en periode – og faldt overordnet betragtet med ca. 20 %.⁷⁴ Selvom det med de lave kurser ville have været fordelagtigt for

I april 2000 kunne svenskerne igen tage på indkøbstur til Dragør. Med de nødvendige tilladelser i hus påbegyndtes tursejlad fra Limhamn til broen - med et ophold i Dragør under vejs. Der var dog ikke tale om rutesejlad, så den danske velkomstkommité kunne ikke få en tur. (Foto: Dirch Jansen, 2000)

danskere at handle i Sverige i den periode, var der tilsyneladende ikke mange, der var opmærksomme på det. Og først fra foråret 1995 blev der for alvor indledt en annoncekampagne i hovedstadsaviserne for at påpege muligheden. I en annonce for Dragør-Limhamn overfarten hed det bl.a.: *Vær med til plyndringen. For 319 år siden mistede vi Skåne ..., men nu ta'r vi revanche med økonomiske våben ...*⁷⁵ I det lokale "Dragør Nyt" ser vi også annoncer, der byder danskerne "Velkommen til Limhamn".

LOKALE KUNDER UTILFREDSE

De handlende i Dragør har gennem tiden udvist stor opfindsomhed for at trække

svenske kunder til deres butikker. I begyndelsen af 1960'erne havde købmand Cai P. således en mand stationeret i Limhamn til at uddele brochurer. Og i den anden ende af skalaen sørgede Netto bl.a. i efteråret 1992 for, at 60.000 husstande på den anden side Øresund modtog løbesedler om deres tilbud.⁷⁶ At det faktisk lykkedes for butikken at få svenske kunder til at gå de ca. 1,5 km. fra havnen og til Dragør Centret, vidner folkeviddets navngivning af Kirkevej om – affødt af den gule bølge af indkøbsposer blev den kaldt "Ho Chi Minh-stien".⁷⁷

Den gevaldige succes med at tiltrække svenske skabte omvendt utilfredse lokale kunder. De følte sig nedprioriteret og måt-

te se sig tvunget til at stå i lange køer for at gøre deres daglige indkøb. Det betød en indkøbsorientering mod butikker på det øvrige Amager og i City. I den nævnte undersøgelse fra 1990 viste det sig, at kun ca. 40 % af familiernes forbrug af dagligvarer blev indkøbt indenfor kommunegrænsen.⁷⁸ Det spiller dog givetvis også ind, at Dragør Kommune er en decideret bopælningskommune med en stor udflytning til arbejdspladser i de øvrige omegnskommuner. Af praktiske grunde klarer mange de daglige indkøb på vej hjem fra arbejde.

Med den faste forbindelse i støbeskeen blev undersøgelsen fulgt op af en analyse af udviklingsmulighederne i 1990'erne – uden færgeturisterne.⁷⁹ Prognoserne heri var noget dystre. Forbrugerne i Dragør forventedes at foretage endnu færre indkøb i detailhandlen i 1996. Reduktionen ville blive mindre, hvis/når indkøbene fra færgeturisterne ophørte, men omsætningen forventedes generelt at ville falde pga. de manglende svenske indkøb. Desværre blev de dystre prognoser bekræftet i 1995.⁸⁰ Her viste det sig, at kommunens indbyggere nu kun indkøbte ca. 35 % af deres forbrug i butikkerne i Dragør.

EFTER ØRESUNDSBROEN

Med Øresundsforbindelsen vil der blive skabt optimal mulighed for, at svenskere let og hurtigt kan drage på indkøb i Københavnsområdet storcentre tæt ved motorvejsnettet. I knudepunktet mellem broen og Metroen skal der ligefrem bygges et butikscenter. Indkøbstrafikken vil altså næppe komme til Dragør, som dermed vil få trukket sit opland skarpt op. Med Dragør Kommunes ø-lignende status – med Øresund mod øst og syd og Københavns Lufthavn som fysisk barriere mod nord –

kan butikkerne ikke umiddelbart regne med erstatning for de mistede kunder. Den store udfordring for detailhandlen vil derfor være at tilbageerobre de lokale kunder, som har følt sig “fortrængt” af svenskerne. Der er allerede sket en ændring i gadebilledet på byens hovedstrøg – kort tid efter færgefartens ophør sås lukning af “svenskerbutikker”. Men en optimistisk formand for Dragør Erhvervs- og Turistråd udtaler efter færgefartens ophør: *Det er min fornemmelse, at butikkerne generelt er uberørte af situationen, mens enkelte har mistet toppen af omsætningen.*⁸¹

Færgemodstandere og -tilhængere har til stadighed diskuteret færgens økonomiske betydning for byen – herunder også størrelsen af de skatteindtægter, som er tilfaldet kommunekassen pga. den forøgede handel i byens butikker. De egentlige “svenskerbutikker” og de større supermarkeder har dog ikke været ejet af folk, der var bosat i Dragør. Derfor er denne del af handlen ikke blevet beskattet i kommunen og har kun haft begrænset lokal betydning. Kommunen har til gengæld gennem årene haft gode indtægter i kraft af diverse kontraktmæssige afgifter fra færgeselskabet; disse har imidlertid også i nogen grad finansieret havnebyggerierne. Ved færgefartens ophør bortfalder disse indtægter naturligtvis.

Færgen har ikke, som det kendes fra andre havnebyer, haft stor beskæftigelsesmæssig betydning. Færgeselskabet synes i overvejende grad at have ansat svensk arbejdskraft. Ligeledes har lokaliseringen af speditionsfirmaer været begrænset. På turistområdet har Dragør Kommune bevidst ført en afdæmpet politik. Man har søgt at finde en balance mellem turisme og almindeligt byliv i de historiske bymiljøer –

**“EVENTYRET” OPLEVEDES
SÅLEDES SET FRA DISKEN HOS
KØBMAND CAI PETERSEN:**

Det blev en stor omvæltning for vores vedkommende. Vi havde selvfølgelig forberedt os på, at der ville komme vældig gang i forretningen, og havde derfor ansat to ekspeditricer, den ene var endda indfødt svensker. Det med sproget spekulerede vi ikke så meget på. Vi havde i mange år, især om sommeren, haft en del svenske kunder fra Limhamn, der sejlede over i deres fiskerbåde eller lystfartøjer for at handle i Dragør. Vi var ikke klar over, hvad det var for varer, de var ude efter, bortset fra øl, vin og stærke drikke. Det viste sig, at der var mange ting. For det første sukker, margarine, ost, honning og marmelade, og dernæst konserves af alle slags. Så godt som hver eneste svensker købte fra tre til seks dåser makrel i tomat samt skinke og hakkebøffer ligeledes på dåser, og een ting var vi sikre på - alle skulle have lakrids i metermål.

Vi fik varer hjem flere gange om ugen, og de blev solgt med det samme. Vi nåede ikke altid at få dem anbragt på hylderne, men måtte sælge dem direkte fra kasserne. Det varede ikke længe, inden vi måtte have flere til hjælp i forretningen, det var et slid dagen lang, men det var også morsomt.

Vi fik varer hjem flere gange om ugen, og de blev solgt med det samme. Vi nåede ikke altid at få dem anbragt på hylderne, men måtte sælge dem direkte fra kasserne. Det varede ikke længe, inden vi måtte have flere til hjælp i forretningen, det var et slid dagen lang, men det var også morsomt.

Købmandens kone husker om de danske kunders reaktion: Vi måtte anskaffe os en kunde-nummermaskine, så det kunne gå mere retfærdigt til, og alle kunne ekspederes efter tur. Men det varede ikke længe, før vores danske kunder blev utilfredse med den lange ventetid. Det kunne Cai godt forstå, så han fandt en udvej. Danskerne kunne gå ind ad bagdøren til lagrene, og vi ansatte en lidt ældre mand, en forhenværende kommis, der så ekspederede disse kunder og samtidig lavede telefonordrerne til. Det fungerede godt, og alle blev glade.

Købmand Cai P's forretning med den gode placering på Havnepladsen. (Foto: Dirch Jansen, 1984)

Dragør og St. Magleby. Turisterhvervet er imidlertid i kraftig vækst i hovedstadsområdet. Det vil givetvis smitte af på Dragør Kommune. Turisme kan derfor komme til at udgøre et supplement, om end ikke en

erstatning, for detailhandlen og restauranterne, efter at svenskerne er forsvundet.

FAST INDSLAG I DRAGØR-REVIEN

Dragør har en lang tradition for revyer i boldklubbens og senere i en egentlig revygruppes regi. Her har man gennem årene taget pulsen på lokalsamfundet. "Färjen" har altid været godt stof, så færrens og færresagens bølgegang kan følges i revyens årlige forestillinger. Allerede i januar 1959 var færresagen i lokalrevyens vridemaskine. Med sangen "Denne herrens färje" fik Poul Dich overrakt en modelfærge. I den første revy efter færrestarten med titlen "Lille by – Hva' nu?" var der numre om svenskerinvasionen, støjen og ikke mindst færrediskussionen, der havde rystet den lille by. I slutnummeret var man rejst 100 år frem i tiden, hvor der hverken var færge eller støj – men en bro over Øresund! Med Øresundsbroens indvielse lige om hjørnet følger Dragørrevy år 2000 selvfølgelig færgefarten til dørs.

I Dragør-revyen 1983 handlede et af hovednumrene om de mange fulde svenskere, der hyggede sig i "Skandinaviens største friluftrestaurant". (Foto: Dirch Jansen, 1983)

AFSLUTNING

Hvordan skal man opsummere historien om en færgeforbindelse, og hvad den har betydet for et lokalsamfund? Ved 35 års jubilæet så færreselskabet tilbage på følgende måde: Man havde sejlet 173 ture jorden rundt og overført 71 millioner passagerer. 10 millioner havde nydt en middag om bord og spist 462.750 kg rejer, 493.500 kg oksefilet, 393.000 kg rødspætter og drukket 32 millioner flasker øl. Der var overført 8 millioner personbiler og 2 millioner lastbiler og busser.⁸²

Det kan konstateres, at "færren" kom til at præge livet i Dragør på godt og ondt i 40 år, og at alle altid har haft en mening

om "færresagen". Den har gennem årene været på dagsordenen på et utal af kommunalbestyrelsesmøder, på borgermøder og har været omdrejningspunktet i utallige politiske diskussioner og læserbreve. Til det mere spektakulære hører endvidere de mange svenskere på indkøb i butikkerne og især færgetrafikken, der dagligt har været til gene for et stort antal familier.

Det kan undre, at det ikke lykkedes færgemodstanderne at skabe bedre politisk gehør for deres protester. Det er imidlertid vigtigt at huske, at de afgørende beslutninger blev taget i fuld enighed eller af et flertal i kommunalbestyrelsen. Og det kan ikke udelukkes, at færgemodstanden er

blevet tilbagevist med, at den blev fremført af grupperinger omkring Poul Dichts "kasketter". Der er dog intet, der tyder på, at modstanderne manglede opbakning i befolkningen. Derom vidner de mange debatindlæg, protestskrivelser og deltagelsen i borgermøderne. På ét punkt synes færgeomstanderne dog indirekte at have haft indflydelse. Vi ser, at kommunalbestyrelsen opgiver at udskrive en idékonkurrence i 1964, ligesom man heller ikke realitetsbehandler de mange planer om flere færgelejer og om etablering af hotel, sportsfaciliteter m.m. i tilknytning til færgehavnen, som gennem tiden har foreligget. Der var alligevel grænser for, hvor langt man ville gå i "færgereventyret". I stedet blev der tale om en placering af færgelejet, som ikke i udpræget grad forstyrrede samspillet mellem den gamle havn og byen / mellem byen og de fredede grønninger, der danner overgangen til byen og sikrer det frie udsyn. Ved færgefartens ophør kan de to havneafsnit – den gamle havn og lystbådehavnen – umiddelbart få mere sammenhængende karakter.

Liste T, der blev oprettet på baggrund af færgemodstanden, fastholdt sin skepsis overfor "færgen", men har dog i de senere år støttet tanker om indsættelse af en passagerfærge. Med flertal i kommunalbestyrelsen fra 1998 kom de paradoksalt nok til at skrive eventyrets sidste kapitel.⁸³

Gennem tiden har der til stadighed været forlydender i pressen om, at færgefarten ville blive flyttet fra Dragør. For færgemodstanderne var det selvfølgelig sød musik i ørerne, mens det for andre gav anledning til dommedagsvisioner for Dragør By og dens handel. Det er dog altid blevet ved truslerne. Set i bakspejlet virker det som en "kanin", der altid kunne trækkes

op af hatten, når færgedebatten var ved at koge over. Samme effekt havde også truslen om ekspropriation, når de store beslutninger skulle tages.

Beboerne langs tilkørselsvejene har nu fået en roligere dagligdag. Der blev aldrig fundet en løsning på problemet omkring trafikafviklingen, så lige til den sidste færgetur foregik til- og frakørslen gennem tæt bebyggede områder. Uden at bagatellisere den megen støj, som beboerne har været udsat for, må det dog anses for positivt, at strandengene ikke blev indkapslet i cement. Den planlagte vejføring ville have været et betydeligt indgreb i området. Og der ville i dag have forestået et omfattende naturgenopretningsprojekt – hvis det overhovedet havde været muligt.

Hvordan det skal gå for butikslivet i byen, er vanskeligt at sige. Siden beslutningen om brobyggeriet blev taget, har "svenskerbutikkerne" måttet kalkulere med, at deres kundeunderlag forsvandt. De øvrige butikker med et bredere varesortiment har måttet forudse, at de ville miste noget af omsætningen, men de kan sandsynligvis overleve ved at tilbageerobre de lokale kunder – med udvalg, kvalitet og service. Begge butikstyper har muligvis set en evt. passagerfærge som en chance for opretholdelse af butiksdriften eller fastholdelse af omsætningen. Man må håbe, at lokalbefolkningen følger opfordringen til at handle lokalt, så butikslukninger undgås. En by har brug for et godt handelsliv.

Øresundsbroen er blevet udråbt til at være løftestangen for og symbolet på skabelsen af "Øresundsregionen" – et af Europas nye centre med store udviklingspotentialer. Fremtiden skal vise, hvad denne bro rent faktisk kommer til at betyde for økonomien og for erhvervsudviklingen,

Med åbningen af Øresundsbroen inden for rækkevidde valgte færgeselskabet at stoppe færgesejladsen pr. 31. oktober 1999. (Foto: Dirch Jansen, 2000)

men også – og det er måske mere vigtigt – hvilken betydning den får i det mentale landskab og for det kulturelle samspil i Øresundsregionen. Kan en udbygning af infrastrukturen skabe en transnational region, og kan den nedbryde de eksisterende kulturelle, sproglige, nationale og økonomiske barrierer mellem Sydsverige og Kø-

benhavnsregionen, mellem dansk og svensk hverdag og tænkemåde? Det bliver rigtigt spændende at se, i hvilken retning udviklingen går, og hvordan visionerne virkeliggøres, men det er jo en helt anden historie, som først vil kunne fortælles om et par generationer.

NOTER

- 1 Begrebet introduceres i revyen "Vi har det jo dejligt" i 1959
- 2 Illustreret Tidende, 16.12.1866 og Berlingske Tidende, 20.9.1882
- 3 Det er en morsom detalje, at da man udstak linjeføringen for Amagerbanen, der indviedes i 1907, var den næsten identisk med den af Wilde foreslåede
- 4 Berlingske Tidende, 17. februar 1872
- 5 Samling af love og anordninger m.v. af mere almindelig interesse, 1870-1874
- 6 Samling af love og anordninger m.v. af mere almindelig interesse, 1886-1890
- 7 Dragør Byforstanderskab takkede således i 1865 nej til det københavnske firma "Thøgersen og Søn", som ansøgte om tilladelse til at etablere et industrielt linnedvæveri. Da man fik afslag, rettedes en henvendelse til St. Magleby Sogneråd. Her var man mere venligt stemt, og væveriet blev opført lige på den anden side bygrænsen. Da Amagerbanen i 1904 var ved at blive anlagt til St. Magleby, var det først ved foreningen "Dragørs Fremme"'s (stiftet i 1887) mellemkomst, at byforstanderskabet gik ind på at søge banen videreført til Dragør
- 8 Først fra 1. april 1910 blev Dragør omfattet af de for landkommuner gældende love og bestemmelser. Byens styrelse blev derefter benævnt "kommunalbestyrelsen"
- 9 Stillet af hotelejer Chr. Nielsen. Fik i foreningens formand, Axel Hermann, en markant fortaler, som også medvirkede aktivt ved de senere forhandlinger om færgedrift. Amager Turistforeningsarkiv
- 10 Repræsenteret af landsretssagfører Carl Bryld (bosiddende i Dragør) og bl.a. fabrikant Wilhelm Wieder, købmand Edvard Ravn og forretningsfører Axel Hermann
- 11 Amager Bladet, 10.5.1934
- 12 Opført på engene syd for Dragør i 1933. Tegnet af Arne Jacobsen ligesom det tilsvarende ved Bellevue. Blev dog aldrig den store publikumssucces. Man glemte at tage højde for placeringen ved det lavvandede kystområde
- 13 Dragør Boldklub stod bag "havnefesterne" 1924-1976. Dragørs Fremme afholdt 1894-1939 "anlægsfester". Omkring 1930 kulminerede disse med stort anlagte historiske optog, som blev overværet af op til 40.000 mennesker
- 14 Her sås flere gengangere fra "det lokale konsortium": Carl Bryld, Edvard Ravn, Axel Hermann, endvidere Nissen (som også var parthaver i A/S Dragør Strandbad) og Albert Jensen. Endelig skal det nævnes, at Robert Hansen, medlem af kommunalbestyrelsen, var bestyrelsesmedlem i selskabet, som også havde adresse og administration i hans virksomhed på Kirkevej
- 15 Amager Bladet, 6. juli 1934
- 16 Amager Bladet, 27. juni 1952
- 17 Der foreligger fra svensk side oplysninger om, at "Alexandra" skulle have besejlet ruten (i: Limhamniana, 1999, p. 26). Der findes imidlertid hverken i dansk avis- eller arkivsammenhæng oplysninger om, at en færge ved det navn skulle have anløbet Dragør Havn. Der har formodentlig været tale om en "turbåd", som sejlede forudbestilte ture og ikke om egentlig færge-sejlads
- 18 Ifølge samtidige aviser har vi oplysninger om, at der i året 1934 blev overført 10.000 personer og 49 biler, og at der i 1936 trods alt blev sejlet 18.000 passagerer over sundet. Med ca. 65 sejldage pr. sæson giver det hhv. 154 og 277 passagerer i gennemsnit pr. dag
- 19 1. juli 1936 meddeler Amager Bladet f.eks.: Færgen har fuldt op at gøre og bringer mange svenske gæster til badeetablisementet
- 20 Fra aviserne ved vi, at der både fra dansk og svensk side var planer fremme bl.a. i 1945, 1946, 1948, 1949, 1951 og 1955. Disse ansøgninger er sikkert blevet behandlet af havneudvalget, hvis forhandlingsprotokoller desværre ikke er bevaret for denne periode
- 21 Dateret 28.11.1958, beroende i Dragør Kommunearkiv, Havnesager. DSØ blev stiftet i 1900 og ejet af de svenske og danske statsbaner i forening
- 22 Udviklingen for antallet af personvogne over 25 år ser således ud: 1932: 74.965; 1939: 109.040; 1946: 94.300; 1957: 269.051 (Hvem Hvad Hvor, 1958 og 1959)
- 23 Statistisk Årsbok för Sverige, 1959
- 24 Med indvielsen af motorvejsnettet til Øresundsbroen i 1998 blev dette stykke motorvej overflødigt og derfor nedlagt
- 25 11. december i Socialdemokraten og 12. december i Amager Bladet
- 26 Bl.a. Amager Bladet, Dragør Nyt og Social-Demokraten
- 27 Turistforening, naturfredningskomité, fiskeriforening, fredningsnævn, museumsforening og det bykulturelle udvalg (oprettet af Dragør Museumsforening)
- 28 Koncept beroende i Dragør Kommunearkiv, Havnesager
- 29 Forbundet med Søndre Strandvej og frem til Krudttårnsvej
- 30 Poul Dich offentliggjorde 13. maj 1960 et indlæg i Amager Bladet, hvori han på en næsten sørgmunter måde opsummerede forløbet før og efter færgens start under overskriften "Man gjorde en by fortræd ..."
- 31 Listen blev repræsenteret ved Jørgen Rosschou
- 32 Opgørelse fra august 1962, inkl. renter og kurstab. Beroende i Dragør Kommunearkiv, Havnesager

- 33 Kastrup-Malmø Ruten ved I/S Ottesen og Pedersen. Overgik i 1968 til ren passagersejlad. Sejladsen op-
hørte i 1970
- 34 I årene 1960-1962 fragtedes der henholdsvis 109.791
passagerer/8.392 person- og lastbiler, 154.152/17.332 og
270.331/20.941
- 35 Notat beroende i Dragør Kommunearchiv, Havnesager.
Udateret
- 36 Befordringsopgørelser for perioden 1960-1962 er base-
ret dels på Danske Statsbaner. Årsberetning, 1961-
1962 dels på opgørelser i lokalaviserne, bl.a. opgø-
relser i Amager Bladet, 5.1.1962 og 18.6.1964. Fra 1963
er statistisk materiale hentet i hhv.: "Danmarks Skibe
og Skibsfart", 1963-1982 og "Samfærdsel og turisme"
(Statistiske Efterretninger), 1983-
- 37 Statistisk Årbog, 1967
- 38 Statistisk Årsbok för Sverige, 1967. 1960: 1.324.027.
1967: 2.126.106
- 39 Brev af 20.9.1967 beroende i Dragør Kommunearchiv,
Havnesager. I Limhamn rådede man over 2 færgelejer
og et tredje var på vej
- 40 De 3 konservative medlemmer stemte ikke, fordi de
ønskede sagen nøjere undersøgt, og Liste T's repræ-
sentant stemte imod
- 41 Toges i brug af de første lystsejlere i 1973, men ind-
viedes først i 1977
- 42 Amager Bladet, 2.8.1968 og Information, 24.9.1968
- 43 Gruppen bestod af: Hugo Marcussen, arkitekt og re-
gionplanchef for Storkøbenhavn; Ib Mouritzen, Statis-
tisk Kontors færdselsafdeling og medlem af Fred-
ningsnævnet; Svend Jans, formand for Naturfred-
ningskomiteen for Amager og medlem af Fred-
ningsnævnet; R. Dahlmann Olsen, arkitekt, medlem af
Dragør Trafikudvalg og af Fredningsnævnet; Povl
Abrahamsen, arkitekt og sekretær for Frednings-
nævnet; Poul Dich, formand for Fredningsnævnet
- 44 På dette tidspunkt formand for Sundhedskommis-
sionen, formand for Dragør Museum og formand for
Dragør Fredningsnævnet
- 45 Amager Bladet, 1.11.1968
- 46 Dragør Nyt, 27.2.1969
- 47 Som navnene antyder, var færgerne egentlig bygget til
en rute mellem Helsingør og Helsingborg. Færgerne
kom imidlertid aldrig i fart der, da selskabet trådte i li-
kvidation
- 48 I : Forslag til Københavns Amtskommunes Vejplan,
1973. Forslag til vejplan 1975-1990, 1975. Vejplan 1976
- 49 Jf. note 37
- 50 Amager Bladet, 11.3.1980
- 51 DSØ ejede stadig halvdelen af selskabet, men tog sig
nu af overfarten mellem København og Malmø
- 52 Regulering af såvel takster og afgifter som leje af byg-
ninger, nedsættelse af maksimaltallet for færger fra 8
til 5 og endelig, at der ikke ville blive tale om natsej-
lads
- 53 Øresundsforbindelser. Betænkning afgivet af det dan-
ske og det svenske udvalg af 1975 om Øre-
sundsforbindelserne, 1978 – med tilhørende rapporter.
Undersøgelsen var et resultat af en svensk/dansk afta-
le om anlæg af faste forbindelser over Øresund fra
1973
- 54 Ved kommunevalget 7. marts 1978 havde Liste T fået
borgmesterposten efter en aftale med socialdemokra-
terne. Som en forudsætning for samarbejdet havde Lis-
te T betinget sig, at socialdemokraterne ikke genfrem-
satte forslaget til en sydlig omfartsvej
- 55 Efter kommunesammenlægningen i 1974 var der 17
medlemmer af kommunalbestyrelsen
- 56 "Firebanden" udgjorde den kulturrevolutionære fløj i
magtapparatet i Kina. Den blev arresteret og fordømt
efter Maos død i 1976. "Banden" bestod af: 3 social-
demokrater, 6 konservative og 1 fra Fremskridtspartiet
- 57 Der indførtes bl.a. en afgift på 30 øre pr. passager, be-
sejling med højst 3 færger, ligesom der kom regler for
befordring af farligt gods
- 58 23. marts 1991 indgik den danske og svenske regering
aftalen om Øresundsforbindelsen. Den blev fulgt op af
den svenske Riksdags og Folketingets godkendelse i
hhv. juni og august samme år
- 59 Dragør Nyt, 15.12.1998
- 60 Kommuneplanrevision 1993. Bind 1. En udviklings-
plan for Dragør Kommune i lyset af den faste Øre-
sundsforbindelse, 1994
- 61 Kommuneplan 1997, 1998. Kommuneplanrevision
2000. Debatoplæg og beretning, 1999
- 62 Politiken, 8.1.1964, citerer en årsoversigt for DSB for
1963
- 63 Undersøgelsen indgik i det store undersøgelsesarbejde
affødt af de danske og svenske regerings overens-
komst af 8. juni 1973 om en fast forbindelse over Øre-
sund og blev offentliggjort i: Øresundsforbindelser. Be-
tænkning afgivet af det danske og det svenske udvalg
af 1975 om Øresundsforbindelserne, 1978 – med tilhø-
rende rapporter.
Det er værd at bemærke, at fordelingen på nationali-
tet ikke er opgjort specifikt for Dragør-Limhamn over-
farten
- 64 Erik Agergård: Detailhandelsforsyningen i Dragør
Kommune. Status 1989, 1990
- 65 Hvis udgangspunktet er 75 %
- 66 Beroende i Dragør Kommunearchiv, Havnesager. Udle-
dede resultater skal tages med et vist forbehold. Der
findes ikke bevaret en redegørelse for, hvordan man er
kommet frem til de foreliggende tal – om de er ind-
hentet hos skattemyndighederne eller oplyst af de

- handlende selv. Det fremgår heller ikke, hvorfor alle forretningsdrivende ikke er med
- 67 Det kan være modsætningsfyldt at sammenligne storbyforhold med de tilsvarende i en lille omegnsby. Fremgangen 1960-1961 var endnu ikke beregnet
 - 68 Smørna og Lima i henholdsvis november 1960 og april 1961
 - 69 "Cai P." med forretning placeret direkte ud til Havnepladsen
 - 70 Leif Ahm: Grænsehandel i Øresundsregionen, 1984. Udarbejdet på foranledning af Nordisk Ministerråds Sekretariat
 - 71 Erik Agergård: Detailhandelsforsyningen i Dragør Kommune. Status 1989, 1990. Den blev finansieret af Dragør Kommune og SFL-færgeselskabet og byggede på den offentlige statistik, på spørgeskemaer udsendt til alle butikker i kommunen og på en interviewundersøgelse foretaget på en række færgaefange til Limhamn
 - 72 Berlingske Tidende, 9.10.1983. Fremsat af ejeren af Lima
 - 73 Dragør Nyt, 3.12.1980
 - 74 Amager Bladet, 7.5.1996
 - 75 Berlingske Tidende og Politiken, maj 1995
 - 76 Amager Bladet, 10.11.1992
 - 77 Efter lederen af Vietcong, den sydvietnamesiske frihedsbevægelse, som skjult for amerikanernes bomber fik bragt natlige forsyninger ad "Ho Chi Minh-stien"
 - 78 Erik Agergård: Detailhandelsforsyningen i Dragør Kommune. Status 1989, 1990
 - 79 Erik Agergård: Detailhandlen og centerstrukturen i Dragør Kommune i 90'erne. En baggrundsrapport til Kommuneplanrevision 1992, 1992
 - 80 Erik Agergård: Detailhandlen og forbrugerne i Dragør Kommune 1995, 1996. (Notat)
 - 81 Dragør Nyt, 11.1.2000
 - 82 Dragør Nyt, 4.4.1995
 - 83 Siden 1992 har Liste T stået i spidsen for kommunalbestyrelsen, fra 1998 med flertal

LITTERATURLISTE

- Abrahamsen, Povl: Bevaring set fra Dragør. 1987.
- Agergård, Erik: Detailhandelsforsyningen i Dragør Kommune. Status 1989. 1990.
- Agergård, Erik: Detailhandlen og centerstrukturen i Dragør Kommune i 90'erne. En baggrundsrapport til Kommuneplanrevision 1992. 1992.
- Agergård, Erik: Detailhandlen og forbrugerne i Dragør Kommune 1995. 1996. (Notat).
- Ahlqvist, Göran: Sydsvensk utvandring til Danmark. Fallstudie av en i kyrkoböckerna oregistrerad utvandring, Scandia, 42:2, 1976, s. 193-206.
- Ahm, Leif: Grænsehandel i Øresundsregionen. 1984.
- Ander, O. Fritiof: Reflections on the causes of emigration from Sweden, The Swedish Pioneer, 13, 1962, s. 134-154.
- Andersen, Finn: Svensk af fødsel. Personalhistorisk kilde materiale opstået som følge af udenrigspolitikens konsekvenser for dansk lokaladministration 1808. I: Personalhistorisk Tidsskrift 1982, s. 56-80.
- Begtrup, G.: Agerdyrningens Tilstand i Danmark. 1803. Sjælland og Møen. bd. 1, s. 343-344.
- Bender, Henning: Svenske udvandrere via Danmark 1868-1904. I: Bjarne Birkebæk: Kulturhistorisk samarbejde omkring Øresund. Rapport fra konference mellem arkiver, museer og andre interesserede på begge sider af Øresund afholdt d. 6. november 1997 i Farum. Farum 1998.
- Billing, Peter: Øresundsregionens moderna historia. En forskningsöversikt. I: Bjarne Birkebæk: Kulturhistorisk Samarbejde omkring Øresund. Rapport fra konference mellem arkiver, museer og andre interesserede på begge sider af Øresund afholdt d. 6. november 1997 i Farum. Farum 1998 (s. 4-20).
- Blüdnikow, Bent (red.): Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik. Odense 1987.
- Bro, Henning: Bygge- og boligpolitik på Frederiksberg 1850-1914. I: Fabrik og Bolig, nr. 2, 1998, s. 3-18.
- Carlsson, Sten og Jerker Rosén: Svensk historia, bd. 2. Stockholm 1970.
- Christensen, Jørgen Peter: Lønudviklingen inden for dansk håndværk og industri 1870-1914. Akademisk Forlag. København 1975.
- Christiansen, Jørgen Hegner, Marianne Germann, Eva Sylvest og Else Trier: Hakkemose Teglværk, Historien om et Teglværk 1847-1895. Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune 1995.
- Clemensson, Gustaf: Klippans Pappersbruk 1573-1923. Malmø 1923.
- Danmarks industrielle Etablissementer. København 1888.
- De danske byerhverv i tekst og billeder. København 1904.
- Den glemte indvandring. Rapport fra ett symposium om nordisk migration 1989-09 27/29. Nordiska Förbundet för Hembygdsarbete 1989.
- Dombernovsky, Lotte: Lensbesidderen som amtmand. København 1983.
- Dübeck, Inger: Fremmedrettens udvikling i Danmark 1700-1914 I: Bent Blüdnikow (red): Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik. Odense 1987.
- Ek, Sven B.: Nöden i Lund. Lund 1971.
- Erslev, Jacob: Udvalg af Fædrelandshistorien for Borger- og Almueskole. København 1892.
- Fabricius, Knud: Skånsk indvandring til Sjælland i slutningen af 1600-tallet. I: Historisk Tidsskrift, 11. række. 3 bd. 1950-52, s. 349-378.
- Fafner, Hans Henrik: Amagerbanen. 1985.
- Frøsig, Hanne: Svenskere og andre fremmede i spil mellem nationale identiteter 1892-1912. Farums Arkiver & Museer. Farum 2000.
- Göransson, Göran Bo: Resan över sundet. Malmö 1961.
- Hagstedt, Rolf: Den moderne migrationsproces og lokal-samfundet (Sverige). I: Nordens nære fortid - Lokal-samfundene i de seneste 100 år. Nordisk seminar i lokalhistorie. Rapport nr. 1. København 1979 (s. 36-41).
- Hansen, Karen-Elise Hartvig: Gården Lykkensgave i Taastrup Valby - en udstykningshistorie. I: Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje-Taastrup Kommune, Årsskrift 1996.
- Holm, Axel og Kjeld Johansen: København 1840-1940. København 1941.
- Holm, Rita: De drog ud I: Årsskrift for Historisk Forening for Ledøje-Smørum 1996.
- Holm, Rita: Martha Christensens erindringer. I: Årsskrift for Historisk Forening for Ledøje-Smørum 1992.
- Hvidt, Kristian: Flugten til Amerika. Masseudvandringen fra Danmark 1868-1914. 1971.
- Hyldtoft, Ole: Københavns industrialisering 1840-1914. København 1985.
- Højrup, Ole (red.): Herregårdsliv. Beretninger fra århundredskiftet. Bind 1-8. Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser. København 1980-1982.
- Jensen, Lars: Lars Jensen, Kroppedal. I: Årsskrift 1988, Høje-Taastrup Kommunes Lokalhistoriske Arkiv.
- Jensen, Niels: Danske jernbaner 1847-1972. København 1972.
- Johansen, Chr.: Danmark i tal. I: Olaf Olsen (red.): Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 16. København 1991.
- Johansen, Chr.: Dansk økonomisk statistik 1814-1980. I: H. P. Clausen, et al (udg.): Danmarks historie. Bind 9. København 1985.

- Johansson, Lars-Göran: Nycklar till utvandringens källmaterial. I: Migration. Utvandrare och invandrare i gångna tider. Stockholm 1992 (s. 7-24).
- Johansson, Rolf: Registrering av flyttare. En källkritisk granskning av svenskt kyrkobokmaterial, 1840-1890. Scandia, 42:2, 1976, (s. 167-192).
- Johansson, Ulf & Anna Neppenström (red.): Längs spåret. Stockholm - Malmö. Uppsala 1992.
- Johansson, Ulf & Mona Neppenström: Längs spåret. Stockholm - Göteborg. Uppsala 1989.
- Jonasen, Viggo: Dansk Socialpolitik 1708-1998. 1998.
- Jørgensen, Harald: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. Rigsarkivet 1985.
- Jørgensen, J.P.: Historiske optegnelser for Ledøje-Smørum Sogne. København 1926.
- Jørgensen, Vagn: Kravet om folkelighed i dansk skønlitteratur omkring år 1900. 1977.
- Karlsson, Ingvar: Industrialisering och utvandring. Angående befolkningsutveckling och rörlighet i södra Sunnerbo omkring sekelskiftet 1900. I: Kronobergsboken 1978. Växjö 1978 (s. 73-108).
- Krogh, Tyge: Staten og de besiddelsesløse på landet 1500-1800. Odense 1987.
- Kullander, Björn: Sveriges järnvägs historia. Höganäs 1994.
- Kvorning, Pauline & Marie Ørstedholm: "Saa skal da den første Jernbane aabnes". Den roeskildske jernbane ifølge Roeskilde Avis og Avertissements-Tidende. I: ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1997. Roskilde 1998 (s. 55-68).
- la Cour, J.C.B: Danske Gaarde, bd. 4. København 1907.
- Lagerqvist, Lars O. och Herman Lindqvist: Den svenska skogens historia. Stockholm 1999.
- Larsen, Anna: Fra Vadsby og Sengeløse. I: Fra Københavns Amt. 1955.
- Larsen, Anna: Husmænd og Teglværksfolk. I: Fra Københavns Amt. 1936.
- Larsen, Steen Bille og Anne-Marie Smith (red.): Jernbaneliv. Udg. af Kontakt- og oplysningsafd. i tilknytning til udstillingen "Jernbaneliv". Det kongelige Bibliotek, oktober-november 1977. København 1977.
- Limhamn. Från stenålder till nutid. Limhamn 1994.
- Limhamniana, 1988 og 1999 (Udgivet af Limhamns Museumsforening).
- Linde-Laursen, Anders: Det nationales natur. Studier i dansk-svenske relationer. Nordisk Ministerråd 1995.
- Liversage, Toni: At erobre ordet. København 1980.
- Lundquist, Lennart: Fattigvårdsfolket. Ett nätverk i den sociala frågan 1900-1920. 1997.
- Lundsjö, Olle: Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-tallet. Stockholm 1975.
- Løgstrup, Birgit: Dommer og administrator. København 1982.
- Martinius, Sture: Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningsskede i Sverige. (Medd. från ekonomisk-historiska inst. vid Göteborgs universitet, 8). Göteborg 1967.
- Melchert, Daniel: Från Alvesta till Ösjöbol. Järnvägsmiljöer i Kronobergs Län. Växjö 1999.
- Møller, Thomas: Svenskere i Danmark 1887. Farums Museer & Arkiver. Farum 1998.
- Nellemann, George: Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere. Nationalmuseet 1981.
- Nicolaisen, Chr.: Amagerbanen 1907-1917. 1917.
- Nicolaisen, Chr.: Amagers historie. Bd. 1-3. København 1907-1915.
- Nielsen, Niels: Hakkemose Teglværk før og nu. I: Roskilde-Føljetonen, nr. 3, 1929.
- Nilsson, Fredrik: Jakten på hastigheden. Skandinavister och transportteknologier vid 1800-talets mitt. I: Hur en region nybildas. Öresundssymposium 98 Alnarp. Lund 1998 (s. 205-208).
- Nørregaard, Georg: Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri. 1857-1899. København 1977 (1943).
- Olesen, Mogens Nørgaard: Danske jernbanedampfærger. København 1988.
- Olesen, Mogens Nørgaard: Helsingør-Helsingborg overfarten gennem tiderne. København 1992.
- Olsson, Lars: Betplockarne och första världskriget. Om arbetsvandringar och uppkomsten av en internationell arbetsmarknad som bakgrund till första världskriget. I: Historisk Tidskrift. (svensk) 1991.
- Ousager, Sten (red.): Over Øresund. En vejledning for slægtsforskere. Arki-Varia. København 1993.
- Petersen, Bertel: Som jeg husker det - erindringer fra en amagergård. Dragør Lokalhistoriske Arkiv 1990.
- Rødsgaard, Bente: Morderen Niels Jensens levnedsskrivelse. Mordsagen i St. Magleby 1805. Amagermuseet 1993.
- Røgind, Svend: Frederiksberg som erhvervssamfund. Frederiksberg 1969.
- Sibbern, M.: Tienstefolk paa Amager i : Kiøbenhavnsladet eller Borgeren og Politiet 1805, spalte 2801-2805.
- SID Kastrup i 100 år. Udg. af SID, Kastrup, 1996.
- Sjögren, Otto: Sverige. Geografisk beskrivning, bd. 1-5. Stockholm 1929-1935.
- Skjøt-Pedersen, Lise: Lundtofte. Landsbyens gamle huse, Københavnsbønder og fabriksarbejdere 1777-1940. I: Lyngby-Bogen 1994.

- Skjøt-Pedersen, Lise: Ørholm-Nymølle i dansk papirfabrikation. I: Lyngby-Bogen 1998, s. 113-142.
- Solvang, Gunnar: Husmandsbevægelsen i Danmark 1880-1920. I: Bol og By 1985:1.
- Staden Københavns Statistiske kontor 1883-1933, v. Keld Johansen. København 1933.
- Strømstad, Poul: Danske svende på valsen - Ud i verden. København 1984.
- Svendrup, Torben (red.): Det arbejdende folks Kulturhistorie, bd. 2. København 1988.
- Vedsted-Hansen, Jens: Forsørgelsesproblemet i Fremmedretten. I: Bent Blüdnikow (red): Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik. Odense 1987.
- Vingehjulet, 10. april 1960.
- Widner, Nils: Svenskarne i Köpenhamn. Bidrag til deres historia. Festskrift vid Gustafkyrkans invigning. København 1911.
- Willerslev, Richard: Danmarks største arbejdsplads. Opførelsen af Københavns landbefæstning 1886-93. Amadeus. København 1986.
- Willerslev, Richard: Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914. København 1983.
- Willerslev, Richard: Den slesvigske, svenske og russiske indvandring til København. I: Historiske meddelelser om København 1981, s. 84-123.
- Willerslev, Richard: Nettoindvandringen fra Sverige til Danmark 1850-1910. En komparativ undersøgelse. I: Scandia, band 45:1, 1979, s. 83-106.
- Willerslev, Richard: Svenske gæstearbejdere i København 1850-1914. I: Fortid og Nutid 1981, s. 224-241.
- Willerslev, Richard: Tilvandringen af svenske arbejdere 1840-1918. I: Bent Blüdnikow (red): Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik. Odense 1987.
- Wirén, Agnes: Den glömda utvandringen i nytt perspektiv. I: Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén. Lund 1987.
- Wirén, Agnes: Uppbrott från Örtagård. Utvandring från Blekinge till och med år 1870. Bibliotheca Historica Lundensis. XXXIV. 1975.
- Worre, Birgit: Hjemme hos Skovserkonerne. I: Bønder og fiskere. Festskrift til Holger Rasmussen, Folkelivsstudier 9, København 1985.
- Zip Sane, Henrik: Billige og villige? - fremmedarbejdere i fædrelandet ca. 1800-1970. Farums Arkiver & Museer. Farum 2000.
- Zip Sane, Henrik: Indvandringen til Nordsjælland - brudstykker. I: Bjarne Birkbak: Kulturhistorisk samarbejde omkring Øresund. Rapport fra konference mellem arkiver, museer og andre interesserede på begge sider af Øresund afholdt d. 6. november 1997 i Farum. s. 21-42. Farum 1998.
- Zip Sane, Henrik: Medborgerskabet fødes. Udvisningspraksis i Danmark 1875-1915. I: Historisk Tidsskrift, bind 99:1. Side 1-31. København 1999.
- Zip Sane, Henrik: Nye Perspektiver på Arbejdsvandringen ca. 1850-1940. Farums Arkiver & Museer. Farum 1998.
- Østergaard, Bent: Indvandrenerne Danmarkshistorie. København 1983.
- Åkerman, Sune: Intern befolkningsomflytning och emigration. Rapporter til det nordiske historikermøde i København 1971. København 1971.

TRYKTE KILDER

- Alfabetisk navneregister over personer, der i Aarene 1850-1915 ved lov har erhvervet dansk indfødsret. Udarbejdet ved Indenrigsministeriets foranstaltning. 1916.
- Amager Bladet 1958-2000.
- Amager-Posten 7.2.1891.
- Avisen "Landet" 1893-1900 og 1903-1904.
- Bekendtgørelse nr. 242 af 23. oktober 1913.
- Bekendtgørelse nr. 243 af 7. oktober 1914.
- Berlingske Tidende, 17. februar 1872.
- Borgerrepræsentationens Forhandlinger (diverse årgange).
- Brinch, Chr.: Taastrup Vejviser-Lommebog, Taastrup 1908. Som bilag hertil et kort over det centrale Taastrup (BSA).
- Candidati og examinati juris 1736-1936.
- Danmarks Skibe og Skibsfart 1963-1982.
- Danske Statsbaner. Årsberetning 1961-1962.
- Dragør Kommune: Kommuneplan 1997. Hovedstrukturplan. Rammer for lokalplanlægningen. 1998.
- Dragør Kommune: Kommuneplan 1997. Debatoplæg og beretning. 1996.
- Dragør Kommune: Kommuneplanrevision 1993. Bind 1. En udviklingsplan for Dragør Kommune i lyset af den faste Øresundsforbindelse. 1994.
- Dragør Kommune: Lokalplan 21 - for området ved færgehavnen. 1985.
- Dragør Kommune: Strategiplan for markedsføring af Dragør Kommune. 1992.
- Dragør Nyt 1958-2000.
- Dragør Posten, diverse årgange.
- Folketællingen 1787, Lyngby Sogn, Sokkelund Herred, Københavns Amt, register ved Inger Hartby, Lyngby 1980.

- Forordning om Betlere i København af 24. september 1708.
- Forordninger om Svenske Personer og Ejendom 1808.
- Forslag til Københavns Amtskommunes vejinvesteringer indtil 1980, 1971. (Referat af møde 24. maj 1971).
- Fællesdeklarationen mellem Danmark og Sverige af 26. juli 1888.
- Hvem Hvad Hvor, 1958 og 1959.
- Illustreret Tidende, 16.12.1866.
- Justitsministeriets cirkulære af 18. marts 1857.
- Justitsministeriets skrivelse af 13. juli 1857.
- Kjøbenhavns Amtstidende 1910.
- Kongeriget Danmarks handelskalender 1887-1888. København 1887.
- Kort Efterretning om Lyngby Sogns Fattigvæsen, samt udtog af regnskabet for october Qvartal 1802, 1803, Regnskab for Lyngby Sogns Fattigvæsens og dermed forbundne Indretnings Indtægt og Udgift i Aaret 1804, 1806, 1807, 1808, 1809, Lyngby 1803-1810. Regnskabet for 1804 i: Krieger, A: Lov af 9. April 1891 om det Offentlige Fattigvæsen samt Lov om Alderdomsunderstøttelse. 1891.
- Københavns Amts Social-Demokrat 1912.
- Københavns Amtskommune: Forslag til Københavns Amtskommunes vejplan. 1973.
- Københavns Amtskommune: Forslag til vejplan 1975-1990. 1975.
- Københavns forsørgelsesvæsens hovedregistrant 1881ff.
- Københavns Vejviser fra 1784-.
- Lov nr. 67 om det offentlige Fattigvæsen af 9. april 1891.
- Lov nr. 69 om Alderdomsunderstøttelse til værdige trængende udenfor Fattigvæsenet af 9. april 1891.
- Lov nr. 117 af 1. juni 1908 "om en forandret Affattelse af "27 og 61" i Lov om det offentlige Fattigvæsen nr. 67 af 9. april 1891.
- Lov om Indfødsret af 21/12 1914, løbe nr. 260.
- Lovtidende 1895, 1901 og 1906.
- Lyngby-Bogen 1935, de øvrige ses i fotokopi i Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune.
- Navneregister til Folketællingen 1801, Lyngby Sogn, Sokkelund Herred, Københavns Amt, ved Inger Hartby, Lyngby 1981.
- NE. Nationalencyklopedin. Multimedia, cdr. skiva 1-6, version 2.0. Malmö 1998.
- Plakat af 6. november 1839.
- Plan for Fattigvæsenet i Kiøbenhavn af 1. juli 1799.
- Politiets Efterretninger 1867-1948 m. reg.
- Rigsdagstidende (diverse årgange).
- Samfærdsel og turisme (Statistiske Efterretninger), 1983.
- Samling af love og anordninger m.v. af mere almindelig interesse, 1870-1874 og 1886-1890.
- Social-Demokraten den 5.1.1882.
- Socialdemokraten, juli 1886.
- Statistisk Årbog 1967.
- Statistisk Årbog for København og Frederiksberg 1923.
- Statistisk Årbok för Sverige 1967 og 1969.
- Statistiske oplysninger om København og Frederiksberg, bd. 5, 1896, bd. 6, 1903, bd. 7, 1908, bd. 8, 1914.
- Statistiske Oplysninger om Staden Kjøbenhavn bd. 1-9.
- Tabelværk til Københavns Statistik, bd. 8, 1886, bd. 11, 1898, bd. 15, 1904, bd. 17, 1908, bd. 18, 1913.
- Tabelværk til Københavns Statistik nr. 6, 8, 10, 11, 13, 15, 17, 18 og 21.
- Trap Danmark, 3. Udgave. København 1898.
- Øresundsforbindelser. Betænkning afgivet af det danske og det svenske udvalg af 1975 om Øresundsforbindelserne, 1978 – med tilhørende delrapporter og bilag.

UTRYKTE KILDER

Dragør Lokalarkiv:

Dragør Byforstanderskab:

Forhandlingsprotokol, 1844-1889
Sager vedr. Havnen, 1870-1976

Dragør Kommunalbestyrelse:

Forhandlingsprotokoller, 1910-

Amager Turistforening:

Formandens protokol, 1926-1959
(stiftet med navnet: Dragør Turistforening)

Naturfredningskomiteen for Amager:

Forhandlingsprotokoller, 1954-1980

Dragør Sundhedskommission:

Forhandlingsprotokol, 1955-1973

Havneudvalget:

Forhandlingsprotokol, 1962-1974
Sager, 1958-1977

Dragør Fredningsnævn:

Forhandlingsprotokol, 1962-1972
Diverse sager

Erindringer:

Cai Petersen (upubliceret)
Thyra Petersen (upubliceret)

Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling:

Af- og tilgangsprotokol for Tjenestetyende i Castrup-Maglebylille Skoledistrict 1855-1868

A. J. Høg Andersens erindring om faderen, Johannes Andersson. (MS 13009, Lunds Folkliksarkiv) Kopi

Niels Fogelstrøms erindringer

Interview med Agnes Nielsen

Fæsteseddel på Ola Jönsson

Opholdsbog for Niels Persson

Frederiksberg Stadsarkiv:

Frederiksberg Kommune, Kasserer- og Skattekontoret:
Mandtalslister april 1892 og april 1905

Frederiksberg Kommunes Fattigvæsen:
Hovedregistrant 1896-1901

Det kommunale Politi:
Meldingsprotokoller, mænd, 1892-1905
Meldingsprotokoller, kvinder, 1892-1905
Protokol over opholdsbøger, 1891-1906

Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune:

Lyngby-Taarbæk Kommune:
Social- og Sundhedsforvaltningen, Fattigvæsenet 1841-1933:

Dagbog for fattigvæsenet 1846

Raadvad Skole:
Elevprotokol for yngste klasse 1850-1852, 1853-1873

Mulktprotokol 1827-1874, anført i samme bind som:
Kongevejens Skole, protokol over forsømmelser for Brede Skole 1886-1890

Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje-Taastrup Kommune:

Sengeløse Sogneråd:
Forhandlingsprotokoller 1892-1906 og 1906-1916
Kopibog 1901-1912

Vridsløsemagle Skole, Sengeløse Sogn:
Indskrivningsprotokol 1892-1933
Eksamensprotokol 1905-1921

Københavns Stadsarkiv:

Sekretariatsarkiverne 1805-1857:
Sekr. Referatprotokoller:
Sager til Referatprotokoller
Referatprotokoller for Separationssager, 1809
Sager til Referatprotokoller for Separationssager, 1809

Københavns Fattigvæsen 1799-1857
(fra 1858 Mag. 3. afd.):
Fattigvæsenets Formænds Commissionsprotokoller, 1807-1815
Sager til Fattigvæsenets Formænds Commissionsprotokoller, 1813-1815
Administrerende Direktions Sagsprotokoller, 1816-1826

Sager til Administrerende Direktions Sagsprotokoller, 1816-1826

Sekretariatets referatprotokol m. sager 1857 (642/1857)

Dødeprotokoller, 1828-1833

Hovedmandtalsprotokoller, 1799-1857

Konfirmeret Ungdom, 1814-1818

Politikommisionsprotokoller, 1813-1832

Almindelig Hospital:

Mandtalsbøger for Patienter, 1813-1828

Mandtalsbøger over Lemmer, 1823-1844

Protokol over løstagne Fruentimmere som flere gange har været indlagt til Kur for venerisk Sygdom i Alm. Hospital, 1822-1824

Opfostringshuset:

Kopibøger, 1813-1829

Breve og dokumenter, 1831

Elevprotokoller, 1808-1844

Sager vedr. indkomne og udgåede Drengene, 1816 og 1824

Sct. Hans Hospital:

Mandtalsprotokol for Pleiestiftelsen, 1. afd., 1814-1827

Folketællinger for København og register hertil: 1787 og 1801

Borgerrepræsentationen:

Sager til forhandlingsprotokollen E 1848, 1891

Magistratens 1. Afdeling:

Mag. 1. afd. hovedjournaler/referatprotokoller m. reg. samt dertil hørende sager. 1858ff.

Københavns Politis Mandtalslister 1869-1899

Københavns Politis Registerblade 1893-1923

Politiets Efterretninger 1867-1948 m. reg. (trykte)

Borgerskabsprotokoller m. reg. 1724ff.

Handels- og Firmaregistre m. reg. 1889ff.

Elevprotokoller fra københavnske skoler

Borgerlige viselser 1851ff m. reg.

Begravelsesprotokoller 1861ff m. reg.

Magistratens 2. Afdeling:

Patientprotokoller fra københavnske hospitaler

Magistratens 3. afdeling. (før 1858 Fattigvæsenet):

Fattigvæsenets hovedmandtal 1857 – ca. 1915 m. reg.

Fæsteprotokoller:

Hans Christian Hagers fæstekontor nr. 3 og 11

Ballerup Stadsarkiv:

Ballerup Kommune:

Ballerup Skole:

Forsømmelses- og

eksamensprotokoller 1828-1867

Fattiges efterladenskaber, registrant over 1842-1894

Fattigkommissionen:

Forhandlingsprotokoller 1801-1913

Regnskabsbøger 1874-1901

Folkeregister:
Navnekort 1924 – ca. 1980

Skatteforvaltningen:
Lignings- og opkrævningslister 1868-1898
Mandtalslister 1905-1923

Sogneforstanderskabet/Sognerådet:
Forhandlingsprotokoller 1842-1933
Indkomne skrivelser 1842-1917
Kopibøger 1874-1921

Personarkiver:
Hansen, Emil William: Erindringer fortalt til Nationalmuseet, 1974. Kopi
Hassing, Casper: Ejerlister over gårde i Ballerup Kommune, ca. 1680 – ca. 1911

Landsarkivet for Sjælland m.m.

Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger, Branddirektoratsarkiver, Sokkelund Herred:
Forsikringsprotokoller og taksationsprotokoller 1800-1858

Sjællands Stifts Kirkebøger for sognene: Ballerup, Glostrup, Herlev, Herstedvester, Høje Taastrup, Lyngby, Måløv, Sengeløse, Smørum, Tårnby og Værløse

Kommandørkaptajn Kjærs arkiv. Arkivet omfatter slægtshistoriske optegnelser fra ca. 1676 til 1787 fundet gennem kirkebøger og skifter

Københavns Amts arkiv:
Udskrivningsvæsen:
Lister og Korrespondance vedr. Kystmilitsen, således som den oprettedes iht. Forordning af 26.2.1808, 1808-1811

Div. Korrespondancesager mm VII – XVIII 1765-1820, læg XIII:
Kautioner og tilbageleverede rejsepasser 1800-1807

Sjællandske Retsbetjentarkiver:
Københavns Amts nordre Birk, Skøde- og pantevæsen:
Alfabetiske skøderegistre 1852, Lyngby Sogn
Realregistre til skøde- og panteprotokollerne 1850-1919, Lyngby Sogn

Københavns Amts nordre Birk, Politiforvaltning:
Pasjournal for Københavns Amts nordre Distrikts Politiret 1820-1841
Protokol over udstedte opholdsbøger ved Utterslev Politistation 1886-1900

Københavns Amts Rytterdistrikts Politimesterembede:
Protokol til afbetjening ved de forhandlinger med de sig på Københavns Amt opholdende svenske personer, som er befalet ved forordning af 4. 3. 1808

Københavns Amts søndre Birk I, Justits- og Politivæsen:
Politiprotokol 1863 – 64

Københavns Amts søndre Birk I, Politiforvaltning:
Protokoller over udstedte opholdsbøger, 1875-1890

København Amts søndre Birk II, Politiforvaltning:
Protokoller over udlændinge, der begærer opholdsbog, 1890-1914

Tyendeprotokoller:
Høje Taastrup Sogns østre Distrikt, 1888-1918
Sengeløse Sogn 1893-1921

Københavns Amts søndre Birk II, Skøde- og pantevæsen:
Realregistre:
Ballerup Sogn I, ca.1803-1938
Høje Taastrup Sogn I, ca. 1825-1951; II, 1893-1908 og III, 1901-1908
Måløv Sogn I, ca. 1767-1932

Skøde- og panteprotokoller:
1919-1920, litra 6R, s. 397
1926-1927, litra 7I, nr. 2885 og 7029

Skødegenparter:
Kallerupgaard, Hedehusene By, Høje Taastrup Sogn, matr. nr. 2bb

Københavnske Politarkiver:
Kystpolitiet, Amagerland 2. Distrikt: Mandtal 1817-1825

Landsoverretten samt Hof- og Stadsretten: Domprotokol 2. instans 1863-1866

Schoutembedet i Storemagleby indtil 1821
Politiprotokol, september 1813

Tårnby Birk, Skifteprotokol:
6. April 1702, 28. maj 1752 og 13. juli 1752

Sjællands Stifts Bispearkiv:
Topografisk ordnede Sager, Indkomne sager 1738-1820:
Sokkelund Herred, Amager, Lyngby og Søllerød Sogne

Rigsarkiver:

Rentekammeret, Danske Afdeling:
De Oederske efterretninger:
Københavns Amt, Sokkelund Herred: Lyngby Sogn, 1771

Folketællinger:
Københavns Amt, Smørum Herred: Ballerup Sogn, 1787-1911
Høje Taastrup Sogn, Taastrup Valby og Klovtofte Byer, 1890-1916
Ishøj Sogn og By, 1911
Ledøje Sogn, 1787-1911
Sengeløse Sogn, 1890-1911
Smørum Sogn, 1787-1911

Københavns Amt, Sokkelund Herred:
Lyngby Sogn, 1787-1845
Søllerød Sogn, 1787-1845
Tårnby Sogn, 1787-1911

Indenrigsministeriet, Indfødsretssager 1849-1967:
Lovsag nr. 260 af 21/12 1914
(Svend Johnson)

Kort- & Matrikelstyrelsen:

Matriklen 1844 for Ballerup og Måløv Sogne

Farums Arkiver og Museer, Immigrantmuseet:

IMMIBAS 2: Tildeling af indfødsret 1776 ff. B
(p.t. 1925)

IMMIBAS 3: Udviste efter Fremmedloven
(og Straffeloven) 1875-1914

Det danske Udvandrerarkiv, Aalborg:

Udvandrerdata-basen 1868-1904

Landsarkivet i Lund:

Kristiansstads Län, Inglestad Herred, Löderup
Församling:
Husförhörslängder
Kyrkoböcker

SUPPLERENDE LITTERATURLISTE

Adelborg, Gertrud: Svenska tjänstflickars utvandring till Danmark. Dagny, 1890 s. 2-11, 40-50.

Ahlqvist, Göran: Utvandringen till Danmark och Tyskland från Allbro Härad under åren 1840-1870. Historia Universitetsfilialen, Växjö, 1971.

Bejbom, Ulf (red): Utvandring från Kronoberg: en temabok. Kronobergsboken, 1978. Växjö. 1978.

Emigrantutredningen. Tillsattes av regeringen 1907 och avgav sitt betänkande 1913, som omfattede 21 band.

Den glemte indvandring. Rapport fra ett symposium om nordisk migration 1989-09-27/29. Nordiska Förbundet för Hembygdsarbete 1989.

Johansson, J.: Emigrationen till Danmark och Tyskland. Långasjö Krönika, 1969, s. 45-54.

Johansson, Rolf: Registrering av flyttare. En källkritisk granskning av svenskt kyrkobokmaterial 1840-1890. Scandia 1976, s. 167-192.

Johnsson, E. Folke: Den skånska utvandringen till Sjælland. En bortglömd emigration. Nyeste Kristiansstads Bladet, 1961, 04.13.

Widner, Nils: Hjälpvärksamheten bland Svenskarne i Köpenhamn 4. nov. 1901-6. nov. 1911. En återblick. 1911.

Widner, Nils: Något om Svenskarna i Köpenhamn. Dansk Folkestyre. Venstres Ugeblad 1907-08, s. 414.

SUPPLERENDE UTRYKTE KILDER

Landsarkivet for Sjælland m.m.:

Kystpolitiet 1817-1919:

Københavns nordre Hoveddistrikt 1817-1865

1. *distrikt* 1820-29: Mandtal
1820-29: Register til mandtal
1824-31: Til- og afgangliste over søværts ankomne og afskibede personer
1841-65 (div. år): Anmeldelser

2. *distrikt* 1827-50: Tilgangslistes
1850-59: Mandtal
1847-64: Diverse sager

3. *distrikt* 1861-65: Tilgangsprotokol

4. *distrikt* 1819-61: Mandtal
1819-61: Register til mandtal

Gentofte Distrikt 1817-1844: Mandtal
1826: Supplement til mandtal
1834-50: Til- og afganglister

Amagerland Hoveddistrikt 1826-61:
Omflytningsprotokoller Navneregister

Amager 2. Distrikt 1817-1825: Mandtal

Sjællandske Retsbetjentarkiver indtil 1919:
Amager Birk: Pasprotokoller 1829-1919 og dokumenter til pasprotokoller 1823-1857

Københavns Amts nordre Birk:
Meldingsprotokoller 1875-1919
Protokoller over udstedte opholdsbøger 1875-1918
Protokoller over udviste af riget 1889-1911
Fortegnelse over arbejdere ved Husum befæstning 1887-1900

Københavns Amts søndre Birk:
Meldingsprotokoller 1875-1902
Protokoller over udstedte opholdsbøger til udlændinge 1875-1890
Tyendeprotokoller 1890-1921
Register til tyendetilmeldingsprotokol 1888-1900
Protokol over udlændinge, der begærer opholdsbog 1890-1914
Protokol over arbejdere ved Vestenceinten 1889-1890

Rigsarkivet:

Regnskaber 1660-1848: Københavnske pasregnskaber
Statspolitiet. Sager vedr. Fremmede: Opholdsbøger 1914-1926

Databaser:

Slægtsforskning på Internet udarbejdet af Nanna Skovrup, Danmarks Biblioteksskole i Ålborg: adressen er: www2.db.dk/NS/slaegt.htm. Her findes oversigter og links til danske, svenske, norske og amerikanske adresser.

LOKALHISTORISKE ARKIVER I STORKØBENHAVN

Lokalhistorisk Samling Albertslund

Toftekærgård, Egelundsvej 7, 2620 Albertslund, tlf.:
43641353, åbent mandag 14-19, onsdag 10-15

Ballerup Stadsarkiv

Ballerup Rådhus, 2750 Ballerup, tlf.: 44773050, åbent
mandag-torsdag 10-13, torsdag desuden 16-17.30.
Lukket i juli måned samt mellem jul og nytår

Brøndby Lokalarkiv

Brøndby-Bibliotekerne, Nygaards Plads 21-23, 2605
Brøndby, tlf.: 43282037, åbent mandag 11-15, tirsdag
og torsdag 11-18

Dragør Lokalarkiv

Stationsvej 9, 2791 Dragør, tlf.: 32530261, åbent tirsdag
og torsdag 13-17, onsdag 13-20

Frederiksberg Bibliotek, Lokalsamlingen

Solbjergvej 21-25, 2000 Frederiksberg, tlf.: 38211800,
åbent mandag-torsdag 10-19.30, fredag 10-17, lørdag
10-14, søndag (1.10-31.3) 13-16

Frederiksberg Stadsarkiv

Frederiksberg Rådhus, 2000 Frederiksberg, tlf.:
38212149, åbent mandag-onsdag 10-14, torsdag 14-18,
fredag 10-13

Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune

Hovedbiblioteket, Ahlmanns Alle 6, 2900 Hellerup, tlf.:
39627500, åbent tirsdag 13-16, torsdag 16-19. Lukket i
juli måned

Gladsaxe Byarkiv

Kommunearkivet, Gladsaxe Rådhus, Rådhus Alle 1,
2860 Søborg, tlf.: 39575137. Lokalhistorisk Afdeling,
Hovedbiblioteket, Søborg Hovedgade 220, 2860
Søborg, tlf.: 39547768, 39576001, åbent mandag 14-20,
torsdag 10-16.

Glostrup Lokalhistoriske Arkiv

Den gamle Præstegård, Hovedvejen 134, 2600 Glostrup,
tlf.: 43435838, åbent mandag og torsdag 13-17

Herlev Kommunes Lokalarkiv

Herlev Bygade 70, 2730 Herlev, tlf.: 44940961, åbent
tirsdag-onsdag 10-13, torsdag 16-19

Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv

Medborgerhuset, Hvidovrevej 280, 2650 Hvidovre, tlf.:
36392000, åbent tirsdag-onsdag 13-16, torsdag 16-19

Byhistorisk Samling og Arkiv i Høje Taastrup Kommune

Blaakildegaard, Skolevej 54, 2630 Taastrup,
tlf.: 43525803, åbent tirsdag og torsdag 13-16,
lørdag 11-14

Ishøj Lokalhistoriske Arkiv

Tranegilde Bygade 4, 2635 Ishøj, tlf.: 43546475, åbent
tirsdag 14-19. Lukket i juli måned

Københavns Stadsarkiv

Københavns Rådhus, 1599 København V, tlf.: 33662374,
åbent mandag-onsdag og fredag 9.30-15, torsdag 9.30-
16, lørdag 9.30-12.30 (dog ikke 1.6-31.8)

Ledøje-Smørum Lokalarkiv

Smørum Bygade 35, 2765 Smørum, tlf.: 44971167, åbent
torsdag 10-13 samt 1. torsdag i mdn. 19.30-21.30, 2.
lørdag i mdn. 11-13, 1. søndag i mdn. 13-16

Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune

Frieboeshvile, Lyngby Hovedgade 2, 2800 Lyngby, tlf.:
45884383, åbent mandag-onsdag og fredag 14-16,
torsdag 14-20. Lukket i juli måned

Rødovre Kommunes Lokalhistoriske Samling

Kirkesvinget 1, 2610 Rødovre, tlf.: 36410088, åbent man-
dag og tirsdag 10-15, torsdag 14-19

Sundby Lokalhistoriske Samling og Arkiv

Amager Centret, Reberbanegade 3, 2300 København S,
tlf.: 31543355, åbent mandag og torsdag 13-19, tirsdag
og onsdag 10-18, fredag 13-18, lørdag 10-14

Lokalhistoriske Samling, Tårnby Kommune

Tårnby Kommunes Hovedbibliotek, Kamillevej 10, 2770
Kastrup, tlf.: 32460545, åbent mandag 16-20, tirsdag
12-16, fredag 12-15

Vanløse Bydelshistoriske Arkiv

Jernbane Alle 94, 2720 Vanløse, tlf.: 38744455 udenfor
åbningstiden, åbent fredag 17-19

Værløse Lokalhistoriske Arkiv

Ellens Lyst, Højloftsvej 1, 3500 Værløse, tlf.: 44485344,
åbent mandag 12-16, torsdag 12-20

PERSONNAVNREGISTER

*Registret er ikke fuldstændigt.
Indholdet i tabeller og figurer er
ikke med og må derfor søges der.
En * henviser til illustrationernes
tekst.*

- Absalon 137
Albrechtsen, I.P. 146*
Andersdatter, Maria 124
Andersdotter, Beate Christina 123,
132, 133
Andersdotter, Emilie Petronella 129,
130*
Andersen, Anders Johan 115
Andersen, Carl 52
Andersen, Chr. Hurup 162*
Andersen, Jens 124
Andersen, Niels 120*
Andersen, Peder 82
Andersen, Thorvald Fr. 122*
Anderson, Per 115
Andersson, Johannes 45, 47
Andersson, Niels 120-121
Andersson, Ola 173
Andersson, Sven Johan 246
Arild (stiftsprovst) 37
Bang, Gustav 192
Barsebæk, Anders Hansen 48
Begstrup, G 38
Bendsen, Niels 82
Bendsen, Peder 82
Bendtsen, Maurits Gottfried 172
Bengtsson, Åke 119-120, 132
Bengtsson, Karl 121, 122*, 123, 132
Bengtsdatter, Bengta 117
Bengtsdatter, Karna 115
Bengtsson, John 196
Bentsdatter, Thyra 74
Bentsen, Ole 37
Bergmann, Johanne Bothilde 71
Bergmann, Jørgen 71
Bergmann, Lars 71
Bilberg, Caroline Vilhelmine 67
Bilberg, Erik 66, 67
Bilberg, Gustav 66*, 67
Bjelke, Henrik 79
Bjørn, R.R. 146*
Bloch, Elisabeth 9, 11, 17, 28, 54, 136
Boberg, Britta Lene 40
Borch, Jørgen 60, 62
Bornemann, Jacob 80
Both, L. 262
Bro, Henning 9, 11, 14, 16, 17, 218
Brumberg, Peter 68
Bræstrup, Else 66*
Bröckmann, Johan Peter 68
Carlsdatter, Charlotta 42
Carlsen, Alfred 48, 50
Carlsen, C.W. 162*
Cathala (fattigforstander) 94
Christensen, Chr. 197
Christensen, Hemming 124, 125, 126
Christensen, J.O. 204, 206
Christensen, Lars 82
Christensen, Martha 85
Christensen, Tommy P. 13, 28, 208
Christian II 263
Christianssen, Niels 37
Dahlerup (stiftsprovst) 110
Davidsdatter, Botila 16*
Dich, Poul 269, 274, 285
Dirchsen, Mathilde 46*
Duncan, Hartvig 75
Ekfeldt, Anders 63
Erichsen, H.C. 146*
Erik af Pommern 137
Eriksen, H.P. 162*, 178
Eriksen, Johan Edvardt 123
Eriksen, Niels 117, 123, 133
Fabricius, Knud 33
Flinders, Nadine 87
Floor, A 162*
Fog, F.R. 162*
Fogelstrøm, Niels 52
Fogtman, H. 162*
Frederik VI 90, 100*, 106
Friberg, Anders Peter 68
Friberg, Anna 256
Frøsig, Hanne 12, 17, 181
Germann, Marianne 12, 17, 160
Gerner, Henrik 75
Giersing (pastor) 110
Gindrup, G. 162*, 175
Glæsner, C.F. 262
Grove, Nordahl 73*
Grøndahl, C. 162*
Hager, H.C. 12, 204, 206
Halquist, Johannes 63
Hamann, Caroline Vilhelmine 67
Hansdatter, Bendte 126, 128
Hansdatter, Eva Elise 81-82
Hansdatter, Johanne 123
Hansdatter, Sidse 125
Hansen, A. 179
Hansen, Axel 162*, 172
Hansen, Bente Dahl 12, 14, 15, 16,
28, 108
Hansen, Carl Th. 16*
Hansen, D. 16*
Hansen, Emil William 130, 131, 133
Hansen, Jens 40, 129, 130, 133, 170*,
192
Hansen, Johan F. 161, 162*
Hansen, Lars 82
Hansen, Niels 208
Hansen, Ole 37
Hansen, Peder 82
Hansen, Petra 46*
Hansson, Ake 36, 40
Harboe, Ludvig 60
Hedberg, Peder Nielsen 40
Heiberg, Johan Ludvig 67
Heiberg, Johanne Luise 67
Hellstrøm, J.F. 146*
Hemmingsdatter, Ingeborg 125
Hemmingsdatter, Sidse 125
Hemmingsen, Christen 125
Hemmingsen, Ole 126, 127, 129, 133
Henningsen, Frants 208*
Hindrup, Jacob 90-106
Hindrup, Johanne 92
Holm, Jacob 48
Holm, P.Th. 151-152
Holm, Rita 11, 12, 15, 78
Holmberg, Carl Magnus 39*, 40
Holmberg, Kristine Petersen 39*
Holmberg, Peter 39*, 40
Huulgren, Oluf 63
Hvidt, Kristian 193
Jacobsdatter, Lene 40
Jacobsen, Arne 265
Jacobsen, Knud 39*
Jansen, Inger Kjær 9, 12, 15, 31
Jensdatter, Ane 125
Jensdatter, Anne Margrethe 126, 127
Jensdatter, Ingeborg 124
Jensdatter, Karen 40
Jensdatter, Wolle 35
Jensen, Border 33
Jensen, Britta 51
Jensen, Jens 33, 125
Jensen, Niels 33, 38
Jensen, Ole 74
Jensen, Viktor 162*
Johansson, Gustav 200
Johnsen, Bendte 127
Johnsen, Erik 12, 27, 196
Johnsen, Niels 127
Johnsen, Rigborg Kirstine 127, 128*,
129
Johnson, Svend 172, 196-200
Jonasdatter, Ellen 82
Jonquieres, J. de 94
Jønsdatter, Kristina 121*- 122, 132
Jønsson, Hans 83
Jønsson, Marie 52*
Jønsson, Niels 127, 128*, 133
Jønsson, Olaf 203*
Jørgensen, Anders 39*, 52
Jørgensen, Anna Kathrine Poulina
197
Jørgensen, Peder 82, 197
Jørgensen, Lars Peter 11, 17, 251
Kallenberg, E.L. 255
Karlsson, Isak 54*
Kastmann, C.A.T. 255
Kindstedt, C.G.A. 255

- Kirshoff, E.G. Vilhelmine 258
 Kjellander, A.A.G 255
 Kjellberg, Hans Olsson 255-256*
 Knud den Hellige 79
 Knudsen, Augusta Emilie 256-257*
 Knudsen, Chr. Vilhelm 258
 Knudsen, Elise 258
 Knudsen, Niels 82
 Knudsen, Vilhelm Victor 257
 Knutsson, Josefine Poulina 258
 Krieger, A. 151, 183
 Langgaard, J.P. 166
 Larsdatter, Mette 173*
 Larsen, Anna 186, 189, 191, 192
 Larsen, Bror 162*
 Larsen, Johanne 84
 Larsen, Jørgen 183
 Larsen, Mette Marie 255
 Larsen, Niels Frederik 81*, 85*
 Larsson, David 173
 Larsson, Karl 178
 Lindgreen, Anders 35*
 Lindqvist, Beneticus 86, 87
 Lindqvist, Bent 83
 Lindqvist, Hans Andreas 86, 87*
 Lorentzen, H.C. 146*
 Lund, Johannes 199
 Lundberg, Johannes 117, 118
 Lundquist, Anders 64, 65*
 Lundquist, Anders Nielsen 68
 Lundquist, Anders Poulsen 66
 Lundquist, Cnut 63
 Lundquist, Erik 66
 Lundquist, Jens 66
 Lundquist, Jens Christian 65*
 Lundquist, Jens Martin 65
 Lundquist, Ole 65
 Lundquist, Poul 65, 66
 Lundqvist, Anton Friderich Julius 93-106
 Lundqvist, Augustine Leonora 90-106
 Lundqvist, Carl Ferdinand 90-106
 Lundqvist, Christian Emil 90-106
 Lundqvist, Christine Maria 90-106
 Lundqvist, Jacob Benjamin 90-106
 Lundqvist, Jacobine Christine 90-106
 Lundqvist, Johan Reelund 103-105
 Lundqvist, Maria Quæline 90-106
 Lundquist, Sten 66
 Løvgren, Lars 68
 Madsen, Julius 74
 Madsen, Søren 71
 Magnusson, Gustav 187
 Malm, Carl August 208, 210
 Mangor (kaptajn) 99
 Martinsen, Martin 74
 Mathiasen, Jens 118
 Mattison, Benght 173
 Moberg, Samuel 63
 Mogensen, Mogens 82
 Mortensen, H.C. 173*
 Mortensen, Ole 82
 Møller, Thomas 12, 17, 28, 202
 Månsson, Bengta 175
 Nielsdatter, Ane Kirstine 72
 Nielsdatter, Eljena 196
 Nielsen, Agnes 42
 Nielsen, Alma 46*
 Nielsen, Axel 161
 Nielsen, Hans 51
 Nielsen, Lars 48
 Nielsen, Ludovika 188*
 Nielsen, Magnus 63
 Nielsen, Niels 189, 192
 Nielsen, Ole 81
 Nielsen, Ole Peter 46*
 Nielsen, Valborg Sofie 256
 Nielssen, Svend 37
 Nielsson, Anna 178
 Nilsdatter, Bendte 16, 124, 126, 127, 128*, 132, 133
 Nilson, Hans 183
 Nilsson, Hans 54
 Nilsson, Johan 54
 Nymand, Andreas Pedersen 82
 Nørregaard, Georg 191
 Olausdatter, Kajsa Bolina 175
 Olesen, C. 52
 Olsdatter, Ane 64
 Olsdatter, Karen 73-74
 Olsdatter, Hanna 119
 Olsen, Albert 53
 Olsen, Benthe K. 133
 Olsen, Carl 82
 Olsen, Hans 82, 129
 Olsen, Karen 74
 Olsen, N.P. 162*
 Olsen, Peder 82, 116*
 Olsen, Peter 127
 Olsen, S. 203*
 Olson, August 46
 Olsson, Frans Oscar 193
 Olsson, Johan 52*, 53, 54
 Olsson, Otto August 173
 Olsson, Pehr 116*
 Olsson, Thekla 45*
 Olufson, Carl 46
 Overgaard, C.N. 162*
 Pedersdatter, Bodil 197
 Pedersdatter, Inger Marie 118
 Pedersdatter, Kirstine 40
 Pedersdatter, Marie 118
 Pedersen, Bent 81
 Pedersen, Claus 53
 Pedersen, Erland Malmstrøm 52
 Pedersen, Hans 82
 Pedersen, Lars Peder 169, 170
 Pedersen, Mads 82
 Pedersen, Niels 40, 118
 Pederstamme-Petersen (glasfabrikør) 102
 Peersen, Nils 118, 132
 Persson, Anders 196
 Persson, Helge 51, 52
 Persson, Niels 49
 Persson, Nils 139*
 Persson, Rasmus 110, 111, 115
 Petersen, Ane Marie 120-121
 Petersen, Bertel 47
 Petersen, Cai 284
 Petersen, Chr. 213
 Petersen, Hans Julius 178*
 Petersen, Jan 45*
 Petersen, Karl 178
 Peterson, Augusta 83
 Poulsen, Anders 82
 Poulsen, C.C. 162*
 Rasmusdatter, Maren 86
 Rasmussen, Kaj 199
 Ree, Johan 103
 Reimer, Just 126
 Rerup, Emma Marie 66
 Rubin, Marcus 138
 Rundblom, Harald 233
 Rønne, Bone Falch 61, 64, 67
 Sandau, Vivian 11, 90
 Saxo 137
 Schmidt (præst) 37
 Simonsen, Christina 208, 210, 211
 Skjøt-Pedersen, Lise 9, 11, 15, 57
 Smedegaard, Johanne Cathrine 90
 Steffensen, P. 150
 Svendsdatter, Ane 66
 Svendssen, Johannes 37
 Svensson, Emina Alfrida 188
 Svensson, Gustav 83
 Svensson, Hans 48, 49*, 54
 Søberg, M.R. 162*
 Sørensen, C.F. 212*
 Sørensen, Hans 186*
 Thavlov, Lis 13, 261
 Truelsdatter, Margrethe 37
 Tutein, J.F. 81
 Tüschchen, P.C. 127
 Ulfeldt, Edele 79
 Vedsted-Hansen, Jens 28, 148
 Wenck, H. 214
 Wildau, L.C. 166
 Wilde, O.A.K. 261
 Willerslev, Richard 14, 83, 86, 144, 145, 147, 148, 150, 187, 188, 203, 218
 Willumsen, Jens 82
 With (pastor) 36, 37
 Zane, Henrik Zip 28, 182
 Åkeson, Hans 48

STEDNAVNEREGISTER

*Registret er ikke fuldstændigt.
Indholdet i tabeller og figurer er
ikke med og må derfor søges der.
En * henviser til illustrationernes
tekster.*

- Adelgade 103
Albertslund 161
Aldershvile 49*
Allégade 242, 243
Altona 213
Amager 9, 13*, 15, 16*, 18, 23, 33,
34*, 38, 39, 40, 41, 43*, 44, 45, 47,
48, 55, 63, 116, 119, 129, 137, 139*,
200, 261-262, 269, 283
Amager Fælled 39
Amager Landevej 46*, 49*, 53
Amagerbro 137
Amagerbrogade 268
Amagertorv 258, 263
Amalienborg 137
Amerika 41, 133, 202
Backaryd 190
Bakkegaard 161
Baldersbrønde 199
Ballerup 10, 12, 15, 16, 19, 26, 27,
28, 108-134, 200, 211
Ballerup Mølle 114*
Ballerup-Måløv 116, 123, 126, 127
Benzonsdal 82
Bilbergsminde 66*, 67
Birkerød 15, 40, 117, 213
Blekinge 9, 27, 42, 189, 190, 210, 231-
234, 242, 247
Bohus 232
Bondehøjgaard 186*
Bornholm 202, 209, 228
Brede 58, 61*, 62, 68*, 70, 71, 72,
73, 74
Bredskiftevej 48
Bryggergården 51
Bräkne-Hoby 190
Brøndbyvester 5, 125, 126
Brøndbyøster 125
Brøndgård 110, 115, 130*
Brønshøj 15, 63, 116, 124, 137, 209
Buddinge 175, 208
Byagergård 120
Børsen 137
Carlsrona/Carlskrona 42, 90, 105
Cathrineberg 164, 166, 181, 185,
188*, 189, 192, 193
Christiansborg 137
Christianshavn 92, 137, 252
Corpe 33
Dalarne 18*
- Danmark 14, 15, 18, 19, 21*, 23, 31,
38- 42, 45, 47, 48, 49*, 51, 53, 54,
55, 59, 64, 66, 68, 71, 76, 78, 81,
82, 85-87, 99, 100, 110, 117, 120,
125, 129, 130, 137, 139*, 146*, 147,
149, 150, 152, 153, 156, 160, 172,
175, 177, 179, 182, 183, 185, 190,
193, 200, 202, 210, 212*, 218, 225-
232, 234, 247, 268, 281
Dortheasminde 54*
Dragør 13, 28, 32, 39, 40, 261-287
Drammen 118
Dyrehavegård 59
Dyrehaven 59
Edelgave 19, 78, 79, 80*, 81, 82, 83,
86, 87
Elmegård 46*
Engbjerggård 124
Englandsvej 45*, 268
Engvej 199
Eriksborg 66*, 67
Eslöv 214
Europa 19, 99, 190, 202, 210, 224
Falkoner Allé 24*, 242, 243
Falköping 214
Farum 60
Finland 192
Flensborg 255
Fløng 161
Fredens Mølle 43*, 49
Fredensborg 213
Frederikdal 58, 64, 65*, 66
Frederiksberg 9, 10*, 14, 15, 16*, 17,
18, 20, 23, 24*, 25, 26, 27, 28, 48,
63, 177, 188, 189, 218-247,
Frederiksberg Slot 16*
Frederiksberg 58
Frederiksberg Amt 79, 175, 228
Frederiksfeld 102
Frederiksstaden 137
Frederikssund 209, 211
Frederikssundsbanen 10*, 109, 209
Frederikssundsvej 209
Frieslandsvej 48
Frihavnen 268
Fuglevad 58, 62
Furesøen 58, 60*
Fyn 75, 175
Gammel Kongevej 235*, 242, 243
Gedser 268
Gentofte 15, 63, 68, 116
Gentofte-Ordrup 122
Gl. Valbygaard 173
Gladsaxe 15, 61, 116, 118, 208, 209
Gladsaxe-Herlev 127, 211
Glostrup 10*, 116, 126, 127, 197, 199
Gthersgade 92
Gotland 33
Greve 161
Græsted 124
- Gundsø 181
Gyldenholm 101
Gyngehøj 81*
Göteborg 20, 23, 213, 214, 232, 234
Hakkemose Teglværk 22*, 23, 26, 28,
164, 166, 167, 181-193
Hakkemosegaard 189
Halland 9, 37, 45, 82, 123, 210, 214,
231, 234
Hamborg 213, 216
Havnegade 47, 268
Hedehusene 161, 164, 199, 200
Hellerup 213
Helsingborg 20, 24, 27, 28, 212, 213,
214, 215*, 232, 234, 237
Helsingør 24, 28, 38, 212, 213, 214,
258, 262, 276
Herlev 116, 124, 125, 208, 209, 211
Hersted Herred 175
Herstedvester 116*, 166, 196, 197
Hillerød 213
Hinneryd 208, 215
Hjortekær 59, 68, 74
Hjortespring 63, 125, 127, 208, 209
Holbæk Amt 128*, 129, 175
Hollænderbyen 37
Holmegård 51
Holsten 41
Holte 70, 213
Hornbæk 173
Horsens 255
Hove 83, 86, 87
Husum 63, 209, 211
Hven 69
Hvidovre 63
Hvissinge 126, 127
Hy 37
Hyby 110, 208, 211
Hässleholm 214
Højagergård 126
Højbakkegaard 161, 168, 173
Høje-Taastrup 15, 160-179
Højvænget 123
Høng 123
Hørsholm 15, 71, 268
Ishøj 15, 161, 197*, 198
Ishøj Bygade 197
Islands Brygge 234
Jochumsens gård 162*
Jonstrup 200
Jylland 75, 116, 177
Jönköping 20, 214, 231, 234
Kajerød 40
Kalkbrænderihavnen 234
Kallerup 161
Kallerupvej 199
Kalmar 189, 231
Kalundborg 197
Kalvebod Strand 234
Karlebo 71

Karussehuset 73*
 Kastrup 10*, 13, 18, 23, 31, 37, 40,
 41, 42, 43, 44, 48, 49, 50*, 51, 52,
 53, 54, 139*, 268, 271
 Kastrupgård 40
 Kentiaevj 200
 Kielerkanalen 267
 Kirkevej 282
 Kirstinelund 115
 Klampenborg 59, 213
 Klippan 63
 Klosterstræde 204
 Klovtofte 160, 166, 167*, 168, 169,
 170, 172, 173, 175, 177, 178
 Klovtoftegaard 168, 170*
 Kollerød 120
 Kongevej 58
 Kongevejen 280*
 Korsør 123, 213, 268
 Kristianstad 189, 196, 214, 232
 Kronoberg Len 189, 210, 231-233
 Kroppedal 185
 København 9-10*, 12, 14, 17- 20, 23,
 25, 26, 32, 37, 38, 41, 43*, 44, 46,
 47, 53, 55, 64, 70, 71, 75, 76, 78,
 79, 83, 87, 90-106, 108-110, 116*,
 117, 121, 124-126, 129, 131-132,
 136-156, 173, 175, 177, 188, 190,
 196, 199-200, 202, 206, 209, 211,
 214-216, 218-219, 223-226, 228-
 229, 234, 235-237, 251-259, 262,
 264, 268, 276, 283
 Københavns Amt 10*, 15, 28, 33, 57,
 59, 63, 64, 67, 71, 75, 80, 83, 116,
 119, 126, 179, 181, 183, 200, 228,
 235, 269
 Københavns Frihavn 24, 234
 Køge 84
 Køgevej 161, 178*, 189
 Ladegården 255
 Landskrona 67, 69, 74
 Lautrupgård 113*, 121*, 122*, 124
 Laxegade 204, 206
 Ledøje 15, 78-88, 127, 183
 Ledøje-Smørum 11,12, 15, 19, 20, 23,
 78-88, 127, 161
 Lille Strandstræde 90
 Lille Værløse 126
 Lillerød 213
 Lillevangsgård 110
 Limhamn 13, 28, 261-287
 Lohals 175
 Lolholm 37
 Lolland 85, 86
 Lolland-Falster 9, 192, 193, 228
 Lund 83, 214
 Lundtofte 58, 59, 60, 64, 68, 72, 74,
 75
 Lykkensgave 162*, 168
 Lykkesdal 168, 172, 173*
 Lyngby 10*, 57-76, 125, 213, 255
 Lyngby Hovedgade 58
 Lyngby-Taarbæk 11, 18, 57-76
 Lyngby-Vedbæk Jernbane 58
 Lyngby 120
 Löderup 196
 Løjtegård 13*, 41, 46, 48
 Maglebylille 32, 38, 39*, 40, 44, 46*,
 53
 Malmö 20, 23, 27, 67, 214, 215, 232,
 234, 237, 262, 264, 268, 271
 Malmøbåden 47
 Malmøhus Len 110, 121, 189, 210,
 232-233
 Maribo 177
 Middelfart 103
 Mølleåen 9, 11, 19, 57-76
 Måløv 109, 112, 120, 121, 122, 124,
 125, 126, 127, 129
 Nordbanen 10*, 58, 118
 Nordhavnen 273
 Nordre Fasanvej 242
 Norge 41, 51, 137, 192, 204
 Ny Amager 219
 Nyboder 137, 249
 Nyby 219
 Nybølle Vad 166
 Nyhøjsvej 197
 Nymølle 58, 62*, 63, 68, 69, 70, 73,
 74, 85, 164
 Nærumbanen 58
 Nørrebro 49*, 137, 209, 255
 Orebygård 86
 Paris 182
 Peder Madsens Gang 103
 Pederstrup 10, 120, 121, 127, 132
 Peter Bangs Vej 242
 Pile Allé 242
 Pilestræde 91*
 Pjalttenborg 98*
 Prinsessegade 255
 Qvistgaard 213
 Reerslev 161
 Reerslevvej 199
 Rendsborg 213
 Ribe 177
 Rolighedshuset 198*
 Rolighedsvej 238*
 Rosenborg 137
 Rosenborggade 103
 Rosendal 116
 Roskilde 137, 166, 198, 213, 216, 219
 Roskilde Amt 161, 177
 Roskilde Landevej 166, 198*
 Roskildevej 160
 Rusland 51, 224, 233
 Ryttergården 78, 121
 Rättvik 19*
 Rødovre 15, 63
 Rødvig 188
 Rønhøjgård 115, 117, 123, 133
 Rønne 271
 Rådvad 58, 62, 69, 71, 72, 73*
 Råmosen 117
 Saltholm 31, 39, 41, 276
 Sankt Petersborg 233
 Schønbergsgade 246*
 Selsø 127
 Sengeløse 12, 15, 17, 22*, 23, 25, 27,
 28, 79, 81, 161, 166, 167, 181-193
 Sjælland 41, 44, 55, 57, 63, 75, 116,
 137, 216
 Skareborgs Len 232
 Skebjerggård 83
 Skodsborg 70, 72, 175
 Skolevej 197
 Skovlunde 109, 110, 112, 113, 115,
 119, 126, 132
 Skovshoved 38
 Skurup 52
 Skåne 9, 27, 33, 35, 37, 38, 57, 63,
 67, 74, 81-83, 85, 124, 132, 137,
 175, 196, 208-210, 214, 231-232,
 237, 247, 263
 Slagelse 47, 49, 101,102, 139*
 Smallegade 34, 16*
 Smørum 15, 78-88
 Smørumnedre 79, 82, 115
 Smørumovre 80, 82, 83
 Småland 9, 20, 27, 47, 189, 193, 209,
 210, 215, 231-232, 234, 247
 Sokkelund Herred 13, 215
 Solbjerg 219
 Sommerlyst 236*
 Sorgenfri 68
 Springforbi 70
 St. Magleby 32, 33, 38, 39, 40, 48, 49,
 63, 263-264, 284
 St. Vejde Å 166
 Stampen 58, 69, 70
 Stenlille 42
 Stevns 188
 Stockholm 23, 213, 214, 232, 233, 255
 Stolpegården 122
 Storebælt 57, 76
 Strandmøllen 58, 62, 64, 68, 70, 72
 Sundbyerne 10*, 12, 23, 32, 42, 43*,
 44, 48, 49, 137
 Sundbyvester 32
 Sundbyøster 32, 34
 Sundholm 255
 Sunnerbo 13, 208, 210, 215
 Svendborg 177
 Svenske Skanse 39
 Sverige 9, 14*, 18, 20, 21*, 23, 25-28,
 33, 36, 39-43, 45-48, 51- 53, 55, 61,
 65*-70, 74, 76, 78, 79, 83, 86, 87,
 90, 105, 108, 110, 115, 116*, 117,
 123, 129, 131, 132, 136, 137, 149,
 152, 156, 160, 178, 179, 182, 183,

190, 196, 202, 204, 208, 210, 212*,
 214, 220, 223, 224, 225-231, 233,
 234, 237-238*, 243-244, 247, 263,
 272, 282
 Sæby 123
 Södra Stambane 23
 Søllerød 58, 60, 70, 71, 74
 Søndermarken 243
 Sønderløse 200
 Sørup 109
 Thisted 177
 Thorsslunde 172, 197*, 198
 Thorstensvej 199
 Tirup 74
 Toldboden 51
 Toldbodgade 255
 Tostholm 166
 Trelleborg 40
 Trongården 75
 Tyskland 41, 42, 51, 192, 204, 255
 Tømmerup 32, 34, 46*, 47
 Tårnbæk 59, 60*, 66, 67, 68, 70, 72
 Tårnbæk Strandvej 66*
 Tårnby 9, 12, 13*, 15, 18, 19, 20, 23,
 27, 31-53, 63, 116, 119, 120, 268,
 276
 Tårnby Villaby 53
 Taastrup 10*, 12, 17, 20, 23, 27, 28,
 160-179
 Taastrup Huse 197
 Taastrup Valby 160, 161, 167*
 Ukraine 193
 Ullerup 32, 40, 48, 54
 Ullerupgård 48
 Uraniavej 235*
 USA 19, 85, 87*, 196, 234
 Utterslev 63, 84, 116, 208, 209
 Vadsby 166, 181
 Valby 137
 Valbygaard 169
 Valbylille 162*, 169
 Valbyvej 161
 Valhøj 162*, 169, 170
 Vallekilde 197
 Vallensbæk 124, 126, 161, 276
 Vanløse 63
 Varberg 214
 Vartov Hospital 79
 Veksø 211
 Versailles 219
 Vestamager 32
 Vestbanen 10*, 12, 23
 Vesterbro 137, 255
 Vestergade 47
 Vestvolden 84
 Viberup 32
 Virum 58, 59, 60*, 64, 65, 68, 70, 74,
 75
 Visby 33
 Vognmagergade 90, 92
 Vogstorp 37
 Vridsløselille 197, 199
 Vridsløsemagle 166, 181, 198*, 199
 Værløse 15, 124, 127
 Värmlands Len 232
 Västkustbane 23
 Västra Stambane 23
 Wien 216
 Yllevad 37
 Ystad 47, 53, 129, 196
 Älvsborgs Len 232
 Ängelholm 214
 Ø. Skjerninge 175
 Øljehult 190
 Ølstykke 211
 Øresund 9, 13, 18, 20, 23, 25, 27, 28,
 60, 61, 84, 108, 110, 117, 131, 132,
 137, 149, 208, 212, 215*, 216, 261-
 262, 268, 270, 276-277, 281, 282
 Øresundsbroen 32, 279, 283, 285-286,
 287*
 Örgeljunga 118
 Ørholm 58, 62*, 63, 64, 68, 69, 70,
 71, 72, 73
 Ørsted 173
 Østerbro 137
 Østergade 199
 Östergötlands Len 232
 Østersøen 137
 Aabenraa 93
 Ågerup 109, 110, 115, 117, 123, 132,
 133
 Aagesholm 184*, 189, 192
 Ålborg 177
 Århus 45, 177
 Åryd 190

Også før Øresundsbroen var der sydsvenskere, der fandt arbejde i og omkring den danske hovedstad. I denne antologi kan man følge svenskernes færden i København og på Frederiksberg samt i en række kommuner i Københavns Amt fra de skånske krigsflygtninge i 1600-tallet til indkøbsturisterne i Dragør i nyeste tid.

I 1800-tallet var der svenske sæsonarbejdere i landbrug og byggeri, en del rejste som tyende fra gård til gård i Københavns omegn, og andre slog sig ned som byarbejdere i hovedstaden. Bogen er skrevet med udgangspunkt i materiale fra 9 lokalhistoriske arkiver og stadsarkiver i København, på Frederiksberg og i Københavns Amt. Den er illustreret med billeder fra arkivernes samlinger og afsluttes med udførlig kilde- og litteraturliste samt sted- og navneregister.